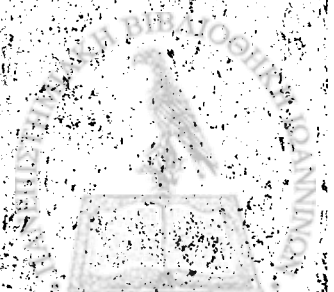

† ΜΗΤΡΟΠ. ΚΟΡΥΤΣΑΣ ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ

**ΑΓΙΑΣΜΑΤΙΟΝ ΘΡΑΚΗΣ ΚΑΙ ΚΩΝ)ΠΟΛΕΩΣ
ΤΑ ΙΕΡΑ ΛΟΥΤΡΑ**

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ 23ου ΤΟΜΟΥ
ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΟΥ ΘΡΑΚΙΚΟΥ ΛΟΓΓΡΑΦ. ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1958

BK
K3418

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000334263

† ΜΗΤΡΟΠ. ΚΟΥΡΤΣΑΣ ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ

ΑΓΙΑΣΜΑΤΙΟΝ ΘΡΑΚΗΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΤΑ ΙΕΡΑ ΛΟΥΤΡΑ

1. Τὸ ὕδωρ πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς φύσεως—Καθάρσιον, ἱαματικόν, ἁγια-
στικὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων—Ὠκεανός, πατὴρ θεῶν, τὸ θε-
μέλιον τῆς γῆϊνης σφαίρας—Αἱ Νηϊρίδες τῆς Θράκης—Αἱ δρεσιάδες
Νύμφαι τοῦ Παγγαίου—Αἱ Κρηνίδες τῶν Φιλίππων καὶ ὁ ἀποστ. Παῦ-
λος ἰσχύων ἐπὶ τῶν πηγῶν τὴν πρώτην ἐν Μακεδονίᾳ ἐκκλησίαν—Ὁ
ποταμὸς βαπτιστήριον—Αἱ δρυάδες καὶ λιμνιάδες τῶν προαστείων τοῦ
Βυζαντίου καὶ αἱ ἔρατιναι Βοσποριάδες—Κάλλη ἀνεκκλάλητα—Ἡ ποιη-
τικὴ ἔξαρχος τοῦ Βιζυηνοῦ καὶ Τανταλίδου—Ἀποθέωσις τοῦ Βοσπόρου
—Ἀργοναῦται, Ὁρφεὺς ἐξευμενίζων τὰς ναϊάδας—Οἱ «κυάνεοι βράχοι»
ἢ συμπληγᾶδες πέτραι.

Ἡ καταπληκτικὴ τοῦ ὕδατος χρησιμότης εἰς ὅλας τοῦ βίου τὰς ἀνάγ-
κας καὶ ἡ μυστηριώδης σύστασις αὐτοῦ προεκάλεσαν εἰς τοὺς πρωτογόνους
ἀνθρώπους αἴσθημα θαυμασμοῦ, εὐγνωμοσύνης καὶ ἐν τέλει λατρείας. Σὺν
τῷ χρόνῳ αἱ πηγαί, οἱ ποταμοί, αἱ λίμναι καὶ αἱ θάλασσαι ἐν τῇ μυθολογίᾳ
τῶν ἀριανῶν φύλων ἐπροσωποποιήθησαν εἰς θεότητες τῶν ὑδάτων, προ-
κάλεσαν δὲ ποικίλους φανταστικὸς μύθους. Εἰς τὴν Ριγβέδαν καὶ Ἀβέστην,
τὰ ἀρχαιότατα τῶν Ἰνδῶν ἱερὰ βιβλία, οἱ θεοὶ οὗτοι ἐπιδαψιλεύουσιν ἐξ οὐ-
ρανοῦ τὴν ἀμβροσίαν (τὸ μάννα τοῦ Ἰσραήλ) καὶ αἱ μορφαὶ αὐτῶν περιβε-
βλημέναι τὴν ὑγρὰν φύσιν παρέχουσιν εἰς τὸ ὕδωρ πλὴν τῶν θρεπτικῶν καὶ
σωτηριώδεις θεραπευτικὰς ιδιότητας καὶ ἐπιζητεῖται δι' αὐτῶν οὐ μόνον ἡ
ὑγεία τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐξαγνισμὸς τῆς ψυχῆς ἐκ τῶν ἀμπλακημά-
των. Ὁ Ἰνδὸς καὶ ὁ Γάγγης ποταμὸς λατρεύεται ὡς οὐρανὸς καὶ ἡ «θεὰ
Γάγγα» εἰς τὴν Ραμαγιάναν ἔτειτα ὡσαύτως. Ἀλλ' ἡ ἑλλην. μυθολογία ὑπε-
ρέβη τοὺς Ἰνδοὺς εἰς τὴν θεοποίησιν τῶν ὑδάτων¹.

Ὁ Ὠκεανὸς εἶναι πατὴρ θεῶν, «ὃς περ γένεσις πάντεσσι τέτυκται»
καθ' Ὁμηρον (Ἰλιάδ. Ξ, 246) καὶ κατὰ τὸν πρῶτον φυσικὸν φιλόσοφον
Θαλῆν ἀρχὴ τῶν ὄντων. Ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ὁ Δαβὶδ ψάλλει τῷ θαυμαστώ-
σαντι ἐν τῇ δημιουργίᾳ θεῷ, «τῷ στερεώσαντι τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων»

1. Τὴν θεοποίησιν τῶν τῆς φύσεως στοιχείων ἐκτίθησιν ὁ μυστικοπαθὴς δελφι-
κὸς ἱερεὺς Πλούταρχος, βλ. «Περὶ ποταμῶν καὶ ὄρων ἐπωνυμίας καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς
εὐρισκομένων», τόμ. VII τῶν Ἠθικῶν, ἐκδ. Βερν. 282, Συμφυρμὸς παλαιῶν καὶ νέων.

(Ψαλμ. ρε', 6), εἰς τὰ ὁποῖα «ὄριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσεται, οὐδὲ ἐπιστρέψουσι καλύψαι τὴν γῆν» (ργ', 10) καὶ «αὐτὸς ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτήν» (κγ', 2).

Τούτου ἕνεκα καὶ ἡ ἁγία ἡμῶν ἐκκλησία ἐχρησιμοποίησε καὶ δαισιῶς ἐπιδαισιλεύει τοῖς πιστοῖς τὸ ὕδωρ ὡς καθαρτικὸν καὶ διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ὡς ζωτικὴν, φωτιστικὴν καὶ ἁγιαστικὴν δύναμιν. Κατὰ τὸν «Ποιμένα» (κεφ. III. Μὴ ἔχων ἐνταῦθα τὸ πλήρες ἕλλ. κείμενον παραπέμπω εἰς τὸν II τόμον τοῦ *Migne*, ὅστις ἐν σ. 1254, λ. *Ecclesia*, παρενέρι τὸ χωρίον καὶ παραπέμπει εἰς σ. 981 τοῦ λατ. κειμένου) τοῦ ἀποστ. πατρὸς Ἐρμᾶ : «ἐπὶ τοῦ ὕδατος ὠκοδόμηται ὁ πύργος τῆς ἐκκλησίας καὶ διὰ τοῦ ὕδατος ἡ ζωὴ ἡμῶν σέσωσται» καὶ ἡ ἐκκλησία κατὰ τὰ Θεοφάνεια ψάλλει : «Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων βοᾷ λέγουσα. Δεῦτε λάβετε πάντες πνεῦμα σοφίας, πνεῦμα συνέσεως, πνεῦμα φόβου Θεοῦ τοῦ ἐπιφανέντος Χριστοῦ». (*Σωφρονίου πατρ. Ἱεροσολύμων*). Καὶ ὁ Ἱσαΐας προτρέπει : «Ἀντλήσατε ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης . . Οἱ διψῶντες πορεύεσθε ἐφ' ὕδωρ καὶ ὅσοι μὴ ἔχητε ἀργύριον βαδίσαντες ἀγοράσατε, καὶ φάγεσθε καὶ πίεσθε ἄνευ ἀργυρίου καὶ τιμῆς οἶνον καὶ στέαρ». Κατὰ τὸν Ἰω. Δαμασκηνόν : «δι' ὕδατος πᾶς ἀκάθαρτος κατὰ τὸν νόμον καθαίρεται καὶ σχεδὸν ἅπαντα ὕδατι καθαρίζεται» διότι «ἀπ' ἀρχῆς πνεῦμα Θεοῦ τοῖς ὕδασι πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο». Ἐπὶ Νῶε δι' ὕδατος ὁ Θεὸς τὴν κοσμικὴν ἁμαρτίαν κατέκλυσεν¹. Ἄλλως τὸ ὕδωρ εἶναι κοινότατον καὶ προσιτόν τοῖς πᾶσιν, ἅμα δὲ καὶ καθαρτικόν, ὥστε νὰ μὴ δυσκολευθῇ ὁ θέλων τὴν ἀναγέννησιν, ἀλλὰ νὰ δύναται νὰ εἴπῃ τὸ τοῦ εὐνούχου πρὸς τὸν Φίλιππον : «ἰδοὺ ὕδωρ, τί μὲ κωλύει βαπτισθῆναι» ; (Πράξ. η', 30). Οἱ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν ὠραίας Νύμφας καὶ καλλιπλοκάμους Νηρηίδας εἰς τοὺς δρυμοὺς καὶ τὴν θάλασσαν, ὡς ὁ ἠδύμολπος τῆς Βιζύης ἀοιδὸς ψάλλει :

«Ἴδοὺ τὸ ρεῖθρον τὸ πλατὺ
κ' ἡ βρύση ἡ ὠραία
καὶ ἡ κοιλὰς στεφανωτὴ
μὲ δένδρα γηραλέα . . .
Κι' ὁ νέος εἶδε προχωρῶν
Νυμφῶν λευχείμονα χορὸν
σοβοῦντὰ μετ' ἁσμάτων
διὰ τῶν φυλλωμάτων . . .

Ἐν μέσῳ ἡ ἐρατεινὴ
ὄμας τῶν Νηρηίδων.
μολπὰς ἐρώτων συμφωνεῖ
πρὸς τόνους τῶν πηκτίδων.
Εἰς θύρσους πλέκουν τὸν κισσὸν
καὶ κοῦφον αἴρουνσαι ταρσὸν
ἀλλήλαις ἐκβακχεύουν
καὶ παίζουσι καὶ χορεύουσι².

Καὶ ὁ θρακικὸς λαὸς ἠθέλησε καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ ν' ἀποθανάτισθαι τὰς Νύμφας, καὶ οὐ μόνον κώμην ἐτίμησε διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου, ἀλλὰ

1. Ὁρθόδ. πίστ. Δ', 9. *Migne*, *Patr. gr.* 94, στ. 1121.

2. «Ἀτθίδες αὐραι, Συλλογὴ ποιημάτων *Γεωργ. Βιζυηνῶν*», ἐν Λονδίῳ, 1884, σ. 280—281. Πλεῖστοι παραδόσεις σώζονται παρὰ τῷ λαῷ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Σηλυβρίας καὶ Δέρκων περὶ Νηρηίδων (βλ. Θρακ. Ζ', σ. 297—301).

καὶ ἁγίασμα καθιέρωσεν ἐκεῖ ἐν μέσῳ χλοεροῦ παραδείσου¹. Ταῖς Νύμφαις ἦν ἀφιερωμένον καὶ τὸ Παγγαῖον, ὃ ὑδατόρρυτος οὗτος ὄρεινός ὄγκος ὀνομαζόμενος ἱερὸν, αἳ ἔχον τὸ μαντεῖον τοῦ Διονύσου. Ἐνταῦθα οἱ ἱερεῖς ἐκαλοῦντο Σάτραι καὶ ἔθνον λευκοὺς ἵππους εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θρακικοῦ ἥρωος Ῥήσου, ὅστις ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τῶν Τρώων μὲ τούτους λευκοὺς ἵππους². Ἡ ἀρχαιοπινὴς μαρτυρία, δεικνύει ὅτι τὰ ὄρια τῆς Θράκης ἐξικνοῦντο μέχρι τοῦ Νέστου καὶ ἔπειτα μέχρι τοῦ Στρυμόνος. καὶ αὐτὸς ὁ Ἄθως, ὡς ὀψόμεθα, ἐλέγετο θρακικός, μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ εἰς τὸ Ἀκράθως Νυμφαῖον. Ἐπώνυμα τῶν Νυμφῶν ἱερὰ ὑπῆρχον καὶ εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ἀκρωτήρια, ἐν οἷς ἐλατρεύοντο αἱ ὠκεανίδες, πόντια καὶ περαιτέρω λιμναῖαι καὶ πηγαῖαι Νύμφαι³. Ἄλλ' αἱ σεμναὶ Νύμφαι ἐνταῦθα εἶχον συγκρουσθῆ, ὡς φαίνεται, πρὸς τὰς ὀργιαζούσας μαινάδας τοῦ διονυσιακοῦ θιάσου καὶ ἀπὸ ὀρειάδων καὶ ὀρεσιτιάδων κατέφυγον εἰς τὴν ἐγγὺς πεδιάδα καὶ ἐγένοντο λειμωνιάδες καὶ δὴ Κρηνίδες μᾶλλον ἀρεσκόμεναι ἐν τῷ ὑγρῷ στοιχείῳ (πρὸς νηιάδες ἢ ναϊάδες καὶ ναΐδες) ὅθεν καὶ παρ' Ὀμήρῳ (Ὀδ. Ρ, 240 «*Νύμφαι κρηναῖαι*» καὶ κρηνιάδες) καὶ κατ' ἐπιγραφὴν Περγάμου (Fränkel, *Inscr. von Pergamon*) λέγονται «*ὑδατώλενοι Νύμφαι*» καὶ τῆς Μυτιλήνης (Kaibel, *Epigr. graec.* 828) «*κόρη Διὸς ὑδατόεσσα κρήνη, Νυμφάων ἀφθιτε, γᾶμα φίλον*». Εἶναι δὲ ἡ πρὸς τὰ ΒΑ τοῦ Παγγαίου κοιλὰς μοναδικὴ διὰ τὴν ἀφθονίαν τῶν πηγῶν. Κρηνὶς ὀνομάσθη καὶ λόφος τῆς Φιλιππουπόλεως, ἀντικρὺ τοῦ Νυμφαίου, ἀπὸ ὑπαρχούσης ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἀειροῦ πηγῆς⁴. Οὕτω σχετίζεται τὸ Νύμφαιον πρὸς τὰς Κρηνίδας. Τὸ ὄνομα

1. Τὸ ἁγίασμα πανηγυρίζει τὴν 26 Ἰουλίου. *Γεδεών* «Θρακ. ἁγίασμ.» σ. 14. Τὸ χωρίον κείμενον πλησίον εἰς τὰς Δρύπας (Γρυῖπες) ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους (Α', 360), ὅτι τῷ 559 ἐξηνδραποδίσθη ὑπὸ τῶν Οὐνῶν καὶ Σλάβων καὶ πιθανὸν ἦτο ναὸς τοῦ ἁγ. Τρύφωνος καὶ αἱ «*Μεγάλαι Νύμφαι*» τοῦ Συναξαριστοῦ ἐνταῦθα ἦσαν, «Θρακ. κέντρα», *Γεδεών*, σ. 22—32, 24 Ἰουνίου τῆς ἁγίας Χρηστίνης.

2. Τὸ μαντεῖον τοῦ Διονύσου ἀντικατέστησεν ἐκεῖ ἡ καθ' ὅλην τὴν χώραν περιώνυμος ἱερὰ μὴ τῆς Εἰκοσιφοίνισσης, ἥτοι τῆς οὕτως ἐπονομαζομένης ἀχειροποιήτου εἰκόνης τῆς Θεοτόκου, διότι διὰ θαύματος ἐξαισίου ἀπετυπώθη ἐπὶ τῆς σανίδος φοινίσσουσαν στολὴν ἠμφισμένη, ὡς ἐνεφανίσθη καὶ εἰς τὸν *κτίτορα ὄσιον Γερμανόν*. Ἐνταῦθα ὑπάρχει καὶ ἁγίασμα (βλ. Α. Βαπορίδου, «*Σύντομον ἱστορίαν τῆς . . . Εἰκοσιφοίνισσης . . .*» ἐκδ. γ'. ΚΠολις, 1894, σ. 9. περὶ τοῦ ἁγιάσματος βλ. καὶ Μητροπολίτου Δράμας Ἀγαθαγγέλου Μάγνητος, «*Εἰκοσιφοίνισσαν*». Δράμα, 1915, σ. 28. Περὶ δὲ τῆς περιέργου ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος βλ. ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἐγγράφων καὶ ἐπιγραφῶν, ἣν ἐπεχείρησα τῷ 1936 καὶ φθάσας μέχρι τῆς σ. 48 διέκοψα μεταβὰς εἰς Κορυτσᾶν ἐν σ. 41—48).

3. Βλ. γενικῶς περὶ Νυμφῶν *Preller* «*Theogonie und Goetter . . . von C. Robert*», Berlin, 1894, σ. 718—725.

4. Γ. Τσουκαλά, «*Ἱστοριογεωγραφ. περιγραφὴ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως*». Βιέννη, 1851, σ. 11. Ὡς παρατηρεῖ τις εἰς πολλὴν τιμὴν ἦσαν παρὰ τοῖς θεοῖς αἱ Νύμφαι, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ εἰς τὰς συνελεύσεις τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν καὶ δὴ κατὰ τὴν θεομαχίαν: Οὕτε τις οὖν Ποταμῶν ἀπέην, νοσφ' Ὠκεανοῖο, οὐτ' ἄρα Νυμφάων, αἱ τ' ἄλσεα καλὰ νέμονται (Ἰλιάδ. V, 7—8).

βεβαίως εἶναι ἑλληνικόν. ἐδόθη ὑπὸ τῶν Θασίων, ὅτε τὸ δεύτερον κατεῖχον αὐτήν τῷ 361 π. Χ. ἐξωθούμενοι ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀθηναίων Καλλιστράτου. τέως εἶχε τὸ θρακοῖλλυρικὸν ὄνομα Δάτον, ὅπερ δηλοῖ νοσώδη τόπον. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν πέριξ θρακ. φύλων οἱ Θάσιοι καὶ τότε καταλαβὼν ὁ Φίλιππος τὴν πόλιν μετωνόμασε Φιλίππους (Διοδ. Σικ. XVI, 3, 8. Στράβ. Ζ', 41). Κακῶς ὁμως παραδίδει ὁ Ἀππιανὸς ὅτι καὶ πρὸ Δάτου ἐλέγετο Κρηνίδες¹. Ἐν τῇ περιεδομένῃ περιοχῇ διὰ τὰς ἐξόχους καλλονὰς καὶ τὰ δαψιλῆ δῶρα τῆς φύσεως, περιεχόμενοι αἱ ποικιλώνυμοι Νύμφαι καὶ προεφοίβαζον αἱ Χάριτες τὴν ἔλευσιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ὅταν ἔθρανον τὸ ἄρμα τοῦ ψευδωνύμου ἐκείνου. Καὶ οὕτω ἐφθάσαμεν εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον, ὅστις ἀπὸ τῆς Νεαπόλεως (νῦν Καβάλλα) ἦλθεν ἐνταῦθα νὰ ἐξαγιασῇ τὰς κρῆνας καὶ νὰ βαπτίσῃ εἰς τὸν παραρρέοντα ποταμὸν τοὺς Φιλιπησίους. Εἶναι ὁ πρῶτος ἀποστολικὸς ἐνταῦθα σταθμὸς. Ἴδου τί γράφουσιν αἱ «Πράξεις»: «Ἀναχθέντες ἀπὸ τῆς Τρωάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην, τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν, ἐκεῖθεν τε εἰς Φιλίππους, ἧς ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις κολωνία . . . τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομιζέτο προσευχὴ εἶναι² καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναῖξιν. καὶ τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία . . . σεβομένη τὸν θεόν . . . ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς . . .»

1. «Φίλιπποι πόλις ἐστίν, ἣ Δάτος ὀνομάζετο πάλαι καὶ Κρηνίδες ἔτι πρὸ Δάτου» κρῆναι γὰρ εἰσὶ περὶ τῷ λόφῳ ναμάτων πολλαί, Φίλιππος δὲ ὡς εὐφρὺς ἐπὶ Θεῷ· καὶ χωρίον ὠχύρωσέ τε καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ Φιλίππους προσεῖπεν . . . εὐφορον πάνυ καὶ καλόν, ἐνθα καὶ ποταμὸς ἐστὶ Ζυγάκτης, ἐν ᾧ τοῦ θεοῦ περῶντος τὸ ἄρμα τὸν ζυγὸν ἄσαι λέγουσι, καὶ τῷ ποταμῷ γενέσθαι τὸ ὄνομα» (Ἐμφυλίων [πολέμων] Δ', 105, Bekker, II, σ. 793). Περὶ τοῦ ποταμοῦ τούτου, ὅστις δὲν ὑπάρχει σήμερον, ποιοῦνται λόγον οἱ ἀκαταπόνητοι Γαλάται ἑταῖροι τῆς ἐν Ἀθήναις γαλλ. ἀρχαιολ. σχολῆς συνεχίζοντες τὸ ἔργον τοῦ Renan καὶ Heuzey. Εἶναι ὁ Paul Collart μὲ τὸ δίτομον σύγγραμμα «Philippes, Ville de Macedoine, depuis ses origines, jusqu' à la fin de l' époque romaine». Paris, 1937, I, σ. 40—41 κ.έ. καὶ ὁ συνεχιστὴς τούτου Paul Lemerle δίτομον καὶ αὐτὸς συγγράψας καὶ ἐκδοὺς ἐπὶ τῇ ἀποπερατώσει τῶν ἀνασκαφῶν τῷ 1945 εἰς μέγα 4ον σχῆμα: «Philippes et la Macedoine orientale à l' époque chrétienne et byzantine. Recherches d' histoire et d' archéologie» Paris (σ. 11 ἔ.). Οἱ δεῦτεροι τόμοι τῶν σοφῶν τούτων συγγραμμάτων εἶναι εἰκόνες καὶ πίνακες. Χρήσιμα τοῖς πᾶσι διὰ τὴν πολυμέρειαν καὶ γενικότητα βιβλία.

2. Ὁ Παῦλος ὡς γνωστὸν ὠμίλει ἐν ταῖς συναγωγαῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν ὑπαίθρῳ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Χρυσόστομος, καὶ φαίνεται οὕτως ἰουδαϊζῶν «καὶ ἀπὸ τοῦ καιροῦ καὶ ἀπὸ τοῦ τρόπου» οὐ γὰρ δὴ ἐνθα συναγωγὴ ἦν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔξω ἤρχοντο, ὡσερ τόπον τινὰ ἀφορίζοντες, ἅτε σωματικώτεροι ὄντες Ἰουδαῖοι» (Migne, 60, σ. 252 καὶ ἔξης βλ. τὴν ἐρμηνείαν τῆς περικοπῆς). Βεβίως εἰς τὸν ποταμὸν ἐβαπτίσθησαν οἱ πρῶτοι οὗτοι Φιλιπηῖοι χριστιανοὶ ὑπὸ τοῦ Παύλου καὶ ἔχομεν περὶ τοῦ εἶδους τούτου τοῦ βαπτίσματος οὐκ ὀλίγα πρὸς γμ. ἀναφέρω τὸν Γρηγόριον τῆς Μεγ. Ἀρμενίας, ὅστις ἐβάπτισεν εἰς τὸν Εὐφράτην τὸν ἐκεῖ λαόν, Γρηγέντιον ἀρχιεπίσκοπον Ὀμηριῶν ἢ Αἰθιοπῶν, τοὺς Ρώσους κ. ἄ.

(κεφ. ις', 11 ε.). Ἡ πεμφθεῖσα πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολὴ πλήρης στοργῆς, ἀλλὰ καὶ καυχήσεως, ὅτι ἐν Φιλίπποις ἐκτήσατο τοιούτους πιστοὺς καὶ ἐργάτας τοῦ ἀμπελῶνος τοῦ Κυρίου, «ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθεν ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία ἐκκλησία εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰμὴ ὑμεῖς μόνοι, ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκη καὶ ἀπαξ καὶ δις εἰς τὴν χρεῖαν μοι ἐπέμψατε» (Δ', 15—16). Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς Νύμφας ἐγγὺς ΚΠόλεως.

Εἰς τὸ χωρίον Οἰκονομεῖον ποιμὴν μεταβαίνων νυκτὸς εἰς αὐτὸ διὰ τὴν ἐορτάση τὰ Χριστοῦγεννα, καθ' ἃ ὁ μακ. Ἀναστ. Σταμούλης ἀφηγεῖται (ὡς ἤκουσε παρὰ τῶν ἐγχωρίων) «κλησιάσας εἰς τὸ δάσος Κλαυδιανῶν ἠσθάνθη ποδοβολητόν, δώσας δὲ προσοχὴν εἶδε δεκαπέντε εἴκοσιν ὥραιας νέας χορευούσας. Διὰ τὴν τὰς παρατηρήση καλύτερον ἐκρύβη ὄπισθεν κορμοῦ δένδρου. Μεταξὺ τῶν χορευουσῶν ἄλλων ὥραιων μία τοῦ ἐφάνη ὥραιότερα καὶ ταύτην εἰς τρίτον γύρον τοῦ χοροῦ, ὅταν ἐπέρασαν αἱ Νεραίδες πρὸ τοῦ δένδρου, ἠθέλησε τὴν συλλάβη καὶ ἀρπάσας τὸ κάλυμμά της προσεπάθει τὴν κρατήση. Εὐθὺς μετὰ τοῦτο αἱ ἄλλαι Νεραίδες ἐγένοντο ἄφαντοι, αὐτὴ δὲ παρεκάλει αὐτὸν τὴν ἀποδώση τὸ φακίολι της . . . τὴν κατέπεισε τὸν ἀκολουθήση. Οὕτω συνώδευσεν αὐτὸν εἰς τὸ Οἰκονομεῖον, ἔνθα συνέζων τεκνοποίησαντες. Μετὰ τινὰ ἔτη γενομένου γάμου προσεκλήθη καὶ ὁ ἐν λόγῳ κύριος προσλαβὼν καὶ τὴν σύζυγόν του . . . αἱ χορεύουσαι ἐζήτησαν καὶ τὴν Νεραίδα τὴν χορεύση . . . εἶπεν, ὅτι τότε θὰ χορεύση, ὅταν ὁ σύζυγός της τῆς δώση τὸ φακίολι της . . . ἅμα λαβοῦσα αὐτὸ ἐφόρσε, καὶ ἀφοῦ ἔκαμε τρεῖς γύρους, ὅπου ὄλοι τὴν ἐθαύμασαν, ἔγινεν ἄφαντος, καὶ οὕτως ἔμεινεν αὐτὸς μετὰ τὰ τέκνα του, τὰ ὅποια οἱ χωρικοὶ ὠνόμαζον «νεραϊδόσογα». Ἐγνώρισεν δὲ καὶ αὐτὸς ἕνα τῆς γενεᾶς ἐκείνης διακρινόμενον δι' ἀποτυπώματος κλώνου, ὅπερ ἔφερεν εἰς τὴν κνήμην. (Θρακ. Α', σ. 399)¹.

Πολλάκις ἐγράφη, ὅτι οἱ εὐσεβεῖς τοῦ θεοῦ λάτραι ἐξέλεξαν τὰ ὥραιότερα μέρη καὶ τερπνοὺς παραδείσους πρὸς ἀνίδρυσιν τῶν ἱερῶν σκηνωμάτων, ὡς ἦσαν καὶ τὸ πάλαι τὰ τεμένη τῶν θεῶν καὶ νῦν τὰ ἱερὰ μοναστήρια καὶ δὴ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει. καὶ ὅπως τὸ ἱερὸν θυμιάμα προσφέρεται διὰ τῶν ἀργυρῶν καὶ ἀργυρεπιχρῶσων θυμιατηρίων καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ δεήσεις ἀναπέμπονται ἐν μέσῳ μεγαλοπρεπῶν καὶ περικόσμων ναῶν καὶ ὑπὸ ἱερουργῶν χρυσοφόρων καὶ ὥραιων ἀνδρῶν, ὡς εἶναι καὶ ἡ ἀκολουθία καὶ ὑπηρεσία τῶν βασιλέων. ὅπως, λέγω, ταῦτα καὶ τὰ παρεπόμενα, οὕτω καὶ τὰ ἱερὰ ἀγιάσματα εὐρίσκονται ἐν μέσῳ ἀπεριγράπτων θελγήτρων καὶ καλλονῶν τῆς φύσεως ἐξαιρετικῶν. Αὐτὸ εἶναι τὸ πραγματικὸν θυσιαστήριον τοῦ Ὑψίστου, ὅστις «οὐκ ἐν χειροποίητοις ναοῖς κατοικεῖ» (Πράξ. ζ', 48). Ἐντὸς τοῦ ἀχειροποίητου τούτου ναοῦ ἀνακαλύπτομεν ὄντως τὸν Θεὸν καὶ ἀξιούμεθα τῶν πλουσίων

1. Βλ. Διήγημα : Πολυδ. Παπαχριστοδούλου «Ἡ γυναῖκα ποὺ ξανάγινε νεραίδα. Λευκὰ Χριστοῦγεννα. Δημοσίευμα ἀρ. 27, Ἑταιρ. Θρακ. Μελετῶν.

αὐτοῦ δωρεῶν. ἐνταῦθα τὸ θνητὸν ἐξοϋλοῦται καὶ ἐγγίζει τὸ ὑπερκόσμιον ὄν. καὶ ὅπως ὁ βοτανικὸς Λινναῖος διέκρινε τὸν Θεὸν διερχόμενον ἐν μέσῳ τῶν ἀνθέων καὶ ἐπεσφράγιζε τὸ Systema vegetalis διὰ τοῦ δανυτικοῦ : «Προωρώμην τὸν Κύριον, ὅτι ἐνώπιόν μου ἐστὶ διαπαντός, ἵνα μὴ σαλευθῶ» ! Οὕτω καὶ ἐνταῦθα. Πρὸς ἐπίρροσιν τῶν εἰρημένων μεταφέρω τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸν Βόσπορον τῆς ΚΠόλεως, ὅπου θὰ συναντήσωμεν τὰ πολυπληθέστερα τῆς βασιλευούσης ἀγιάσματα. «κάθε βρύση καὶ φλάμπουρο κάθε κλαρὶ καὶ μάρτυς» ! (ἀντὶ κλέφτης). «Τὸ κάλλος τοῦ Βοσπόρου ἐκίνησε τὸν θαυμασμὸν πάντων τῶν ἐπισκεψαμένων τὴν ΚΠολιν περιηγητῶν, οἵτινες ὁμοφώνως κηρύττουσιν, ὅτι οὐδαμοῦ τῆς ὑψηλοῦ ὑπάρχει τὸ ἀντίτυπον . . . εἶναι ἀνεξάντλητος ἐμπνεύσεως πηγὴ τοῖς μουσολήπτοις ποιηταῖς, καὶ ἐξαντλήσας τὴν ὄλως περὶ τὴν ὁ γράφων ποιητικὴν του χάριν παραθέτει στίχους ἀπὸ τὸ «Πανόραμα ΚΠόλεως» τοῦ Ἡλ. Τανταλίδου :

«Σιγὴ ! . . . Σιγὴ ! . . . παρήμερα ἄς μένη πᾶσα καλλονὴ
καὶ τ' ἄστρα σβύνουν τ' οὐρανοῦ, ὅταν ὁ ἥλιος φανῆ . . .
Ἵ Βόσπορος τῆς φύσεως παρορμηθείσης ὁ νῆδος
ἰδοῦ ἐκεῖ, ἐντρούφημα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ νοός . . .
Ἵ Βόσπορε, πηγὴ ζωῆς τῶν εἰς τὰς ἀκτάς σου ζώντων . . .
ἀνάγεις τὸν ἐποπτευτὴν εἰς ἀναμνήσεις παλαιάς,
τοὺς πάλαι διαπλεύσαντας τὰς δροσοβρύτους σου ροάς . . .
Οἱ ναῦται θυμολέοντες εἰς θέαν σου ἐκστατικοὶ—τὴν εἰρεσίαν ἄφησαν
κ' ἀφοῦ μὲ ὄμμα ἔκθαμβον δις τρις περιστρέψαν.
«Δὲν εἶν', ἐφώνησαν κοινῶς, τῶν ἀθανάτων χώρ' αὐτῆ ;
καὶ τάχα τί ; λοιπὸν ἐδῶ εἶν' οἱ θνητοὶ τόσον θνητοὶ ;»
Τότ' ἐνθους ὁ γλυκὺς Ὅρφεὺς μεθύσας ἀπὸ καλλονῆν,
καὶ ὄλος μ' ἐνθουσιασμοῦ περιχυμένος ἠδονῆν,
εἰς χέλυν περιχρῦσωτον ἀνέκρουεν ἀνακλιθεῖς,
ῶδὴν κατὰ τὸν Ὅρθιον Φοῖβος θνητὸς γοητευθεῖς,
καὶ ὑπὸ τὸ τρέμον πληκτρὸν του ἠ λυρικὴ ἐλάλει
καὶ εἰς θρησκείαν κ' ἔρωτα τὸν κόσμον ἀνεκάλει . . .»¹.

1. «Παίγνια ἢ ποιημάτια διάφορα ἐκδοθέντα ὑπὸ Ἰωσήφ Μάγνητος». Σμύρνη, 1839, σ. 222. τὸ βιβλίον ἐνταῦθα δὲν ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ε', σελίδι εἰς τὸ «Προσφώνημα». Τὸ τεμάχιον ἀνήκει εἰς τὸ ἐκτενέστατον. «Τὸ πανόραμα ἢ ἐποπτικὸν Κωνσταντινουπόλεως, ἐκ τοῦ Πύργου τοῦ Χριστοῦ (Γαλατᾶ-Κουλεσι)» σ. 201—230. Ἰσχυρὸς καὶ ἀσυναγώριστος ὕμνος τῆς βασιλευούσης ὄντως τῶν πόλεων. Περὶ τοῦ Βοσπόρου ἔγραψαν πάντες οἱ περιηγηταί. Ἐκ τῶν παλαιότερων παραπέμπω μόνον εἰς τὸν Ἰταλὸν De Asicis «Constantinopoli». 1877, ἔκδ. 28η, Milano, 1905, (βλ. II Bosporo, σ. 551—571). Τὸ ἔργον μετεφράσθη τῷ 1895 ὑπὸ Δ. Βεργαράκη. Διὰ τὰ λαμπρὰ τοπία καὶ τὰς πολυπληθεῖς ἄλλας εἰκόνας παραπέμπω εἰς ἓν (ἀνευ χρόν.) ἐκδοθὲν ἐξαιρετικὸν σύγγραμμα τοῦ Th. Allom—R. Walsh, «Constantinople

2. Μία ἐκδρομὴ ἀνὰ τὰ προάστεια ΚΠόλεως—Τὰ ἁγιάσματα ὀδοσημαντήρες ναῶν—*Αἱ Ναῖδες, πηγαί, φιάλαι, λουτρῶνες καὶ φρέατα κποταμοὶ ὄρουσιν ὕδατος ζῶντος*—Γενικωτέρα σημασία τοῦ δρου Πηγῆ καὶ τὰ ἐν Ἑλιουπόλει τῆς Αἰγύπτου παράδοξα συμβάντα κατὰ τὴν Χριστοῦ γέννησιν—Ὁ Μαν. Γεδεὼν κρινόμενος—Τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τῶν ἁγιασμάτων—Διαίρεσις αὐτῶν καὶ γνώμη τοῦ Ἑλ. Ταπεινοῦ καὶ Δ. Καλέμη—Πολύπλοκον τὸ ζήτημα τῆς θέσεως τῶν ἐν ΚΠόλει ναῶν καὶ δὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῶν πατριαρχείων—Ἡ ὀρθοφροσύνη τοῦ Κεραμέως καὶ ἡ βαθεῖα κρίσις τοῦ Σιδερίδου—Ὁ ἀδόλεσχος Ἑλιουπόλεως Γεννάδιος—Τίς ἡ ὀρθὴ λύσις τοῦ προβλήματος ;—Τὰ φρέατα ἀπαραίτητα ἐν τοῖς ἱεροῖς τόποις παρ' ἀρχαίους Ἑλλῆσι καὶ τοῖς πρώτοις χριστιανοῖς—Ἡ πηγὴ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ κώμης Ἐμμαούς, ἐν ἧ ὁ Χριστὸς σὺν τοῖς μαθηταῖς ἔνιψε τοὺς πόδας—Πηγὴ τοῦ Σιλῳάμ.

Ὡς γνωστὸν τὰ προάστεια τῆς ΚΠόλεως καὶ πολλαὶ τοποθεσίαι διετήρησαν τὰ βυζαντινὰ ἕως σήμερον ὀνόματα, ὡς τὰ χωρία Φλώριον, Λύτραι, Νύμφαι καὶ Γαλατάρια. Τὸ α' ἀναφέρεται τὸν ΙΑ' αἰῶνα παρὰ Κεδρηῶ ὡς Κενοφλώριον (Α', σ. 455, ἴσ. Καινοφλώριον). Παρὰ Μαλαλᾶ Καινὸν φρούριον (σ. 351), ὅπου ἐφονεύθη ὁ αὐτοκράτωρ Αὐρηλιανός. Τὸ β' ἀπαντᾶται ἐν τῷ συναξαρίῳ τῆς ἁγίας μάρτυρος Χρηστίνης, ἑορταζομένης τὴν 23 Ἰουλίου «τελεῖται δὲ ἡ αὐτῆς σύναξις καὶ ἑορτὴ εἰς τὸν ναὸν αὐτῆς, ὁ ὁποῖος ἦτον εἰς τὸ νέον παλάτιον καὶ εἰς τὰς «Μεγάλας Νύμφας . . .»¹. καὶ ἐνταῦθα εὐρέθησαν ὄντως ἀρχαῖα χριστιανικὰ μνημεῖα, ἀλλὰ ταῦτα συνεπληρώθησαν

and the scenery of the seven churches of Asia minor» London, 4ον, σ. XXXVI, 84, ἔτους 1838 αἱ ἰσαριθμοὶ πρὸς τὰς σελίδας εἰκόνες (περὶ ἄλλου τοιοῦτου ἔργου τοῦ 1913 βλ. κατωτ.). Λεπτομερῆ περιγραφὴν βλ. ἐν Μ. ἑλλ. Ἐγκυκλ. Ζ', σ. 575—577 ὑπὸ Σ. Ε. Λυκούδη. Διεξοδικὴ διήγησις ἐν τῷ «Νέφ Σεραπεῖω» Ἀλεξανδρείας, τ', 1881, σ. 128}, 1302, 1379, 1400, 1428, 1453. καὶ ἐν τῷ «Βυζαντινῷ ἡμερολογίῳ» τοῦ 1885, σ. 160 ἑ. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὁ Βόσπορος εἶναι τὸ παναρμόνιον, τὸ αἰώνιον σύμβολον τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Ὁ Ἑλλῆν εἶναι μανιώδης λάτρης τοῦ πρασίνου² ὅθεν τὸ πάσαι τὰ πλεῖστα τῶν δένδρων ἐπίστευεν, ὅτι εἶναι κατοικία τῶν θεῶν καὶ τὰ ἄνθη (πολλά) ἰδιάζοντα αὐτοῖς, ἄλλα καὶ πέριξ τῶν ναῶν εἶχε τὰ ἱερὰ ἄλση, ἅπερ ὀνόμαζε τεμένη (νῦν οἱ νεοἑλλῆνες τεμένη λέγουσι τὰ τζαμιά, διότι πράγματι, ὡς βλέπει τις εἰς τὰς ἄνωτ. εἰκόνας, καλύπτονται ὑπὸ πελωρίων δένδρων). Ὁ χριστιανισμὸς ἐνεκολπώθη τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθέων καὶ οἱ ναοὶ παλαιότερον καὶ δὴ οἱ μοναστηριακοὶ ἐπλασιοῦντο ὑπὸ δένδρων, μάλιστα κυπαρίσσω (βλ. Ἱεροδ. Τιμοθέου Ματθαϊάκη, νῦν μητροπ. Μαρωνείας, «Τὸ πράσινον ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ». Ἀθήναι, 1939). Ἐκ μεμονωμένων χωρίων δυσχυρίζεται, ὅτι ἐξ Ἰσου καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ περιεποιούντο τὰ δένδρα, ἀλλὰ δὲν εἶδε τὸ Δευτ. 15', 21 : « Οὐ φυτεύσεις σεαυτῷ ἄλσος, πᾶν ξύλον παρὰ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ σου . . . ». Ἐν τέλει σχετικὸν περὶ τῶν Νυμφῶν ἀναφέρω τὸν στίχον τοῦ Ταυταλίδου (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 59).

καὶ Νηρηίδας στὴν ξηρὰν καὶ στὰ νερὰ Δρυάδας» (διὰ τὴν ἐναλλαγὴν)

1. Γεδεὼν, «Ἐγγραφα, λίθοι καὶ κέραμοι», σ. ρνη—ρνηθ'.

ἐκ τοῦ «Ἐορτολογίου», ἐνθ' ἀναγινώσκομεν, ὅτι ἐτελεῖτο ὄντως «ἡ σύναξις ἐν τῷ ἁγιωτάτῳ αὐτῆς μαρτυρείῳ τῷ ὄντι ἐν τῷ νέῳ παλατίῳ καὶ ἐν Νύμφαις ταῖς μεγάλαις καὶ ἐν τῷ μαρτυρείῳ τοῦ ἁγίου Τρύφωνος» (οὐχὶ τοῦ μάρτυρος, ἀλλὰ τοῦ ὁσίου βλ. σ. 67) πλησίον τῆς ἁγίας Εἰρήνης . . .». Νῦν ὁ τόπος καλεῖται ἀπλῶς Νύμφαι τεκμηριούμενος δι' ἐπαρκῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων τείχους, μονογράμματος καὶ ἐπιγραφῆς : «Θεοτόκε βοήθει τῆς δούλης σου *Μαρίας*», τεθείσης κατὰ πρωτοφανῆ διάταξιν ἐκάστης λέξεως σταυρικῶς ἐντὸς κύκλου εἰς τὰς γωνίας τῶν 4 σημείων σταυροῦ, κειμένου ἐν τῷ μέσῳ¹.

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς προλαβὼν ἀπήγγειλε τὸν ἐπικήδειον καὶ τὴν κατάργησιν τῶν ἀρχαίων πηγῶν : «Σεσίγηται γοῦν ἡ Κασταλίας πηγὴ καὶ ἡ Κολοφῶνος καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως τέθνηκε νάματα μαντικά». Παρῆλθον καὶ ταῦτα μετὰ τῶν ἐκεῖ οἰκούντων δαιμόνων. Νέαι πηγαὶ ἀνέβλυσαν ὕδωρ τῆς χάριτος «ἀλλόμενον εἰς ζωὴν αἰώνιον» (Ἰω. δ', 14)· αἱ πηγαὶ καὶ τὰ σωτηριώδη νάματα. Περὶ τὸ τέλος τοῦ Β' μ.Χ. αἰῶνος παρ' *Ἰουλίῳ Ἀφρικανῶ*, τῷ πρώτῳ χρονογράφῳ τῆς ἐκκλησίας, ἀναφέρεται : «*Διήγησις περὶ τῶν ἐν Περσίδι γενομένων διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*», ἥς ἡ ἀρχή : «Ἐκ Περσίδος ἐγνώσθη ἀπ' ἀρχῆς ὁ Χριστός· οὐδὲν γὰρ λανθάνει τοὺς ἐν αὐτῇ νομομαθεῖς ἅπαντα φιλοπονοῦντας», καὶ ἀντελεῖ ταῦτα, ὡς γράφει, ἐκ τῶν ἀρχαίων τοῦ βασιλείου, «ὅτι ἐκ τῶν πρὸς ἐνταῦθα ἱερῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἱερέων ἤκουσται ὄνομα Χριστός»². Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Χριστὸς φεύγων τὴν θηριωδίαν τοῦ *Ἡρώδου* ἀνεχώρησε καὶ ἦλθεν εἰς *Ἡλιούπολιν Αἰγύπτου*³. Συνοδοὶ δὲ αὐτοῦ καὶ τοῦ θεοδόχου ζεύγους ἄδεται, ὅτι ἦσαν αὐτοὶ οὗτοι οἱ μάγοι, οἵτινες καὶ ἐγκατέστησαν τοὺς ξένους παρὰ τὸν ναδὸν τῆς *Ἡλιουπόλεως παρὰ τὴν πηγὴν, ἣτις σώζεται μέχρι σήμερον, στεγαζομένη ὑπὸ τοῦ «Δένδρου τῆς Παναγίας*⁴. Ἐνταῦθα ἐπὶ ἀρχαίων ἐρειπίων ἀνηγέρθη τῷ 1918 ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων ἐν *Ἡλιουπόλει* ναδὸς τῆς ἐνδημίας τοῦ Χριστοῦ. «Ἡ φυγὴ εἰς Αἴγυπτον» ἐπιγραμματιζόμενος. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὑπῆρχε τὸ πάλαι «*Μονὴ τῶν παρθένων*» πρὸ τοῦ 530. Πλὰξ ἐπιτύμβιος σωζομένη εἰς τὴν ἐν *Καίρῳ μονῇ* τοῦ ἁγ. *Γεωργίου* (τόμ. Γ') ἔχει : «*Ναὸς τῆς Πηγῆς τῆς Θεοτόκου*»

1. «*Βυζαντ. Ἐορτολόγιον*», ΚΠολις, 1899, σ. 135—136.

2. *Migne, Patr. gr.* 10, στ. 98—100.

3. «Ἐκ τοῦ Χρονικοῦ συντάγματος πρὸς τὰς συγγενεῖας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ *Ἰππολύτου Θηβαίου*», *Migne*, 117, στ. 1019. Κατ' αὐτὸν διέμεινεν εἰς Αἴγυπτον 3 ἔτη καὶ 20 ἡμέρας (αὐτ. στ. 1036).

4. βλ. *N. Πάρκα*. «Τὸ παρὰ τὴν Ἡλιούπολιν (Ματαρίαν) δένδρον τῆς Παναγίας». Ἀλεξάνδρεια, 1903. *Jullien*, «L' arbre de la Vierge à Mataria κτλ.» *Le Caire*, 1904. *H. I. Heyes*, «Joseph in Aegypten». Münster (*Bibl. Zeitschrift*, IV, 93, σ. 32).

Περὶ ἱερῶς πηγῆς ἐν Ἑλιουπόλει γράφει ὁ *Κεδρηνός* (I, σ. 534, Βόνν.). «Ἐν Ἐρμουπόλει τῆς Θηβαΐδος (sic) δένδρον ἴσταται. ταύτης φύλλον ἢ κάρφος, εἰ λάβοι τις, πρὸς πᾶσαν νόσον ἐστὶν ἰάσιμος. ὅπερ δένδρον, φασί, κλιθὲν προσεκύνει τῷ Χριστῷ, ἥνικα πρὸς Αἴγυπτον ἔφευγε καὶ σκιὰν αὐτῷ πεποίηκε· καὶ τῇ μὲν πηγῇ φθονήσας κατέχωσεν (ὁ Ἰουλιανός), τὸ δένδρον δὲ ἔκοψε». Καὶ ζωηρὰ περὶ τούτου ὑπῆρχε παράδοσις. Τὸ δένδρον ἀνεβλάστησε καὶ ὁ ἑωρακῶς τῷ 1910 μαρτυρεῖ. Ὅτε οἱ μάγοι ἀνεκοίνωσαν τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἑλιουπόλεως «διήνοικτο ὁ ὄροφος καὶ κατηλθεν ἀστὴρ λαμπρὸς καὶ ἔστη ἐπάνω τῆς στήλης τῆς Πηγῆς καὶ φωνὴ ἠκούσθη τοιαύτη : *Δέσποινα Πηγῇ* (= Θεοτόκος), *ὁ μέγας Ἥλιος ἀπέστειλέ με μηνῦσαι σοὶ ἅμα καὶ διακονῆσαι τὰ πρὸς τόκον... νύμφη τριωνύμου μονοθεΐας οὕσα*»¹.

Κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν βασιλεύοντος *Κύρου* ἢ *Ἀρταξέρξου* ἐν Περσίδι συνέβησαν τὰ παράδοξα ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθέντι ἱερῷ τῆς Ἑρας, ὃν κατεκόσμησεν «λίθοις πολυτελέσι» καὶ ἔστησεν ἀνδριάντας χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς. Ὅτε δὲ εἰσῆλθεν οὗτος νὰ προσκυνήσῃ, ὁ διδαχθεὶς καὶ φωτισθεὶς ὑπὸ τῶν εἰρημένων μάγων *Προυπούπιος* ἀνήγγειλε δι' ἀλληγοριῶν καὶ συμβόλων τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Πηγῇ ὑπονοῶν τὴν Θεοτόκον ἢ Οὐρανίαν ὀνομάσας ἀντὶ τῆς Ἑρας. «*Μέγας Ἥλιος ἐφίλησεν αὐτήν.. Πηγῇ ἔστιν ἡ φιληθεῖσα*». Ἐπὶ τοῖς ἀκουσθεῖσιν αἱ γυναῖκες ἀντέτειναν : «μὴ γὰρ ἡ Ἑρα τέκτονα ἐμνηστεύσατο ;» εἰποῦσαι. Εἰς ταύτας οἱ ἄνδρες ἀπήντησαν : «Ὅτι μὲν Πηγῇ δικαίως εἴρηται, ἀποδεχόμεθα. *Μυρία δὲ αὐτῆς τοῦνομα, ἥτις ἐν μήτρᾳ ὡς ἐν πελάγει μυριαγωγὸν δλκάδα φέρει. Ἡ δὲ Πηγῇ οὕτω νοεῖσθω. Πηγῇ ὕδατος πηγῇ πνεύματος ἀεναίτζει, ἕνα μόνον ἰχθὺν ἔχουσα τῷ τῆς θεότητος ἀγκίστρον λαμβανόμενον καὶ πάντα κόσμον ὡς ἐν θαλάσῃ διαγιγνόμενον ἰδίᾳ σαρκὶ τρέφοντα*»². Ἀνεστατώθησαν τὰ ἀγάλματα καὶ αἱ

1. Ἀφρικανοῦ «Διήγησις περὶ τῶν ἐν Περσίδι γενομένων διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» *Migne, Patr. graec.* 10, στ. 101B. Κατωτ. «ἡ γὰρ Πηγῇ Μυρία Πηγῆς τῆς Βηθλεεμίτιδος ἔστι θυγάτηρ.. Νῦν οὖν, βασιλεῦ, πέμψον εἰς Ἱεροσόλυμα· εὐμήσεις γὰρ τὸν Χριστὸν ἀγκάλαις γυναικαίαις βαστωζόμενον» 101—104.

2. Ἀφρικανός, ἐνθ' ἄνωτ. στ. 100. Τὴν διήγησιν ταύτην εὐρίσκομεν ἐν πολλοῖς κώδιξι, κατὰ δύο δὲ κώδικας ἐξέδοτο καὶ ὁ *Vassiliev* εἰς τὰ «*Anecdota graecobyzantina*», I, Mosquae, 1893, σ. 73—124 ἥτις ἐν σχέσει πρὸς τὴν τοῦ *Migne* πενταπλάσιαν κατ' ἑκτασίαν. Οὗτος σ. 85 τὸ *Μυρία τοῦ κώδικος ἔκαμε Μαρία*. τὸ αὐτὸ νομίζω, ὅτι ἔπραξε καὶ ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης δημοσιεύσας αὐτὴν ἐν τῷ «*Νέφ Ποιμένι*», ἔτος Γ', 1921, σ. 23—42 καὶ ἀποδίδει ἐπὶ τῇ βάσει 3 κωδίκων μόνον εἰς τὸν *Δαμασκηνόν* ! «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Λόγος εἰς τὴν γέννησιν τοῦ κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ἄλλ' ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἴσως εἶναι τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ δὲ «Διήγησις» παρενεβλήθη αὐτούσιος ἐν τῇ μισοβαρβάρῳ φράσει. Ὁ ἐκδότης ἠγγόνει, ὅτι τὸν ἀπόκρυφον τοῦτον λόγον ἐδημοσίευσεν ἐν ἀπλουστερίᾳ φράσει ὡς γνωστὸν καὶ ὁ *Ἀγιορείτης Νικόδημος* εἰς «*Γυμνάσματα πνευματικά*», ἐκδ' α'. 1801, σ. 218—33. Βλ. ὑποσημείωσιν τοῦ *Συναξα-*

Μοῦσαι μετὰ τῶν ἀργυροχρῦσων τετραπόδων καὶ πετεινῶν καὶ «ἕκαστον τὴν ἰδίαν ἀπέστειλε φωνήν». Ὁ βασιλεὺς φρικιάσας καὶ ἔτοιμος πρὸς ἀναχώρησιν ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ ἱερέως νὰ ἔλθῃ τὴν ἐπιούσαν, ἵνα τὰς θείας ἀποκαλύψεις ἴδῃ. «Τούτων δὲ οὕτω λεχθέντων διήνοικτο ὁ ὄροφος καὶ κατήλθεν ἀστὴρ λαμπρὸς καὶ ἔστη ἐπάνω τῆς στήλης τῆς Πηγῆς καὶ φωνὴ ἠκούσθη τοιαύτη : *Δέσποινα Πηγῆ, ὁ μέγας Ἥλιος ἀπέστειλε μηνῦσαί σοι ἅμα καὶ διακοῆσαι τὰ πρὸς τόκον, ἀμίαντον γάμον ποιούμενος πρὸς σέ, μήτηρ τοῦ πρώτου πάντων τῶν ταγμάτων γινομένη, νόμῳ τριωνύμου μονοθεΐας γινομένη. Καλιῖται δὲ τὸ ἄσπορον βρέφος, ἀρχὴ καὶ τέλος, ἀρχὴ μὲν σωτηρίας, τέλος δὲ ἀπωλείας*». Μετὰ τὴν θεϊκὴν ταύτην καὶ οὐρανίαν φωνὴν τὰ ἀγάλματα πάντα ἔπεσαν χαμαὶ ἐπὶ πρόσωπον «μόνης τῆς Πηγῆς ἱσταμένης, ἐν ἣ εὔρηται παγὲν διάδημα βασιλικὸν ἔχον ἐπάνω αὐτοῦ ἕξ ἄνθρακος καὶ σμαράγδου λιθοκόλλητον ἀστέρα, ὑπεράνω δὲ αὐτῆς ἱσταται ὁ ἀστὴρ»¹. Τὸ

ριστοῦ, ἔκδ. 1819, σ. 213). Τὸ μόνον, ὅπερ ὑποστηρίζει τὴν γραφὴν Μυρία, εἶναι τὸ ἀκόλουθον «Μυριαγωγὸν ὀλκάδα» ὡς ὀνομάζει τὴν Θεοτόκον. Ὅτι ἐκυκλοφόρει εὐρέως ἢ «Διήγησις» δεικνύει ἡ ἐπομένη ἐπιγραφή εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κώδικας : «Ἀντιβολὴ γενναμένη ἐν Περσίδι μεταξὺ Ἑλλήνων, Ἰουδαίων τε καὶ χριστιανῶν περὶ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ, τὰ λεγόμενα Περσικά ἀναγινωσκόμενα εἰς τὴν τράπεζαν τῆ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἡμέρα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν». (Vassiliev, σ. 73) καὶ ἐπὶ τὴν αὐριον. Ἀναστασίου Θεουπόλεως περὶ τῶν ἐν Περσίᾳ πραχθέντων». Οὗτος εἶναι ὁ γράψας τὸν «Ὀδηγόν».

Ἡ πλαστότης καταφανὴς οὐ μόνον ἐκ τῶν προσθηκῶν τῶν γενομένων εἰς τὸ σύντομον κείμενον τοῦ Ἀφρικανοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ τύπου τῶν κυρίων καὶ γεωγρ. ὀνομάτων. Ὁ ἐνταῦθα *Προυπούπιος* γίνεται *Προύπεπτος* Vass., *Προύπιπτος* Εὐστρ., *Προύπιος* Νικ. Οὗτος τὸ Μυρία, ἔχει καλῶς, ἀλλ' ἔπειτα καὶ Καρία. Ἐπίσης καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ἣτις παρὰ Νικοδήμῳ εἶναι πληρεστέρα «Περὶ τῶν παραδόξων μυστηρίων, ὅπου ἔγιναν εἰς τὴν Περσίαν εἰς τὸν καιρὸν τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ οὗ πρῶτον εἰς τοὺς Πέρσας ἐγνωρίσθη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τῶν μάγων καὶ τοῦ ἀστέρος, τὰ ὁποῖα ἐδιηγήθη ὁ φιλόσοφος Ἀφροδιτιανὸς εἰς μίαν διάλεξιν, ὅπου ἐγένετο ἀνάμεσα εἰς Χριστιανούς, Ἑλληνας καὶ Ἑβραίους». Ὁ ἄγνωστος οὗτος φιλόσοφος καὶ ἡ διάλεξις δὲν ὑπάρχει παρὰ τῷ Ἀφρικανῷ, εἶναι πολὺ μὲν προσθήκη. Τὸ ἀρχέτυπον λοιπὸν εἶναι τοῦ Μίγνε τὸ κείμενον, εἰς ὃ στηριζόμεθα, ὅπερ σώζεται εἰς δύο κώδικας τοῦ Μονάχου. Τῷ 1919 ἀνεκάλυψε εἰς τὴν μονὴν Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων ἕτερον κείμενον εἰς τὸν 593 κώδικα τοῦ XV αἰῶνος, (φ. 343α—344). ἐντεῦθεν ἀντεγράφη καὶ εἰς τὸν 156 τῆς μονῆς Βαρλαάμ τοῦ 1620, φ. 68β—71β. Ὁ γραφεὺς διώρθωσέ τινα τοῦ πρώτου κώδικος τὸ *Προύπιπτος* εἰς *Προύπιπτος*, τὸ *Μυρία* εἰς *Μαρία* καὶ ἔκαμε καὶ μικρὰς προσθήκας. *Λίαν μεταβλημένον κείμενον ἔχει ὁ A. Delate* ἐκ τοῦ Παρισ. κώδ. 355, φ. 48—60 (βλ. «Anecdota atheniensia, I. Textes grecs inédits relatifs à l'histoire des religions», Liège, 1927, σ. 324—328).

1. Ἀφρικανός, ἐνθ' ἄνωτ. στ. 101. Εἰς τοῦτον ἄρα ὀφείλεται ἡ ζωηρὰ περὶ πηγῆς παραδόσις κληροδοτηθεῖσα ἀμέσως εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ πρῶτον ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν ΚΠολιν. Ἐν τοῖς βυζαντ. συναξαρίοις συχνῶς συναντῶμεν τὸ : ἡ ὑπεραγία Θεοτόκος ἐν τῇ Πηγῇ βλ. Γεδεών, «Ἐορτολόγιον βυζαντ.» σ. 125. ἀλλ' ἐνταῦθα νοεῖται ἡ Ζωοδόχος Πηγῆ, ὅπου ὑπάρχουσι καὶ οἱ ἰχθύς.

θεσπέσιον τοῦτο κήρυγμα, οἰασδήποτε καὶ ἂν ἦ προελεύσεως, διεδόθη ἀστραπιαίως καὶ ἐπιστεύθη ὡς θεόπνευστον : διὸ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ Ἁκαθίστου ὕμνου ψάλλει : «Λάμπας ἐν τῇ Αἰγύπτῳ φωτισμὸν ἀληθείας ἐδίωξας τοῦ ψεύδους τὸ σκότος· τὰ γὰρ εἶδωλα ταύτης, Σωτήρ, μὴ ἐνέγκαντά σου τὴν ἰσχὺν πέπτωκεν. οἱ τούτων δὲ ἑυσθέντες ἐβίων πρὸς τὴν Θεοτόκον» :

«Χαῖρε ἀνθρώποις τῶν ἀνθρώπων, χυῖρε κατάπτωσις τῶν δαιμόνων». Ταῦτα ἰδὼν ὁ βασιλεὺς προστάσσει καὶ παρουσιάζονται πάντες τοῦ κράτους οἱ σοφοί, οἵτινες ἐκκλητικοὶ ἐπὶ τῷ θεάματι τῶν πεσόντων ἀγαλμάτων καὶ τοῦ λάμποντος ἀστέρος ἀπεφάνοντο οὕτως : «Βασιλεῦ, ὄριζα ἔνθεος καὶ βασιλικὴ ἀνέκυψε οὐρανόθεν καὶ ἐπιγείου βασιλέως χαρακτηρὰ φέρουσα Ἡ γὰρ Πηγὴ Μυρία Πηγῆς τῆς Βηθλεεμίτιδος ἐστὶ θυγάτηρ. Τὸ δὲ διάδημα βασιλικὸς τύπος, ὁ δὲ ἀστὴρ οὐρανόθεν ἐστὶ μῆνυμα ἐπὶ γῆς τερατουργουμένον» (αὐτ. 101—104). Τότε ὁ βασιλεὺς ἔστειλε τοὺς μάγους εἰς προσκύνησιν τοῦ τεχθέντος βασιλέως, οἵτινες καὶ ὠδήγησαν αὐτὸν εἰς Αἴγυπτον. Ἐν Ἡλιουπόλει, ὀλίγα χιλιόμετρα ἔξωθεν τοῦ Καίρου, εἰς τὸ νῦν ἄριστοκρατικὸν προάστειον, συνέβησαν τὰ τεράστια ταῦτα. Ἦτο τὸ κέντρον τῶν σοφῶν ἱερέων καὶ ἡ κοίτις τοῦ προῖστορικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐνταῦθα ἐξεπαιδεύοντο οἱ μεγάλοι ἄνδρες τῆς ἀρχαιότητος, μουσόμενοι εἰς τὰ μυστήρια τῆς φύσεως. Ἐκεῖ ἦτο ὁ περίφημος ναὸς τοῦ Ἡλίου, ὅπου μετέβη τὸ θεῖον βρέφος, ὁ «ἥλιος τῆς δικαιοσύνης». Ἐγγὺς πρὸς 5 χιλ. μακρὰν σῶζεται ἡ περιλάλητος ἐκείνη Πηγὴ τὸ ἀγίασμα τῆς Παναγίας, ἡ λεγομένη Παρηγορία, ἐκεῖ εἰς τὴν Ματαρίαν, ἵνα ποτίξῃ ἀεννάως διὰ τῶν αἰώνων τὸ «δένδρον τῆς Παναγίας». Ἐκεῖ ὑπὸ τὴν παχεῖαν σκιάν τῆς περσέας ἀνεπαύθη ἡ ἁγία οἰκογένεια καὶ ἀνέβλυσε τὸ ζωήρρον καὶ δροσιτικὸν ὕδωρ (ἐνῶ τὰ πέριξ ὕδατα εἶναι θερμὰ καὶ ἀηδῆ). Ἡ πηγὴ νῦν ἐγχωρίως λέγεται Ἔϊν - ἐλ Σάμς ἦτοι πηγὴ τοῦ Ἡλίου.

Πάντως συνδέονται τὰ φρέατα μετὰ τῶν πηγῶν καὶ ἁγιασμάτων ὡς καὶ μετὰ τοῦ λουτροῦ εἰς ἐνιαῖον συγκρότημα. Μένει ἔτι ἀνεξέταστον ὡς πρὸς θέμα ἡμῶν τὸ ἐγκριτὸν καὶ σοφὸν ἔργον τοῦ δεινοῦ βυζαντιολόγου Αὐστριακοῦ Strzygowsky καὶ περὶ οὗ ἐγράψαμέν τινα εἰς τὸν προηγούμενον τόμον τοῦ «Ἀρχείου Θρακ. Θεσσαυροῦ». Ἡ πραγματεία ἡμῶν ἐκυκλοφόρησε συγχρόνως καὶ ἐν αὐτοτελεῖ τεύχει (βλ. κατωτ.).

Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι πολλὰ τῶν ὑπογείων λουτρῶν ἐκείνων, ἀπερὸ τόσον περιληπτικῶς περιγράφει οὗτος, ἔχουσι χριστιανικὴν τὴν προέλευσιν καὶ ἀνήκον εἰς τὸν κατακομβώδη βίον τῆς ἐκκλησίας¹. Εἰς ἕτερον βι-

1. Βλ. Μηλιόπουλον ἐν τῇ «Ἐβδομαδ. ἐπιθεωρήσει τοῦ Νεολόγου», ΚΠολις, Β', 18·2, σ. 224 Κατὰ Γεδεών «ὅπου οὐδὲν ἴχνος παλαιοῦ . . . ναοῦ ὑπάρχει, θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ δεχθῶμεν ὑπαρξίν ἀρχαίας πηγῆς ἐπιβλεπομένης ὑπὸ Νηρηίδων, ἧτις εἰς χρόνους χριστιανικοῦ; ἀπὸ θεότητος εἰδωλολατρικῆς ἀγνώστου ἀγνωστον εἰς ἡμᾶς ἀφῆκε τὸν πάτριον ἅγιον . . .» (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 102). Εἰς τὸν αὐτὸν τόμον τῆς «Ἐβδομαδιαίας ἐπιθεωρ.» τοῦ Νεολόγου ἔγραψε : «Λείψανα βυζ. ναῶν ἐν τοῖς ἀγιάσμασι», σ. 144—5, 161—3, καὶ ὁ Λαμπάκης δέχεται ἐν τοῖς ἀγιάσμασιν ὑπαρξίν ναοῦ.

βλίον ἡμῶν πέρυσι ἐκτυπωθὲν εἰς τὰ «Θρακικά» καὶ ἰδιαίτερος κυκλοφοροῦν ἀναφέρομεν, ὅτι ὁ ἀπόστολος Ἄνδρέας ἴδρυσεν τὸν πρῶτον ἐν Ἀργυρουπόλει ναὸν μετὰ λουτροῦ. Ἄλλὰ καὶ ὁ περικλεῆς καὶ νεωστὶ μετὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ 1917 ἀνασκαφεὶς ναὸς τοῦ ἁγ. Δημητρίου ἐν Θ)νίκῃ, ἐν τοῖς ὑπογείοις ἔχει βαπτιστήριον καὶ λουτρόν πρό δε τοῦ ναοῦ περιστύλιον φιάλην, ὅπως περίπου τῆς Λαύρας τοῦ Ἁθῶ¹. Ἐκ πάντων τούτων ἀποδεικνύεται ἀριθῆλως πόσον ἀπαραίτητον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἦν τὸ ὕδωρ. Πλεῖστα ἐπιγράμματα ἔχουσι περὶ τούτου συνταχθῆ καὶ ὁ Χριστόφορος Πατρικίος ἐποίησεν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ ἀνακαθάραντος τὸ φρέαρ ὠραῖον τετράστιχον ἐν εἴδει λογοπαιγνίου (βλ. κατ.). Ἄλλὰ τοιαῦτα ζητήματα δέονται βαθείας καὶ λεπτολόγου ἐρεῦνης «ἀπαιτεῖ ἐπιμεμελημένην ἀναδίφησιν τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ σπουδαίας ἐπιτοπίους βολιδοσκοπήσεις, ἀνασκαφὰς καὶ ἀνερευνήσεις. πρὸς ἑξακριβωσιν δὲ τῆς ὀρθῆς τῶν ἁγιασμάτων καταγωγῆς . . . ἀναγκαιοτάτη καὶ ἡ τῶν παραδόσεων ἀνίχνευσις . . . Προκειμένου τοῦ λόγου περὶ ἁγιασμάτων δὲν ἐννοῶ, ἵνα περιορισθῆ ἡ συζήτησις ἐπὶ μόνον τῶν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς ΚΠόλεως σωζομένων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τοῖς περιχώροις, διότι καὶ ταῦτα . . . δύνανται, ἵνα ὀδηγήσωσιν ἡμᾶς εἰς μᾶλλον ἀπροσκόπτους καὶ ἀσφαλεῖς θεωρίας»².

1. Βλ. Γ. Σωτηρίου, «Χριστιανικὴ καὶ βυζαντ. ἀρχαιολογία», τόμ. Α', Ἀθῆναι, 1942, σ. 219. Ἐνταῦθα βλέπει τις καὶ τὰς εἰκόνας καὶ σχεδιαγράμματα.

2. Ἐλευθέριος Ταπεινός, ἔγκριτος δικηγόρος ἐν ΚΠόλει καὶ ἀσχολούμενος εἰς τὴν βυζαντιολογίαν, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 187. Οὗτος μέλος τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑταιρείας μετέσχε τῆς περὶ τῶν ἁγιασμάτων συζητήσεως, ἧτις πληροὶ τὰς στήλας τῆς Ἐβδ. Ἐπιθ. τοῦ Νεολόγου. Ὑποδεικνύει διαφόρους τρόπους ἐρεῦνης καὶ ἐλέγχει πλάνας προσάγων τὸ ἐξῆς παράδειγμα πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι τὰ φρέατα δὲν εἶναι ὡς ἁγιάσματα πρωτοφανῆ. «Ἐντὸς τῆς κατὰ τὴν βίθυν. παραλίαν κώμης, τοῦ ἀρχαίου Βρύαντος (νῦν Μάλτεπε) γινώσκω δύο ἁγιάσματα, ἀτινά εἰσι φρεατοσιδῆ» καὶ ὁμως θεωροῦνται ὄντως ἁγιάσματα. «Τὸ ἐν τούτων κείμενον ἐγγὺς τοῦ περιβόλου ἀρχαίου μονυδρίου τοῦ Σωτήρος, ἀλλ' ὅπου πάλαι ἦν τὸ ἱερὸν τοῦ Σατύρου (τοῦτο ἀμφισβητεῖ ὁ Μηλιόπουλος αὐτ. 224) ὄθεν καὶ θέλουσί τινες καὶ ὁ Τιμόνης παραφθορὰν τοῦ (ἔθνικοῦ) ὀνόματος, φέρει τὸ ὄνομα τῆς ἁγ. Παρασκευῆς. Πρὸ τοῦ ἁγιάματος ὑπάρχει ναὸς, ἀλλ' ἀπωτέρω ὑπῆρχε καὶ μεγαλύτερος τούτου . . . ἐξήχθησαν κιονόκρανα καλλίστου ἰων. ὀρθμοῦ τεμάχια στηλῶν κττ. κείμενα πρὸ τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Σωτήρος . . . πρὸς δὲ καὶ ἡ ἐτήσια πανήγυρις εἰς ὄνομα τῆς ὁσίας Παρασκευῆς, ἀναφωνεῖ, ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχε ναὸς. Ἐτερον ἁγίασμα ἐν εἴδει φρέατος εὐρίσκειται εἰς τὴν παραλίαν . . . Τοῦτο λέγεται ἁγίασμα τῆς Θεοτόκου . . . παρ' αὐτῷ ὑπῆρχε ναὸς, νῦν ἠγέρθη ὁ ἄγιος Νικόλαος. Τοῦ ἁγιάματος ἡ πανήγυρις τελεῖται . . . κατὰ τὸ ἐννεαήμερον τῆς Θεοτόκου. Καὶ ἕτερον . . . εἰς 20 λ. ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Μάλτεπε ἐν τῇ . . . περιοχῇ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Βρύαντος τῶν κτισθέντων . . . ὑπὸ τοῦ αὐτοκρ. Θεοφίλου. Τὰ παλάτια ἐξιστορεῖ ὁ Πορφυρογέννητος καὶ τὸν . . . τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου «κάλλει τε κάλλιστον καὶ μεγέθει πολλῶν διαφέροντα . . . ἀναμφίσβητον δ' εἶναι συνεπῶς, ὅτι τὸ ἁγίασμα τοῦτο . . . ἦν παρὰ τῷ ναῷ. Πρὸ ἐτῶν 30 . . . ἱερεὺς μετέβαινεν ἐκεῖσε τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ κλήδωνος . . . καὶ ἐτέλει ἁγιασμόν συρρέοντος πολλοῦ πλήθους». Εἶτα περιγράφει τὰ 3 θολωτὰ ἁγιάσματα ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Βρύαντος κείμενα τῆς ἁγ. Τριάδος, τῆς Ἀναλήψεως (ἐν ὀθωμ. ἐπαύ-

Εἶναι πολυσήμαντος καὶ ἄξιον ἐξονυχιστικῆς ἐρεῦνης ἡ ὕπαρξις οὗου δήποτε ἀγιάσματος. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας, ὅτι οὗου ἀγίασμα, ἐκεῖ καὶ ναός, ὅστις πολλαχοῦ ἔχει ἐξαφανισθῆ. Ὁ δὲ Γεδεὼν φρονεῖ, ὅτι «ἐξέτασις ἀγιασμάτων, καθ' ἣν σημασίαν εἰς αὐτὰ ἀποδίδει ὁ λαὸς ἡμῶν ἀπὸ τῆς ΙΔ' ἴσως ἑκατονταετηρίδος, ἀποβαίνει μέχρι τινὸς ἐξέτασις τῶν παυῶν τῆς ἐλληνικῆς Θράκης», καὶ ὅτι τὰ διασωθέντα ἀγιάσματα «ὑπεκφαίνουσι κατὰ τὰ δύο τρίτα τοῖς ἑκατόν . . . βυζαντινὸν ναὸν καταστραφέντα»¹. Τῆς γνώμης ταύτης ἀπρὶξ ἔχεται καὶ ὁ Δημήτριος Καλέμης λαβὼν καὶ αὐτὸς μέρος εἰς τὴν σύγχρονον συζήτησιν τῶν ἐν ΚΠόλει ἀγιασματολόγων².

Ἐπίσης οὖν τοῖς ἀγιάσμασι δέον νὰ ἐξετασθῆ τὸ ζήτημα τῶν φρεάτων, ἀπερ ἐξυπηρετοῦν τὴν λειτουργίαν τῶν πρὸ τοῦ νάρθηκος λιθίνων μεγάλων φιαλῶν ἢ μικροτέρων τοιούτων δοχείων, τῶν λεκανῶν, ἀφ' ὧν ἀπὸ τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος ἐνιπτον τὰς χεῖρας οἱ πιστοὶ ἢ καὶ τὸ πρόσωπον εἰσερχόμενοι εἰς τὸν ναόν, ὡς βλέπομεν εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Νικοπόλεως ἐν Ἡλείρῳ. Σώζονται αἱ φιάλαι αὗται εἰς ἀρίστην κατάστασιν εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁθῶ, ὅμως οὐχὶ πρὸς νῆψιν, ἀλλὰ πρὸς τέλεσιν τοῦ ἀγιασμοῦ. Ὁ Γεδεὼν κάλλιον κρίνει ἐν τῷ «Ἐορτολογίῳ Κωνσταντινοπολίτου προσκυνητοῦ». ΚΠολις, 1904, σ. 200. Περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἤλεγξα αὐτὸν μερικῶς ζῶντα καὶ δὲν ἀπήντησεν. Πέρουσιν ἔπραξα τὸ αὐτὸ ἐν τῷ Α' τεύχει τῆς «Heraclaea sacra» καταγνοῦς αὐτοῦ παλινῳδίαν ἀσυγχώρητον. Οὗτος καὶ ζῶν εἶχε ἐχθροὺς πολλοὺς ἐπηρεαζομένους ἐκάστοτε τῇ κοπίδι τῶν λόγων του. Ἀναφέρομαι ἐνταῦθα, τοῦ λόγου προκειμένου περὶ τῶν ναῶν τῆς ΚΠόλεως, εἰς τὸν καλὸν γνώστην τῶν πραγμάτων μακ. Ἁθ. Παπ. Κεραμέα, ὅστις ὑπῆρξε πάν-

λει) καὶ τὸ τῆς ἀγ. Εἰρήνης ἀρχαῖον καὶ εἶχε παρακείμενον ναὸν ἢ μονὴν . . . Τοιαῦτα ἄλλα ἀγιάσματα πολλὰ εἶναι δύναται, ἵνα ἀπαριθμῆσι τις ἀρχαίαν ἔχοντα τὴν καταγωγήν» (περιγραφή). Εἶτα ἀναφέρει καὶ ἐν σηραγγοειδὲς ἀγίασμα Μελενίκου. Πολλὰ εὐρίσκει τις εἰς τὸ σπουδαῖον βιβλίον τοῦ I. Ebesolt - A. Thiers «Les églises de Constantinople», Paris, 1913, in folio, VII, 294.

1. «Ἀγιάσματα ΚΠόλεως θρακικά» (Θρακ. Θ', 1958, σ. 100 ἐ.).

2. «Τὰ ὡς λειψανα ἀρχαίων ναῶν ἀγιάσματα» ἐν «Ἐβδομαδιαία ἐπιθεωρήσει τοῦ Νεολόγου», ΚΠολις 1892, τόμ. Α' σ. 516. Δὲν συμμεριζόμεθα πλήρως τὴν γνώμην ταύτην, διότι ὑπάρχουσιν, ὡς ὀψόμεθα, ἄθροισμα ἀγιασμάτων εἰς χῶρον στενόν, ἐν ᾧ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χωρῶσι καὶ ἰσάριθμοι ναοί. Ἀναγκάζεται δὲ καὶ αὐτὸς νὰ συμφωνήσῃ, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπιφερομένων' διαιρεῖ δηλ. καὶ οὗτος εἰς τρεῖς κατηγορίας. Εἰς τὸ Βυγιούκι δερὲ (Βαθὺ ρεῦμα) καταμετρήσας ἐν ὄλῳ 23 ἀγιάσματα δέχεται τὴν ἀπόλυτον ὕπαρξιν ναῶν εἰς τὴν πρώτην. τὴν συνύπαρξιν, ἀλλὰ μετ' ἀμφιβολίας καὶ παρακεκινδυνευμένης τόλμης εἰς τὴν δευτέραν «εἰς δὲ τὴν τρίτην, ὅσα νομίζω, γράφει, ὅτι ἐκ τυχαίων περιστάσεων ἢ ἄλλων αἰτίων ἔνεκα καθωρίσθησαν ἐν ἀγνώστοις χρόνοις νὰ σέβωνται ὡς ἀγιάσματα, ἕνα καὶ μόνον λόγον προβαλλόμενος, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ παρὰ τὴν θάλασσαν ἐπὶ ἀλιτέρομονος πεδίου ἢ εἰς τὰς σχισμάδας ἀπορῳγῶν βράχων ὕδωρ γλυκὺ πηγαῖον ἢ ἐκ ρυακίων ὑφίζάνον».

τοτε μετριοπαθῆς εἰς τὰς κρίσεις καὶ γράφει «Ὁ Μ. Γεδεών ὁ πολλὰ πρὸ ἔτων καὶ ἐσχάτως ἀφθονώστατα γράφων περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 1453 ἔτους καὶ ἑξῆς ναῶν : «τινας μὲν εὗρισκω ἀποθανόντας (συνήθης ὄρος τοῦ Γεδεών περὶ τῶν κατεστραμμένων ναῶν, μονῶν κτ.), ἄλλους δὲ τινες νεωτέρους τοῦ 15' αἰῶνος, ἄλλους δὲ πάλιν πιθανῶς βυζαντινούς». Δὲν εἶναι, λυπηρὸν εἶπειν, κάτοχος τοῦ . . θέματος, ἃν καὶ φαίνεται προσπαθῶν νὰ γράφῃ περὶ αὐτῶν οὐχὶ σπανίως ἀξιωματικῶ τῷ τρόπῳ. πῶς εἶναι δυνατόν ὁ Γεδεών μὲ καταλόγους κιουρεκτζίδων καὶ μὲ τὴν βοήθειαν σπανίων τινῶν σημειώσεων καὶ ἐγγράφων μόνον νὰ διακρίνῃ τοὺς χρόνους ἰδρύσεως. .» Εἶτα κατηγορεῖ αὐτὸν ὡς ἀμέθοδον καὶ πολὺλογον· «ὀφείλει διὰ βραχέων, γράφει, νὰ καταγράφῃ ἀπλῶς ὅ τι συνήθροισε καὶ τοῦτο ἀσχολίαστον. Ἐὰν δὲ τὸ τοιοῦτον θεωρῆ ἔργον συλλογῆς καὶ οὐχὶ ἐπιστήμονος, πάντως τὸ «ὡς δύναται» δὲν ἀρμόζει τῷ ἐπιστήμονι τούτῳ». Ἀποδεικνύει δὲ αὐτόν, ὅτι ἀγνοεῖ τὴν βιβλιογραφίαν· π.χ. τὸν κατάλογον τῶν μονῶν τοῦ Ρώσου Τρύφωνος Κοροβείνικωφ 50μῖς ἐκδοθέντα μέχρι τοῦ 1897, ὃθεν καὶ ἔγραψε περὶ τοῦ πατρ. ναοῦ ἐν Φαναρίῳ. «Οὐδὲν μνημεῖον ἀρχαιότερον τοῦ 12' αἰῶνος μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξιν ἐν Διπλοφαναρίῳ ναοῦ βυζαντινοῦ κειμένου, ὅπου ὁ νῦν πατρ. ναός»¹. Ταῦτα μὲν αὐθεντικῶ τῷ τρόπῳ ὁ Γεδεών. Καὶ ὁμως διαψεύδει αὐτὸν ὁ Τρύφων, ὅστις ἔτει 1593 εἶδεν ἀκμάζοντα ἐν ΚΠόλει καὶ ναὸν τοῦ ἁγ. Γεωργίου εἰς «Διπλοφανάρ - μαχαλαῖν» καὶ ἕτερον πάλιν τοῦ ἁγ. Γεωργίου εἰς «Φενέρ - καπησῆ» καὶ ὁ κατάλογος τοῦ Πατερᾶκη τὰ αὐτὰ ἔχει· καὶ ἐξελέγχει τὰς ἀκρισίας του καὶ περὶ ἄλλων ναῶν, συνιστᾷ δὲ αὐτῷ «ν' ἀποφεύγῃ ἅμα τὴν περιαιτολογία καὶ τὴν ἐπιστημονικῶς ἀκαρπὸν εὐφυολογίαν». «Ναοὶ ἐν ΚΠόλει κατὰ τὸ 1503 καὶ 1604²». Καὶ ἤδη ἐπεμβαίνει ὁ Σιδερίδης. Ὁ Κεραμεὺς εἶχεν ὑποβάλει τὴν πραγματείαν εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἀρχαιολ. ἐπιτροπῆς τοῦ Φιλολ. Συλλόγου. Αὕτη ἀνέθετο εἰς τὸν Σιδερίδην νὰ ἐξετάσῃ αὐτήν. Ὁ μακ. ἔγραψε τριπλασίαν καὶ πλέον κατ' ἑκτασιν κρίσιν, ἴσως τὴν καλλιτέραν ἕως τότε ἔργασίαν ἑξονυχιστικὴν περὶ τῶν ναῶν τοῦ Βυζαντίου ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς ἄλλους περὶ αὐτῶν γράψαντας καὶ ἐπικυροῦ πλήρῶστατα τὴν περὶ Γεδεών κρίσιν τοῦ Κεραμέως (σ. 126—145). Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν εἰρημένων τάσσω ἐνταῦθα τοῦ μακ. Ἡλιουπόλεως Γενναδίου τὰς δημοσιευθείσας «Σημειώσεις περὶ τινῶν ἐν ΚΠόλει ναῶν καὶ ἰδίως τοῦ πατριαρχικοῦ μετὰ τὸ 1453» ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἔργου τοῦ Γερμανοῦ Βυζαντιολόγου A. M. Schneider «Byzanz». ΚΠολις (ἀνάτυπ. ἐκ τῆς «Ὁρθοδοξίας

1. Τοῦτο ἔγραψεν ὁ Γεδεών ἐν ταῖς «Βυζαντιναῖς ἐκκλησίαις», σ. 42 καὶ ἐν τῇ «Ἐκκλ. Ἀληθ.» Κ', σ. 34.

2. Τὴν ὥραν ταύτην διατριβὴν περὶ τῶν ναῶν τῆς ΚΠόλεως ἐδημοσίευσεν ὁ Κεραμεὺς ἐν τῇ «Ἐκκλ. Ἀληθ.» Κ', σ. 521—525 καὶ ἐν τῷ ΚΗ' τόμῳ τοῦ Ἑλλην. Φιλολ. συλλ. 1904, σ. 118—125, τὴν πραγματείαν τοῦ Πατερᾶκη περὶ ναῶν ἐν ΚΠόλει τῷ 1503 καὶ 1604.

1937, σ. 25). Πρόκειται περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ τιμίου Προδρόμου τῆς Πέτρας, οὐ; ἄλλοι μὲν ταυτίζουν, ἄλλοι δὲ χωρίζουν. Ἄλλη σύγχυσις προκύπτει ἐκ τοῦ Πέτρα καὶ Πετρίον, ὡς συμβαίνει π.χ. μὲ τὸν ναὸν τῆς ἁγ. *Εὐφημίας* (Ὁρθοδοξία ΙΓ', σ. 364, 367). Ἡ σύγχυσις προχωρεῖ μέχρι τῆς θαλάσσης τῆς Προποντίδος, ὅπου εἰς τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου τῆς Πέτρας τοποθετοῦσι τὸ Πατριαρχεῖον (βλ. τὰ ἐμὰ «Ἁγιορειτ. μελετήματα» σ. 184, Βόλος 1956). Εἶναι ἡ περιλάλητος μονὴ τοῦ Στουδίτου, ἣν ἀνεκάλυψα, ὅτι ἐλέγετο καὶ αὕτη τῆς Πέτρας¹. Νομίζω, ὅτι παρῆλκε πᾶσα συζήτησις, ἀφ' οὗτου ὁ Κεραμεὺς ἐδημοσίευσεν τὸν κίβδηλον βίον (ὡς περιτράνωσ ἀπεδείξαμεν εἰς τὸ νεοτύπων «Heraclaea sacra κτλ.» Ἀθῆναι 1957, σ. 178 ἐ.) τῆς ὁσίας Παρασκευῆς τῆς νέας συνταχθέντα ὑπὸ Ματθαίου Μυρέων. Οὗτος ἐν τέλει γράφει, ὅτι τὸ λείψανον τῆς ἁγίας «κλαίοντες καὶ ὀδυρόμενοι κατέθεντο ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου . . . Γεωργίου τῷ εἰς Διπλοφάναρον λεγομένῳ, ἐνθα καὶ νῦν τὸ Πατριαρχεῖον ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστι» (Ἱεροσ. σταχυολ. Α', σ. 453). Κατὰ ταῦτα ἡ ἐξεζητημένη ἀπεραντολογία τοῦ μακ. Γενναδίου οὐ μόνον οὐδὲν νέον προσφέρει, ἀλλὰ σύγχυσις μᾶλλον δημιουργεῖ, ὅπερ ἀντελήφθη καὶ ὁ ἴδιος· διὸ ἐν τέλει γράφει: «Μὲ τὰ ἀνωτέρω δὲν ἰσχυρίζομαι, ὅτι ἔλυσεν τὸ ζήτημα τῆς τοποθετήσεως τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου τῆς Πέτρας· ἴσως ἐπανέλθω εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ» (σ. 21)². Ἄλλ' ὅλαι αἱ μαρτυριαί, ἃς λίαν φιλοπόνως προσάγει, μαρτυροῦσιν, ὅτι ὁ Πρόδρομος τῆς Πέτρας ἦν ἐγγὺς τῆς μονῆς τῆς Χώρας καὶ πλησίον ἐκεῖ πρὸς τὰ χερσαῖα τεῖχη ἀναφέρεται ὁ μέχρι νῦν σωζόμενος ἅγιος Γεώργιος, ἐν τούτοις ἐπιμένει νὰ εὕρῃ ἄλλον Πρόδρομον τῆς Πέτρας (σ. 19—20). Ἐν τέλει ἀναφέρομεν καὶ τὴν παράλειψιν τῆς ἀναγραφῆς τοῦ ἔργου τοῦ κρινόμενου Schneider³. Τὸ ἔπραξεν ὁ ἀποθανὼν ἱστορικὸς τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἴσως πρὸς ἀποφυγὴν ἐλέγχου. Εἴπωμεν ὀλίγα ἔτι διὰ τὰ φρέατα.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔτι τὸ φρέαρ ἦτο ἱερὰ πηγὴ. Τὸ ἐν Ὑσαις τῆς Ἀτ-

1. Πέτρας μονὴ: «Μονὴ Προδρόμου τῆς εὐλογημένης Πέτρας» ἐν Act. Patr. Β', ἔτους 1381, ἧς ὁ ἡγούμενος αὐτῆς ἀναγορεύεται ἀρχιμανδρίτης καὶ πρωτοσύγκελλος τρίτος τῇ τάξει μετὰ τὸν Στουδίτου δηλ. καὶ τοῦ τῶν Μαγγάνων. σ. 21—23 ἔγγραφον τῆς Πέτρας τοῦ Προδρόμου (1335) περὶ τῆς ὑπὸ Μαν. Παλαιολόγου ἀφιερώσεως κτήματος . . . σ. 260—3. Διὰ τὸ Πετρίον τοῦ Κερ. κόλπου βλ. «Ὁρθοδοξίαν», ΙΓ', 1938, σ. 362, 582. ἔχομεν λοιπὸν μονὰς δύο τῆς Πέτρας καὶ τῆς εὐλογημένης Πέτρας.

2. Ὁ ἀποθανὼν ὡς Ἡρακλείδης ἀείμνηστος μητροπολίτης Φιλάρετος Βαφείδης, τοιαύτην ἀντικρύσας παρὰ τοῖς βυζαντιολόγοις σύγχυσις, ἔγραψε «τὸ μοναστήριον Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἐν Πετρίῳ (!) ἀσφαλῶς ταυτίσας τὸ Πετρίον πρὸς τὸ Πέτρας («Ἐκκλ. ἱστορ.» τόμ. Β', ΚΠολις, 1886, σ. 83).

3. Ἐν ἀρχῇ ἀναφέρει τὸ «Byzanz, ἀλλὰ τί εἶναι αὐτό, βιβλίον; περιοδικόν; Ποῦ καὶ πότε ἐξεδόθη δὲν λέγει. Ἐγὼ γνωρίζω ὅτι τὸ «Byzanz» ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Dölger - Schneider τῷ 1952, καὶ οὐδὲν πλέον. Τὴν ἀλλαγὴν μετὰ τὴν ἀλωσιν τοῦ Πατριαρχείου βλ. παρὰ Γεδεών «Χρονικά τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου», ΚΠολις, 1384, σ. 52-88.

τικῆς μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος εἶχε φρέαρ, ἐξ οὗ πίνοντες οἱ μύσται ἐμαντεύοντο κατὰ Πausανίαν (Θ', 2, 1). Ἡ τοιαύτη ἀρχαία παράδοσις φαίνεται λίαν ἐνισχύθη ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὴν εἰκονομαχίαν καὶ τὰς τῶν βαρβάρων ἐπιδρομὰς ἱεραὶ εἰκόνες ἐρρίπτοντο εἰς φρέατα, αὐταὶ ἀνακαλυπτόμεναι καὶ ἐκ τοῦ βάθους ἀνασυρόμεναι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἱεροποίησιν τῶν φρεάτων. Πολλὰ εἰκόνες φέρουσι καταφανῆ σημεῖα. Εἰς τὰ τοῦ Χριστοφόρου Μιτυληναίου ἐπιγράμματα ἀναγινώσκω : «Εἰς τὸ ἀνακαθαρθὲν πηγάδιον τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου· λέγονται πρὸς τὴν Θεοτόκον ὡς ἀπὸ τοῦ ἀνακαθάραντος».

«Τοῖς μονασταῖς ἐκκαθαίρων τὸ φρέαρ
ἐκλιπαρῶ σε, ζῶντος ὕδατος φρέαρ,
εἰς τὸ φρέαρ . . . πεσόντα τῆς ἁμαρτίας
ἀνέλκυσσον θᾶιτόν με τὸν σὸν οἰκέτην»¹.

Τὰ φρέατα ἦσαν ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ τοῦ ναοῦ ἐν τῷ Βυζαντίῳ². Ἀντώνιος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νοβογόροδ διαμείνας ἐν ΚΠόλει ἀπὸ τοῦ 1200 μέχρι 1204 καὶ φιλοξενηθεὶς ὑπὸ τοῦ οἴκου. Πατριάρχου πλὴν ἄλλων λεπτομερειῶν γράφει καὶ ταῦτα περὶ τοῦ φρεάτος τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὅτι ἐκαλύπτετο τὸ στόμιον διὰ μεγάλου μαρμάρου «ἀπὸ τὸ φρέαρ τῆς Σαμαρίας (sic), εἰς τὸ ὅποιον ὁ Ἰησοῦς εἶπε τῇ Σαμαρείτιδι δός μοι ποιεῖν. Διὰ τοῦ λίθου τούτου ἦντιλον ὕδωρ ἐκ τοῦ φρεάτος». Ἐντεῦθεν τὸ φρέαρ τοῦτο καλούμενον ποτὲ μὲν ἱερόν, ποτὲ δὲ ἅγιον, περὶ οὗ πολὺς λόγος ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Ἀγίας Σοφίας, σώζεται ἔτι σήμερον εἰς τὸν δεξιὸν γυναικωνίτην κεκαλυμμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Τὸ φρέαρ συχνότατα μνημονεύεται ἐν τοῖς συγγράμμασι Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. «Ἐν τῷ κήπῳ τοῦ Πατριάρχου φύονται παντὸς εἶδους ὄσπρια, πέπονες, μῆλα καὶ ἀπίδια φυλαττόμενα εἰς φρέατα ἐντὸς κοφίνων ἀνηροτημένων διὰ σχοινίων, τρώγοντος τοῦ Πατριάρχου ἀρεκὰ δροσερά. Τοιαῦτα τρώγει καὶ ὁ αὐτοκράτωρ. Τὸ ὕδωρ διοχετεύεται διὰ σωλήνων. Ὑπάρχει ἔτι καὶ ὕδωρ ὄμβριον»³. Ταῦτα πάντα ἤδη ἐξηφάνισεν ὁ πανδαμάτωρ καὶ ἡ βαρβαρότης τῶν ἐπιδρομέων καὶ ἔσβυσαν μετὰ τῆς καταπληκτικῆς μεγαλοπρεπείας καὶ θαυμαστῆς ὠραιότητος τῶν βασιλικῶν ἑορτῶν καὶ ἱερῶν τελετῶν τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ κατὰ τὸν Angelo

1. Βλ. *And. Rocchi*, «Versi di Cristoforo Patricio editi da un codici della monumentale Badia di Grottaferrata». Roma, 1987, σελ. 24.

2. Φρέαρ ἀνεκαλύφθη καὶ ἐν Πρεβέζῃ εἰς ναὸν παρακείμενον τῇ βασιλικῇ τοῦ Δουμειῖου εἰς τὸ μέσον τοῦ αἰθρίου εἰς βάθος 6—8 μέτρων. Βλ. *Α. Φιλαδελφέως* «Ἀνασκαφαὶ Νικοτόλεως» 1921—1926. Ἀπόσπ. τοῦ Δ' τόμου τοῦ «Δελτίου τῆς Χριστ. Ἀρχ. Ἐταιρείας» 1928, σ. 49 καὶ εἰς Γαλατοῦσαν Σμύρνης. (Λαμπάκης σ. 237, ἐκκλησιαί ΜΑ).

3. «Ποικίλη στοά», ἔτος Δ'. Ἀθῆναι, 1883, σ. 356—357. Ὁ βυζαντινολόγος *Α. Πασπάτης* ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίβλος ἐνὸς προσκυνητοῦ» ἐδημοσίευσεν μόνην τὴν περιγραφὴν τῆς ΚΠόλεως τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νοβογόροδ Ἀντωνίου διατρίψαντος ἐνταῦθα ἀπὸ 1200—1204. Ἡ βίβλος ἐξεδόθη Ρωσιστὶ τῷ 1872 καὶ Ἀγγλιστὶ ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανοῦ πρεσβευτοῦ Σκάιλερ, ὅθεν καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν.

Zanotti «au bas de la colline... aujourd'hui rompt la silence du quartier par son siffet aigu et là il se reposait dans le Mésocipion (πίδαξ) parc, dans les chroniqueurs vantent la beauté, pendant que l'entourage se livrait dans le Tzycanestirion : voisin á des exercices hippiques, ou au jeu de paume auxquels l'empereur ne dédaignait parfois de prendre part»¹. Εἰς τὸ «Μεσοκίπιον» ἀντὶ τῆς ὥρας φιάλης, περὶ ἧς ἐν τοῖς περὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας ὁ λόγος, ὁ κατακτητὴς ἐτοποθέτησε ἄλλου εἶδους ἀναβρυτήριον, ὃπερ ἐσώζετο μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων (Βλ. τὴν κρήνην ταύτην ἐν Ἡμερολ. ἔθνικ. καὶ φιλανθρ. καταστημάτων τοῦ 1906, σ. 414).

Ἴσως τὸ πρῶτον ἁγίασμα ἐν τῷ χριστιανισμῷ εὐρίσκεται ἐν Παλαιστίνῃ εἰς τὸ ἱστορικὸν Ἑμμαοῦς, ὡς παραδίδωσιν ὁ τῆς καθολικῆς ἐκκλ. ἱστορίας συγγραφεὺς *Κάλλιστος*. «Ἐν Παλαιστίνῃ πόλις ἐστὶ Νικόπολις ὄνομα. ἦν δὴ κώμη ἐκπαλαι οὖσαν καὶ ἡ θεία τῶν Εὐαγγελίων βίβλος γινώσκει Ἑμμαοῦς ὀνομάζουσα. ἦν ἐς ὕστερον Ῥωμαῖοι κατὰ κράτος νικήσαντες Ἰουδαίους καὶ τὴν μητρόπολιν αὐτῶν Ἱερουσαλήμ ἐλόντες καὶ κατασκάψαντες Νικόπολιν ἀνηγόρευσαν ἐκ τοῦ συμβάντος τὸ ὄνομα θέμενοι. Πρὸ δὲ ταύτης τῆς πόλεως περὶ τὴν τριοδίαν, ὅπου τοῖς περὶ Κλεόπαν μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν Χριστὸς συμβαδίζων ἐπὶ ἐτέραν κώμην δῆθεν ἔσπευδε μεταβαίνειν *πηγὴ τίς ἐστι νόσων μὲν παντοίων ἀνθρώποις, οὐ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ ζώοις διάφορα νοσήματα κάμνουσιν ἀλεξιτήριος. ὅπου δὲ φασὶ Χριστὸν τὰς κατὰ τὴν γῆν ποιούμενον διατριβὰς συνάμα τοῖς μαθηταῖς τοὺς πόδας νίψασθαι πρὸς πλεῖστον ὁδοιπορήσαντα, καὶ γ' ἐξ ἐκείνου ἀλεξίκακον γενέσθαι τὸ ὕδωρ παθῶν*»². Ἐντεῦθεν ἄρα καὶ ἡ ὀνομασία εἰς τὰ ἁγιάσματα. καὶ αὕτη δὲ

1. Τζυκανιστήριον τὸ στάδιον, ὅπου διεσκέδαζον οἱ μεγαστᾶνες. Διὰ τῆς πόλεως τοῦ σταδίου διήρχετο ὁ βασιλεὺς παρελθὼν εἰς τὴν πόλιν ἔφιππος.

2. «Autour des murs de Constantinople. I. Tchatladi—carou». Paris, 1919, σ. 18.

3. Migne, Patr. graec. 146, βιβ. X, κεφ. λα'. Ὁ *Κάλλιστος* τοποθετεῖ τὴν Πηγὴν εἰς τὴν Ἑμμαοῦς—Νικόπολιν, παραλαβὼν ἴσως ἐκ τοῦ Σωζομενοῦ, ὅπου ὑπάρχουν τὰ θερμὰ λουτρά καὶ ἱσραηλικά γράφει, τὸ Λεξ. τῶν ἁγ. Γραφῶν σ. 318. Ὑπάρχουσι τρία χωρία φέροντα τὸ ὄνομα τοῦτο. Ὁ *Ἰώσηπος* τὰ λουτρά ἔρριζει εἰς τὴν Ἑμμαοῦς τῆς *Τιβεριάδος ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ* εἰς τὸν «Ἰουδαϊκὸν Πόλεμον» (Δ', 1, 3) «*Οὐβοασιανὸς δὲ ἄρας ἀπὸ Ἀμμαοῦς, ἐνθα πρὸ τῆς Τιβεριάδος ἐστρατοπεδεύκει (μεθερμηνευομένη Ἀμμαοῦς θερμὰ λέγοιτ' ἄν. ἐστὶ γὰρ ἐν αὐτῇ πηγῇ θερμῶν ὑδάτων πρὸς ἄκρσιν (=θεραπείαν) ἐπιτήδειος*».) Ταύτην λοιπὸν ἐκυρίευσεν ὁ Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ τῷ 71 μ.Χ. ἦν καὶ ἡ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ. ΙΑ' σ. 54α γράφει Νικόπολιν, ἡ ἀρχὴ ἐνταῦθα ἀντιφάσκει πρὸς τὸ τέλος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ Ἑμμαοῦς τοῦ Εὐαγγελίου, ἥτις βεβαίως ἦν ἐγγὺς τῆς Ἱερουσαλήμ. Οὕτε εἶναι διάφορος, ἐπεὶδὴ λέγεται Ἀμμαοῦς. Ἐν τῇ «Ἀρχαιολογία» (ΙΗ', 2, 3) γράφει: «ἐπὶ λίμνῃ τῇ Γενησαρίτιδι τῆς Γαλιλαίας θερμὰ δὲ οὕτε ἄνωθεν ἐστὶν ἐν κώμῃ, Ἑμμαοῦς ὄνομα αὐτῇ». Ἡ δευτέρα εἶναι ἡ εἰς 60 σταδίων ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ κειμένη. ταύτην ἄλλοι νομίζουσι τὴν τοῦ *Κλεόπα* καὶ ἥτις νῦν λέγεται Ἀμόας (Amwas ἔχει ὁ τελευταῖος ὁδηγός: «The Handbook of Palestine and trans-Jordan by sir Harry Luke and E. Keith - Roach». London, 1934⁹, σ. 116).

ἡ τοῦ Σιλωὰμ κολυμβήθρα ὀνομάζεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πηγὴ τοῦ Σιλωὰμ (πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ βαπτιστηρίου) καὶ πηγὴ τῆς Παρθένου καὶ εἶναι ὑπόγειος. Εἰς ταύτην κατὰ τὸν Ἱεροσολύμων μακ. Τιμόθεον κατερχόμεθα διὰ βαθμίδων 32, εἶναι δὲ ἡ Γειὼν τῆς ἁγίας Γραφῆς ¹.

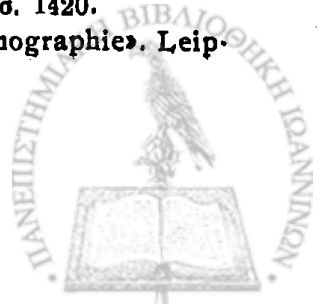
Οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι, ἔξ ὧν ἠρύσθη ὁ Κάλλιστος, ταυτίζουσι τὴν Ἰμμαοῦς τῇ Νικοπόλει καὶ ὁ Κεδρηνός : «Ἐν Νικοπόλει τῆς Παλαιστίνης τῇ Ἰμμαοῦς καλουμένη πηγὴ ἐστὶ παντοίων παθῶν ἀνθρώπων τε καὶ κτηνῶν ἴασις» (I, σ. 534, Βόνν.). Ἄλλ' ὁ Σύγκελλος ὀνομάζει καὶ αὐτὸς τὴν Ἰμμαοῦς Νικόπολιν, ἀλλὰ καθορίζει ἀκριβέστερον : «Ἰμμαοῦς ἡ ἐν Παλαιστίνῃ κώμη, περὶ ἧς φέρεται ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις, Νικόπολις ἐτιμῆθη καλεῖσθαι ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀφρικανοῦ πρεσβευσαμένου [τοῦ] τὰς ἱστορίας ἐν πενταβίβλῳ συγγραψαμένου» (I, σ. 676, Βόνν. καὶ II, σ. 545). Κατὰ ταῦτα δύο πόλεις ἀκούουσιν εἰς τὸ ὄνομα Νικόπολις, ἡ μὲν τοῦ Οὐεσπασιανοῦ τῷ 71 ἰδρυθεῖσα, ἡ δὲ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Σενήρου χαριζομένου τῷ Ἰουλίῳ Ἀφρικανῷ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος ². Ἐσχάτως ἐγράφη μονογραφία «Emmaus» ὑπὸ Γερμανοῦ.

Ἄπλετον φῶς εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπέχυσαν τὰ «Ὀδοιπορικὰ ἢ προσκυνητάρια τῆς ἁγίας Γῆς», συλλεγένητα καὶ μεταφρασθέντα ὑπὸ Κλ. Κοικυλίδου καὶ I. Φωκυλίδου (Ἱεροσ. 1912). Παρενείρομεν ἐνταῦθα τὰ σπουδαιότερα ἔξ ὧν ἀναφέρουσιν οἱ διάφοροι συγγραφεῖς. Κατὰ τὸ Ὀδοιπορικὸν τῆς Παύλας ὑπὸ Ἱερωνύμου (404). Μετὰ τὴν Λύδδαν, Ἀριμαθαίαν καὶ Ἰόππην «ἐπιστρέψασα δὲ ὀπίσω (ἀναφέρει) τὴν Νικόπολιν, ἣτις πρότερον ἐκαλεῖτο Ἰμμαοῦς, ἐν ἣ ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου ἐγνώσθη ὁ Κύριος καὶ καθιέρωσε τὸν οἶκον τοῦ Κλεόπα εἰς ἐκκλησίαν» (σ. 85). Κατὰ τὸν Θεοδόσιον (530), ὅστις κινεῖται ἀντιθέτως ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καὶ εἶναι ἀκριβέστα-

¹ Ἐκ τούτων ἡ τῆς Τιβεριάδος ἔχει μείζονα σπουδαιότητα ἐν τῇ ἱστορίᾳ 176 σταδίου ἀπέχουσα τῆς Ἱερουσαλήμ διὰ τὴν πεδιάδα Κεφάλαια καὶ τὸ ὄρος τοῦ Ἰούδα (Α' Μακκ. γ', 40) πρὸς Α. τῆς Λύδδας, ταύτην δὲ λέγει Νικόπολιν ὁ Ἱερωνύμος—καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ὄρθον (βλ. «Palästina» von Karl von Raumer». Leipzig, 1840', σ. 187 : «Emmaus quae nunc Nicopolis dicitur». τὴν ἄλλην μᾶς ὀρίζει αὐτὸς ὁ Λουκάς, κδ', 13 : «Καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἐξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ἡ ὄνομα Ἰμμαοῦς». Ἐνταῦθα ὑπάρχει καὶ ναὸς παρὰ Raumer, ὅστις κατέχει τὴν θέσιν τῆς οἰκίας τοῦ Κλεόπα (περὶ τῆς ἔριδος βλ. Ἐγκυκλ. ἣτις ἀναφέρει καὶ τρίτην Ἰμμαοῦς, ἀλλὰ δὲν ὀρίζει ποῦ ;). Οἱ μὴ δεχόμενοι τὰ θαύματα τῆς πηγῆς τῆς Ἰμμαοῦς, τοῦ Κλεόπα, μεταθέτουσιν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὴν Ἰμμαοῦς τῆς Τιβεριάδος, ὅπου τὴν θαυματουργίαν ἐτέλουν τὰ ἱαματικὰ ὕδατα. Ἐσχάτως ὑπερίσχυεν ἡ γνώμη τοῦ P. Lievin, «Guide indicateur de la Terre sainte». Jerusalem, 1897. Περὶ τῆς πηγῆς τὰ αὐτὰ πρὸ τοῦ Καλλίστου ἐγραψε καὶ ὁ Σωζομενός (Migne, 67, σ. 1281).

1. «Ἱερουσαλήμ καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς». Ἱεροσόλυμα, 1932, σ. 1420.

2. H. Gelzer, «Sextus Julius Africanus und die byz. Chronographie». Leipzig, 1880—1898, I, σ. 1—11.

τος : « Ἀπὸ Βαιθσαμύς, ἔνθα ἔμεινεν ἡ Κιβωτός . . . μέχρις Ἐμμαοῦς, ἧτις νῦν καλεῖται Νικόπολις, μίλια ἑννέα. Ἀπὸ Ἱερουσαλήμ μέχρις Ἐμμαοῦς στάδια ἑξήκοντα πέντε, ἔνθα ὁ ἅγιος Κλεόπας ἐγνώρισε τὸν Κύριον ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, ὅπου καὶ τὸ μαρτύριον ὑπέστη. Ἀπὸ Ἐμμαοῦς μέχρι Διοσπόλεως μίλια 12, ὅπου ὁ ἅγιος Γεώργιος ἐμαρτύρησεν» (σ. 104, 114). «*Ἡ πόλις Ἱερουσαλήμ*» τῷ 1187. «Τρεῖς λεύγας (20 χιλ. περίπου) μακρὰν τῆς Ἱερουσαλήμ πρὸς τὸν δύοντα ἡλιον *ὑπάρχει πηγὴ, ἣν καλοῦσιν Πηγὴν Ἐμμαοῦς*». «Ἐνταῦθα ἦν συνήθεια νὰ ὑπάρχη φρούριον συνέβη δέ, ὡς μαρτυρεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, ἵνα ἔλθῃ ὁ Κύριος ἡμῶν μέχρι τοῦ φρουρίου τούτου μετὰ δύο μαθητῶν αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀνάστασιν· ἐκάθησαν δὲ ἐν τῇ πηγῇ ταύτῃ, ἵνα φάγωσι· δὲν ἐγνώρισαν δ' αὐτόν, εἰμὴ ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου» (σ. 399). Κατὰ τὸν *Ἐδρσι* (1165) : «πρὸς Δ. τοῦ Καρμηλίου ὄρους, ὡς ἀπὸ μιλίων *ἡ* ἔστιν ἡ Ἐμμαοῦς, ἔνθα ὠδοιπόρησεν ὁ Κλεόπας μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ οὐκ ἤδει, ὅτι ὁ Χριστός ἐστι» (σ. 431). Τέλος ὁ *Ἰωάννης Φωκᾶς* 1185 γράφει : «Ἀπὸ τῆς . . . Ἱερουσαλήμ ὡσεὶ μίλια 5' ἔστιν ἡ Ἀρμαθαίμ πόλις, ἐν ἣ γεγέννηται ὁ *Σαμουήλ* . . . καὶ μεθ' ἐτέρων μιλίων ἑπτὰ ἢ καὶ πλεῖον διάστημα ἔστιν ἡ Ἐμμαοῦς πόλις μεγάλη κοιλάδος μέσον κειμένη ἐν ὑπερανεστηκότι ῥαχίῳ» (σ. 460). Καὶ μίαν ἄλλην εἶδησιν μετὰ τὴν τῆς ΚΠόλεως ἄλωσιν : «Ἐξερχόμενος τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ ὡς στάδια 5' καὶ εὐρίσκεις τὴν κώμην Ἐμμαοῦς χαλασμένην παντελῶς· φαίνεται μία τοποθεσία ἐκκλησίας, ὅπου ἦτον ὁ οἶκος Κλεόπα τοῦ ἀποστόλου. Αὐτοῦ πλησίον *εἶναι μία βρύση λαματική*, ὅπου θεραπεύει πολλὰ πάθη τοῦ σώματος»¹.

Σπουδαιότατον ἄρθρον διὰ τὴν ἀφθονίαν τῶν ὑδάτων καὶ τὸ ἀπροσμέτρητον πλῆθος τῶν ἁγιοσμάτων ἐγράφη εἰς τὸ Γεωγραφικὸν τοῦ μακ. Ἀχιλ. Σαμοθράκη :

«*Πηγαί*.—Ἱαματικαὶ πηγαὶ τῆς Ἁν. Θράκης, ἀπέχουσαι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἀπὸ τῆς ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου Ἀπολλωνίας (νῦν Σωζοπόλεως) καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς Προποντίδος παρὰ τὴν Πέρινθον Ἡραίου τείχους δύο ἡμερῶν περίπου δρόμον. Ἦσαν δὲ «δυῶν δέουσαι τεσσαράκοντα ἐκ πέτρης τῆς αὐτῆς ῥέουσαι». ἀπὸ τῶν ὁποίων πηγάζει ὁ ποταμὸς Τέαρως ἐκβάλλων εἰς τὸν Κοντάδεσμον (νῦν Καραγατσο - ντερέ) παραπόταμον τοῦ Ἀγριάνη. Ἐξ αὐτῶν ἄλλαι μὲν ἦσαν ψυχραὶ, ἄλλαι δὲ θερμαὶ «ἄριστοι τά τε ἄλλα ἐν ἅκειςιν φέρουσαι καὶ δὴ καὶ ἀνδράσι καὶ ἵπποισι ψώρην ἀκέσασθαι» (Ἡροδ. ΙΥ, 90). Διερχόμενος ἐντεῦθεν ὁ Δαρεῖος, ὅτε ἐξεστράτευε κατὰ τῶν Σκυθῶν τὸ 515 π.Χ. τόσον ἠὐχαριστήθη ἐκ τῆς τοποθεσίας καὶ τῶν ὑδάτων ἐν γέ-

1. Σ. μεταφραστῶν : «Εἶναι ἡ καθ' ἡμᾶς Ἀρβὰς ἡ Ἐμμαοῦς τοῦ Εὐαγγελίου» οἵτινες ἀμφότεροι εἶναι Ἁγιοταφίται.

2. «Προσκυνητῆριον *Ἀρσενίου* 1512—1520, χειρόγραφον νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενον . . . ὑπὸ Γερμανοῦ Μαυρομαμάτου Μ. ἀρχιμανδριτοῦ τοῦ πατρ. τοῦ Ἀλεξ. θρόνου καὶ Γ. Ἀρβανιτάκη καθηγητοῦ . . .» Ἀλεξάνδρεια, 1899, σ. 532 (τοῦ χειρογράφου).

νει, ὥστε παρέμεινεν αὐτόθι ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, ἀναχωρῶν δὲ ἔστησε μαρμαρίνην ἀναθηματικὴν στήλην, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξύμνει τὸν ποταμὸν ὡς «ἀριστόν τε καὶ κάλλιστον πάντων». Κατὰ τινὰς αἱ 38 αὐταὶ πηγαὶ τοῦ Τεάρου ἔκειντο παρὰ τὰς Σαράντα Ἐκκλησίας, ἔνεκα δὲ γεωλογικῶν λόγων ἐξέλιπον αὐταί. Κατ' ἄλλους ἔκειντο, ὅπου ἡ νῦν κωμόπολις Γέννα ¹, ἔνθα ὑπάρχουν καὶ σήμερον ἀκόμη 14 μὲν πηγαὶ ἐντὸς αὐτῆς, δύο δὲ εἰς δεκάλεπτον ἀπόστασιν. Κατ' ἄλλους τέλος, ὅπου ἡ νῦν κωμόπολις Μπουναρ - Χισσάρ. Ἐκ τῶν γνωμῶν τούτων πιθανότερα φαίνεται ἡ τελευταία, καθ' ὅσον καὶ σήμερον ἀκόμη ἀναβλύζουν ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ἀφθονα γλυκέα ὕδατα, ἐπὶ πλεον δὲ ὁ ἐξ αὐτῶν πηγάζων ποταμὸς διέσωσε τὸ ἀρχαῖον ὄνομα του, καλούμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων Τεαρα - σουί, ἦτοι ὕδατα τοῦ Τεάρου. Ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μνημονεύεται ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτῆς ἡ κώμη Βρύσις, προφανῶς λαβοῦσα τὸ ὄνομα ὑπὸ τῶν πηγῶν, πρὸ δ' αὐτῆς καὶ φρούριον Βρυσόκαστρον καλούμενον ἢ Φρούριον τῶν Πηγῶν, τοῦ ὁποίου σώζονται ἐρείπια μετὰ τριῶν πύργων. Κειμένη ἐπὶ τῆς μεγάλης λεωφόρου ἀπὸ Σαράντα Ἐκκλησιῶν εἰς Κωνταντινούπολιν ἦτο μία τῶν ἀκμαϊοτέρων κωμοπόλεων τῆς περιφερείας ταύτης, κατὰ δὲ τὸν ἔνατον αἰῶνα μνημονεύεται ὡς ἔδρα ἐπισκόπου τῆς ἐπαρχίας Αἰμιμόντου ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Ἀδριανουπόλεως. Ἡ Βρύσις ἐκυριεύθη μετὰ τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν τὸ 1371 ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου Μουράτ τοῦ Α' ἔκτοτε δὲ μετωνομάσθη Μπουναρ - Χισσάρ, κατὰ μετάφρασιν τοῦ Βρυσόκαστρον ². Ἐπὶ Ἑλληνικῆς κατοχῆς τῆς ἀν. Θράκης (1920—1922) ἦτο ἔδρα ὑποδιοικήσεως τοῦ νομοῦ Σαράντα Ἐκκλησιῶν, ἔχουσα ὑπ' αὐτὴν 20 χωρία, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἀνῆρχοντο κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1920 εἰς 14919 κατοίκους ἐπιδιδομένους εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν σιτηρῶν. Ἡ κωμόπολις μέχρι τῆς ἐκκενώσεως τῆς ἀν. Θράκης ἠρίθμει 3.300 κατοίκους διατηρουῦντας ἀστικὴν σχολὴν καὶ παρθεναγωγεῖον καὶ δύο ἐκκλησίας» ³.

1. Βλ. Ἀρχ. Θρακ. Θησ. τόμ. Β', Ἀριστοβ. Α. Χρησιδίου 1894 «Λαογραφικὰ Γέννας», σ. 119—147.

2. Παναγῦρια καὶ ἀγιάσματα κατ' Ἑλλ. Σαραντῆ. «Ἡ Θράκη εἶχε πολλὰ ἀγιάσματα. Εἶναι ὁ τόπος μάλιστα πού τάγιάσματα δὲν μετριοῦνται. Παιδι ἐνθυμοῦμαι, πῆγαινα συχνὰ μὲ τὸν πατέρα μου ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτεία μας ἀνατολικά στὸ ῥέμμα, τὸ λαμπρὸ ποτάμι, πού κατέβαινε ἀπὸ τὸ μικρὸ Αἶμο πρὸς τὸν Ἐργίνι. Ἐκεῖ στὴν κατηφορίᾳ τοῦ λόφου πρὸς τὴν κοίτη τοῦ ποταμοῦ εἶταν τάγιάσμα τῆς ἀγία - Παρασκευῆς. Μέρα χρονικὴ ἢ γιορτῆ, γιατί ὅλος ὁ μαχαλᾶς κατέβαινε πεζῆ ἢ μὲ τὰμάξια τετράτροχα μὲ τέντα, νὰ γιορτάσει, μὰ καὶ νὰ περάσει καὶ μιὰ μέρα δροσερῆ στὶς ὄχιες τοῦ ποταμοῦ. Τὴν ἡμέρα κείνη καθάριζαν τάγιάσματα κι ὁ παπᾶς διάβαζε τὸν ὄρθρο καὶ τὸν ἔσπερινὸ κι ὁ κόσμος ἔαντιζοντας μὲ τάγιασμένο νερὸ τὸ μέτωπό του καὶ πίνοντας προσκυνοῦσε καὶ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας. Ἀπὸ τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδυ ὁ παπᾶς μὲ τὴν ἀγιασματοῦρα του ἦ φωτιστῆρα ἀγίαζε καὶ φώτιζε τοὺς πιστοὺς, μάζευε στὸ δίσκο τὸ χαρτζιλίκι του, κι ὁ ἐπίτροπος γιὰ τὸ λάδι τῆς ἐκκλησιᾶς καὶ τὸ κατάβραδο τελείωνε τὸ πανηγύρι.

3. Ἀρ. Θρ. Θησ. τόμ. ΙΑ', 1944-45, σ. 163 καὶ 282 Π. Παπαχριστοδοῦλου,

3. Ἁγιασματικὴ πόλις—Μεγάλῃ ἀνακάλυψις τῆς ἐν Αἰγύπτῳ πόλεως τοῦ ἁγίου Μηνᾶ—Ἡ βασιλική, τὸ ἁγίασμα καὶ ἡ πελωρία δεξαμενὴ—Πληρεσ συγκρότημα ναοῦ λουτροῦ καὶ ἁγιάσματος—Ἀπίστευτος χριστιανικὸς πολιτισμὸς—Παγκόσμιος διάδοσις τῶν «εὐλογιῶν τοῦ ἁγίου Μηνᾶ»—Διασάφισις πληρεστέρα τοπογραφικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ τῶν λεχθέντων—Ὁ Ἰσαπόστολος τῆς Αἰγύπτου ἅγιος, βίος καὶ μαρτύριον—Ὁ πολιοῦχος τῆς Ἀλεξανδρείας—Τὰ κοινόβια τῆς πόλεως τοῦ ἁγίου Μηνᾶ—Ἐπιφέρει τὸ θάνατος οἱ κοινοβιᾶται—Ἡ ἀνεξήγητος στάσις τῶν ἀσκητῶν τῆς Νιτρίας—Ἡ κολυμβήθρα τοῦ Σιλῶμ, τεραστία χρῆσις ἁγιάσματος καὶ καθαριτικοῦ ὕδατος—Ἀξιοθαύμαστος μέριμνα διὰ τὴν καθαριότητα τῶν ἐκκλησιαζομένων καὶ τὴν ἀπολύμανσιν τῶν ναῶν—Ἡ πόλις τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, ἡ πρώτη λουτρόπολις τοῦ κόσμου—Σχέσις πρὸς τὰ τῆς Π. Διαθήκης: ἁγίασμα=ναός, ὕδωρ καθαρτήριο «ἐναντισμοῦ ὕδατος»—Τίς ἡ σημασία τῆς λέξεως ἁγίασμα;—Τὸ «βάπτισμα μετανοίας» τοῦ Ἰωάννου—Τίς ἡ διαφορὰ πρὸς τὸ σωτηριῶδες θεῖον βάπτισμα τοῦ Χριστοῦ;—Ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἐκτὸς τῆς ἱερᾶς πόλεως, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Ἀφρικῇ, ΚΠόλει, Κρήτῃ, Θεσσαλονίκῃ.

Τὴν σοβαρὰν καὶ ἀπροσμέτρον ἔλλειψιν τῶν ἐν ΚΠόλει ἁγιασμάτων, ἀπερ ἐξηφάνισαν ἢ μετεμόρφωσαν αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαί, ἔρχεται ν' ἀναπληρώσῃ τὸ ἁγίασμα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ. Ὁ μεγαλομάρτυς ἦτο ἀφανὴς σχεδὸν πρὸ τοῦ 20 αἰῶνος, ἀφοῦ ἐλαχίστας ἔχομεν εἰδήσεις καὶ ἕως τοῦ 5 αἰῶνος, ὅτε ὁ Ἀρκάδιος ἠὔξησε τὸν ναὸν τὸν ἰδρυθέντα ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τότε οἱ μοναχοὶ καὶ τὸ ἁγίασμα διὰ τῶν θαυμάτων ἐμεγάλυναν τὴν δόξαν. Καὶ πάλιν οἱ Ἕλληνες χρονογράφοι πάντες σχεδὸν σιωπῶσι, διότι ἡ πόλις τοῦ ἁγίου Μηνᾶ καὶ τὸ προσκύνημα ἀνῆκεν εἰς τοὺς Κόπτας, εὐρίσκετο δὲ καὶ εἰς τὰ βάθη τῆς ἐρήμου μακρὰν τῆς Ἀλεξανδρείας Οἱ Ἀραβες καὶ Σύροι χρονογράφοι εἶναι ἡ καλλιτέρα πηγὴ. Ὁ Ἀρειανὸς Οὐάλης κατήνεγκε καιρῖον εἰς τὸ ἱερὸν ἴδρυμα τραῦμα στρατολογήσας ἐκ τῶν κοινοβίων τῆς πόλεως, τῆς Σκήτεως καὶ τοῦ ὄρους τῆς Νιτρίας 5000 μοναχοῦς. Καὶ ὅμως ἡ γενναία προστασία τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τοῦ ῥέκτορος πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου ἔσωσαν τὴν κατάστασιν. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐπιβλητικοῦ μεγαλείου τοῦ ἁγιάσματος ἐκείνου οὐδὲν θὰ ἐγνωρίζομεν, ἐὰν δὲν ἐθαυματούργει ἡ ἀρχαιολογ. σκαπάνη καὶ ἡ χάρις τοῦ ἁγίου, ὅστις ἐκάθειπεν ὑπὸ παχύτατον στρώμα ἄμμου. Ἡ δεξαμενὴ, ἡ καταστήσασα ὄνομαστὸν τὸ προσκύνημα αὐτοῦ ἐν Λιβύῃ—Μαρεώτιδι, ἀνεκαλύφθη τῷ 1905 ὑπὸ τοῦ C. Kaufmann καὶ I. C. F. Falls.¹ Εἶναι μεγάλη βασιλικὴ κτισθεῖσα ὑπὸ

1. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐγένοντο τῷ 1905, ὧν προϊεταὸς ὁ Mgr. καθ. τῆς χριστ. ἀρχαιολογ. βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Falls, καὶ τῷ 1908 ἐξέδοτο τὸ ἔργον, ὅπερ μετεφρά-

τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου τῷ 400. Ἀνεκαλύφθη μετὰ τὸν πόλεμον τῆς κρούσης καὶ τοῦ βαπτιστηρίου. Εἶναι μήκους 80 μ. Ἀπὸ τῆς δεξαμενῆς ταύτης ἐλαμβάνετο εἰς τὸ βαπτιστήριον τὸ ὕδωρ καὶ διὰ τὸ κοινόβιον παρακείμενον ἐγγὺς τοῦ ναοῦ. Ἀπὸ ταύτης ἤρουντο τὸ «πάγκαλον ὕδωρ» οἱ προσκυνηταὶ ὡς ἀπὸ ἀγιάσματος πρὸς τε σωματικὴν καὶ ψυχικὴν θεραπείαν ἀποκομίζοντες αὐτὸ εἰς τὰ ἴδια ἐντὸς ληκύθων, ὡς σαφῶς μαρτυρεῖ ἡ εὐρεθεῖσα ἐπιγραφή¹.

σθη ἀμέσως ὑπὸ τῆς δεσποινίδος A. Hartmann γαλλιστί, «*La découverte des sanctuaires de Ménas dans le desert de Mareotis etc. par Carl Maria Kaufmann*». Alexandrie. Τῷ 1921 ἔγραψε πληρέστερον: «*Die heilige Stadt der Wüste; Unsere Entdeckungen Grabungen und Funde in der altchristlichen Menasstadt weiteren Kreisen in Worte und Bild geschildert. Mit einem Farbendrucke und 189 Abbildungen 2 und 3 Auflage*», K. G. Kempten, 4ον, σ. χ, 218. Ἀμφότερα τὰ βιβλία γνωρίζω μόνον ἐκ βιβλιοκρισίας καὶ τινων μεταφράσεων δι' ὃ βραχύνω τὸν λόγον ἐνταῦθα ἐπιφυλασσόμενος ἐν παραρτήματι νὰ συμπληρώσω. Δίδω μεγάλην σημασίαν καὶ διακηρύττω, ὅτι εἰς τὸ ἀγίασμα ὀφείλει τὸ μεγαλεῖον τὸ προσκύνημα τοῦ ἁγίου.

1. «Μηνᾶ πάγκαλον λαβὲ ὕδωρ, ὀδύνη ἀπέδρα». Ἐσχατον τῶν περὶ τῆς Νιτρίας καὶ τῆς Σκήτεως μονῶν ὡς καὶ τὸ πληρέστερον εἶναι τὸ τοῦ Ἀμερικάνου H. G. E. White, «*The monasteries of the Wâdi'n Natrûm*», τὸ I μέρος. Τὸ II «*The history of the monasteries of Nitria and of Scetis*» ὑπὸ W. Hauser. Metropolitan Museum of art. Egyptian expedition publications, 7» New York. Metropolitan Museum of art. 1932, σ. XLIV, 495 μετὰ 8 πινάκων εἰς 4ον.

Τὸ I μέρος ἀναφέρεται εἰς τὴν πρώτην κοινοβιακὴν τῶν μοναχῶν τῆς ἐν Νιτρίᾳ ἐρήμου ἀνάπτυξιν καὶ ἐπέκτασιν καὶ ἐν τῇ λαυριωτικῇ Σκήτει καὶ τὴν περιώνυμον ἀκμὴν τῆς ἀγιότητος τῶν πνευματικῶν καὶ θεοφόρων ἐκείνων ἀσκητῶν μέχρι τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ' οἴκουμ. συνόδου (451). Ὁ ἅγιος Ἀντώνιος, ὅστις ἴδρυσεν τὴν μονὴν εἰς τὸ ὄρος τῆς Θηβαΐδος 20ήμερον ὁδὸν μακρὰν τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπέστη ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν ἀμφοτέρων τῶν μοναστικῶν τούτων κέντρων, ὅπως καὶ ὁ ἀββᾶς Ἀμοῦν εἰς τὸ ὄρος τῶν κελλίων καὶ ὁ ἀσκητικὸς Μακάριος μαθητὴς τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου καὶ κατὰ τοὺς κανόνας αὐτοῦ διοικῶν τοὺς ἀσκητὰς τῆς Νιτρίας. Ἡ ἀκμὴ κυρίως ἀνήκει εἰς τὸν Δ' αἰῶνα. Ὄθεν τῷ 390 κατὰ Παλλάδιον ὑπῆρχον ἐν Νιτρίᾳ καὶ ἐν Κελλίοις ἕως 5000 μοναχοί. Ἡ Σκήτις ἐκέκτητο 4 περιφήμους μονὰς, αἵτινες κατὰ τὰ ἔτη 407, 434, 444, ἐληλατήθησαν ὑπὸ τῶν ἀγρίων Βεδουίνων. Εἰς τὸ II μέρος ἀπὸ τοῦ 451—641 τὰ ἱερά ταῦτα σκηνώματα ὑπήχθησαν εἰς τὴν μονοφυσικὴν αἵρεσιν καὶ ἀπεσχίσθησαν τελείως ἀπὸ τοῦ ὀρθοδόξου Πατριαρχείου. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνυψώθη ἡ ἀκμὴ τῶν μονῶν τῆς Σκήτεως, ἐνῶ τὰ συγκροτήματα τῆς Νιτρίας καὶ τῶν Κελλίων παρήκμαζον. Τὰ τελευταῖα μνημονεύονται κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα. Ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις ἐξασφαλίζει τὸ καθεστῶς τῶν κοινοβιακῶν μονῶν τῆς Σκήτεως καὶ ἐπαναφέρει τὴν ἀσκητικὴν πειθαρχίαν, ἀλλὰ καὶ μείζονα εὐπορίαν καὶ μεγαλεῖτερον πολιτισμόν. ἀπὸ τοῦ 881 μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος. Ἡ ἐπὶ τοῦ πατριαρχείου ζωηρὰ ἐπίδρασις τῆς ὑψίστης ἀκμῆς καὶ τῆς τελείας παρακμῆς προερχομένη ἐκ τῶν μοναχῶν, ἀφ' ὧν τοῦτο ἐξήρτάτο. Διάλυσις κατὰ τὸν 15' αἰῶνα τῶν μοναστικῶν κέντρων ἐκ τῆς ἐλλείψεως πόρων. Ἡ κοσμικοποίησις αὐτῶν καὶ ἀντίδρασις εἰς πᾶσαν μεταρρυθμίσιν ἐπέφερε τέλειον μαρασμόν.

Πέραν τῶν κοινοβίων 80 μ.¹ ἦσαν ἱεραὶ θέραι καὶ ἡ βασιλικὴ αὐτῶν, σχήματος διαφόρου καὶ μεγέθους,² λουτρῶνες μετὰ ὑποκαύστων, δι' αὐλάκων δὲ μετωχετεύετο τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς δεξαμενῆς κειμένης εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ προσκυνήματος. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἦτο ἡ μεγαλοπρεπὴς βασιλική, ἣν δύο σειραὶ κιόνων διαιροῦσιν εἰς τρία μέρη μετὰ διακονικοῦ καὶ προθέσεως. Εἰς τὴν νοτίαν κλιτὸν ἦσαν οἱ λουτῆρες, ἐν οἷς ἄπειρα θραύσματα εὐλογιῶν καὶ ἄμφορέων μαρτυροῦσι τὴν ἱεροτελεστικὴν σημασίαν τῆς βασιλικῆς.

Εἰς τὸ μέσον εὐρίσκονται δύο δεξαμεναὶ μαρμαροσκέπαστοι, εἰς ἃς ὁ προσκυνητῆς διὰ κλίμακος κατήρχετο εἰς τὸ ὕδωρ, ὅπερ ἔρρεεν ἐκ τοῦ κεντρικοῦ ἀγιάσματος ἐξ ἀποστάσεως 200 μέτρων δι' αὐλακος. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν λουτρῶν τῶν ἱαματικῶν (ἦτοι αἱ δύο βασιλικαὶ καὶ τὸ πρὸς Δ. βαπτιστήριον) ὡς προεισαγωγικά, νῦν δὲ περὶ τῆς τοῦ ἀγιάσματος ἡ ἱερᾶς πηγῆς :

«Τὸ τμήμα τῆς γῆς τὸ ἀπὸ Ἀλεξανδρείας μέχρι Μαρμαρικῆς καὶ Κυρηναικῆς ἦτο ἄλλοτε κατάφυτον καὶ εὐφορώτατον, ἐνῶ σήμερον ἔχει μεταβληθῆ εἰς ξηροτάτην ἔρημον. Ἡ σπάνις ὑετίων ὑδάτων ἀφ' ἑνὸς ἐν τῷ μέρει τούτῳ, ἡ συρροὴ πλήθους προσκυνητῶν καὶ ἡ ὑπαρξίς πολλῶν κατοίκων ἐν τῇ πόλει τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἀφ' ἑτέρου, ἐχόντων ἀνάγκην πολλοῦ ὕδατος διὰ τὰς πολλαπλὰς αὐτῶν ἀνάγκας, πείθουσιν, ὅτι ἡ πόλις τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ὑδρεύετο διὰ διωρύγων ἀπὸ τοῦ Νείλου. Ἐν τε τῇ πόλει δὲ καὶ ἐν τοῖς πέριξ ὑπῆρχον δεξαμεναὶ πρὸς περισυλλογὴν τοῦ ὕδατος. Τῶν τοιούτων δεξαμενῶν εὐρέθησαν δύο τύποι, ὁ τῶν ἐν τῇ πόλει καὶ ὁ τῶν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ, διαφέροντες ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν κατασκευήν.

1. «Ἐκκλησ. φάρος Ἀλεξανδρείας», τόμ. Γ', 1909, σ. 340—2. «Κοινόβια». Ὡς γνωστὸν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἕνεκα τῆς πολυχεύμονος πηγῆς ὑπῆρχεν ἄπειρον πλῆθος μοναχῶν κατὰ τὸν IV—V αἰῶνα μ. Χ. ἐγκατεστημένον. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς βασιλικὰς τοῦ Ἀρχαδίου καὶ τῆς κρύπτης, ἐνθα ἐτηρεῖτο τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου, ἀνεσκαφείσας εὐρέθησαν κοινόβια ἐπὶ ἐκτάσεως 40.000 τετρ. μέτρων «ὅμοια τῶν ὁποίων ὀλίγα παρήγαγεν εἰς τέχνην καὶ ἔκτασιν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν χριστ. χρόνων». Ἀπετελοῦντο ἀπ' εὐρείας αἰθούσας διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πλήθους τῶν προσκυνητῶν μεθ' ὑπογείων λουτρῶν καὶ ταῦτα πάντα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν καὶ διακονίαν τῶν κοινοβιατῶν (αὐτ. σ. 342) διατηρούμενα, ὅπως τὰ νῦν ξενοδοχεῖα τῶν λουτροπόλεων.

2. Ἡ βασιλικὴ ἦτο ἐπέκτασις τῆς κρύπτης, ἐν ἣ ἀπεθησαύριστο τὸ ἱερόν τοῦ ἁγίου λείψανον εἰς μῆκος 58 μέτρ. σχεδόν. Εἶχε δύο ὀρόφους μετὰ θόλου στηριζομένων ἐπὶ 50 μαρμαρ. κιόνων. Ἡ ὀρθομαρμάρωσις τῶν τοίχων καὶ τὸ δάπεδον ἦσαν ἐκ λαμπρῶν μαρμάρων τῶν ἑλλ. νήσων. Ὁ σολέας ἐπεξετείνετο εἰς 50×20 μ. πλαίσιουμένου διὰ κιόνων, καὶ παρὰ τὴν καταστροφὴν ἐν τῷ συνόλῳ ὁ ναὸς διασώζει «τὸν ἀμιγέστατον τύπον τῆς βασιλικῆς τῆς ἀρχαίας χριστιαν. Ἀνατολῆς» (ἐνθ' ἄνωτ. 338 «Ἡ βασιλικὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρχαδίου»). Ἰστέον ὅτι περὶ τὸ 1885 ὁ Μαχμούδ-Πασσᾶς ἐνεργήσας ἀνασκαφὰς 23 χιλ. Δ. τῆς πομπ. στήλης ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἐν Ρακώτιδι Σαραπείου εὗρεν ἀρχαίαν σημαντικὴν οἰκοδομὴν μῆκ. 1 χιλ. καὶ πλάτ. 800 μ. καὶ ἐξέλαβε τὰ εἱρεπία τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαρέας (βλ. Δ. Οἰκονομοπούλου, «Ἀλεξανδρινὸς διάκοσμος» Α', 7, σ. ρξβ'—ρξγ' Σωτηρίου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 264—7).

«Ἡ δεξαμενὴ δέ, ἣ ὁποῖα μεγάλως συνέτεινε νὰ καταστῇ περιβόητον τὸ προσκύνημα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, ἀνευρέθη μεταξὺ τοῦ χώρου τῆς κρύπτης καὶ τοῦ βαπτιστηρίου. Αὕτη μήκους 80 μέτρων ἔξετείνεται ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Εἰς ταύτην κατήρχοντο ἀπὸ τοῦ μεσαίου κλίτους τῆς βασιλικῆς τῆς κρύπτης, ἀπὸ τὰ κοινόβια καὶ ἀπὸ τῆς αὐλῆς τῆς βασιλικῆς τῆς κρύπτης. Ἀπὸ τῆς δεξαμενῆς ταύτης ἔλαμβάνετο τὸ ὕδωρ διὰ τε τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας, διὰ τὸ βαπτιστήριον καὶ διὰ τὰ κοινόβια, ἀπὸ ταύτης δὲ ἐλάμβανον τὸ «πάγκαλον ὕδωρ» οἱ προσκυνηταὶ ὡς ἀπὸ ἀγιάσματος ἀποκομίζοντες αὐτὸ καὶ εἰς τὰ ἴδια ἐντὸς ληκύθων, ὅπερ σαφῶς δηλοῖ ἡ ρηθεῖσα ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ καὶ ἦτις ἦν τὸ σύμβολον τοῦ ἀγιάσματος»¹. Τόση δὲ ἦτο ἡ πρὸς τὸν ἅγιον εὐλάβεια τῶν χριστιανῶν, ὥστε ὁ ὄρκος εἰς τὸ ὄνομά του ἦν ἰσοδύναμος πρὸς τὸν τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου πάσχοντες ἐν ΚΠόλει ἐπὶ βασιλέως Ἡρακλείου δις πρὸς βεβαίωσιν τοῦ πάθους ἐπικαλεῖται «μὰ τὸν ἅγιον Μηνᾶν» μετὰ τὸ «μὰ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ»². Πρὸς τὸ αἶσθημα τοῦτο τοῦ λαοῦ ἀνταποκρινόμενοι οἱ Βυζαντινοὶ ἀπεξήραναν τὴν ἐγγὺς τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Μηνᾶ λίμνην, ἔνθα ἀμέσως συνεστήθησαν ἀνθηραὶ κοινότητες καὶ πολλαὶ μοναί. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἡ περιοχὴ τῆς Μαρεώτιδος ἠκμαζεν, ἦν προήγαγεν ἡ μεγάλη χειρονομία τοῦ Ἀρκαδίου, ἀνταποκρινομένου πρὸς τὴν δημοτικότητα τοῦ μεγαλομάρτυρος. Ἡ φήμη τῶν τελουμένων ἐν Αἰγύπτῳ θαυμάτων ἀστραπιαίως διεδίδετο. καίτοι ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ τῷ 296, ναὸς ἐκ τῶν πρώτων ἰδρῦθη ἐν Βυζαντίῳ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἐνταῦθα. Ὁ τάφος τοῦ ἁγ. Μηνᾶ, δταν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀνήγειρε τὸν πρῶτον ναόν, εὗρίσκετο ἐν μικρᾷ καταβόμβῃ, ἦτις ἔμεινεν ὡς ἦτο ἐν τῷ μέσῳ τῆς βασιλικῆς· ἀλλὰ τὸ ὑπόγειον τοῦτο ἡ-

1. «Ἐκκλ. Φάρ.» Γ', σ. 110—111 καὶ 342—345. Βλ. τοῦ Kaufmann τὸ ἀξιόλογον βιβλίον: «Die Menasstadt und das Nationalheiligtum der altchristlichen Aegypten in der westalexandrinischen Wüste». Leipzig, 1910, συμπλήρωμα τοῦ «Der Menastempel» Frankfurt a. M. 1909. Ἡ φήμη τῶν θαυμάτων εἶχεν ἐξέλθει τῶν ὄριων τῆς Αἰγύπτου. Ἐν τῇ περὶ τὴν Σύριον λεγομένην μικρᾷ Ἀφρικῇ εὐρέθησαν ἐν ἀνασκαφαῖς ἀγγεῖα φέροντα τὰ ἱερά σύμβολα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ (βλ. W. Thieling, «Der Hellenismus in Kleinafrica», Leipzig-Berlin, 1911, σ. 58, 109). Καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀποκέντρους γωνίας τῆς Ἀφρικῆς ὑπῆρχον ναοὶ τοῦ ἁγ. Μηνᾶ! Οἱ ξενῶνες εἶχον ὅλα τὰ ἀναγκαῖα καὶ τὰς ἀνέσεις τῶν νῦν λουτροπόλεων, ἔτι δὲ καὶ πινακοθήκας καὶ παρεκκλήσια, θέμας καὶ ὑδροθεραπευτήρια. Ἐκτὸς δὲ τῆς μεγάλης δεξαμενῆς ἔχομεν καὶ ἑτέραν διαστ. 14×5,20 κ.ᾶ. Περὶ τῶν ληκύθων καὶ φιαλίδων μεθ' ἀγιάσματος, μύρου καὶ ἐλαίου βλ. τὴν μονογραφίαν «Ikonographie der Menas-Am-pullen». Cairo, 1910, Περὶ τούτων πρώτος πάντων ἔγραψεν ὁ Τάσος Νερούτσος ἐν «Ancienne Alexandrie κτλ». Paris, 1838, σ. 36 37, ὅτι εὗρισκοντο ἐκεῖ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, πρὶν ἢ γένωνται αἱ ἀνασκαφαί, αἱ τε «εὐλογαί» καὶ τὰ λυχνάρια κ.τ.τ. Περιήπτων ἐξ ἐλεφαντινῶντος ὑπάρχει εἰς τὸ Βρετ. Μουσεῖον («Ἐκκλ. Φάρ.» Γ'. 111). Βλ. Ἐπετ. Ἐτ. βυζαντ. σπουδῶν, τόμ. Β', σ. 183 ἔ. 186 ἔ.

2. Κεραμεὺς «Varia sacra graeca». Πετροῦπολις, 1909, σ. 18—19.

ρύνθη πρὸς Α. καμαροειδῶς καὶ ἐνταῦθα κατήχοντο διὰ τῆς πρὸς Β. κλίμακος (βλ. *F. N. Deishmann*, «*Zu den Bauten der Menasstadt*» ἐν *Jahrb. d. deutschen archäol. Instituts*, 1937, σ. 77). Ἡ πρᾶξις τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος ἔχει σημασίαν, διότι οὗτος περιποιεῖτο ἰδίᾳ τοὺς τοπικοὺς μάρτυρας· ὁ δὲ Μηνᾶς κατήγετο ἐκ Φρυγίας (*Phrygia salutaria*)· ἐκ στρατ. οἰκογενείας τῆς τάξεως *cohortes sociae* τῶν καλουμένων *numeri* ρουταλιανῶν. Ἀπεκεφαλίσθη δὲ ἐν Κοτυαίῳ (Κιουτάχια). Κατὰ τὰ «Πάτρια τῆς ΚΠόλεως» μετὰ τὴν ἁγίαν Σοφίαν ὁ Κωνσταντῖνος ἰδρυσε τὸν ἅγιον Ἀγαθόνικον (μάρτυς Σηλυβριανός) «τὸν δὲ ἅγιον Μηνᾶν καὶ τὸν ἅγιον Μώκιον (Βυζάντιος) εὗρεν, ὅτι ἦσαν ναοὶ εἰδώλων· καὶ τὸν μὲν ἅγιον Μηνᾶν, καθὼς ἦν, εἴασεν (ἦτο τοῦ Προσειδῶνος ναός), ἐδίωξε δὲ τὰ ἀγάλματα καὶ ἐπωνόμασεν αὐτὸν οὕτως, τὴν δὲ τελείαν αὐτοῦ ἀνοικοδομήν ἐποίησε μετὰ χρόνους *Πουλχερία* καὶ *Μαρκιανός* σὺν τοῖς προαστείοις (ἐνταῦθα ὑπῆρχε καὶ τὸ ἅγισμα δηλ. εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ναοῦ) καὶ ἱεροῖς σκεύεσι»¹. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἅγιος Μηνᾶς ἦν εἰς κεντρικὴν θέσιν, ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως (αὐτ. σ. 182). Ἦδη ἐγνώσθη ὅτι ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀρχαδίου εἶχε μῆκος 60 μ. καὶ μέγα ἐγκάρσιον κλίτος. Εἰς αὐτὸ ἦν ἡ ἁγ. Τράπεζι ἐντὸς κιγκλίδων. Ὁ διάκοσμος ἐκ μαρμαρίνων ἀναγλύφων ἦν θαυμάσιος ὡς ἐκ τῶν διασωθέντων τμημάτων φαίνεται. Ἀλλὰ τὸ ὄλον συγκρότημα κατέστρεψαν οἱ ἐπιδρομεῖς Ἀραβες. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ὁμοῦς ἀνφοδομήθη ἡ βασιλικὴ (ὁ περίεργος δύναται ν' ἀναγνώσῃ 1—2 σελίδας περίπου εἰς τοῦ καθ. Γ. Σωτηρίου, «Χριστ. καὶ Βυζαν. Ἀρχαιολ.» σ. 265—266).

Διασάφῃς πληρεστέρα τοπογραφικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ τῶν λεχθέντων.

Τελειόφοιτος τοῦ ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἀπεφάσισα τὴν πρώτην περιοδείαν νὰ κάμω εἰς τὴν θαυμασίαν χώραν τοῦ Φαραῶ τῷ 1910. Εἶχον ὀδηγὸν τὸν Baedeker εἰς τὸ Γερμανικόν. Φίλος μου εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοὶ μεταφράσῃ διὰ τὴν πόλιν τοῦ ἁγίου ἐξ ἐπισήμου βιβλίου τάδε :²

«Ἀπὸ τὴν Πλατεῖα «Μωχάμετ Ἀλῆ» τῆς Ἀλεξανδρείας παίρνομε τὸ τραμ καὶ φθάνομε στὸ Μέξ, τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς πόλεως. Κατὰ τὴ διαδρομὴ περνοῦμε ἀπ' τὸ Gabbari, τὸ παλαιὸ ἀνάκτορον, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει

1. «*Scriptores originum constantinopolitanarum, rec. Th. Preger. Fasc. II, Ps.-Codini. «Origines continens».* Lipsiae, 1907, σ. 214—215.

2. Ὁ Baedeker μου ἦτο πρὸ τοῦ 1905 ἔκδοσις, ὅτε ἐγίνοντο αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς Μαρεώτιδα. ὁ φίλος εἶχεν ὑπ' ὄψιν ἐν μέγα ἔργον, οὗτινος ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου εἶναι καὶ ἡ πολυτελής ἐκτύπωσις καὶ τὸ χρυσοποικίλον μαροκινὸν στάχμα. Ἐπιγράφεται : «*Εντυπώσεις τοῦ Κ' αἰῶνος ἐξ Αἰγύπτου. Ἡ ἱστορία τῆς, ὁ λαός, τὸ ἐμπόριον, ἡ βιομηχανία, αἱ πλουτοπαραγωγικαὶ πηγαὶ . . .*» (*Twentieth century impressions of Egypt. Its history, people, commerce, industries and resources.* Editor in chief *Arnold Wright* (London) Assistant editor *H. A. Cartwright* (Cairo). London, 1909 μετ' ἀναριθμητῶν εἰκόνων εἰς 4ον. ἡ μετάφρ. σ. 430.

σήμερα ὡς λοιμοκαθαρητήριο, καὶ τοὺς τάφους τῶν Πτολεμαίων, οἱ ὅποιοι εἶναι γνωστοὶ μὲ τὸ ὄνομα «τὰ λουτρὰ τῆς Κλεοπάτρας». Κατόπιν συναντοῦμε τὴ Ναρδιανή, ἓνα χωριὸ πού κατοικεῖται ἀπὸ ἰθαγενεῖς καὶ τέλος φθάνομε στὸ Μαριούτ, τὸ τέρμα τοῦ Χεδιβικοῦ σιδηροδρόμου. Ἐποῦ περάσωμε τὰ νέα σφαγεῖα, φθάνομε στὸ Μέξ, ἓνα ψαράδικο χωριό, μὲ πολὺ ὡραῖα θαλάσσια λουτρὰ (πλάζ) κι' ἓνα μεγάλο Καζίνο, εἰς τὸ ὅποιο, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ θέρους, συχνάζουν πρὸς διασκέδασιν ἄνθρωποι τῶν κατωτέρων τάξεων. Μεταξὺ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς λίμνης Μάριουτ ἐκτείνεται μιὰ στενὴ λωρίδα ξηρᾶς, ἡ ὁποία φράσσεται ἀπὸ μιὰ σειρὰ παλαιὰ φρούρια, μερικὰ τῶν ὁποίων δὲν χρησιμοποιοῦνται πλέον. Πέρα ἀπ' τὰ φρούρια εὐρίσκονται τὰ λατομεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀναπτυχθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια λόγῳ τῆς κατασκευῆς τοῦ λιμένος καὶ διαφόρων ἄλλων ἔργων ἀνοικοδομήσεως. Ἐπὶ τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ πέρα ὅλη ἡ πρὸς δυσμὰς ἀπλουμένη ἕκτασις εἶναι μιὰ ξηρὰ καὶ ἄγονη ἔρημος, ἡ ὁποία πολὺ σπάνια δέχεται ἐπισκέπτας καὶ ἡ ὁποία κατοικεῖται κυρίως ἀπὸ ομάδες πλανωμένων Βεδουίνων, οἱ ὅποιοι πού καὶ πού διασκεδάξουν τὴν ἀνίαν τῆς ζωῆς τους μὲ τὴν παραβίασιν τῶν νόμων τῆς χώρας, μὲ τὴν λήστευσιν κάποιου Εὐρωπαίου ἢ μὲ τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον κάποιου μοναχικοῦ σπιτιοῦ. Ἡ χεδιβικὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ, τὰ πρῶτα ἑκατὸ μίλια τῆς ὁποίας ἔχουν ἤδη τοποθετηθῆ, περνάει διὰ μέσου τῆς λίμνης, πάνω ἀπὸ ἓνα ψηλὸ μῶλο ¹. Σκοπὸς τῆς γραμμῆς εἶναι ν' ἀνοίξη τὸ δρόμο πρὸς τὶς εὐφορὲς περιοχὰς τοῦ Νότου. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἡ γραμμὴ θὰ ἐπεκταθῆ πρὸς τὰ σύνορα τῆς Τριπολίτιδος κι' ἔτσι θ' ἀποκτήσῃ κάποια στρατηγικὴ σημασία, ἢ ἄλλοιῶς μπορεῖ νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Νατρούμ, στὴν ὁποία σήμερα μπορούμε νὰ φθάσωμε μόνο μὲ καμήλες διὰ μέσου τῆς ἐρήμου ².

«Λίγα χιλιόμετρα βορείως τοῦ Μπενίγκ, πλησίον ἑνὸς σταθμοῦ ἐπὶ τῆς ἰδίας γραμμῆς, ἀπεκαλύφθησαν τὸ θέρους τοῦ 1905 ἀπὸ δύο Γερμανοὺς ἀρχαιολόγους (ἐξερευνητὰς), τὸν δόκτορα Κάουφμαν καὶ τὸν κ. Φάλλς, τὰ εἰρηλίκια τῆς ἀρχαίας πόλεως τοῦ ἁγίου Μηνᾶ. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ὁ ἅγιος Μηνᾶς ἐμαρτύρησε στὴ Φρυγία κατὰ τὸ ἔτος 296 μ.Χ. Τὸ σῶμα του μετεφέρθη στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ ἐτοποθετήθη πάνω σὲ δυὸ καμήλες, οἱ ὁποῖες ἀφέθησαν ἐλεύθερες νὰ περιπλανῶνται στὴν ἔρημο καὶ οἱ ὁποῖες τελικὰ σταμάτησαν κοντὰ σὲ κάποιον δροσερὸν πηγῆ. Ἐκεῖ ἐτάφη ὁ

1. Μῶλος ἐν θαλάσση! σκοτεινὸν τὸ ζήτημα διὰ τὸν ἀναγνώστην. Εἶναι εἰδικὴ κατασκευὴ. Ἡ γραμμὴ ἕνεκα τοῦ ἀσιάτου ἀμμώδους ἐδάφους στηρίζεται ἐπὶ πασσάλων εἰς τὴν παραλίαν κτλ. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου συνεβουλεύθη καθηγητὴν Ἀμερικανόν, ἀνωφελῶς ὁμως.

2. Σύντομον ἀλλὰ περιεκτικὴν περιγραφὴν ἐποίησατο ὁ πρύτανις Γαλάτης βυζαντιολόγος Καρόλος Diehl εἰς τὸ βιβλίον : «Dans l'Orient Byzantin». Paris, 1917, σ. 3—6 προτάσεων αὐτὴν τοῦ κεφ. «Sanctuaires chrétiens d'Égypte».

ἅγιος Μηνᾶς, — Προστάτης τώρα ἅγιος καὶ πολιοῦχος τῆς Λιβύης, — καὶ μιὰ ἐκκλησία σὲ ρυθμὸ Βασιλικῆς ἐκτίσθη πρὸς τιμὴν του. *Γύρω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία αὐτὴ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ κτίσθηκαν σπίτια, ἄλλες ἐκκλησίες καὶ παλάτια, μέχρις οὗ μιὰ μεγάλη πόλι δημιουργήθηκε στὴν ἔρημο καὶ ἔγινε ἀξιόλογο κέντρο προσκυνήματος.* Τέλος, ὅταν οἱ Ἄραβες ἐπέδραμαν ἐναντίον τῆς Αἰγύπτου καὶ ὑπέταξαν ὀλόκληρη τὴ χώρα, ἡ πόλις ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους της καὶ ὀλίγο κατ' ὀλίγο τάφηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἀδηφάγο ἄμμο τῆς ἐρήμου¹. Ἀπὸ τότε μέχρι πρὸ τεσσάρων μόλις ἐτῶν κανένα ἴχνος ἀπὸ τὴν ἄλλοτε μεγάλη πόλι δὲν ἐφαίνετο. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ θέσι της εἶχε ἔξαφανισθῆ. Γιὰ τὴν ἀνακάλυψί της ἐργάσθηκαν ὅλη τὴ ζωὴ τους οἱ δυὸ Γερμανοὶ σοφοὶ καὶ χάρις στὴ γενναιοδωρία κυρίως τοῦ Δημοτικοῦ συμβουλίου τῆς Φραγκφούρτης κατώρθωσαν νὰ ἀρχίσουν ἐκεῖ μιὰ σειρά ἀπὸ συστηματικὰ ἀνασκαφὰς, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἦλθαν στὸ φῶς πολλὰ ἐνδιαφέροντα μνημεῖα καὶ ἐρεῖπια τῆς ἀρχαίας θρησκευτικῆς πόλεως. Ἀνεκαλύφθησαν ἐπίσης οἱ κάμινοι μέσα στίς ὁποῖες ἐψήνοντο αἱ «λήκυθοι» πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους σώζονται ἀκόμη. Τὰ φιαλίδια αὐτὰ περιεῖχον σταγόνες ἀπὸ τὸ θαυματουργὸ νερὸ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, τὸ ὁποῖον σὲ παλαιότερες ἐποχὰς εἶχε μεγάλη ζήτησι ἀπὸ τοὺς προσκυνητάς. «Περαιτέρω ἔρευνες ἀπεκάλυψαν τὴν «κόγχη» (ἱερὸν Βῆμα) τῆς περιφήμου Βασιλικῆς, τὴν κρύπτη, πολλὰ κιονόκρανα καὶ ζωοφόρους καὶ τέλος τὸ «Κοινόβιον» ἢ τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, τὴν ὠραιότεραν καὶ λαμπροτέραν μονὴν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς. *«Ἡ ἀνακάλυψι τῆς πόλεως τοῦ ἁγίου Μηνᾶ θεωρεῖται ὡς μιὰ ἀπὸ τίς πρὸ ἐνδιαφέρουσες ἀνακαλύψεις, πὺν ἔγιναν στὴν Αἴγυπτο καὶ ἀναμφιβόλως θὰ ἐλύσει πολλοὺς ξένους στὴν Ἀλεξάνδρεια. Αὐτὰ τὰ ἐντυπωσιακὰ ἀρχαῖα ἐρεῖπια μαρτυροῦν γιὰ μιὰ παλιά, πολὺ μακρυνὴ δόξα καὶ εὐρίσκονται σὲ χτυπητὴ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀναγεννωμένη πόλη τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία λιγώτερο ἀπὸ ἑκατὸ μίλια μακρὰ ἀναπτύσσεται μὲ τόση ζωντάνια καὶ δύναμι ὅσο καμμιά ἄλλη πόλι τῆς Αἰγύπτου».*

Ἡ ἐκθεσις αὕτη εἶναι σημαντικὴ διὰ τὴν ἀκρίβειαν τὴν τοπογραφικὴν ὡς γραφεῖσα παρ' εἰδικῶν καὶ ἐπὶ πλεον διὰ τὸν ἀξιόλογον χαρακτηρισμὸν τῆς μεγάλης ἀνακαλύψεως καὶ τῆς εὐλογίας καὶ χάριτος, ἣν ἔλαβεν ὁ τάφος τοῦ ἁγίου, προσελκύοντας διὰ τῶν τελουμένων θαυμάτων τὰ πλήθη τῶν προσκυνητῶν. Ταῦτα πάντα λαμβάνουσιν ἐπισημότητα, ὅταν δημοσιεύωνται εἰς βιβλίον τοιοῦτον τῆς τότε ἀγγλικῆς διοικήσεως. Ἐκτοτε αἱ ἀνασκαφαὶ συνεχίσθησαν².

1. Πρὸ τῆς ἀραβικῆς ἐπι κατακτήσεως μετὰ τὴν Δ' οἴκουμ. σύνοδον (451) ἢ τε πόλις καὶ ἡ μονὴ περιήλθον εἰς τοὺς ἐγχωρίους μονοφυσίτας Κόπτας καὶ ἔκτοτε παρέμειναν εἰς τὴν διακατοχὴν αὐτῶν, καὶ νῦν οὗτοι διατηροῦσιν ἐκεῖ τὸ μοναστήριον.

2. Ἀλλὰ παρατηρῶ, ὅτι οὐδὲν νεώτερον τμήμα ἀνεκαλύφθη, ἀλλὰ τὰ εὐρε-

Ἐν τῇ μετὰ χειρὸς διατριβῇ ἀγίασμα καὶ ἀγιάσματα εἶναι πηγαί, ἐν αἷς θεία συνεργεῖα ἐπεδαψιλεύθη θαυματουργικὴ χάρις εἰς τοὺς μετὰ πίστεως προσιόντας καὶ ποικίλαις ἀρρωστίαις ἐνοχλουμένους εὐσεβεῖς χριστιανούς. Ἐν ΚΠόλει διατηροῦνται μέχρι σήμερον διάφορα ἀγιάσματα «Πηγαί» τὸ πάλαι καλούμενα, ἐνθα οὐ μόνον χριστιανοί, ἀλλὰ καὶ μουσουλμάνοι θεραπεύονται διὰ τῆς ἐν τῷ ὕδατι ἐνοικουήσεως θείας δυνάμεως. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ἰατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων, βαπτισθεὶς αὐτὸς πρῶτος ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ παρέχει, εἰς ὃ αὐτὸς βούλεται ὕδωρ, τὴν τοιαύτην ἰαματικὴν δύναμιν εἰς τοὺς ἐπικαλουμένους καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀλλοφύλλους ἔτι (Ματθ. ιε', 22 Ἰασις τοῦ θυγατρίου τῆς Χανααναίας). Οἱ εὐλαβεῖς προσκυνηταὶ τοῦ ἁγίου Τάφου βαπτίζονται καὶ εἰς τὸν Ἰορδάνην¹. Ὀνομάζομεν ὧδε τὰ ἑξῆς ἀγιάσματα. 1) *Τὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς* ἢ τοῦ Βαλουκλῆ ἔξω τῶν τειχῶν παρὰ τὴν Σηλυβριανὴν πύλην, ἣτις καὶ χρυσῆ πύλη ἐλέγετο, ὅπερ διὰ θαύματος ἀπεκαλύφθη τῷ βασιλεῖ Λέοντι τῷ Μακέλλῃ 2) *Τὸ τῶν Βλαχερνῶν, περιώνυμον καταστὰν καὶ διὰ τὴν κατάθεσιν τῆς θεομητορικῆς ἐσθῆτος*. Ὁ ναὸς κτίσμα τῆς Πουλχερίας (435). 3) *Τὸ τοῦ ἁγ. Βασιλείου* ἔξωθεν τῶν τειχῶν τῶν Βλαχερνῶν, ὅπερ περιετείχισε Λέων ὁ Ἀρμένιος (815) ἀνεγείρας τὸ λεγ. «Λεόντειον τεῖχος». 4) *Τὸ τοῦ «Φιλανθρώπου Σωτήρος Χριστοῦ»* (βλ. κατωτ.). Ἐπὶ Ἰωακείμ Γ' (1904) ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον (Σερκετζῆ) *τὸ λείψανον τοῦ ἱερομάρτυρος Θεράποντος καὶ ἀγίασμα, ὅπου ἐνεργοῦνται πολλαὶ ἰάσεις*². Ἐλέχθη ἀνωτέρω διὰ τὸ «βάπτισμα Ἰωάννου» τοῦτο οὐκ ἦν πολὺ διάφορον τὸ τῆς Κ. Διαθήκης. Παρεῖχε μὲν τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ προπατορικοῦ πταίσματος, οὐδὲ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου πνεύματος μετέδιδεν. Ἦν προκαταρκτικὸν τοῦ ἀληθινοῦ βαπτίσματος, λουτρὸν μετανοίας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ παλιγγενεσίας (Τίτ.

θέντα ἐξηρευνήθησαν καὶ περιεγράφησαν λεπτομερῶς ἰδίᾳ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ, ἢ λουτρόπολις καὶ ὁ συνδυασμὸς ἀγιάσματος καὶ λουτροῦ καὶ ὠρίσθη ἡ θέσις τῶν ἀνακαλυφθέντων μερῶν ἀκριβέστερον. Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐνταῦθα περιγραφῇ ὑπάρχει ὅ,τι πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὁ ἀναγνώστης.

1. Βλ. «Ἀγιορειτ. βιβλιοθήκη», ἔτος ΚΒ', 1957, σ. 368—369, «Πῶς γίνονται οἱ Χατζῆδες ποὺ βαπτίζονται στὸν Ἰορδάνην». Λεπτομερῆς ἐκθεσις. Ἔθος ἦν καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τὸ τοιοῦτον.

2. Οὗτος ἀναγράφεται ἐν τῷ Μεγ. Συναξαριστῇ (ἔκδοσις ἡγουμένου Βίκτορος, Ἀθῆναι, 1950) κατὰ τὴν 14 καὶ 27 Μ.ίου (σ. 325, 55), ἡ δὲ ἀκολουθία ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις τῷ 1904. Ὑπάρχει ἀμφισβήτησις, ἂν εἰς ἡ δὺο ὑπάρχωσι Θεράποντες ἅγιοι (βλ. Ἰωάννου Χάκκεττ, «Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου» κατὰ μετὰφρ. Χ. Παπαϊωάννου, τόμ. Β', σ. 250—252. Πειραιεύς. 1927). Ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν ἀγιασμάτων τοῦ Βογιούκ-δερεῖ τοῦ Βοσπόρου ὑπάρχει καὶ ἀγίασμα τοῦ ἁγ. Θεράποντος, ὅπερ «εὐρῆται ὑπὸ τὴν δυτ. θύραν τοῦ μεγάρου τοῦ Ἀβραάμ Πασσᾶ, εἰς ὃ κατέρχεται τις διὰ 4 βαθμίδων . . .» («Ἐβδομαδ. ἐπιθ. Νεολόγου, Β', σ. 56. βλ. κατωτ.). Τὸ ἀγίασμα ὑπῆρχεν ἀπὸ τοῦ 1892 τοῦλάχιστον, ὅτε ἐξεδίδατο τὸ περιοδικὸν ἄρα πρόκειται περὶ δυάδος ἁγίων Θεραπόντων.

γ', 5)· διὸ καὶ οἱ βαπτισθέντες ἐβαπτίζοντο καὶ πάλιν ἐν ὀνόματι τῆς ἁγίας Τριάδος εἰς τὸ βάπτισμα τῆς πίστεως καὶ τῆς σωτηρίας (Πράξ. ΙΘ', 1—6). «Ἐὰν γὰρ μὴ ἡ ἐπιτέλεσις εἰς ἕκαστον τούτων γένηται παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς ἱερέως τοιαύτη τις, εἰς ὕδωρ μόνον καταβαίνει ὁ βαπτιζόμενος, ὡς Ἰουδαῖος καὶ ἀποτίθεται μόνον τὸν ῥύπον τοῦ σώματος, οὐ τὸν ῥύπον τῆς ψυχῆς¹». Τίς δὲ ἡ θαυματουργὸς ἐπίκλησις; «Κάτιδε ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἁγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο· δὸς δὲ χάριν καὶ δύναμιν, ὥστε τὸν βαπτιζόμενον κατ' ἐντολὴν τοῦ Χριστοῦ σου . . . συνταφῆναι καὶ συναναστῆναι εἰς υἰοθεσίαν τὴν ἐν αὐτῷ, τῷ νεκρωθῆναι μὲν τῇ ἁμαρτία ζῆσαι δὲ τῇ δικαιοσύνῃ²». Ἀναγκάζομαι νὰ ἀναπτύξω ταῦτα, διότι ὑπάρχουσι πολλοὶ καὶ σήμερον νὰ ὑποστηρίζωσιν, ὅτι τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἦν τέλειον! Τοῦτο εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν περίφημον «Διάλεξιν» τοῦ ἐν ἁγίοις Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Τεφρῶν (ἢ Ὀμηριῶν καὶ Αἰθιόπων) μετὰ Ἰουδαίου Ἐρβὰν τὸ ὄνομα, ἀπαντᾷ δηλονότι ὁ μάγος οὗτος πρὸς τὸν ἅγιον: «οὐ περὶ τοῦ ὑμετέρου βαπτίσματος εἶρηκεν ὁ προφήτης, ὅτι δι' αὐτοῦ «λούσασθε», ἀλλὰ γε περὶ τῆς ἐξωτέρας [πύλης] πρὸ τοῦ ναοῦ Σολομῶντος, (ἐνθα) λουτῆρες ἄφετοι ἐχρημάτιζον πάντοτε, Νόμος γὰρ ἔκειτο, ἵνα ὁ ἁμαρτάνων ἐπὶ τινὶ πράγματι καὶ βουληθεῖς μεταμεληθῆναι λέγη τοῖς ἱερεῦσι καὶ πρὸς τὸ πταῖσμα ἀφορίζεται τοῦ εἰς τὸν ναὸν εἰσιέναι³. Τὰ συνήθη ταῦτα βαπτίσματα τῶν Ἰουδαίων «καθημερινά», ἀπέφευγον οἱ πιστοὶ ὡς καὶ τὰς λούσεις τοῦ μωσ. νόμου. Αἱ «Ἀποστολικαὶ διαταγαὶ» ἀπαγορεύουσι ἔτι καὶ τὰς καθάρσεις: «Μὴ παρατηρεῖσθε οὖν τὰ ἔννομα καὶ φυσικὰ νομίζοντες μολύνεσθαι δι' αὐτῶν, μηδὲ ἐπιζητεῖτε Ἰουδαϊκοὺς ἀφορισμοὺς ἢ συνεχῆ βαπτίσματα ἢ καθαρισμοὺς ἐπὶ θίξει νεκροῦ» (πρόκειται ἰδίᾳ περὶ τῶν ἀποφευγόντων τὸν ἀσπασμὸν τῶν ἁγίων λειψάνων)⁴. Ἄλλὰ θὰ ἀντέλεγέ τις, πῶς τότε διὰ τῶν ἑπτὰ λούσεων ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ἐθεράπευσεν Ἐλισσαιὲ τὸν λεπρὸν Νεεμάν; ἀπαντῶμεν, διὰ τῆς προφητικῆς χάριτος⁵.

Ὁ Μηνᾶς ἐγεννήθη τῷ 250 μ.Χ. ἐν Μαριούτι ἐκ πατρὸς *Εὐδοξίου* χρηματίσαντος διοικητοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ, Ἀφρικῇ καὶ εἶτα ἐν Αἰγύπτῳ. Τοῦτον διαδέχεται ὁ υἱός. Ἄλλ' ἐκραγέντος τοῦ ἐπὶ *Διοκλητιανοῦ* διωγμοῦ ὁ Μηνᾶς κατέφυγεν εἰς τὴν ἔρημον. Μετ' οὐ πολὺ μεταγνοὺς ἐπανῆλθε καὶ ἐκήρυξεν ἐν

1. «Ἀποστολ. διαταγαὶ» Ζ', 44. *Migne*, 1, στ. 1045B.

2. Αὐτ. 1045 A.

3. *Migne*, 86α, στ. 725 C.

4. «Ἀποστ. διατ. Α'», *Migne*, 1988.

5 Βασιλ. Β' ἢ Δ', κεφ. Ε', 12. Κατὰ τὸν *Ἱερώνυμον* ἦν προεικόνιομα: «...εἰς ἐνδειξιν ἡμετέραν· οἱ λεπροὶ ὄντες ἐν ταῖς ἁμαρτίαις διὰ τοῦ ἁγίου ὕδατος καὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἐπικλήσεως καθαριζόμεθα τῶν . . . παραπτωμάτων» *Migne*, *Patr. gr.* 7, στ. 1218 B. Ὁ *Φιλοστόργιος* φρονεῖ, ὅτι καὶ Ἰορδάνου ῥεῖθρα καθαίρουσι λέπραν, οὐ τῆς φύσεως αὐτῶν δυνάμει ταῦτα ἐνδυναμούσης, τοῦ δὲ πλάστου μεταπλάττειν ἕκαστον τῶν δημιουργημάτων πρὸς ἢν ἐθέλοι χρεῖαν πολλὴν καὶ ἀκώλυτον ἔχοντος τὴν ἐξουσίαν (αὐτ. 65, στ. 620B).

Κορυθαίῳ δημοσίᾳ τὸν Χριστόν, ἐνθα καὶ ἔμαρτύρησε. Τούτου ἕνεκα θεωρῶν ἑαυτὸν Αἰγύπτιον παρήγγειλε τὸ σῶμά του νὰ μετακομισθῆ εἰς Μαρεώτιδα. Ἐνταῦθα ὁ μὲν Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας *Τιμόθεος ὁ Δΐχουρος* (457—77) ἐπραγματοποίησε τὸν πόθον του καὶ ἀνέγραψε τὰ τελεσθέντα θαύματα¹. Συγχρόνως καὶ ὁ αὐτοκρ. *Ζήνων* ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἴδρυσιν πόλεως περὶ τὸν ναὸν καὶ τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου. Περὶ τὸ 1000 ἡ πόλις κατεστράφη ὑπὸ τῶν Ἀράβων κτλ². Ὁ ἀνώνυμος ὁμοῦς χρονογράφος Ἄραψ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἀναφέρει τὰ ἔρειπια τῆς πόλεως, ἀλλὰ τὸν ναὸν ἀπωτέρω κείμενον ἀναφέρει ὀπωσοῦν ἐν καλῇ καταστάσει. «Ἐν αὐτῷ ἀκαταπαύστως νύκτα καὶ ἡμέραν καίουσι κανδηλαί». Ἀναφέρει τὸν μαρμάρινον τάφον τοῦ ἁγίου καὶ τὸ ἄγαλμα, οὗ οἱ πόδες ἐστηρίζοντο ἐπὶ δύο καμηλῶν· καὶ ἄλλα ἀγάλματα ὑπῆρχον τῆς Παναγίας καὶ τῶν προφητῶν καὶ τοιχογραφίαι τοῦ θολωτοῦ ναοῦ. «Ἐξωθεν τοῦ ναοῦ ὑπάρχουσιν εἰκόνες παριστῶσαι πᾶν εἶδος ζῶων καὶ ἀνθρώπους ὄλων τῶν ἐπαγγελμάτων . . . καὶ δουλέμπορος κρατῶν ἀνεστραμμένον βαλάντιον». Ἐξαίρει τὴν θαυμασίαν τῆς δάσεως βλάστησιν, δενδροκήπους καὶ ἀμπέλους. Ἡ πόλις τοῦ Φοσιὰτ (Κάιρον) ἀποστέλλει ἐτησίως 1000 δηνάρια πρὸς διατήρησιν τῆς ἐκκλησίας ταύτης³. Ὁ ναὸς ἀνωκοδομήθη τὸν Θ' αἰῶνα (Σωτ. 267).

1. Ταῦτα ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ *Ποιμαλόβοκη* ἐν Πιλόλει τῷ 1900 (βλ. τὸν κατάλογον 13 θαυμάτων ἐν «*Bibliotheca hagiogr. graeca ediderunt socii Bollandiani*». Bruxelles, 1902—9, σ. 176 καὶ διορθώσεις ἐν *Byz. Zeitschrift*, X, 1901, σ. 343—344.

2. Ὅλιγα τινὰ ἔγραψεν ἐν τῷ «Ἐκκλ. Φάρφ» ὁ καθ. *Εὐγένιος Μιχαηλίδης*, τόμ. ΚΗ', 1929, σ. 552—5. Ἀπὸ τὸ σύντομον μαρτύριον, ὅπερ ἐδημοσίευσεν τῷ 1911 ἐν τῷ «Ἐκκλ. Φάρφ» ὁ *N. Φιλιππίδης*, τόμ. Μ', σ. 46—54 (πλήρες σφραγμάτων), ἐκ τοῦ κώδ. τῆς πατρ. βιβλιοθήκης, ἀριθ. 1531, περὶ τῶν λειψάνων μανθάνομεν τὰ ἑξῆς: «ὀλίγω ὕστερον πρὸς τὴν αὐτοῦ πατρίδα (τὴν γενέτειραν δηλ.) ἀνεκομίσαντο, καθὼς αὐτοῖς (τοῖς ἐν Κορυθαίῳ) πρὸ τῆς τελειώσεως ὁ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ ἐπέσκηψε· ἔδει γὰρ τὴν γεννήσασαν καὶ θρεψαμένην ἐκείνην τὸν μάρτυρι (γρ. μαρτυρίῳ) τελειωθέντα τοῦτον ἀπολαβεῖν καὶ τὴν ἑτέραν ἐν τάξει μητρὸς εἶναι . . . τῆς τῶν μαρτυρικῶν λειψάνων χάριτος ἀπολαύειν» (σ. 54). Οὕτω ἐν ἁγίῳ πνεύματι προειδεάσθη ὁ καλλίνικος μάρτυς, ὅτι ἔμελλε ν' ἀποβῆ ὁ πάτρων τῆς χριστιανικῆς Αἰγύπτου.

3. Βλ. «Ἐκκλ. φάρ.» Γ', 1909, σ. 112—113. Εἶναι περίεργος ἡ ὑπαρξίς ἀγαλμάτων ἐν τῷ ναῷ, ὅτερ σπανιώτατον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἐν Βυζαντίῳ ἐνίοτε πλήν τῶν κειτόρων ἴστατο καὶ τὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ Χαλκῇ πύλῃ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου στηθὲν χαλκοῦν ἄγαλμα (βλ. κατωτ.) Ἐν Περιστάσει Γανοχώρων εἰς ὑλόγειον ναοῦ ἀνεκάλυψεν ὁ Κεραμεὺς τὴν Ρέα ὡς Παναγίαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ σεβομένην καὶ ἄλλα ἀγάλματα σποραδικῶς ἐν Θράκη καὶ Βιθυνίᾳ προερχόμενα ἐκ ΚΠόλεως. Εἰς τὴν Καισάρειαν Φιλίππου ἢ Πανεάδα τῆς Παλαιστίνης, κειμένην πρὸς Β. ὅπου αἱ πηγαὶ τοῦ Ἰορδάνου, ὑπῆρχεν ἄγαλμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο ἐστήθη ὑπὸ τῆς θεραπευθείσης αἰμορροούσης γυναικὸς τοῦ Εὐαγγελίου εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης «κατὰ τὴν πηγὴν τὴν ἔνδον τῆς πόλεως μετὰ καὶ ἑτέρων ἀγαλμάτων τερπνότητός τε παρέχειν τοῖς φοιτῶσι θέαμα» (*Φιλοστόργ.* Migne 65, σι. 537—625). Ἄλλ' ὁ Ἰουλιανὸς συντρίψας αὐτό, «ἴδιον ἀντ' ἐκείνου ξόανον ἴδρυσεν, πῦρ δὲ κατελθὸν οὐρανόθεν τοῦτο κατέκαυσεν. Τὸν δὲ τοῦ Κυρίου ἀνδριάντα . . . οἱ χρι-

Τὴν ἱεράπολιν τοῦ ἁγ. Μηνᾶ, ἣν ἀνεκάλυψαν οἱ δύο Γερμανοὶ εἰς βάθος 8—11 μέτρα ἀμμώδους στρώματος, εἶχεν ὑποσημάνει πρὸ ἑκατονταετίας ὁ *M. F. Pacho*¹. Ἔχει ἕκτασιν 1 ὥρας ἐπίπου πορείας καὶ κεῖται εἰς ἀπόστασιν δύο ὥρῶν βορείως τοῦ Bahig σταθμοῦ τῆς γραμμῆς τοῦ Μαριουίτ. Ἐκεῖθεν περίπου ἄρχει τὸ Λιβυκὸν ὄροπέδιον τὸ ἐκτεινόμενον μέχρι τῆς Νιτρίας (Wady Natroum), ἀφ' ἧς ἀπέχει 10 ὥρας ἐφ' ἵππου. Ἐν μέρει τὰ εὐρήματα τῆς πόλεως καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου ἐκτίθενται παρὰ Γ. Σωτηρίου σ. 264—267. Πλὴν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, ἣν ἀπήρτιζον τὰ εἰρημένα κοινόβια, ὁ πατριάρχης Θεόφιλος φιλομόναχος ὦν ἀνήγειρεν εἰς τὰ ΒΔ. καὶ εἰς τὸ Κάνωβον (νῦν Ἀμπουκὺρ) ἔτι δύο μονὰς τοῦ ἄββᾶ ἢ ἀμποῦ Κύρου ἐγγὺς τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν θέσιν τοῦ Σεραπείου καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου εἰς τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἰσιδος ἐν Μενούθιδι (Μοντάζα). Καὶ οἱ θαυματουργοὶ οὗτοι ἰατροὶ ἀποτελοῦσι τὸ πρῶτον ζεῦγος τῶν Ἀναργύρων. Αἱ μοναὶ αὗται, ἐν αἷς ὁ Θεόφιλος ἴδρυσεν καὶ πολυτελεῖς ναοὺς, ἐτελειοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κυρίλλου.

Τὸ ἁγίασμα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ καὶ τῶν ἀναργύρων Κύρου καὶ Ἰωάννου ἦσαν τὰ μεγαλύτερα² θρησκευτικὰ ἐν Αἰγύπτῳ κέντρα, καὶ δι' αὐτῶν ἡ χώρα ἔχει τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἡ ἀνεξήγητος στάσις τῶν ἀσκητῶν τῆς Νιτρίας ὡς πρὸς τὸ προσκύνημα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ.

Εἰς τὴν τόσῳ ὠραίαν ἀπὸ εὐλαβητικῆς ἀπόψεως ἱστορίαν τοῦ ἱεροῦ ἱδρύματος τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἐπικαθῆται μία σκιὰ καὶ ἀντινομία, ἣτις εἶναι

σιανοὶ συλλέξαντες ἐπιμελῶς εἰς ἐκκλησίαν ἀπέθεντο» (Γ. Ἀμαρτωλός, ἔκδ. Muralt, Π)πολις, 1861, σ. 444). Τὸ ἱστορικὸν ἐκτενέστερον παρὰ *Preger* «Παραστάσεις σύντομοι χρονικαί» ἐνθα καὶ τοῦτο : «θεῶ Διὶ παντεπόπιη, Ἰουλιανὸς Πανεάδι εἰς δῶρον ἄγει» (σ. 53, 26). Ὁ δὲ *Ψευδοκωδινός* (σ. 219), ἀλλὰ γράφει : «Ἐν τῇ λεγομένῃ Χαλκῇ στήλῃ χαλκῇ (=ἄγαλμα) ἦν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρὰ τοῦ Π. Κωνσταντίνου κτισθεῖσα, ὃ δὲ Λέων ὁ πατὴρ τοῦ Καβαλλίνου ταύτην κατήγαγεν. Ἡ δὲ νῦν διὰ ψηφίδων ὀρωμένη εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ ἀνιστορήθη παρ' *Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας*. Ἡ δὲ χαλκῇ εἰρύγχανε χρόνους υἱε' (415), ἐξ οὗ καὶ γυνὴ αἰμόρρους ἰάθη καὶ ἕτερα θαύματα ἐπετελοῦντο εἰς ὄνομα τοῦ Χριστοῦ» (αὐτ. σ. 219—220). Ἐν τῷ Βαθυρρούακι (Βουγιούκ - δερε) τοῦ Βοσπόρου εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῆς ἁγίας Παρασκευῆς ὑπάρχει τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος «Ἡμερολ. τῶν ἔθνικ. φιλανθρ. καταστημάτων», ΚΠολις, 1905, σ. 198. (βλ. Γ. Σωτηρίου «Χριστ. καὶ Βυζ. ἀρχαιολ.») σ. 149—50.

1. «Voyage dans la Marmarique», Paris, 1819.

2. Ἡ ἀκμὴ τῶν μονῶν τούτων συμπίπτει κατὰ τὸν Ε'—Σ' αἰῶνα, καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σ' ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης Μόσχος ἢ Εὐκρατῆς εἰς τὸ Λειμωνάριόν του, ὃπερ συνέγραψαν μετὰ τοῦ Σωφρονίου σοφιστοῦ τοῦ ἔπειτα γνωστοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων (βλ. *Migne, Patr. gr.* 87 Γ', σ. 2960) οὐδὲν γράφει περὶ τοῦ Μηνᾶ. Οὗτοι ἠδύναντο νὰ γνωρίζωσιν πολλὰ περὶ τῆς μονῆς καὶ πόλεως τοῦ ἁγίου ὡς χρηματίσαντες βοηθοὶ καὶ σύμβολοι ἀπὸ 603—619 δύο πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας τοῦ Εὐλογίου καὶ Ι. Ἐλεήμονος.

πηγή παρεξηγήσεων και εἶναι ἡ ἐφεκτικὴ στάσις, ἵνα μὴ εἶπω ἀποχή, τῶν εὐλαβεστάτων ἀσκητῶν και μεγάλων ἀγίων τῶν ἐπέκεινα τῆς Μαρεώτιδος. Κατὰ τὴν μεγάλην αὐτὴν ἔρημον συναντῶμεν εὐαγῆ και πολυάριθμα σκηνώματα μοναστικά εἰς τὴν Σκῆτιν, εἰς τὸ ὄρος τῆς Νιτροίας και εἰς τὰ λεγόμενα Κελλία¹. Ἐνταῦθα ἀξιοθαυμάστως ἤκμασεν ὁ μοναχικὸς βίος και εἰς ἀπίστευτον βαθμὸν ἐκαλλιεργήθησαν αἱ πρακτικαὶ ἀρεταὶ και κατώρθωσαν οἱ ἄνθρωποι νὰ βιώσωσιν ὡς ἄγγελοι. Χάρις εἰς αὐτοὺς ὠνομάσθη «ἀγγελικὸν» τὸ τῶν μοναχῶν σχῆμα. Ἄνθρωποι ἀπλοὶ ἀπεστόμιζον φιλοσόφους και ἠρμήνευον τὰ μυστήρια τῆς πίστεως ὡς οἱ ἄριστοι τῶν θεολόγων. Ἐφθασαν πολλοὶ τούτων εἰς τὴν τελειότητα. Ἐθαυματουργοὺν και διὰ λόγου ἐθεράπευον τὰς ἀσθενείας. Ἦσαν ὄντως πνευματοφόροι· ἔλαβον τὸ χάρισμα τῆς προφητείας. Ἐνίκησαν τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως και κατεδάμασαν τὴν ἀγριότητα τῶν θηρίων μεταβαλόντες αὐτὰ εἰς ὑπηρετικά ζῶα. Περὶ αὐτῶν ὄντως ἐλέχθη τὸ «ἐξῆνθησεν ἡ ἔρημος ὡσεὶ κρῖνον» (κατὰ τὸν εἰρημὸν εἰλημμένον ἐκ τοῦ Ἡσαίου : «Τάδε λέγει Κύριος εὐφράνθητι ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος και ἀνθείτω ὡς κρῖνον. Καὶ ἐξανθήσει . . . και ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου . . . και ὁ λαὸς μου ὄψεται τὴν δόξαν Κυρίου») Ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος ὁρμώμενος ἐκ τῆς Δύσεως και ἐλθὼν πρὸς ἐπίσκεψιν εἰς Νιτροίαν ὠνόμασεν αὐτὴν «πόλιν τῶν ἀγίων». Μέχρι νῦν θαυμάζει ὁ ἀναγινώσκων τὰ «Ἀπομνημονεύματα τῶν πατέρων» ἧτοι τὴν ἱερὰν αὐτῶν φιλοσοφίαν, τὴν «κατ' Αἴγυπτον ἱστορίαν τῶν μοναχῶν» ἀγνώστου συγγραφέως, «ἦν παράδεισον ἄλλον» ὀνομάζουσαν διὰ τὸ λίαν τερπνὸν τοῦ κατὰ Θεὸν βίου τῶν ἀγίων και ἀξιάγαστον, και ἰδίᾳ τὴν τοῦ Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλενουπόλεως «Πρὸς Λαῦσον ἱστορίαν» ἧτοι τὸ Λαυσαϊκόν. Εἰς τὰ τρία αὐτὰ ἔργα οὔτε τὸ ὄνομα Μηνᾶς μνημονεύεται. Καὶ ὁμως ὁ Παλλάδιος ἐξῆ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς «τῆς πόλεως τοῦ ἀγίου» Εἰς τὸ Ζ' κεφ. «Περὶ τοῦ ὄρους τῆς Νιτροίας και περὶ τῶν ἐν Νιτροίᾳ μοναχῶν», γράφει : «Ἀναχωρήσας ἐκεῖθεν (ἐξ Ἀλεξανδρείας) ἦλθον εἰς τὸ ὄρος τῆς Νιτροίας. Μεταξὺ δὲ τούτου και τῆς Ἀλεξανδρείας λίμνη κίτται καλουμένη Μαρεία². Κατέχει δὲ αὕτη ἐπὶ μίλια ἐβδομήκοντα, ἦν διαπλεύσας ἐπὶ μίαν και ἡμισυ ἡμέρας ἦλθον εἰς τὸ ὄρος ἐτὶ τὸ μέρος τῆς μεσημβρίας, ᾧ ὄρει παράκειται ἡ πανέρημος παρατείνουσα ἕως Αἰθιοπίας . . . Ἐν τούτῳ

1. *Prince Omar Toussoun*, «Étude sur le Wadi Natroum, ses moines et ses couvents». Alexandrie, 1931. Τὸ ἀξιόλογον βιβλίον (58 σελ. μετ' εἰκόνων) μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ Καραβία ἐν «Ἐφημερίδι» Ἀλεξανδρείας, 1932. Περὶ τῶν κέντρων τούτων ἐν ὀλίγοις εἶπε τὸ πᾶν ὁ Κάλλιστος (Migne, 146, στ. 708—709 και Σωζομ. VI, λα', Migne 67, στ. 1388—1389. Κατὰ Σωζομ. «Καλοῦσι δὲ τὸν χώρον τοῦτον Νιτροίαν καθότι κάμη τις ὁμορός ἐστίν, ἐν ἣ συλλέγουσι τὸ νίτρον», αὐτ.

2. Μαρεία. Τὰ ἐρεῖπια τῆς πόλεως τῷ 1836 ὁ Μαχμούδ πασᾶς ἀνεκάλυψε εἰς τὸ Σεράπειον τῆς Ρακώτιδος («Ἀλεξ. διάκοσμος», σ. ρεβ'). Μάρειαν και Μαρεῶτιν ἔχει ὁ Στράβων, βιβ. Ζ', (Mariot ἢ Maryût νῦν), ἄλλοι Μαρίαν γράφουσιν.

τῷ ὄρει οἰκοῦσιν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι»¹. Καθ' ὃν χρόνον, τῷ 390—391, ἤκμαζεν ὀπωσδήποτε εἰς τὴν Μαρεώτιδα τὸ προσκύνημα, εἶναι περιεργον, ὅτι οὔτε λέξιν γράφει : Τὸ παράδειγμα τοῦ Παλλαδίου ἠκολούθησαν καὶ οἱ λοιποὶ ιστοριογράφοι, ὁ φιλομόναχος Κάλλιστος ὅστις ἦτο Ἁγιορείτης καὶ ἐμόνασεν εἰς τὴν σκήτην τοῦ Μαγουλά· ἐντεῦθεν συγγέεται πρὸς τὸν πατριάρχην Κάλλιστον, γράφει περὶ τοῦ Ἐββᾶ· Ἀμόν : «καὶ ὁ μὲν τὸν οἶκον ἐκείνη λιπὼν αὐτὸς εἰς τὴν πρὸς μεσημβριάν τῆς Μαρείας λίμνης γεγονὸς ἔρημον περὶ τὴν Σκῆτιν καὶ τὸ τῆς Νιτρίας ὄρος δύο καὶ εἴκοσιν ἔτη ἐφιλοσόφει δις τοῦ ἔτους παραβάλλον καὶ τὴν γυναῖκα θεώμενος»². Σχεδὸν ὅλοι οἱ μοναχοὶ ἦσαν Αἰγύπτιοι καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ὁμόρων φυλῶν, ὡς ἐκ τούτου οἱ πολλοὶ ἦσαν ἄρειανοὶ ἐν Μαρεώτιδι μετὰ τὸν ἄγριον μάλιστα διωγμὸν τοῦ ἄρειανοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος. ἀποξηρανθείσης ὁμως τῆς λίμνης ἰδρῦθησαν κοινότητες καὶ δὴ μοναὶ καὶ οἱ μοναχοὶ ἦσαν ὀρθόδοξοι· διὸ οὗτος διέταξε τὸν κόμητα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας διοικητὴν νὰ στρατολογήσῃ πάντας τοὺς ἱκανοὺς νὰ φέρωσιν ὄπλα· καὶ οὗτοι ἀνῆλθον εἰς 5000³. Ὅτε δὲ ἀφίκετο ὁ Παλλάδιος εἶχον μείνει οἱ ὑπόλοιποι ἠϋξημένοι πως. Ἄλλ' ἐν Μαρεώτιδι θὰ ἐπλεόναζον οἱ Ἄρειανοί, διότι ἦσαν πλησιέστερον πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἔνθα ἐπεκράτουν κατὰ ταύτην τὴν περίοδον. Ὁ ἄσπονδος ἐχθρὸς των, ὁ μέγας Ἀθανάσιος σχεδὸν ὅλον τὸν χρόνον τῆς ποιμαντορίας διετέλει ὦν ἐξόριστος καὶ κρυπτόμενος. Οἱ μοναχοὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἦσαν ὑπέρμαχοι τοῦ δόγματος τῆς Νικαίας ὑπ' ἀρχηγοῦς τὸν Ἀντώνιον καὶ τοὺς δύο Μακαρίους (Ἀλεξανδρινὸν καὶ Πολιτικόν)· διὸ καὶ ὁ Οὐάλης κατ' αὐτῶν ἔστρεψε τὰ ὄπλα⁴. Ἀλλὰ μόλις ἐθριάμβευσεν ἐν-

1. «Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία τῶν μοναχῶν» ἦτοι τὸ Λαυσαϊκόν, ἐκδ. Ἀύγουστίνου Ἰορδανίτου, Ἱεροσ. 1914, σ. 24. Ἡ Σκῆτις ἦν πρὸς Ν. νυχθημερὸν μακρὰν τῆς Νιτρίας ἐπὶ τοῦ πέραν τῆς λίμνης ὄρους· τὰ δὲ Κελλία (διεσπασμένα οἰκήματα εἰς ἀπόσπασιν, ὥστε μήτε νὰ φαίνηται μήτε νὰ ἀκούηται τις) ἦσαν μακρὰν τοῦ ὄρους 70 στάδια (περὶ τὰ 15 χιλ.). Θυμασίαν περίληψιν ἔκαμε ὁ Φωκκλίδης ἐν «Ν. Σιών», IB', 1912—1915 τοῦ μοναδικοῦ τούτου διὰ τὸν ἀσκητισμὸν βιβλίου.

2. «Ἐκκλ. Ἱστορ.» *Migne*, 146, στ. 157 Δ. Ὁ ἄγιος οὗτος Αἰγύπτιος βιασάμενος ὑπὸ τῶν οἰκείων ἦλθεν εἰς γάμον ἀκουσίως, ἀλλὰ τὴν πρώτην νύκτα πρὶν ἢ γνωρίσῃ τὴν νέαν ἐν τῷ νυμφικῷ θαλάμῳ ἔπεισε νὰ ζήσωσιν ἄζυγοι καὶ νὰ μονάσωσιν. Ἀπελθόντες ἔμειναν 18ετίαν εἰς ἀσκητήριον καὶ ἐτήρησαν τὴν παρθενίαν. Τότε ἐκείνη βλέπουσα τὴν ἀγιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθεῖσαν χάριν ἔπεισε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν μόνωσιν χάριν ὠφελείας τῶν ἄλλων, ὅπερ καὶ ἐγένετο καὶ ἀφῆκεν αὐτῇ τὸ κελλίον.

3. Διον. Οἰκονομοπούλου «Ἀλεξανδρινὸς διάκοσμος», Α', 1. Ἀλεξάνδρεια, 1889, σ. ρξε'. Λαυσαϊκόν, σ. 37. Ἐκτενέστερον ἐπιθε *Dom Butler*, «The Lausiatic history of Palladius. Texte and studies», τόμ. I—II Cambridg, 1898—1901, σ. 24—26.

4. Ὁ Οὐάλης διώρισεν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας ἀντὶ τοῦ ὀρθοδόξου Πέτρου τὸν Λούκιον, ὅστις «λογισάμενος ὡς οὐκ [ἂν] ἐγγένηται σφισιν ἐν τῷ ἀσφαλεῖ καθεστάναι καὶ τῆς καθόλου ἐκκλησίας κρατῆσαι, εἰμὴ τοὺς τῶν μοναχῶν ἄκρους ὁμοφρονεῖν αὐτοῖς ἀναγ-

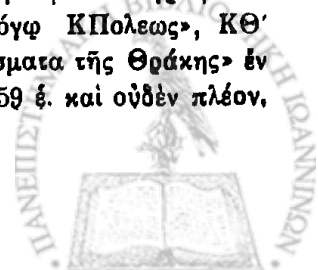
ταῦθα ἡ Ὁρθοδοξία, νέα διαίρεσις ἐπῆλθε διὰ τὰς ὑποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι, ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Διοσκόρου, ἐν οἷς τακτέοι καὶ οἱ κάτοικοι οἰκ. συνόδου τῆς Μαρείας, καὶ εἰς τὸ σχῆμα ἐνετάχθησαν οἱ λεγόμενοι Κόπται καὶ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πλείους τῶν Αἰγυπτίων μοναχῶν ¹.

Ἐκ τῆς εὐρείας ἐξετάσεως, ἦν ποιοῦνται οἱ ἐκδῶται τῆς ἀνακαλυφθείσης ἐν Αἰγύπτῳ βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἐξάγομεν τὰ ἐξῆς συμπεράσματα. 1) ὅτι τὰ παλαιοχριστιανικὰ ταῦτα μνημεῖα ἔχουσιν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰς μυστηριακὰς καὶ ἐρμητικὰς ἱεροπραξίας τῶν ἀρχαίων καὶ δὴ ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὸν ἐπικρατήσαντα συγκρητισμὸν τῶν Ἀλεξ. χρόνων καὶ μάλιστα ἐν τῇ γειτνιαζούσῃ πρὸς τὸν ἅγιον Μηνᾶν Ἡλιουπόλει θρησκ. κέντρῳ τῆς Αἰγύπτου. Αἱ ἀρχαῖαι συνήθειαι, ὅπως ἐν Θράκῃ, μετεμορφώθησαν εἰς χριστιανικὰς καὶ ἀπετέλεσαν, δι' εὐνοήτους προσηλυτιστικούς λόγους, συμβολικὰς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ λούσεις πρὸς θεραπείαν τῶν κατ' ἄμφω νόσων τοῦ ἀνθρώπου. 2) ὅτι ἡ κολυμβήθρα τοῦ Σιλῶμ ἦτο τύπος καὶ προεικόνισμα τῆς τοῦ ὕδατος μυστηριακῆς ἐννοίας καὶ καθαρτικῆς δυνάμεως. Ἡ χρῆσις περαιτέρω τοῦ ὕδατος συνέβαλε κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν μεγαλυνθεῖσαν φήμην καὶ δόξαν τοῦ ἐρταζομένου ἁγίου, καίτοι ἐθαυματούργει πράγματι ἡ πίστις καὶ εὐλάβεια τῶν πιστῶν. Αἱ ἱαματικαὶ τοῦ ὕγρου στοιχείου ιδιότητες συνεβιβάσθησαν κάλλιστα πρὸς τὰς ἁγιαστικὰς τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος ἐνεργείας. Δὲν ἐξηγεῖται ἄλλως τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἁγιασμάτων, ὧν ἐλάχιστα ἐξ ἀνάγκης ἐγκατεσπείραμεν ὧδε—ἡμεῖς κατεγράψαμεν κυρίως τὰ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἡρακλείας χωρὶς νὰ ἐξαντλήσωμεν καὶ ἐνταῦθα τὸ θέμα ²— 3) Τίς θὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ τοιαύτη δαψιλῆς τοῦ καθαρτικοῦ

κάσοι, ἐπεχείρει τῷ ἔργῳ καὶ ἐπεὶ πείθειν οὐκ εἶχε τὴν βίαν προσῆγε· καὶ ἔνοπλοι γυμνοῖς καὶ μηδὲ χεῖρα αἰρουμένοις προτείνειν εἰς ἄμυναν ἐπελθόντες ἐλεεινῶς ἐξεπόρθησαν, ὡς εἶναι λόγου κρείσσω τὰ κατ' αὐτῶν γενόμενα πάθη» (Κάλλ. 146, σ. 653).

1. Ἄλλ' ἢ δίωξις τῶν μοναχῶν ἐξηκολούθει καὶ μέχρι τοῦ Ἀρκαδίου, ὅτε οὔτοι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἰδίᾳ ἐβιαιοπράγουν καταλαβόντες τοὺς τῶν ἐθνικῶν ναοὺς «καὶ ἐκάλυον τὰ πλήθη ταῖς συνήθεσιν εὐχαῖς προσιέναι· πρὸς ὃ δυσχεραίνοντες δημοτικοὶ τε ὁμοῦ καὶ στρατιῶται τὴν τῶν μοναχῶν ἦτον ἀνακόψαι θρασύτητα, δοθέντος δὲ αὐτοῖς ἐπὶ τοῦτο συνθήματος ἐχώρουν ἀνέδην καὶ σὺν οὐδεμιᾷ κρίσει πάντας ἀπέσφαττον, ἕως τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἐπλήρωσαν νεκρῶν, τοὺς δὲ ἀποδράντας διώξαντες κατεκέντησαν ἅπαντας, ὅσοι φαιαῖς ἔτυχον ἐσθῆσιν ἡμφιεσμένοι· οἷς συναπολέσθαι συνέβη πολλοὺς ἢ διὰ πένθος ἢ διὰ τινὰ ἐτέραν περιπέτειαν ἐν ἱματίοις εὐρεθέντας τοιούτοις» (*Ζώσιμος ἐθνικὸς ιστοριογράφος τοῦ Ε' αἰῶνος*, ἔκδ. Λειψίας, 1784, σ. 449—450. Φατὰ ράσα ἐφόρουν ἀπ' ἀρχῆς οἱ μοναχοί. Εἰς τὴν Νιτρίαν καὶ νῦν ὑπάρχει ἡ περίφημος μονὴ τῶν Κοπτῶν, οἵτινες εἶναι πάντες Μονοφυσῖται Αἰγυπτίοι τε καὶ Σύριοι (πλὴν τινῶν Ὁρθοδόξων). Ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ σώζεται ἡ ἑλλην. ἀλληλογραφία τῶν ὀρθοδόξων μετὰ τῶν Κοπτῶν πατριαρχῶν («Ἐκκλ. Φάρ.» ΜΔ', 1945, σ. 282).

2. Μετὰ τὸν Γεδεῶν σποραδικῶς περὶ τῶν ἐν ΚΠόλει ἁγιασμάτων γράψαντα ὁ Ξεν. Σιδερίδης ἔγραψεν ὀλίγα ἐν τῷ «Ἑλλην. Φιλολ. Συλλόγῳ ΚΠολεως», ΚΘ' 1907, σ. 241 ἑ. Ἡ κ. Ἑλπινίκη Σαραντῆ-Σταμούλη «Ἀπὸ τὰ ἁγιάσματα τῆς Θράκης» ἐν «Θρακικοῖς», ΙΘ', σ. 908—9 καὶ «Μεσ. γράμματα», Α', 151 ἑ. 159 ἑ. καὶ οὐδὲν πλέον.

ὕδατος χρῆσις ἀπετέλει ἰδίᾳ ἐν Ἀνατολῇ τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ, εἰσαχθεῖσα μετὰ τὸν λιβανωτὸν εἰς τοὺς κοσμοβριθεῖς ναοὺς πρὸς διάλυσιν δυσαρέστων ἀναθυμιάσεων. Τὸ ὕδωρ, ὅπερ ἐλάτρευσαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τῆς ἀρχαιότητος λαοί, εἶναι, ὡς εἶπομεν, ἡ ἀρχικὴ μορφή τῆς δημιουργίας (Γεν. α', 2). Ἡ δὲ ἀναπόσπαστος καθήλωσις μέχρι νῦν τῶν στοιχείων τούτων εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν καθεστῶς μαρτυρεῖ τὴν σοφίαν τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Δὲν ἔχει ἄλλην σοβαρωτέραν ἐξήγησιν καὶ ὁ ἱερός νιπτῆρ, ὅστις καθιερωθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τελεῖται μέχρι τοῦδε ἀπαξ δυστυχῶς τοῦ ἔτους καὶ μόνον ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ θεωρεῖται μόνον ὡς ἐνδειξις ταπεινοφροσύνης. Εἶναι περιττὸν νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὴν πολλαπλῆν χρῆσιν τοῦ ὕδατος παρ' Ἑβραίοις, ὅθεν παρέλαβον καὶ οἱ Ὁθωμανοί, καὶ ἔχομεν μαρτυρίας συνεχεῖς ἀπὸ τοῦ «ὕδατος ἕαντισμοῦ» ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ μέχρι τῶν ἰορδανείων ρεῖθρων, ὅπου ὁ θεῖος Πρόδρομος ἐβάπτισε τὸ «βάπτισμα μετανοίας». Τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι καὶ ὁ ναὸς αὐτὸς πολλαχοῦ ὀνομάζεται ἁγίασμα. π.χ. «Εἰσαγαγὼν καταφύτευσον αὐτοὺς εἰς ὄρος κληρονομίας σου, εἰς ἔτοιμον κατοικητήριόν σου, ὃ κατειργάσω ἁγίασμα, Κύριε, ὃ ἠτοίμασαν αἱ χεῖρές σου» (Ἔξοδ. ιε', 17). «Ἐγενήθη Ἰουδαία ἁγίασμα αὐτοῦ» (Ψαλμ. Δαβίδ, ριγ', 2). Εἰς τοὺς Μακκαβαίους (Α', 39) περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ: «Τὸ ἁγίασμα αὐτῆς ἠρημώθη καὶ αἱ ἐορταὶ αὐτῆς ἐστράφησαν εἰς πένθος» καὶ ἐν Β', 7—8: «καὶ τὸ ἁγίασμα ἐν χειρὶ ἀλλοτρίων. ἐγένετο ὁ ναὸς αὐτῆς ὡς ἀνὴρ ἄδοξος». Ἐκ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως τοῦ θέματος περὶ λουτρῶν ἐν ταῖς «Ἀποστ. διαταγαῖς» γίνεται δῆλον, ὅτι μεγάλη ἦν ἡ παραληφθεῖσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κληρονομία τῆς χρήσεως τοῦ ὕδατος¹.

«Νίπτειν τοὺς πόδας» ἐν τῇ κατ' Αἴγυπτον ἱστορίᾳ τῶν μοναχῶν, ἐν ταῖς ἀδιεξιτέτοις ἐκείναις ἐρήμοις, ὅπου τὸ ὕδωρ δὲν ὑπῆρχε πανταχοῦ, ἦν συνήθης χριστιανικὴ πρᾶξις πρὸς τοὺς φιλοξενουμένους, ἦν παῖδες ὄντες ἐβλέπομεν καὶ ἐν τῷ οἴκῳ ἡμῶν ἀπαραβάτως ἐφαρμοζομένην². Ὁ τὴν ἱστορίαν γράψας Παλλάδιος ἀναφέρει περὶ τῶν ἐν Νιτρία «Ἰδόντες γὰρ πόρρωθεν ἐρχομένους διὰ τῆς ἐρήμου, οἱ μὲν μεθ' ὕδατος ἡμᾶς προϋπήνησαν (εἶχε καὶ τὸν *Εὐάγριον* συνέκδημον) οἱ δὲ τοὺς πόδας ἡμῶν ἐνιπτον» (αὐτ. 248). Ἄπ' ἀρχῆς τὰ λουτρά ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τοὺς ἀσκητὰς καὶ μάλιστα τὰ ψυ-

1. Ὁ φίλος Ρῶσος ἐπίσκοπος Κατάνης Κασσιανὸς ἐν συνεδρίῳ τοῦ θεολ. ρωσ. Ἰνστιτούτου τῶν Παρισίων κατὰ τὸ θέρος τοῦ παρελθόντος ἔτους (1957) ἐποιήσατο ἀνακοίνωσιν, ἐν ἣ ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ ἁγίασμα ἢ ἡγιασμένον σωτηριῶδες ὕδωρ εἶναι διάφορον τοῦ καθαρτηρίου τῆς Π. Διαθήκης: «La bénédiction de l'eau l'Épiphanie à la lumière du Nouveau Testament». Μόνον τὸν τίτλον εἶδον ἐν τῇ πατριαρχ. ἐπισήμῳ ἐφημερίδι ΚΠόλεως 31—7—57. Περὶ τῶν ἄλλων σημασιῶν τῆς λ. ἁγίασμα. βλ. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. Α', σ. 204β. Νίψις ποδῶν ἐν Λεξ. Ἀγ. Γραφῶν σ. 819.

2. Παραπέμψω εἰς τὴν ὠραίαν ἔκδοσιν τοῦ μοναχοῦ *Αὐγουστίνου Ἰορδανίτου* (Ἱεροσόλυμα, 1914, σ. 213 ἐ. 220, 247, 260 ἐ.

ταῦθα ἡ Ὁρθοδοξία, νέα διαίρεσις ἐπῆλθε διὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι, ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Διοσκοῦρου, ἐν οἷς τακτέοι καὶ οἱ κάτοικοι οἰκ. συνόδου τῆς Μαρείας, καὶ εἰς τὸ σχῆμα ἐνετάχθησαν οἱ λεγόμενοι Κόπται καὶ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πλείους τῶν Αἰγυπτίων μοναχῶν ¹.

Ἐκ τῆς εὐρείας ἐξετάσεως, ἣν ποιοῦνται οἱ ἐκδόται τῆς ἀνακαλυφθείσης ἐν Αἰγύπτῳ βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἐξάγομεν τὰ ἑξῆς συμπεράσματα. 1) ὅτι τὰ παλαιοχριστιανικὰ ταῦτα μνημεῖα ἔχουσιν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰς μυστηριακὰς καὶ ἐρημητικὰς ἱεροπραξίας τῶν ἀρχαίων καὶ δὴ ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὸν ἐπικρατήσαντα συγκρητισμὸν τῶν Ἀλεξ. χρόνων καὶ μάλιστα ἐν τῇ γειννιαζούσῃ πρὸς τὸν ἅγιον Μηνᾶν Ἑλιουπόλει θρησκ. κέντρῳ τῆς Αἰγύπτου. Αἱ ἀρχαῖαι συνήθειαι, ὅπως ἐν Θράκῃ, μετεμορφώθησαν εἰς χριστιανικὰς καὶ ἀπετέλεσαν, δι' εὐνοήτους προσηλυτιστικούς λόγους, συμβολικὰς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ λούσεις πρὸς θεραπείαν τῶν κατ' ἄμφω νόσων τοῦ ἀνθρώπου. 2) ὅτι ἡ κολυμβήθρα τοῦ Σιλῶμ ἦτο τύπος καὶ προεικόνισμα τῆς τοῦ ὕδατος μυστηριακῆς ἐννοίας καὶ καθαρτικῆς δυνάμεως. Ἡ χρῆσις περαιτέρω τοῦ ὕδατος συνέβαλε κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν μεγαλυνθεῖσαν φήμην καὶ δόξαν τοῦ ἐρταζομένου ἁγίου, καίτοι ἐθαυματούργει πράγματι ἡ πίστις καὶ εὐλάβεια τῶν πιστῶν. Αἱ ἱαματικαὶ τοῦ ὕγρου στοιχείου ιδιότητες συνεβιβάσθησαν κάλλιστα πρὸς τὰς ἁγιαστικὰς τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος ἐνεργείας. Δὲν ἐξηγεῖται ἄλλως τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἁγιασμάτων, ὧν ἐλάχιστα ἐξ ἀνάγκης ἐγκατεσπείραμεν ὧδε—ἡμεῖς κατεγράψαμεν κυρίως τὰ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἑρακλείας χωρὶς νὰ ἐξαντλήσωμεν καὶ ἐνταῦθα τὸ θέμα ²— 3) Τίς θὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ τοιαύτη δαψιλῆς τοῦ καθαρτικοῦ

κᾶσοι, ἐπεχείρει τῷ ἔργῳ καὶ ἐπεὶ πείθειν οὐκ εἶχε τὴν βίαν προσῆγε' καὶ ἔνοπλοι γυμνοῖς καὶ μηδὲ χεῖρα αἵρουμένοις προτείνειν εἰς ἄμυναν ἐπελθόντες ἐλεεινῶς ἐξεπόρθησαν, ὡς εἶναι λόγου κρείσσω τὰ κατ' αὐτῶν γενόμενα πάθη» (Κάλλ. 146, σ. 653).

1. Ἄλλ' ἡ δίωξις τῶν μοναχῶν ἐξηκολούθει καὶ μέχρι τοῦ Ἀρκαδίου, ὅτε οὗτοι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἰδίᾳ ἐβιαιοπράγουν καταλαβόντες τοὺς τῶν ἐθνικῶν ναοὺς «καὶ ἐκώλυον τὰ πλήθη ταῖς συνήθεσιν εὐχαῖς προσιέναι» πρὸς ὃ δυσχεραίνοντες δημοτικοὶ τε ὁμοῦ καὶ στρατιῶται τὴν τῶν μοναχῶν ἤτουν ἀνακόψαι θρασύτητα, δοθέντος δὲ αὐτοῖς ἐπὶ τοῦτο συνθήματος ἐχώρουν ἀνέδην καὶ σὺν οὐδεμιᾷ κρίσει πάντας ἀπέσφαττον, ἕως τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἐπλήρωσαν νεκρῶν, τοὺς δὲ ἀποδράντας διώξαντες κατεκέντησαν ἅπαντας, ὅσοι φαιαῖς ἔτυχον ἐσθῆσιν ἡμφιεσμένοι· οἷς συναπολέσθαι συνέβη πολλοὺς ἢ διὰ πένθος ἢ διὰ τινὰ ἐτέραν περιπέτειαν ἐν ἱματίοις εὐρεθέντας τοιούτοις» (Ζώσιμος ἐθνικὸς ἱστοριογράφος τοῦ Ε' αἰῶνος, ἔκδ. Λειψίας, 1784, σ. 449—450. Φαιὰ ράσα ἐφόρουν ἀπ' ἀρχῆς οἱ μοναχοί. Εἰς τὴν Νιτρίαν καὶ νῦν ὑπάρχει ἡ περίφημος μονὴ τῶν Κοπτῶν, οὔτινες εἶναι πάντες Μονοφυσῖται Αἰγυπτιοὶ τε καὶ Σύριοι (πλὴν τινῶν Ὁρθοδόξων). Ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ σώζεται ἡ ἑλλην. ἀλληλογραφία τῶν ὀρθοδόξων μετὰ τῶν Κοπτῶν πατριαρχῶν («Ἐκκλ. Φάρ.» ΜΔ', 1945, σ. 282).

2. Μετὰ τὸν Γεδεῶν σποραδικῶς περὶ τῶν ἐν ΚΠόλει ἁγιασμάτων γράψαντα ὁ Ἑεν. Σιδερίδης ἔγραψεν ὀλίγα ἐν τῷ «Ἑλλην. Φιλολ. Συλλόγῳ ΚΠολεως», ΚΘ' 1907, σ. 241 ἔ. Ἡ κ. Ἑλπινίκη Σαραντῆ-Σταμούλη «Ἀπὸ τὰ ἁγιάσματα τῆς Θράκης» ἐν «Θρακικοῖς», ΙΘ', σ. 908—9 καὶ «Μεσ. γράμματα», Α', 151 ἔ. 159 ἔ. καὶ οὐδὲν πλέον.

ὑδατος χρῆσις ἀπετέλει ἰδίᾳ ἐν Ἀνατολῇ τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ, εἰσαχθεῖσα μετὰ τὸν λιβανωτὸν εἰς τοὺς κοσμοβριθεῖς ναοὺς πρὸς διάλυσιν δυσαρέστων ἀναθυμιάσεων. Τὸ ὕδωρ, ὅπερ ἐλάτρευσαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τῆς ἀρχαιότητος λαοί, εἶναι, ὡς εἶπομεν, ἡ ἀρχικὴ μορφή τῆς δημιουργίας (Γεν. α', 2). Ἡ δὲ ἀναπόσπαστος καθήλωσις μέχρι νῦν τῶν στοιχείων τούτων εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν καθεστῶς μαρτυρεῖ τὴν σοφίαν τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Δὲν ἔχει ἄλλην σοβαρωτέραν ἐξήγησιν καὶ ὁ ἱερὸς νιπτήρ, ὅστις καθιερωθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τελεῖται μέχρι τοῦδε ἀπαξ δυστυχῶς τοῦ ἔτους καὶ μόνον ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ θεωρεῖται μόνον ὡς ἐνδειξις ταπεινοφροσύνης. Εἶναι περιττὸν νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὴν πολλαπλῆν χρῆσιν τοῦ ὑδατος παρ' Ἑβραίοις, ὅθεν παρέλαβον καὶ οἱ Ὀθωμανοί, καὶ ἔχομεν μαρτυρίας συνεχεῖς ἀπὸ τοῦ «ὑδατος ἱαντισμοῦ» ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ μέχρι τῶν ἰορδανείων ρείθρων, ὅπου ὁ θεῖος Πρόδρομος ἐβάπτισε τὸ «βάπτισμα μετανοίας». Τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι καὶ ὁ ναὸς αὐτὸς πολλαχοῦ ὀνομάζεται ἁγίασμα. π.χ. «Εἰσαγαγὼν καταφύτευσον αὐτοὺς εἰς ὄρος κληρονομίας σου, εἰς ἔτοιμον κατοικητήριόν σου, ὃ κατειργάσω ἁγίασμα, Κύριε, ὃ ἠτοίμασαν αἱ χεῖρές σου» (Ἔξοδ. ιε', 17). «Ἐγενήθη Ἰουδαία ἁγίασμα αὐτοῦ» (Ψαλμ. Δαβίδ, ριγ', 2). Εἰς τοὺς Μακκαβαίους (Α', 39) περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομώντος καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ : «Τὸ ἁγίασμα αὐτῆς ἠρημώθη καὶ αἱ ἑορταὶ αὐτῆς ἐστράφησαν εἰς πένθος» καὶ ἐν Β', 7—8 : «καὶ τὸ ἁγίασμα ἐν χειρὶ ἀλλοτρίων. ἐγένετο ὁ ναὸς αὐτῆς ὡς ἀνήρ ἄδοξος». Ἐκ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως τοῦ θέματος περὶ λουτρῶν ἐν ταῖς «Ἀποστ. διαταγαῖς» γίνεται δῆλον, ὅτι μεγάλη ἦν ἡ παραληφθεῖσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κληρονομία τῆς χρήσεως τοῦ ὑδατος¹.

«Νίπτειν τοὺς πόδας» ἐν τῇ κατ' Αἴγυπτον ἱστορίᾳ τῶν μοναχῶν», ἐν ταῖς ἀδιεξιτήτοις ἐκείναις ἐρήμοις, ὅπου τὸ ὕδωρ δὲν ὑπῆρχε πανταχοῦ, ἦν συνήθης χριστιανικὴ προᾶξις πρὸς τοὺς φιλοξενουμένους, ἦν παῖδες ὄντες ἐβλέπομεν καὶ ἐν τῷ οἴκῳ ἡμῶν ἀπαραβάτως ἐφαρμοζομένην². Ὁ τὴν ἱστορίαν γράψας Παλλάδιος ἀναφέρει περὶ τῶν ἐν Νιτρία «Ἰδόντες γὰρ πόρρωθεν ἐρχομένους διὰ τῆς ἐρήμου, οἱ μὲν μεθ' ὑδατος ἡμᾶς προϋπήνησαν (εἶχε καὶ τὸν *Εὐάγγριον* συνέκδημον) οἱ δὲ τοὺς πόδας ἡμῶν ἔνιπτον» (αὐτ. 248). Ἄπ' ἀρχῆς τὰ λουτρὰ ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τοὺς ἀσκητὰς καὶ μάλιστα τὰ ψυ-

1. Ὁ φίλος Ρῶσος ἐπίσκοπος Κατάνης Κασσιανὸς ἐν συνεδρίῳ τοῦ θεολ. ρωσ. Ἰνστιτούτου τῶν Παρισίων κατὰ τὸ θέρος τοῦ παρελθόντος ἔτους (1957) ἐποίησατο ἀνακοίνωσιν, ἐν ἣ ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ ἁγίασμα ἢ ἁγιασμένον σωτηριώδες ὕδωρ εἶναι διάφορον τοῦ καθαρτηρίου τῆς Π. Διαθήκης : «La bénédiction de l'eau l'Épiphanie à la lumière du Nouveau Testament». Μόνον τὸν τίτλον εἶδον ἐν τῇ πατριαρχ. ἐπισήμῳ ἐφημερίδι ΚΠόλεως 31—7—57. Περὶ τῶν ἄλλων σημασιῶν τῆς λ. ἁγίασμα. βλ. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. Α', σ. 204β. Νίψις ποδῶν ἐν Λεξ. Ἀγ. Γραφῶν σ. 819.

2. Παραπέμπω εἰς τὴν ὠραίαν ἔκδοσιν τοῦ μοναχοῦ *Λύγουστίνου Ἰορδανίτου* (Ἱεροσόλυμα, 1914, σ. 213 ἐ. 220, 247, 260 ἐ).

χρὰ ἔπειτα ὁμοῦς, ἐπειδὴ συνέβαινον ἄτοπα, ἀπηγορεύθησαν ἢ ἐσπᾶνίζαν. Ἐρωτᾷ δὲ ἄββᾶς Ρωμαῖος τὸν Αἰγύπτιον : « Ἐνὶ δὲ βαλανεῖον εἰς τὴν κώμην, ἵνα λούησθε ; ὁ δὲ εἶπεν ; οὐχί, ἀλλ' εἰς τὸν ποταμόν, ὅτε θέλομεν »¹. Κατὰ τὸν κοινοβιάρχην ἁγ. Παχώμιον « Ἐὰν γένηται τινες ἀνθρώπους εἰς τὴν μονὴν εἰσελθεῖν . . . τοὺς μὲν πόδας αὐτῶν ὑπονήσωσι κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὴν φιλοξενίαν εἰς αὐτοὺς ποιήσουσιν » (Migne, 40, στ. 949A).

Κατὰ τὰ « Πάτρια » ἐν ΚΠόλει ὁ Βύζας ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν « ἀνήγειρε Ποσειδῶνος τέμενος πρὸς τῇ θαλάττῃ. ἔνθα νῦν ὁ τοῦ μάρτυρος Μηνᾶ οἶκος διακεκόσμηται » (Preges I, σ. 7, 1. 34, 14, II, 182, 9). Ὁ πρὸς τὸν ἅγιον σεβασμὸς ἦν τόσῳ μέγας, ὥστε ἐγκατέστησεν ὁ Κωνσταντῖνος ὡς φρουρόν ἐν τῇ ἀκροπόλει. « Χρὴ δὲ γινώσκειν, ὅτι τοῦ Βύζαντος τὰ παλάτια ἐν τῇ ἀκροπόλει ἦσαν. ὁ δὲ ναὸς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ὑπῆρχε πρότερον τοῦ Διδῶς (sic), ἐξ οὗ καὶ εἰς τὰς μαρμαρίνους ἀψίδας τὰς ὑπερθεῖν τῶν μεγάλων δύο κιόνων ὑπάρχουσι τοῦ μεγάλου Διδῶς καὶ τοῦ Κρόνου στῆλαι (= ἀγάλματα, II, 140, 14). Ἡ Κ/πολις διὰ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου ἐπέδειξε μέγιστον ἐνδιαφέρον. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀρκαδίου Θεοδόσιος ὁ Μικρὸς καὶ δὴ ἡ σύζυγός του Εὐδοκία ἢ Ἀθηναῖς ἀνήγειραν τὸν ναὸν καταστραφέντα ὑπὸ τῶν εἰδωλολατρῶν² οὗτος ὀνομάζει τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν πόλιν « τὸ θαῦμα τῆς Λιβύης » (σ. 256), καὶ ἀναφέρει συρροὴν προσκυνητῶν καὶ ναοὺς εἰς διάφορα μέρη.³ Ὁ Νεροῦττος ἀναφέρει, ὅτι μετ' ὀλίγα ἔτη καὶ ὁ συγγραφεὺς τῶν θαυμάτων Τιμόθεος ὁ Αἴλουρος ἢ Bishaia (456-477) ἀνήγειρε μεγαλοπρεπῆ ναὸν (σ. 37) περὶ δὲ τῶν θαυμάτων ἐπραγματεύσατο ὁ Delehaye⁴.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος ὑπῆρχε καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ τοῦ αὐτοκρ.

1. « Ἀποφθέγματα τῶν πατέρων » Migne, Patr. gr. 65, στ. 389.

2. H. Delehaye, « Les origines du culte des martyrs ». Bruxelles, 1912, σ. 217. Ὁ πατὴρ Ἰππόλυτος ἀναφέρει τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ : Ἀφρικανικὰς ἐπιγραφὰς (ἐπικλήσεις καὶ εὐχάς), σ. 112. Ὑμνους καὶ πανηγ. λόγους, σ. 238.

3. Αὐτ. σ. 257 καὶ ἐν Δαλματία, 292, ἐν Ἰταλία, 341, ἐν Ἰσπανία καὶ Ἀφρικῇ, 443 ἔ. Πλεῖονα βλ. τοῦ ἰδίου συγγραφέως τὴν μονογραφίαν : « Les martyrs d' Egypte ». Bruxelles, 1923.

4. « Les recueils antiques de miracles des saints », 1925, σ. 47. βλ. « Bibliotheca hagiografica (Bollandiana) graeca », 1909, Bruxelles, σ. 175—176. Ἐν τέλει καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μαρτυρησάντων Μηνᾶ, Ἐρμογένους καὶ Εὐγράφου, ἐνῶ ὁ περιγραφόμενος εἶναι ὁ μετὰ Βίκτωρος καὶ Βικεντίου. Πολλοὶ συγχέουσι τὰς δύο τριάδας. Ὁ ἕτερος Μηνᾶς εἶναι ὁ καλλικέλαδος ρήτωρ Ἀθηναῖος. Οὗτος ἀποσταλεῖς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μαξιμίνου διοικητῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προσέλαβε γραμματεῖα τὸν Εὐγραφον. Ἀμφότεροι ἐκήρυττον τὸν Χριστὸν. Τότε ἐστάλη ὁ Ἐρμογένης καὶ ἀπανθρώπως ἐβασάνισεν αὐτούς· ἀλλ' ἐν τέλει ἐπίστευσε καὶ αὐτὸς καὶ ὁμολογήσαντες τὸν Χριστὸν Θεὸν ἀληθινὸν οὕτως ἐθανατώθησαν καὶ οἱ τρεῖς τὴν 10 Δεκεμβρίου ἐπὶ Μαξιμίνου (307—313). Τούτων τὰ ἅγια λείψανα κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ ἁγ. Μηνᾶ ἐστάλησαν ἢ μᾶλλον διὰ θαύματος κατηρθύνθησαν εἰς ΚΠολιν ριφθείσης τῆς θήκης ὑπὸ τοῦ τυράννου εἰς τὴν θάλασσαν.

Ἰουστίνου (518-527) ναὸς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, ὅπου ἐκκλησιάσθη ὁ ἅγ. Γρηγόριος ἀρχιεπ. Τεφρων ἢ Τάφρων¹. Ἦν ἡ ἐποχὴ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Αἰθιοπικῆς δυναστείας, ὁπότε διεδόθη καὶ ὁ μονοφυσιτισμὸς ἐν τῇ Αἰθιοπίᾳ (νῦν Ἀβησσυνία). Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5' αἰῶνος εἶχον ἐνταῦθα Ἕλληνα ἐπίσκοπον ἀρχηγὸν ἀποστελλόμενον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ἀλλ' ἔπειτα ὑπήχθησαν εἰς τὸν Ἀβούνα τὸν Κόπτην ἐν Καίρῳ πατριάρχην. Ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Γρηγεντίου ἐπεξετάθη ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Μηνᾶ οὐ μόνον εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς.

Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡ μνήμη τοῦ πολιούχου αὐτῆς ἁγίου ἐφορτάζετο πανηγυρικῶς. τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ἐξῆς γεγονότος. Μετὰ τῶν νέων (τῶν κανόνων δηλ.) ἑορταστικῶν ὕμνων, οὓς ἐφεῦρεν ἡ ἱερὰ ξυνωρὶς τοῦ Κοσμᾶ καὶ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, πάντες οἱ φιλέορτοι ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀντικαταστήσωσι τὰ ἀπρηχαιωμένα πλέον «Κοντάκια» τοῦ Ρωμανοῦ Μελωδοῦ διὰ τῶν «Κανόνων»². «Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν τῶν αὐταδέλφων καὶ μελισσῶν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ ἐκτεθεὶς παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου... πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου τοῦ Μερκουροπούλου» δημοσιευθεὶς ὑπὸ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, περιέχει τὴν ἐξῆς ἀξιοσημεῖωτον παράδοσιν περὶ τῶν ῥηματικῶν κανόνων, οὓς ἡ ξυνωρὶς συνέθετο: «Ἀλλὰ καὶ τὴν οὕτω σεπτὴν καὶ παγκαλλῆ τοῦ πνεύματος δόσιν. . . ἐξυμνεῖ καὶ τὸν πρόεδρον Ἀλεξανδρείας Προτέριον (451-457) εἶτα καὶ ἐξ αἵματος στεφανίτην ἀστείως ἄγαν κοσμεῖ καὶ τὸν ἐν μάρτυσι ἐσοχώτατον Γεώργιον ἀνυμνεῖ διὰ τὸ συμφυλέτην εἶναι καὶ συμπατριώτην καὶ Παλιστιναῖον τὸ γένος ἔλκειν περιφανές. Πείθει δὲ αὐ-

1. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἶναι γνωστὸς μᾶλλον ἐκ τῆς «Διαλέξεως» πρὸς τὸν ἐν Αἰθιοπίᾳ μάγον Ἑβραῖον Ἑρβᾶν. Ἀλλ' εἶναι ὁ μετὰ τὸν Φρουμέντιον Ἰσαπόστολος τῶν Αἰθιοπῶν, (200 περίπου ἔτη εἶχον παρέλθει, ὡς διαλαμβάνει ὁ κατὰ πλάτος βίος. ὁ Μ. Συναξ. ΙΘ', Δεκ. σ. 515—523 ἔχει περιλήψιν). Δέον νὰ ἐλέγξω ἐδῶ μίαν ἀσύγνωστον ἀνακριβειαν ὀφειλομένην εἰς τὸν γράψαντα τὸν εἰς τὸ ἀπλοῦν βίον Ἀγάπιον τὸν Λάνδον, ᾧ δυστυχῶς ἠκολούθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα γράψαντες, δηλ. γράφουσι, ὅτι ὁ Γρηγόριος κατήγετο ἐκ Μεδιολάνου (Μιλάνου). Εὐτυχῶς ἐκ τοῦ Σιναϊτικοῦ 541 κώδικος, ἔτους 1180 ἐδημοσιεύθη ὁ βίος (ἐκ τῶν ὀλίγων τῶν σωζομένων πλήρως) ἐν τοῖς «Βυζαντ. Χρονικοῖς» Π)πόλεως, τόμ. XIV, 1907, σ. 23—66. Ἐν σ. 39 γράφει ὁ βιογράφος Παλλάδιος ὁ σχολαστικὸς ἐπίσκοπος Νεγρᾶς, ὅτι κατήγετο «ἐκ κόμης Μπλιάρης ἐν μεθορίοις τῶν Ἀβάρων» (Ἀζοφικὴ θάλασσα). Ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Προτερίου ἐστάλη κατ' ἀξίωσιν τοῦ βασιλέως Ἑλεσβαᾶν νὰ βαπτίσῃ τοὺς Ὀμηρίτας ἢ Σαβαίους (σ. 61). Εἰς αὐτοὺς ὑπήγετο καὶ ἡ πόλις Νεγρά, πολυάνθρωπος, ὅπου ἐβασίλευεν ὁ ἅγιος Ἀρέθας, ὅστις πιστεύσας χειροτονεῖται ὑπὸ τοῦ Γρηγεντίου ἐπίσκοπος (βλ. Migne, 115, στ. 1288). Τὴν ἱστορίαν τῶν Σαβαίων, ὅθεν καὶ ἡ παρὰ Σολομώντι «βασίλισσα Σαβᾶ, ἐξέθετο ἀκριβέστερον ὁ Φιλοστόργιος (Migne, 65, στ. 481—488, ἔχει: Ἀῤξουμις (νῦν Ἀξώμη).

2. Τὸ Κοντάκιον ἐξέδοτο ὁ Krumbacher ἐν Miscelanea, 1—9 (βλ. Ἐπετ. Ἐταιρ. βυζ. σπουδῶν, ΙΕ', 1939, σ. 224).

τὸν (τὸν ποιητὴν Κοσμᾶν) καὶ ὁ ἐξ Αἰγύπτου ἤκων θεῖος Μηνᾶς τὸν συναθλητὴν νυκτὸς ἀποστείλας Βικέντιον τὰ κατ' αὐτοὺς ἀνδραγαθήματα διαγράψασθαι, «Δὸς ἡμῖν τὴν δὲ τὴν χάριν» ἐνσκήπτων... «ἡμεῖς δ' οὐκ ἐσόμεθα ἀμνήμονες περὶ τὴν τῆς χάριτος ἀνταπόδοσιν¹». Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀλλαχοῦ ναῶν τοῦ ἁγίου Μηνᾶ σημειούμεθα μόνον τὸν παλαιὸν μητροπολιτὴν τῆς Θεσσαλονίκης, ὅστις ἦν παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, ἀλλὰ κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου καὶ τὰς συχνὰς πυρκαϊὰς τοῦ Φραγκομαχαλαῖ, ὅπου κεῖται, ἐλάχιστον τῆς ἀρχαιότητος διέσωσε μέρος. Ἀναφέρεται, ὅτι τῷ 830-842 διέμενον ἐκεῖ Γρηγόριος ὁ Δεκαπολίτης².

Ἐπισημειούμεθα ἐνταῦθα, ὅτι ἁγίασμα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ὑπάρχει καὶ νῦν ἔτι ἐν ΚΠόλει εἰς τὸν ἐν τῇ συνοικίᾳ Μπαλίνου ἐνοριακὸν ναὸν τῆς κοιμήσεως Θεοτόκου κάτωθεν τοῦ ἄμβωνος³. Ἄλλο ἁγίασμα διατηρεῖται εἰς τὸν ἐν Ὑψωμαθείοις ἐπώνυμον ἐνοριακὸν ναόν, εἰς τὸ ὑπόγειον (αὐτ. σ. 209). Ἡ ἐνορία καλεῖται Σουλοῦ-Μοναστήρ. κατὰ τὸ ἐπίγραμμα τῆς βορείας πύλης ὁ ναὸς ἦτο ἀρχαῖος :

«Ἦν μὲν νεῶς οὗτος ὧδε τοῖς πρόσθεν δόμος

Μηνᾶ ἀγαστοῦ καὶ κλέους τῶν μαρτύρων»...

Κατὰ τὸν Προκόπιον διηγούμενον περὶ τῶν ἰδρυθέντων ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ ναῶν «ἔτι δὲ Μηνᾶ καὶ Μηναιῶ (ἐξελληνισμένος οὗτος τύπος) μάρτυσιν ἔδος ἐν τῷ Ἐβδόμῳ ἀνέθηκεν⁴». Περί τινων θαυμάτων, ἅπερ ἐπετέλεσεν ὁ ἅγιος ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις ἐπιφυλασσόμεθα νὰ ἐπισυνάψωμεν τὸ κείμενον.

Μονὴ ἐν Πάρῳ Μηνᾶ, Βίκτωρος καὶ Βικεντίου (Μ. Γεδεῶν ἐν Ἐπετ. κρητ. σπουδ. Α', 1938, σ. 324. Ἡμερολ. Ἀνατ. 1887, 173).

5. *Τὸ ἀνεξερεύνητον ἐν ΚΠόλει τῶν ἁγιασμάτων πλήθος.*—Ἡ Ζωοδόχος πηγὴ τοῦ Βαλουκλῆ καὶ ὁ ἀπὸ τῆς Μεγίστης Λαύρας νοσφισμὸς τοῦ Πατριαρχείου. — Αἱ Βλαχέρναι.—Ἡ Θεοτόκος καὶ τὸ ἐν τῷ Νεωρείῳ λούμα.—Τὰ ὑπόγεια τῶν ναῶν συνηθέστατα ἦσαν τὰ λουτρά.—Ὁ Σιδερίδης. Διεξοδικὴ περιγραφὴ τῆς μονῆς τοῦ Σωτήρος Φιλανθρώπου καὶ τοῦ ἁγιάσματος.—Μειαποίσεις ἀρχαίων πηγῶν εἰς ἁγιάσματα τῆς Θεοτόκου.—Τὸ πλήθος τῶν θαυμάτων.—Ἀμφισβήτησις ἁγιασμάτων ἐν Ἀθῶν.

Περιώνυμα ἐν Βυζαντίῳ διὰ τὴν θεόθεν καταπληκτικὴν χάριν καὶ

1. «Ἀνάλεκτα ἱεροσολ. σταχυολογίας». Τόμ. Δ', Π)πολις, 1897, σ. 339, 11.

2. Βλ. Tafrafi, «Topographie de Thessalonique». Paris, 1913, σ. 175-176 ἔ.

3. «Ἡμερολ. ἐθν. φιλανθ. Καταστημάτων ἐν ΚΠόλει τοῦ ἔτους 1906», σ. 202.

4. Procopii Caesariensis opera omnia, rec. Iac. Hanry, Vol. III 2, «Περὶ κτισμάτων». Lipsiae, 1913, I, 9, 16. Περὶ τῶν ΚΠόλει ναῶν τοῦ μάρτυρος βλ. συνολικῶς παρὰ I. Richter, «Quellen der byz. Kunstgeschichte... von Constanti-nopel» Wien, 1897, σ. 11, 119, 120, 197, 198.

θαυματουργικὴν ἀνὰ τὸ κράτος ἐνέργειαν ἦσαν κυρίως δύο ἡ Ζωοδόχος Πηγή τῆς Θεοτόκου ἢ τὸ Βαλουκλῆ εἰς τὸ Ἐπταύργιον καὶ αἱ Βλαχέρναι εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον, ὅπου ἀποτεθησαύριστο τὸ ἱερὸν μαφόριον τῆς Παναγίας ἢ ἡ ἁγία Σκέπη καὶ ὑπογείως τὸ περιλάλητον «λοῦμα». Περὶ τούτων ἐγράφησαν ἀρκετά, περὶ δὲ τῶν ἄλλων ἐλάχιστα. ὑπάρχει ἐργασία πολλὴ ἀναμένουσα τὸν ἐρευνητὴν¹ Ἡμεῖς ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς τὰ σημαντικώτερα πα-

1. Ἀρίστην μονογραφίαν ἐξέδωκεν ὁ μακ. Ἰω. Παπαδόπουλος καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θρονίκης «Les Palais et les églises de Blachernes». Thessalonique, 1928. Ταύτης περίληψιν ἑλληνικὴν συνοπτικὴν ἐδημοσίευσεν ἐν ΚΠόλει ἡ «Ἀδελφότης τῶν κυριῶν τῆς Παναγίας Βλαχερνῶν». Ὡς τοιαύτη ὅμως ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνωτέρα εἶναι ἢ τοῦ μυρεψοῦ τῶν Πατριαρχείων κ. Βασ. Αἰμιλιάδου. «Τὸ ἱστορικὸν τοῦ ἀγιάσματος τῶν Βλαχερνῶν» ΚΠολις, 1932. Ἄρθρον τοῦ ἀρχιμ. Κυπριανοῦ Παπαδοπούλου «Ἀπὸ τὴν πηγὴν τοῦ Βυζαντίου. Ἡ Παναγία τῶν Βλαχερνῶν» («Πάνταινος», Ἀλεξάνδρεια, Ν', 1958, σ. 10—12. Κῶδ. Ἰβήρων τοῦ Ἄθωνος 329, 104, τοῦ ΧVI αἰῶνος «Περὶ τοῦ ναοῦ τῶν Βλαχερνῶν». 606, 11, «ὅτι ἡ πανάχραντος Μαρία λέγεται Πηγή ἐκ τῆς γενέσεως». Ἐν τῇ «Ὀρθοδοξίᾳ» ΚΠόλεως, ΙΑ', 1936 σ. 296—299 : «Ἐκατονταετηρὶς (1835—1935) τοῦ ἱεροῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἀγιάσματος τῆς ἱερᾶς μονῆς Βαλουκλῆ» (νῦν ὁ ναὸς κατεστράφη ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸν Σεπτ. τοῦ 1956). Πολλοῦ ὅμως τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχουσι καὶ μοναὶ μετ' ἀγιάσματος. «Ἡ σταυροπ. μονὴ τῆς Ζ. Πηγῆς» Πιάτμου ὑπὸ Δ. Καλλιμάχου («Ἐκκλ. Φάρος» ΙΓ', 1914, σ. 289—336). Σπουδαιότερα ἢ «Ἱστορία τῆς ἐν Πάρῳ ἰ μονῆς τῆς Ζ. Πηγῆς Λογγοβάρδας» ὑπὸ Ἐμμ. Σαγκριώτου. Πύργος, 1926 Ἀρχαία δὲ ἡ Ἱστορία τῆς παρὰ τὸ Ναύπλιον ἀγίας μονῆς «Ζωοδόχου Πηγῆς» ὑπὸ Καικιλίας Πομόνη, 1930, Θρονίκη. (ιδρύθη τῷ 1149). Ἀπὸ τὴν βυζ. ἱστορίαν πλέον διαδεδομέναι εἶναι αἱ Βλαχέρναι ὅθεν καὶ χωρίον ἐν Χανίοις Βλαχερνίτισσα καὶ ὡς ἐπίθετον Ἰωάννης Βλαχερνίτης μητρ. Ἀθηνῶν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Συνήθως ὁ ναὸς λέγεται Βλαχερνίτισσα, ὅπερ ἐπεκράτησεν ἐν ΚΠόλει ἀντὶ Παναγία τῶν Βλαχερνῶν. Βλαχερνῶν μονὴ ἐν Ἡλείᾳ ἐγγύτατα τῆς Γλαρέντζας, κτισθεῖσα πρὸ τοῦ ΙΑ' αἰ. ἦν περιέγραψεν ὁ καθηγητὴς κ. Α. Ὀρλάνδος ἐν τῇ «Ἀρχαιολ. ἐφημερίδι» 1923. Ὁ αὐτὸς «Αἱ Βλαχέρναι τῆς Ἡπείρου» 1924. Ἐν Ἡλείᾳ ἡ Παναγία Γλυκοφιλοῦσα ἐπιγράφεται εἰς ἀρχαίαν εἰκόνα ἢ «Κυρία Βλαχέρνα». Οἱ πρόσφυγες μετέφερον τὸ ὄνομα καὶ εἰς προάστειον τοῦ Πειραιῶς, εἰς Κερατσίνιον, ἀνεγείραντες λαμπρὸν εἰς περίοπτον θέσιν ναόν. Ἀκολουθίας ἐκδοθείσας τῆς Ζωοδόχου πηγῆς ἀνεγρᾶψεν ὁ Λονδοβ. Petit ἐν «Bibliographie des Acolouthies grecques». Bruxelles, 1926, σ. 160—162. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ὄλαι (ἔχω τῆς ἐν Σάμῳ μονῆς). Ἐν τέλει σημειοῦμεν, ὅτι ὁ Γεδεὼν οἰκιοποιεῖται ἐν τῇ «Ἀναγραφή συγγραφῶν . . . εἰκοσιπενταετίας» ΚΠολις 1896, σ. 16 τὸ ἔργον τοῦ Εὐγενίου : «Ἡ Ζωοδόχος Πηγή καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς προσαρτήματα». Ἀθῆναι, 1886 σ. 346 εἰς 8ον. Ἐξεδόθη εἰς 2000 ἀντιτύπων ἐπ' ὀνόματι καὶ δαπάνῃ Εὐγενίου ἱερέως, ἡγουμένου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. (ἀπὸ σ. 330—340) προσθέντος ἔγγραφά τινα οὐδεμίαν ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὸ τωρινὸν θέμα». Ταῦτα γράφει ὁ ἴδιος ἐν τῇ «Ἀναγραφῇ» τῶν ἔργων του μίας 25ετίας. Καὶ ὅμως ὀνομάζει ἔργον ἴδιον ! Ἀφήμι τὴν κρίσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην. Ὁ Ἕλλην ἀγιογράφος Ἐμμ. Παπαδάκης τῷ 1912 ἐξέδοτο τὸ «Ἱερὸν κειμήλιον ἐμπεριέχον ὕμνους . . . εἰς τὰς θεομ. ἑορτὰς τῆς . . Θεοτόκου» Ἀθῆναι, τευχ. Β'. ἐν σ. 37 : «Ὑμνος Θ' πρὸς τὴν . . Θεοτόκον ἐπὶ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς» καὶ ἔναντι θαυμασίαν ἑλληνικὴν (οὐχὶ ρωσικὴν) εἰκόνα τοῦ ἀγιάσματος.

ρέχοντες πλήρη κατωτέρω βιβλιογραφίαν καὶ τὰς ἀπαραιτήτους ὁδηγίας προῖον πολυετοῦς κόπου. Ἐπ' ἀρχῆς ὠνομάζετο ἀπλῶς Πηγῆ, (τὸ ζωοδόχος προσετέθη ἔπειτα, ὅτε ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἄλλαι πηγαί), ὡς π.χ. ἐν κώδικι 109 μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου: «Μνήμη τῶν ἐγκαινίων τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου ἐν τῇ Πηγῇ» ἑορταζομένων τὴν θ' Ἰουλίου (βλ. Ἑορτολ. σ. 125 126, ὅπου παρενείρονται καὶ 2-3 θαύματα ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ κώδικος). Ἡ βυζαντινὴ μονὴ αὕτη, περὶ ἧς ἀπόκεινται πλεῖστα ἔγγραφα ἐν τῇ ἀθωίτιδι Λαύρα, παρεχωρήθη τῷ 1329 εἰς τὸν Ἁγιορείτην πατριάρχην Ἡσαΐαν, ἐπὶ τῷ ὄρω, ἵνα μετὰ θάνατον προσαρτηθῇ τῇ εἰρημένῃ μονῇ. Εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους ἀπέσπασεν αὐτὴν τὸ Πατριαρχεῖον. Ἡ γεραρὰ Λαύρα τότε πρὸς παρηγορίαν ἀνήγειρεν εἰς τὴν δεξιὰν γωνίαν τῆς κοινοβ. τραπέζης προσκυνητῆριον καλλιμάγαρον εἰς ὄνομα τῆς Θεοτόκου Ζωοδόχου Πηγῆς, ἣτις ἐξεικονίζεται εἰς τὴν ἄνωθεν καμάραν ἐντὸς φιάλης ἀναβλυζούσης ἀένναον τὸ θαυματουργὸν ἁγίασμα. Κατὰ τὴν ἐπέτειον αὐτῆς τὴν διακαιήσιμον Παρακευὴν ἡ μονὴ ποιεῖ ἐπίσημον λιτανεῖαν μέχρι καὶ τῆς προκουμαίας. Τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν Ζ. Πηγὴν ἐπηύξησεν Σαμουήλ ὁ Χαντζερῆς. Οὗτος ἐκθρονισθεὶς τοῦ πατρ. θρόνου ἐξωρίσθη εἰς Λαύραν καὶ ἐποίησεν τῷ 1767 τοὺς ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς κεχαραγμένους ἠρωϊκοὺς ἑξαμέτρους: «Οὐρεος οὐκ ἄποθεν δικαρίνου Ἄθω νιφόντος κτλ.»¹ Μετετοπίσθη ἡ Πηγὴ εἰς τὴν γωνίαν, εἰς θέσιν πλέον θεαματικὴν, ἐνῶ πρὶν ἦτο δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὴν τράπεζαν, ὅπου διετηρήθη ἡ μαρμαρίνη πλάξ, ἐν ἧ ἔγράφθησαν τὰ ἑξῆς τῷ 1762 »† Ἡ Ζωοδόχος πηγῆ, ζωήρρυτος κόρη, ἡ τὸ ὕδωρ πηγάζουσα. Δεῦτε πάντες ἀρρύσασθε οἱ συνέχοντες (γρ. συνεχόμενοι) δῆψει καὶ πίνοντες εὐφρανθῆτε ἡ γὰρ κόρη παρθένος ἐνοικεῖ ἐν τῇ πηγῇ ἀγιάζει· τὰ ρεῖθρα, εὐλογεῖ καὶ χαρίζει τῆς ψυχῆς τὸ ἴμα τὸς πιστῶς ἐπικαλοῦντας αὐτήν». Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἀσύντακτος οὔσα καὶ ἀνορθόγραφος ἐδημοσιεύθη ἐν «Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos». I. Paris, 1904 σ. 141. Οἱ Γαλάται ἐτήρησαν τὴν γραφήν, ἣν ἐχάραξεν ὁ «Καλήνικως» καὶ μόνον τὸ «ζωήρρυτος» ἔτρεψαν εἰς ἀδόκιμον τύπον ζωόρρυτος (ἀνωτ. ἐν σ. 140). Ἄλλ' εἶναι οἱ στίχοι τοῦ πατρ. Σαμουήλ ;¹ Ταῦτα βλέπει τις ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ

1. Ἡ πεπλανημένη παράδοσις θεωρεῖ τοὺς στίχους ποίημα τοῦ Σαμουήλ. ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν ὁ περιβόητος Φαναριώτης νὰ γράψῃ δι' ἑαυτὸν: «ἀρχιερέων ἀρχιερεὺς πολυήρατος ἤρωος». Ἀσφαλῶς τὸ ἐπίγραμμα εἶναι τῆς χειρὸς Κυρίλλου Λαυριώτου, ὅστις εἶχε μεγάλην ποιητ. εὐχέρειαν καὶ ἐξύμνησε καὶ ἄλλους πατριάρχας, καὶ ἀνεγράψαμεν οὐκ ὀλίγα αὐτοῦ Ἐπιγράμματα (βλ. «Κυρίλλος προηγούμενος Λαυριώτης, ὁ χρονογράφος». ὑπὸ Ἐβλογίου Κορυθαῖα Λαυριώτου, Ἀθῆναι, 1935, σ. 162—166. Μάτην ἀνέμενε τις ἀπὸ Λαυριώτην ἐπιστήμονα ἐκδόντα «Προσκυνητῆριον» τῆς Λαύρας ἐσχάτως νὰ διορθώσῃ τὸ σφάλμα, ἀφοῦ οἱ ξένοι ἐπιτροχάδην διέρχονται καὶ ἀναγινώσκουν τὴν ἀρχὴν μόνον τοῦ 30στίχου τούτου ἐπιγράμματος. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἔγραψε διὰ τοὺς στίχους, «οὓς ἐσύνθεσεν ὁ πατριάρχης οὗτος, ὅταν εὗρισκετο ὑπερόριος εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην Λαύραν εἰς αἰδίου μνήμην τῆς αὐτοῦ σοφίας. . . » σ. 30.

μοναδικὸν ἑλληνικὸν ἔργον τοῦ Παπᾶ *Εὐγενίου* ἐκδοθὲν ὑπὸ *Μ. Γεδεών* ἐν ΚΠόλει τῷ 1886: «Ἡ Ζωοδόχος πηγὴ καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς προσαρτήματα» σ. 71-72 ἔ. (Νέα ἔκδ. ἐν ΚΠόλει ὑπὸ *Μ. Νομίδου* 1937). *S. Benay* «La monastère de la Source a Coustantinopole (Echos d' Orient, III, 1900, σ. 223-228 295-300). Πάντες οἱ γράφοντες βάσιν ἔχουσι τοῦ *Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου* τὸ ἔργον «Περὶ συστάσεως τοῦ σεβασμίου οἴκου τῆς ἐν ΚΠόλει Ζωοδόχου πηγῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὑπερφυῶς τελεσθέντων θαυμάτων καὶ ὁ βίος Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγάρων...» [Μοσχόπολις] 1802, Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ὁ πασίγνωστος ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ εἰς τὴν Λαύραν ἀφιέρωσις τῆς μονῆς ἐξασφαλίζεται δι' ἐπισημῶν ἐγγράφων. καὶ τὸ μὲν γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἡσαίου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Παπᾶ *Εὐγενίου* ὡς καὶ τὸ χρυσόβουλλον (κυρίως πρόσταγμα) τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Α' (1328—1341) ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Λαύρας ἀντιγραφέντα (σ. 71-78). Ἄλλ' ἔχομεν καὶ ἄλλην ἐπικύρωσιν διὰ προστάγματος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου (1355). Τοῦτο ἐδημοσίευσεν ἤδη ὁ σοφὸς Βυζαντινολόγος κ. *Φραγκίσκος Dölger*¹, ἐκ πανομοιότυπου ἀντιγράφου γενομένου ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀρχιεπισκόπου τῆς Λαύρας *Θεοδωρήτου* «ἀνέφερον, γράφει, ὅτι κέκτηνται (οἱ Λαυριῶται) μετόχιον κατὰ τὴν... ΚΠολιν εἰς ὄνομα τῆς Ζωοδόχου (sic) ἐκ προσενέξεως τοῦ διαπρέψαντος εἰς τὸν πατριαρχ. θρόνον ΚΠόλεως τοῦ ἀγιωτάτου κυρ Ἡσαίου, ἐφ' ᾧ ἐχορηγήθη τοῖς μοναχοῖς καὶ χρυσόβουλλον τοῦ ἀγίου μου αὐθεντοῦ καὶ πατρὸς τῆς βασιλείας μου τοῦ ἀοιδίμου καὶ μακαρίτου, ὥστε κατέχειν αὐτὸ κατὰ τελείαν δεσποτείαν καὶ κυριότητα...» Εἶναι σημειῶδες, ὅτι ἐνταῦθα ἡ Ζωοδόχος πηγὴ λέγεται ἀπλῶς Ζωοδόχος. Τελευταίαν ἐξασφάλισιν τῆς ἰδιοκτησίας ταύτης ἔχομεν ἕτερον σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου *Φιλοθέου* (1367) ἀναδημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ κ. *Dölger* (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 223, 225) «ἔχει (ἡ Λαύρα) κατὰ τὴν..

1. «Aus den Schatz Karmmern des Heiligen Berges. 115 Urkunden und 50 Urkundensiegel aus 10 Jahrhunderten κτλ» Textband, 128 Tafeln. München, 1948. 4ον, σ. 363. (τὰ 128 πανομοιότυπα ἐκτὸς σελίδος). Μακρὰν συντάξας κρίσιν τοῦ κολοσσαίου τούτου ἔργου κρίσιν ἀπέστειλα τῷ 1949 εἰς τὸν «Ἐκκλ. Φάρον» Ἀλεξανδρείας, τόμ. ΜΒ', καὶ ἐδημοσιεύθη μόνον ἐν μέρος (σ. 228—244) καὶ 327—346) καὶ μόλις εἰσῆλθον εἰς τὸ κυρίως θέμα ἔπαυσεν ἐκδιδόμενον τὸ περιοδικόν. Τὸ «πρόσταγμα» ἐν σ. 148—149 «Ὁρισμὸς βασιλικὸς καὶ πρόσταγμα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς» ἐδημοσιεύθη ἐκ τοῦ Λαυριωτικοῦ ἀρχείου Ε.Α.Ν. 38, ἐκ πανομοιότυπου ἀντιγράφου. Διατὶ ὁμοῦς ὁ ἐκδότης ὀνομάζει αὐτὸ Falschungsabsicht δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω—Αἱ παραπομπαὶ εἰς τοὺς προχείρους καταλόγους, εἰς οὓς παραπέμπει, οὐδὲν λέγουσι. μάλιστα ἔχουσι καὶ ἐσφαλμένην χρονολογίαν. Ἄλλ' ἀφοῦ ὁ Θεοδωρήτος, περὶ οὗ ἔγραψά τινα εἰς προλαβόντα τόμον τοῦ Byz. Zeitschrift, μαρτυρεῖ τὴν γνησιότητα, ὅτι ἐσώζετο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του τὸ γνήσιον, ἔφερε δὲ καὶ τὸ φλωρίον, περιτετεῖται πᾶσα συζήτησις. τὰ ἀντίγραφα γινόμενα πανομοιότυπως ἐχρησίμευαν διὰ τὰ ἔξω δικαστήρια. ἐπομένως πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι πλαστόν;

Κωνσταντίνου μετόχιον, οὗ ἐπώνυμον ἢ Θεοτόκος ἢ Ζωοδόχος» (σ. 224)¹. Ὁ Ἰω. Παλαιολόγος εἶχε πολλὴν εὐλάβειαν εἰς τὴν Ζωοδόχον. Εἰς αὐτὴν ὀχυρωθεὶς ἐσώθη πολεμῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἑνετῶν καὶ Σέρβων, μεθ' ὧν συνεμάχει καὶ ὁ ἀποστάτης Ἰω. Καντακουζηνός. ἐσώθη ἀποκρούσας αὐτοὺς διὰ προστασίας τῆς Θεοτόκου καὶ διὰ τὴν ὀχυρότητα τοῦ φρουρίου «σφόδρα ὄντος δυσαιώτου διὰ τὴν κατασκευὴν», ὡς λέγει ὁ Καντακουζηνός (*Migne*, 154, στ. 309 C), ὅστις ἔπειτα συνεμάχησε διὰ νὰ σφετερισθῇ τὸν θρόνον καὶ τοῖς Τούρκοις! Τέλος συνεβιάσθη μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ ἀποχωρήσῃ τοῦ κόσμου γενόμενος μοναχὸς καὶ νὰ ἀφήσῃ τὴν συμβασιλείαν, δοὺς εἰς γάμον τῷ βασιλεῖ τὴν θυγατέρα του Ἑλένην. Ἀναφέρει δὲ τὸ ἐνδεικτικὸν τοῦτο χωρίον: «γενομένοις δὲ (ἡμῖν) πρὸς τὸ τῆς Θεομήτορος τεμένει, ὃ πηγὴ τὴν ἐστὶ παντοίων ἰαμάτων καὶ καλεῖται, βασιλεὺς μὲν ὁ νέος κατελείπειτο ἐκεῖ» (αὐτ. 309B καὶ 20A)². Τὰ πολυειδῆ θαύματα τῆς Πηγῆς ἔσωζον τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο προσκύνημα. Οἱ στραυροφόροι τὸ ἐσεβάσθησαν (οὐχὶ ὁμοῦ καὶ ὁ Βαγιαζίτ).

Μεγάλα κενὰ παρουσιάζει τὸ ἀγίασμα τῶν Βλαχερνῶν, οὔτε τὸ ὄνομα γνωρίζομεν κατ' ἀκριβείαν πόθεν κατάγεται. Ὁ Ἀδαμαντίου καὶ ὁ Ὁρλάνδος ἠδύνατο νὰ ἐρευνήσωσι. δὲν τὸ ἔπραξαν. καὶ ὁ μὲν ἐν τῇ Μ. Ἐγκυκλ. ἀντέγραψε τὸν Παπαδόπουλον, ὁ δὲ περιορίσθη εἰς τοὺς κατὰ τόπους ναοὺς. Ὁ Προκόπιος προτάσσει τὸν ναὸν τῶν Βλαχερνῶν: «τὸ μὲν ἓνα τῆς Θεο-

1. Κακῶς ὁ Γεδεών γράφει, ὅτι ὁ Φιλόθεος ἐδώρησατο τῇ Λαύρᾳ τὴν Ζωοδόχον πηγὴν («Ἄθως», σ. 161).

2. Ἄν ὁ ἀναγνώστης εἶναι περίεργος νὰ μάθῃ πῶς συνεβιάσθη μετὰ τὸν γαμβρόν του καὶ πῶς ἀποθέμενος τὸ στέμμα ἐμόνασεν ἀρχικῶς μὲν εἰς τὴν τῶν Μαγγάνων ἐν ΚΠόλει μονὴν καὶ εἶτα εἰς τὴν τοῦ Βατοπεδίου ἐν Ἄθῳ, ὅπου καὶ σώζονται τὰ χειρόγραφα τῆς ἱστορίας του, βλέπετω *Migne* 154, 316-17. Σημειωτέον ὅτι νῦν τὸ θειότερον καὶ παλλαϊκὸν ἅμα δὲ καὶ περίβλεπτον προσκύνημα τῆς ΚΠόλεως κεῖται ἐρείπιον, εἰς ἀξιοδάκρυτον θέαμα. Ἴδου τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ σφετερισμοῦ! Αὐτὴν τὴν μοῖραν ἔσχε πάντοτε ἐν Ἑλλάδι ἡ δήμευσις μοναστηριακῶν κτημάτων. «Σύνετε δὲ ἄφρονες ἐν τῷ λαῷ καὶ μωροὶ ποτε φρονήσατε» (Ψαλμ. 93,8). Μίαν ἱερατικὴν σχολὴν ἡ ἐκκλησία δὲν κατώρθωσε νὰ ἀνεγείρῃ μετὰ ἐκεῖνα τὰ χρήματα τῶν ὑπερτετρακοσίων ἐκλαϊκευθεισῶν ἐν Ἑλλάδι μονῶν. Ἡ ἐκ τῶν ψυχίων τῆς δημεύσεως ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ μητρο. Ἀθηνῶν Γερμανοῦ Καλλιγᾶ κατασχεθεῖσα ὑπὸ τοῦ κράτους ἐν Ἀθήναις ἱερατικὴ σχολὴ στεγάζει εἰσέτι τὴν Χωροφυλακὴν! Ὡς ἀντιπρόσωπος Λαυριώτης ἐν τῇ Ἱ. Κοινότητι, ὅταν ἐξήτησεν ἡ Κυβέρνησις νὰ δημεύσῃ τὰ μετόχια τοῦ Ἁγίου Ὁρους (δήμευσις εἶναι, διότι νῦν λαμβάνουσι ψυχία τινὰ ἐκ τῶν τόκων ὡς βοήθημα καὶ οὐχὶ ὡς δικαίωμα), ἀντέστην ὁ μόνος προτείνας νὰ ἐγκαταστήσωμεν τοὺς πρόσφυγας δωρεάν, ἀλλὰ νὰ ἔχωμεν τοὺς τίτλους καὶ τὴν κυριότητα ἐπὶ τῇ προόψει μεταβολῶν ἐν τῇ Ἑλλ. χερσονήσῳ: Τὸ ἀποτέλεσμα. ἡ ἑλληνικωτάτη Χαλκιδικὴ ὑπῆρξε τὸ κέντρον τῶν συμμοριτῶν, οἵτινες διήρπασαν τὰς μονὰς καὶ ἀπετέφρωσαν καὶ τὰ περίφημα δάση τῆς καστανέας, εἰσήγαγον δὲ εἰς τὸν ταῖς γυναῖξί ἄβατον ἱερὸν τόπον καὶ τὰς συναγωνιστρίδας των! Καὶ ὁμοῦ δταν ἐκαλλιέργουν τὰ μετόχια ἦσαν οἱ καλλίτεροι χριστιανοί.

τόκου νεῶν ᾠκοδομήσατο πρὸ τοῦ περιβόλου ἐν χώρῳ καλουμένῳ Βλαχέρναις . . . ἐπιθαλάσσιος δὲ ὁ νεῶς ἐστίν, ἱερώτατός τε καὶ σεμνὸς ἄγαν. ἐπιμήκης μὲν, κατὰ λόγον δὲ περιβεβλημένος τῷ μήκει τὸ εὖρος, τά τε ἄνω καὶ τὰ κάτω ἄλλῳ οὐδενὶ ἀνεχόμενος, ὅτι μὴ τμήμασι λίθου Παρίου ἐν κίωνων λόγῳ ἐνταῦθα ἐστῶσι. καὶ τὰ μὲν ἄλλα τοῦ νεῶ μέρη κατ' εὐθὺ ἐστῶσιν οἱ κίονες, κατὰ δὲ τὰ μέσα ὑποστέλλονται εἴσω, μάλιστα δὲ ἂν τις ἀγασθεῖη τοῦ ἱεροῦ τοῦδε εἴσω γενόμενος τὸ μὲν ὑπέρογκον τοῦ σφαλεροῦ χωρὶς τεταγμένον ὄρων, τὸ δὲ μεγαλοπρεπὲς τοῦ ἀπειροκάλου ἐλεύθερον» (ἐνθ' ἄνωτ. 267). Ὁ ἀνώνυμος τοῦ *Combesis* οὕτως ἐξαίρει τὸ μεγαλεῖον τοῦ ναοῦ : «Τούτων δὴ πάντων τῶν ἀνὰ τὴν πόλιν ναῶν καὶ εὐκτηρίων ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῆς Θεοτόκου δοξαζομένων καὶ τιμωμένων κεφαλὴ τις ὥσπερ καθέστηκε καὶ μητρόπολις ὁ ἐν Βλαχέρναις αὐτῆς ὑπερένδοξος καὶ θεῖος ναὸς πάντων ἀνέχων, πάντων ὑπερλάμπων, καθάπερ πάντας ἀνέχει καὶ ὑπερλάμπει τῶν κατ' οὐρανὸν ἀστέρων ἥλιος· ὥσπερ γάρ τι βασιλεῖον ἱερώτατον καὶ θεϊότατον ὁ ἐν Βλαχέρναις ναὸς πιστεύεται . . . πάσης ἐλπίδος ἡμῖν σωτηριώδους ἀπόθετον' ἐν ᾧ καὶ ἔξ οὗ πᾶν ὀτιοῦν ἔστι τε καὶ ἔσται ἀγαθόν . . .» (*Du Cange*, «Constantinopolis christiana». Paris, σ. 84 παρὰ Παπαδοπούλω, σ. 119)¹.

Ἄλλὰ ἃς ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὰ ὑπέργεια κάλλη καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν τοποθεσίαν, ἣτις διανίσταται ἀντίζηλος εἰς τὴν ἀντίθετον θέσιν τοῦ Ἀνάπλου, ὡς ἐλέγετο ὁ Βόσπορος. Ὁ Προκόπιος γράφει : «Κατὰ δὲ τοῦ (Κερατίου) κόλπου τὸ πέρας ἐν τε τῷ ἀνάντει καὶ ἰσχυρῶς ὀρθίῳ τέμενος ἐκ παλαιοῦ *Κοσμά τε καὶ Δαμιανῶ* ἁγίοις ἀνεῖται. Οὗ δὴ αὐτόν (τὸν Ἰουστινιανὸν) ποτε νεοσηκότα καὶ πικρότατα καὶ δόκησιν παρεχόμενον, ὅτι δὴ ἀποθάνοι, πρὸς τε τῶν ἰατρῶν ἀπολελειμμένον ἄτε δὴ ἐν νεκροῖς κείμενον, ἐς ὄψιν (=ἐν ὀνειρώ) ἐλθόντες ἐσώσαντο οἱ ἅγιοι ἐκ τοῦ παραδόξου καὶ παραλόγου καὶ ὀρθὸν ἔστησαν· οὕς δὴ εὐγνωμοσύνη ἀμειβόμενος . . . ὅλην ἐναλλάξ τε καὶ μετασκευασάμενος τὴν προτέραν οἰκοδομίαν... κάλλει τε καὶ μεγέθει τὸν νεῶν κατελάμπρυνε καὶ φωτὸς αἴγλη, ἄλλα τε πολλὰ οὐ πρότερον ὄντα ἀνέθηκεν... ἐπὶ τὴν μόνην αὐτοῖς ὑπολελειμμένην ἐλπίδα χωροῦσι καὶ γενόμενοι ἐν ταῖς βάρεσι πλέουσι διὰ τοῦ κόλπου ἐπὶ τοῦτον δὲ τὸν νεῶν ἀρχόμενοι τε τοῦ εἴσπλου εὐθὺς ὄρωσιν ὥσπερ ἐν ἀκροπόλει τὸ τέμενος τοῦτο ἀποσεμνυνόμενόν τε

1. Ὑπῆρχε συμβατικὴ τις λύσις κατὰ τοὺς ἀρχικοὺς τῆς ἁγίας πίστεως χρόνους περίοδος, καθ' ἣν οἱ ἐθνικοὶ ἥρωες καὶ θεοὶ μετεμορφοῦντο εἰς χριστιανικοὺς. Τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὸ Κέρας ἢ τὸν Κεράτιον κόλπον, «ὅν οἱ ἐπιχώριοι *Κερωέσση* τῆ τοῦ *Βύζαντος* μητρί, τοῦ τῆς πόλεως οἰκιστοῦ ἐπωνύμως καλοῦσιν» (*Προκόπιος* «Περὶ κτισμάτων», 1, 5, σ. 27 (Havry), III 2). Ἦδη ἀντικατέστησε τὴν μητέρα τοῦ *Βύζαντος* ἢ τοῦ Θεοῦ μήτηρ, ὡς ὑπέρογκος στρατηγὸς τῆς Πόλεως καὶ φρουρός. Ἐν τῷ Ζ' τόμῳ τῆς Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. σ. 415 τὸ ὄρατον περὶ Βλαχερνῶν ἀρθρον ἠντήλησεν ὁ μακ. Α. Ἀδαμαντίου ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Παπαδοπούλου παραπέμπων καὶ εἰς τὸ τοῦ *Ebersold* «Sanctuaires de Byzance», 1921, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω.

τῆ τοῦ βασιλέως εὐγνωμοσύνη καὶ παρεχόμενον τῆς ἐντεῦθεν ἐλπίδος αὐτοῖς ἀπολαύειν». Προκοπίου περὶ κτισμάτων, I, 6, 6, 5 (Havry), Vol. III, 2, σ. 30). Ὁ περιόδοξος οὗτος ναὸς κατεστράφη τῷ 623 ὑπὸ τῶν Ἀβάρων κατὰ τὴν γνωστὴν ἐπιδρομὴν (βλ. *Cichter*, «*Quellen der byzant. Kunstgeschichte* κτλ. Wien, 1897 σ. 152. Εἰς τὸν Κεράτιον μετὰ τὸν Βόσπορον θαυμάζει τις τὰς φυσικὰς καλλονάς. Ἐνταῦθα ἐπεδαψίλευσεν ἀφθόνως ἡ θεία Πρόνοια τὰ δῶρα τῆς φύσεως. Τὸ πᾶν διαγεῖται καὶ συναρπάζει τὸν θεατὴν ἐφ' ὅσον πρὸς τὸν μυχὸν φθάνει, ἔνθα ξυνωρὶς δύο καλλιρρόων ποταμῶν μεταφέρει τὰ γλυκὰ ὕδατα. «Ὀλίγα βήματα παρέκει, ἄλλη συντροφιά τραγουδεῖ εὐρωπαϊκὰ—ἄς ἀκούσωμεν τὸν σύγχρονον λογογράφον—κομμάτια καὶ τραγούδια. Ἄλλοι παρέκει ὀργιάζουν στὸ ποτό, στὸ ξελαρύγγισμα καὶ στὰ παιχνίδια. Σωστὴ βαβυλωνία. Καὶ ὅμως τί σημαίνει: Σ' αὐτὴν τὴν φύσιν ἐδῶ ὅλα εἶναι ταιριασμένα. Ἐπάνω στὰ χαλάσματα τῶν λεπτομερειῶν, πλέκει πάντοτε ἡ φύσις παναρμόνιο, τὸ αἰώνιο σύμβολο τῆς δημιουργίας.

. . . Τράβα ἀγάλια-ἀγάλια, καϊκτοῆ μου!

«Ἐφθάσαμε στὸ τέλος. Ἐπέρασαν τὸ δεύτερο γεφύρι αἱ γυναῖκες. Ὁ κόσμος παντοῦ διασκεδάζει. Τραπέζια, τραγούδια, χοροί. Τὸ καῖκι μόλις ἀνοίγει τὰ κουπιὰ του. Τόσες εἶναι ἀμέτρητες ἡ βάρκες, τὰ καῖκια . . . Τράβα ἀγάλια-ἀγάλια, καϊκτοῆ μου! Τὸν δρόμο ἔφραξε ἓνα λευκότατο παλάτι. Ἄνοιξε τὰ πόδια του στοῦ ποταμοῦ τὶς δύο ὄχθες καὶ ἀκίνητο πλέει. Πλέει ὡσὰν εὐμορφος κύκνος, πὺρ κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιὰ του ἤσυχρα περνᾷ τὸ νερὸ τοῦ ποταμοῦ. Περνᾷ καὶ καθρεπτίζει ὅσα δένδρα ἐρρίζωσαν στὶς ὄχθες του εὐμορφα, πυκνά, πελώρια (Σουλτ. θέρετρον). Ξαπλωμένα μερικὰ κλωνάρια σκύπτουν καὶ ροφοῦν νερὸ καθάριο, πὺρ ὁ ἴσκιος τῶν τῶν σκιάζει. Οἱ βάρτραχοι γοργοπηδοῦν στὴν ὄχθη. Κοᾶξ - κοᾶξ! Καὶ τὸ νερὸ κυλᾷ τὸ κύμα του μὲ ἀνατριχίλα, πὺρ σὲ ἀναγαλλιάζει. Κοᾶξ - κοᾶξ! Εἶναι τὰ Γλυκὰ νερά. *Εἶναι ὁ Κεατχανές*. Μὲ τὰ μεγάλα δένδρα, μὲ τὸ μεγάλο τὸ παλάτι καὶ μὲ τὸ νερὸ τὸ μαγευμένο. Ἐδῶ ἔπαιξαν ἄλλοτε ἡ Νύμφες. Ἐδῶ ἡ νεότης ἤλλαξε τὴν φλογερὴ ματιὰ της. «Ἐχόρευε ὁ Ἡσαΐας» καὶ ἡ σελήνη ἔσταξε τὸ μέλι της»¹.

Πόσον οἱ Τοῦρκοι ἤρχισαν ἐν ἀρχῇ νὰ σέβωνται τὰ τοιαῦτα προσκυνήματα ἐν ΚΠόλει καὶ Θ)νίκῃ! Ἐνταῦθα διαλαμβάνω περὶ ὀθωμανοῦ τινος προσμοναρίου ἐν τῷ ἀγιάσματι τοῦ Προδρόμου ἐκ τοῦ Γέρλαχ ἐρασιζόμενος. Τῆ 29 Αὐγούστου 1957, καθ' ἣν ἄγομεν τὴν μνήμην τῆς ἀποτομῆς τῆς τι-

1. Ν. Βασιλειάδου, «*Εἰκόνες Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀθηνῶν*». Ὁ μελίρροτος καὶ μεμουςωμένος οὗτος ἀσκληπιάδης, ὁ δεξιῶς χειριζόμενος τὴν τε καθαρεύουσαν καὶ δημοτικὴν, ἦτο χαριτόβρυτος φαναριωτικὸς τύπος. Σπουδᾶσας ἐν Γερμανίᾳ ἀφιέρωθη εἰς τὴν δούλευσιν τοῦ κλεινοῦ πατριάρχου Κωνσταντίνου Ε', ἣν δὲ καὶ ἐπόπτης τῆς ἐν Μπαλατιᾷ Ἱερατικῆς σχολῆς. Ταύτην ἐκλείσεν ὡς διευθυντὴς ὁ ἐπειτα οἰκ. πατριάρχης Βασίλειος Γεωργιάδης, σ. 244—245.

μίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου ἀναφέρει, ὅτι «ὄπισθεν τῆς ἁγίας Σοφίας εἰς τὸν Πύργον τοῦ τείχους» ὑπῆρχεν ἁγίασμα, πανηγυριζόμενον τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· ὁ τοῦ τζαμίου τῆς ἁγίας Σοφίας μοντεβελῆς (διαχειριστής, ἐπίτροπος) εἶχε τεταγμένον ἔμμισθον Τοῦρκον ἐπὶ τοῦ ἁγιάσματος, ἐσκεπασμένου διὰ μαρμαρίνης πλακός. «εἶχεν οὗτος παρ' αὐτῷ πῆλινα δοχεῖα, τὰ ὅποια πληρῶν ἐκ τοῦ ἁγιάσματος ἔδιδεν ἀντὶ πληρωμῆς εἰς τοὺς ἀθρόως προσερχομένους, ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, πίνοντας, πλυνομένους λούοντας τὰ γεγυμνωμένα τέκνα αὐτῶν καὶ σταυροκοπομένους πρὸ τοῦ τείχους, ἐφ' οὗ ἀνήρτων ῥάκη, τρίχας καὶ νήματα κεκλωσμένα» (Tagebuch, σελ. 377). Τὸ ἁγίασμα τοῦτο ἐξηφανίσθη σήμερον. Ὁ Ι. Μηλιόπουλος ἔμπειρος εἰς τὴν ἔρευναν τῶν βυζ. ἀρχαιοτήτων ἔγραψεν ἄρθρον «Τὰ ἁγιάσματα ὡς λείψανα ἀρχαίων ναῶν». ἀντιτασσόμενος πρὸς τοὺς τοῦτο ὑποστηρίζοντας ἐπιλέγει, ὅτι ἂν τοῦτο ἦτο ὀρθὸν τότε δεόν νὰ ὑπῆρχον ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ τόπῳ ὅσα ἁγιάσματα τόσοι καὶ ναοί. «Ἐν Τσεγκέλ - κιοὶ π. χ. ὑπάρχουσι δώδεκα (γρ. 13) ἁγιάσματα, ἦτοι τὸ τοῦ ἁγ. Γεωργίου θολοειδές, τὸ τοῦ ἁγ. Δημητρίου παρακείμενον εἰς ἐρείπια βυζ. μονῆς, τὸ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων κινστερνοειδές, δύο τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, τὸ μὲν κινστερνοειδές, τὸ δὲ φρεατοειδές, τὸ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν φρεατοειδές, τὸ τῆς ἁγίας Μαρίας ὑπὸ θόλον (θολοειδές), δύο τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, τὸ μὲν φρεατοειδές, τὸ δὲ σηραγγοειδές, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου φρεατοειδές καὶ τὸ τῆς ἁγίας Φωτεινῆς τῆς Σαμαρείτιδος ὡσαύτως σηραγγοειδές [καὶ τὸ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου]. Ἡ σήραγξ δύο ἁγιασμάτων ἦτοι τοῦ ἁγ. Παντελεήμονος καὶ τῆς ἁγ. Φωτεινῆς εἶναι μέχρι σήμερον κοινή, μάλιστα δὲ καὶ συνεπεκοινώνει κατὰ τὰς παραδόσεις καὶ μετὰ τῆς σήραγγος τοῦ ἁγ. Θεοδώρου». Καὶ διαπορεῖ, ἀφοῦ ἐκεῖ εἰς μίαν συνοικίαν ὑπῆρχον τόσαι μοναὶ καὶ ναοὶ πῶς δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν βυζαντ. ἱστοριογράφων; ἄλλως εἶναι ἀδύνατον ἢ τόση πυκνότης τῶν ναῶν εἰς ἀποστασιν ὀλίγων βημάτων ὁ εἰς ἀπὸ τοῦ ἄλλου καὶ τῶν αὐτῶν μάλιστα ἁγίων. Τὸ χωρίον τοῦ Grelot (ὡς ἔχει ὁ Μηλιόπουλος) ἔλαβεν ἐντεῦθεν ὁ Σιδερίδης: «Παρὰ δὲ τὰ ἀνάκτορα ὑπάρχει πηγὴ, πρὸς ἣν οἱ Ὀρθόδοξοι δεικνύουσι μεγάλην εὐλάβειαν καὶ ὅπου μεταβαίνουνσι καθ' ἅπαν μὲν τότε ἔτος, ἀλλ' ἰδίᾳ κατὰ τὴν τῆς Μεταμορφώσεως ἑορτήν. Μεταβαίνουνσιν εἰς τὴν πηγὴν ταύτην, ἣν καλοῦσιν ἁγίασμα καὶ ἐκεῖ νικτόμενοι ἀναφέρουσι τὰ θαύματα τοῦ ἁγιάσματος μετὰ μεγάλης εὐλαβείας», καὶ ἐπιφέρονται καὶ τὰ ἐξῆς ἀξιοσημεῖωτα, ἅπερ παρέλιπεν ὁ Σιδερίδης. «Οἱ Ὀρθόδοξοι Γραικοὶ ἔχουσι πολλὰς τοιαύτας θαυματουργοὺς πηγὰς. Οὐδεμία σχεδὸν πόλις ἢ κώμη ὑπάρχει, ὅπου δὲν εὐρίσκειται τοιαύτη πηγὴ, ἐὰν δὲ εἷς τινα πόλιν ἔλλείπει φυσικὴ, οἱ ἱερεῖς ἀναζητοῦσι φρέαρ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν, ὅπερ μετατρέπόμενον εἰς θαυματουργὸν πηγὴν ἐπιφέρει εὐάρεστα ἀποτελέσματα ὑπὲρ τῶν προσερχομένων

τῆ τοῦ βασιλέως εὐγνωμοσύνη καὶ παρεχόμενον τῆς ἐντεῦθεν ἐλπίδος αὐτοῖς ἀπολαύειν». Προκοπίου περὶ κτισμάτων, I, 6, 6, 5 (Havry), Vol. III, 2, σ. 30). Ὁ περίδοξος οὗτος ναὸς κατεστράφη τῷ 623 ὑπὸ τῶν Ἀβάρων κατὰ τὴν γνωστὴν ἐπιδρομὴν (βλ. *Cichter*, «*Quellen der byzant. Kunstgeschichte* κτλ. Wien, 1897 σ. 152. Εἰς τὸν Κεράτιον μετὰ τὸν Βόσπορον θαυμάζει τις τὰς φυσικὰς καλλονάς. Ἐνταῦθα ἐπεδαψίλευσεν ἀφθόνως ἡ θεία Πρόνοια τὰ δῶρα τῆς φύσεως. Τὸ πᾶν διαγεῖται καὶ συναρπάζει τὸν θεατὴν ἐφ' ὅσον πρὸς τὸν μυχὸν φθάνει, ἔνθα ξυνωρὶς δύο καλλιρρόων ποταμῶν μεταφέρει τὰ γλυκέα ὕδατα. «Ὀλίγα βήματα παρέκει, ἄλλη συντροφιά τραγουδεῖ εὐρωπαϊκὰ—ἃς ἀκούσωμεν τὸν σύγχρονον λογογράφον—κομμάτια καὶ τραγούδια. Ἄλλοι παρέκει ὀργιάζουν στὸ ποτό, στὸ ξελαρύγγισμα καὶ στὰ παιχνίδια. Σωστὴ βαβυλωνία. Καὶ ὅμως τί σημαίνει : Σ' αὐτὴν τὴν φύσιν ἐδῶ ὅλα εἶναι ταιριασμένα. Ἐπάνω στὰ χαλάσματα τῶν λεπτομερειῶν, πλέκει πάντοτε ἡ φύσις παναρμόνιο, τὸ αἰώνιο σύμβολο τῆς δημιουργίας.

. . . Τράβα ἀγάλια-ἀγάλια, καϊκτῆ μου !

«Ἐφθάσαμε στὸ τέλος. Ἐπέρασαν τὸ δεύτερο γεφύρι αἱ γυναῖκες. Ὁ κόσμος παντοῦ διασκεδάζει. Τραπέζια, τραγούδια, χοροί. Τὸ καῖκι μόλις ἀνοίγει τὰ κουπιὰ του. Τόσες εἶναι ἀμέτρητες ἢ βάρκες, τὰ καῖκια . . . Τράβα ἀγάλια-ἀγάλια, καϊκτῆ μου ! Τὸν δρόμο ἔφραξε ἓνα λευκότατο παλάτι. Ἄνοιξε τὰ πόδια του στοῦ ποταμοῦ τὶς δύο ὄχθες καὶ ἀκίνητο πλέει. Πλέει ὡσὰν εὐμορφος κύκνος, πὺρ κάτω ἀπὸ τὴν κοιλία του ἤσυχα περνᾷ τὸ νερὸ τοῦ ποταμοῦ. Περνᾷ καὶ καθρεπτίζει ὅσα δένδρα ἐρρίζωσαν στὶς ὄχθες του εὐμορφα, πυκνά, πελώρια (Σουλτ. θέρετρον). Ξαπλωμένα μερικὰ κλωνάρια σκύπτουν καὶ ροφοῦν νερὸ καθάριο, πὺρ ὁ ἴσκιος των τὸ σκιαρίζει. Οἱ βάρκαχοι γοργοπηδοῦν στὴν ὄχθη. Κοᾶξ - κοᾶξ ! Καὶ τὸ νερὸ κυλᾷ τὸ κύμα του μὲ ἀνατριχίλα, πὺρ σὲ ἀναγαλλιάζει. Κοᾶξ - κοᾶξ ! Εἶναι τὰ Γλυκὰ νερά. Εἶναι ὁ Κεατχανές. Μὲ τὰ μεγάλα δένδρα, μὲ τὸ μεγάλο τὸ παλάτι καὶ μὲ τὸ νερὸ τὸ μαγεμμένο. Ἐδῶ ἐπαιξαν ἄλλοτε ἡ Νύμφες. Ἐδῶ ἡ νεότης ἤλλαξε τὴν φλογερὴ ματιά της. «Ἐχώρευε ὁ Ἡσαΐας» καὶ ἡ σελήνη ἔσταξε τὸ μέλι της»¹.

Πόσον οἱ Τοῦρκοι ἤχησαν ἐν ἀρχῇ νὰ σέβωνται τὰ τοιαῦτα προσκυνήματα ἐν ΚΠόλει καὶ Θ)νίκῃ ! Ἐνταῦθα διαλαμβάνω περὶ ὀθωμανοῦ τινος προσμοναρίου ἐν τῷ ἀγιάσματι τοῦ Προδρόμου ἐκ τοῦ Γέφλαχ ἐρασιζόμενος. Τῆ 29 Αὐγούστου 1957, καθ' ἣν ἄγομεν τὴν μνήμην τῆς ἀποτομῆς τῆς τι-

1. Ν. Βασιλειάδου, «Εἰκόνες Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀθηνῶν». Ὁ μελίρρυτος καὶ μεμουσωμένος αὐτοὺς ἀσκληπιάδης, ὁ δεξιῶς χειριζόμενος τὴν τε καθαρεύουσαν καὶ δημοτικὴν, ἦτο χαριτόβρυτος φαναριωτικὸς τύπος. Σπουδάζει ἐν Γερμανίᾳ ἀφιέρωθη εἰς τὴν δούλευσιν τοῦ κλεινοῦ πατριάρχου Κωνσταντίνου Ε', ἣν δὲ καὶ ἐπόπτῃς τῆς ἐν Μπαλατιᾷ Ἱερατικῆς σχολῆς. Ταύτην ἐκλείσειν ὡς διευθυντὴς ὁ ἔπειτα οἰκ. πατριάρχης Βασίλειος Γεωργιάδης, σ. 244—245.

μίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου ἀναφέρει, ὅτι «ὄπισθεν τῆς ἁγίας Σοφίας εἰς τὸν Πύργον τοῦ τείχους» ὑπῆρχεν ἁγίασμα, πανηγυριζόμενον τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· ὁ τοῦ τζαμίου τῆς ἁγίας Σοφίας μουτεβελῆς (διαχειριστής, ἐπίτροπος) εἶχε τεταγμένον ἔμμισθον Τοῦρκον ἐπὶ τοῦ ἁγιάσματος, ἐσκεπασμένου διὰ μαρμαρίνης πλακός. «εἶχεν οὗτος παρ' αὐτῷ πῆλινα δοχεῖα, τὰ ὅποια πληρῶν ἐκ τοῦ ἁγιάσματος ἔδιδεν ἀντὶ πληρωμῆς εἰς τοὺς ἀθρόως προσερχομένους, ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, πίνοντας, πλυνομένους λούοντας τὰ γεγυμνωμένα τέκνα αὐτῶν καὶ σταυροκοπομένους πρὸ τοῦ τείχους, ἐφ' οὗ ἀνθρώπων ῥάκη, τρίχας καὶ νήματα κεκλωσμένα» (Tagebuch, σελ. 377). Τὸ ἁγίασμα τοῦτο ἐξηφανίσθη σήμερον. Ὁ Ι. Μηλιόπουλος ἔμπειρος εἰς τὴν ἔρευναν τῶν βυζ. ἀρχαιοτήτων ἔγραψεν ἄρθρον «Τὰ ἁγίασματα ὡς λείψανα ἀρχαίων ναῶν». ἀντιτασσόμενος πρὸς τοὺς τοῦτο ὑποστηρίζοντας ἐπιλέγει, ὅτι ἂν τοῦτο ἦτο ὀρθὸν τότε δεόν νὰ ὑπῆρχον ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ τόπῳ ὅσα ἁγίασματα τόσοι καὶ ναοί. «Ἐν Τσεγκέλ - κιοί π. χ. ὑπάρχουσι δώδεκα (γρ. 13) ἁγίασματα, ἦτοι τὸ τοῦ ἁγ. Γεωργίου θολοειδές, τὸ τοῦ ἁγ. Δημητρίου παρακείμενον εἰς ἐρείπια βυζ. μονῆς, τὸ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων κινστερνοειδές, δύο τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, τὸ μὲν κινστερνοειδές, τὸ δὲ φρεατοειδές, τὸ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν φρεατοειδές, τὸ τῆς ἁγίας Μαρίας ὑπὸ θόλον (θολοειδές), δύο τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, τὸ μὲν φρεατοειδές, τὸ δὲ σηραγγοειδές, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου φρεατοειδές καὶ τὸ τῆς ἁγίας Φωτεινῆς τῆς Σαμαρείτιδος ὡσαύτως σηραγγοειδές [καὶ τὸ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου]. Ἡ σήραγξ δύο ἁγιασμάτων ἦτοι τοῦ ἁγ. Παντελεήμονος καὶ τῆς ἁγ. Φωτεινῆς εἶναι μέχρι σήμερον κοινή, μάλιστα δὲ καὶ συνεκοινῶνει κατὰ τὰς παραδόσεις καὶ μετὰ τῆς σήραγγος τοῦ ἁγ. Θεοδώρου». Καὶ διαπορεῖ, ἀφοῦ ἐκεῖ εἰς μίαν συνοικίαν ὑπῆρχον τόσαι μοναὶ καὶ ναοὶ πῶς δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν βυζαντ. ἱστοριογράφων; ἄλλως εἶναι ἀδύνατον ἢ τόση πυκνότης τῶν ναῶν εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων βημάτων ὁ εἰς ἀπὸ τοῦ ἄλλου καὶ τῶν αὐτῶν μάλιστα ἁγίων. Τὸ χωρίον τοῦ Grelot (ὡς ἔχει ὁ Μηλιόπουλος) ἔλαβεν ἐντεῦθεν ὁ Σιδερίδης: «Παρὰ δὲ τὰ ἀνάκτορα ὑπάρχει πηγὴ, πρὸς ἣν οἱ Ὀρθόδοξοι δεικνύουσι μεγάλην εὐλάβειαν καὶ ὅπου μεταβαίνουνσι καθ' ἅπαν μὲν τότε ἔτος, ἀλλ' ἰδίᾳ κατὰ τὴν τῆς Μεταμορφώσεως ἑορτήν. Μεταβαίνουνσι εἰς τὴν πηγὴν ταύτην, ἣν καλοῦσιν ἁγίασμα καὶ ἐκεῖ νιπτόμενοι ἀναφέρουσι τὰ θαύματα τοῦ ἁγιάσματος μετὰ μεγάλης εὐλαβείας», καὶ ἐπιφέρονται καὶ τὰ ἐξῆς αξιοσημείωτα, ἅπερ παρέλιπεν ὁ Σιδερίδης. «Οἱ Ὀρθόδοξοι Γραικοὶ ἔχουσι πολλὰς τοιαύτας θαυματουργοὺς πηγὰς. Οὐδεμία σχεδὸν πόλις ἢ κώμη ὑπάρχει, ὅπου δὲν εὐρίσκεται τοιαύτη πηγὴ, ἐὰν δὲ εἷς τινα πόλιν ἔλλείπει φυσικὴ, οἱ ἱερεῖς ἀναζητοῦσι φρέαρ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν, ὅπερ μετατρέπόμενον εἰς θαυματουργὸν πηγὴν ἐπιφέρει εὐάρεστα ἀποτελέσματα ὑπὲρ τῶν προσερχομένων

εὐλαβῶν ἢ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἑαυτῶν¹. Τὸ πλῆθος τῶν ἁγιασμάτων ἐγὼ λύω παραδειγματιζόμενος ἐκ τῶν ἐν Ἄθῳ συμβαινόντων. Εἰς τὴν πρωταρχικὴν μονήν, τὴν Λαύραν, δὲν ὑπάρχει ἁγίασμα, ὅπερ ν' ἀναφέρεται εἰς τὴν μακραίωνα αὐτῆς ἱστορίαν, κατὰ τὸν ΙΖ'—ΙΗ', ὅταν σχεδὸν ὅλοι αἱ μοναὶ εἶχον τὴν θαυματουργὸν εἰκόνα καὶ τὸν θαυματουργὸν κτίτορα συνδιεσκέψαντο καὶ οἱ Λαυριῶται νὰ συστήσωσι τὸ νῦν πολυθρόνητον ἁγίασμα τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου : Ἐκεῖ ὅπου ἐλέγετο παλαιόθεν «βρούσις τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου».

Ἐπάρχουσιν ἁγιάσματα, ἅπερ ἀνεκαλύφθησαν τυχαίως ἐκ γενομένης θαυματουργίας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀνήκει ἡ «Ζωοδόχος Πηγὴ», ἣτις θεωρεῖται τὸ ἀρχαιότερον καὶ ἐπισημότερον ἁγίασμα τῆς ΚΠόλεως καὶ ἀνεκαλύφθη ὑπὸ Λέοντος Μακέλλη—ἐκαλεῖτο καὶ Μακελλάριος—κατήγετο δὲ ἐκ Θράκης καὶ ἦτο σφαγεὺς μεθ' ὃ ἐγένετο αὐτοκράτωρ (457—474). Τὸ θαῦμα ἐξιστορεῖται διὰ γλαφυροῦ καλάμου καὶ περιγράφονται αἱ φυσικαὶ καλλοναὶ τῆς τοποθεσίας, ἐξ οὗ τις λαμβάνει ἰδέαν, ἐκείνου, ὅπερ διαρκῶς λέγομεν, ὅτι τὰ ἁγιάσματα πρὸ παντὸς τῆς βασιλευούσης ἦσαν ἐν μέσῳ ὀργιαζούσης βλαστήσεως καὶ ἐξόχως πανηγυρικοῦ περιβάλλοντος. καὶ ὁ ὑπηρέτης καὶ ἐρμηνευτὴς τοῦ θαύματος ἐνταῦθα εἶναι ὁ προορηθεὶς *Κάλλιστος*. Τὸ εἰρημένον βιβλίον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρώτη ἔκδοσις². διὸ καὶ λαμβάνω ἐκ τῆς ἱστορίας

1. Νεολόγου «Ἑβδομαδιαία ἐπιθεώρησις», ΚΠολις, τόμ. Β', 1892, σ. 224—225 (σ. 83 τοῦ βιβλίου τοῦ Γάλλου περιηγητοῦ Grellet. Βλ. αὐτόθι καὶ περὶ τοῦ πλήθους τῶν ἁγιασμάτων καὶ ἐρειπίων ναῶν ἐν Βρυάντι (Βιθυνίας). Ὁ *Μηλιόπουλος*, ἐπειδὴ ὁ Πορφυρ. περιγράφων πολλοὺς ναοὺς τρεῖς λουτήρας ἀναφέρει μόνον, δισχυρίζεται (σ. 225), ὅτι ἐλάχιστοι ναοὶ εἶχον λουτήρας. Τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν, καθ' ὅσον ὁ *Πορφυρογέννητος* δὲν ἔγραψεν εἰδικὸν περὶ τῶν ναῶν καὶ ἁγιασμάτων σύγγραμμα, ἀλλὰ παρεκβατικῶς εἰς τὸ Α' βιβλίον «Περὶ βασιλείου τάξεως» διαμνημονεύει καὶ ναοὺς τινάς. Πλὴν τούτου ὁ *Μηλ.* συγγέει ἐνταῦθα καὶ τοὺς ὄρους τῶν ἁγιασμάτων.

2. Ὁ *Λέων* ἀνέκτισε καὶ τὸν ναὸν ἐν Βλαχέρναις. «Τὴν δὲ ἁγίαν σορὸν ἀνήγειρε *Λέων Μακέλλης*, διότι ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ τῆς *Θεοτόκου* ἐφάνησαν ἴχνη πολλὰ καὶ θαύματα γεγονάσιν εἰς πλῆθος. Ὁ αὐτὸς δὲ ἔκτισε καὶ τὸ *Λοῦμα* καὶ ἐπεκύρωσε εἰς τὸν ναὸν κτήματα πολλὰ καὶ σκευὴ καὶ κειμήλια χρυσᾶ τε καὶ ἀργυρᾶ. ἐξώπορτα δὲ ἐτύγχανεν. Ἐπὶ δὲ *Ἡρακλείου* περιεκλείσθησαν γενομένων ἐκεῖσε θαυμάτων καὶ ὀπτασιῶν πολλῶν τῆς ἁγίας *Θεοτόκου*». *Preges*, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 242,δ. Ὁ *Γεώργιος Ἀμαρτωλὸς* γράφει, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του «καὶ τῆς Ὑπεραγίας ἡ ἐσθῆς εὐρεθεῖσα ἐν Ἱεροσολύμοις παρὰ τινὶ εὐλαβεστάτῃ γυναικὶ Ἰουδαίᾳ καὶ παρθένῳ ἱερῶς διαφυλαττομένη καὶ σωρὸν (γρ. σορὸν) ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κατασκευάσας κατέθετο ταύτην, ἣτις ἐξ ἐρίων ἀφθάρτως ἐξυφασμένη καὶ ὁ στήμων καὶ ἡ κρόκη καὶ ὁμοειδῆς καὶ ὀλόχρυσος ἀδιάφθορός ἐστι καὶ ἀλώβητος μέχρι νῦν τὸ θαῦμα τῆς ἀειπαρθένου κηρύττουσα» («Χρονικὸν σύντομον». ἔκδ. *Muralt*, Κ)Ππολις 1859, 512, 513. καὶ ἔκδ. de Boor σ. 617). Ἐπειτα τὸν ναὸν ἀνήγειρεν ὄντως ἀξιοθέατον ὁ *Ἰουστινιανὸς* καὶ διὰ πολλῶν περιγράφει αὐτὸν ὁ Προκόπιος ἐν τῷ «Περὶ κτισμάτων βιβλίῳ Α', 3, 1—5 (σ. 20 *I. Havry*. Lipsiae, 1913. Βλ. καὶ τὸν γνωστὸν νοφιστὴν τοῦ τῆς Πάτμου κώδικος τοῦ Πλάτωνος Ἄγγλον *Ed. Daniel Clarke*, *Travels in various countries of Europe, Asia and Africa, Part the second Greece, Egypt and the holy Land. Section the third*. London, 1826, σ. 514—516.

του ὡς δευτέρας τοῦ θαύματος ἐκδόσεως. Ἐθεώρησα ἀπαραίτητον νὰ πράξω τοῦτο πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι διὰ τοιούτων θαυμάτων ἐδημιουργήθη ἡ σταθερὰ πίστις καὶ παροιμιώδης εὐλάβεια τοῦ λαοῦ εἰς τὰ ἁγιάσματα. Ὁρθῶς παρατηρεῖ οὗτος, ὅτι ἡ θεία πρόνοια ἠὲ δόκησε νὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἁγίασμα τῆς «Πηγῆς» πρὸς Β καὶ ἐγγὺς τῆς Προποντίδος καὶ ἐξ ἄλλου τὸ τῶν Βλαχερνῶν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον οἶονεὶ προπύργια τῶν χερσαίων τειχῶν. Ἀλλὰ συνεδέθη ζωηρότερον πρὸς τὸν ἐθνικὸν παλμὸν τῶν χριστιανῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ τὸ ἁγίασμα κατέστη σύμβολον παλλιγενεσίας : ἐνῶ αἱ Βλαχερναι ὡς θησαυροφυλάκιον τῆς τιμίας ἐσθῆτος τῆς Παναγίας σκέπης καὶ προστασίας καθ' ὅλην τὴν βυζ. περίοδον. Ἀμφότερα συνίστων τὰς ζωτικὰς δυνάμεις τῆς θρησκευτικότητος τοῦ λαοῦ ἐκείνου, ὅστις ἐμεγαλουργήσε διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν θερμῆς πίστεως καὶ ἄκρας εὐλαβείας πρὸς τὴν Θεοτόκον.

« Περὶ τοῦ ναοῦ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ ἐν τῇ Πηγῇ, ὅπως ἐφάνη παραδόξου θαύματος ἐπὶ Δέοντος γενομένου ».

« Ὁ δ' αὐτὸς καὶ νεῶν ἕτερον ἐν χώρῳ ἐπιλεγομένῳ Πηγῇ ἀντίθεται τῇ Θεομήτορι, ἐνθα καὶ δάσος κυπαρίττων ἀμφιλαφές ἦν λειμῶν ἀπαλαῖς ταῖς ἀρούραις τεθελῶς ἄνθεισι, παράδεισος ἀφορῶν τὰ ὠραῖα, πηγὴ ἀφορητὴ βλύζουσα γαληνὸν τὸ ὕδωρ καὶ πότιμον, ἱεροπρεπῆ ἐπιεικῶς πάντα. Ταῦτα δὲ ἄμφω τὰ ἱερὰ πρὸ τοῦ τῆς πόλεως τείχους ἀνίστη, τὸ μὲν ἐν Βλαχερναις ἀρχομένῳ παρὰ τὴν τῆς θαλάσσης ἡύονα, τὸ δὲ ἀγχιστὰ πη τῶν Χρυσῶν καλουμένων πυλῶν, ἃς δὴ ἄμφι τὸ τοῦ ἐρύματος πέρασ συμβαίνει εἶναι, ὅπως δὴ ἄμφω ἀκαταγώνιστα φυλακτῆρια εἶεν τῇ πόλει. Διέχει δ' ὁ χώρος οὗτος τῆς πόλεως ὡσεὶ στάδιον ἓν, ὅση πέφυκεν ἀρετὴν γῆς κεκτημένος, ἐξ ἀρχαίου δ' ἀνειμένος τῇ Θεομήτορι. Καὶ ὁ τόπος τοῦ ἀέρος ἐν καλῷ κείμενος, δένδρεσι μὲν παντοίοις κατάφυτος, πλατάνων δὲ τὸ πλεῖστον εὐφυῖα καὶ ἀναδρομῇ κυπαρίττων ὠραῖζόμενος. Πόα οὖν αὐτὸν εὐθαλῆς καὶ μαλακὴ περιέτρεχεν, ἄνθη μὲν παντοῖα προβεβλημένη, ἀποχρῶσα μὲν ἐν στιβάδι, ἀρίστη δὲ καὶ βοσκήμασιν ἐφειμένη· πηγὴ δὲ ἀφθόνου καὶ διειδοῦς νάματος ἐξεπίτηδες ἀνατρέχουσα, παρεῖχε μὲν τῷ τόπῳ μετὰ ῥαστώνης ὄσης τὸ χάριεν· εὐπρόσωπον δὲ καὶ τὸν χώρον ἅμα καθίστα· οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ θεία χάρις τῷ ὕδατι ἐπιρῥεύσασα ἐναργὲς αὐτίκα ἐδείκνυ καὶ πρὸς γονὰς θαυμάτων ἐρῶμενέστερον. Χρόνος δὲ μεταξὺ συχνὸς διερῶνηκώς, καὶ τῷ μὲν ὕδατι ἰλὺς κατὰ βραχὺ ἀθροισθεῖσα τὴν πηγὴν ἀποκρούπτει καὶ ἀρχὴν πρὸς ἀνάδοσιν ὕδατος δείκνυσιν· ἀλλὰ καὶ τὸ συνηρεφές τῶν δένδρων ἀναφράξαν τὴν εἴσοδον, ὑπὸ συνεργῶν τῷ μέσῳ χρόνῳ λήθη τὰ τοῦ τόπου δίδωσι. Καὶ ἦν ὁ τόπος ἰλὺς δὴ καὶ μόνη συνεσθηκυῖα ἐπὶ νοτίδι βραχυτάτη γνωριζομένη. Δέων τοιγαροῦν οὕτωσιν, πρὶν ἢ Θεοῦ νεύσει τὸ βασίλειον κατακοσμηθῆσαι θρόνον, ἐς ἰδιώτας ἔτι ταττόμενος, ἐκεῖσέ πη διῶν ἀνδρὶ περιτυγχάνει πλανωμένῳ πηρῶν· καὶ τοῦτον τῆς πλάνης οἰκτεῖρας (ἦν δὲ ἄλλως ὁ ἀνὴρ ἀγαθός,

καὶ τῷ συμπαθεῖ τῆς γνώμης τὸν ἐν πᾶσι σώφρονα τὰ μάλιστα διαγράφων), τοῦτον λαβόμενος τῆς χειρός, ὅσα καὶ ὁ ὀφθαλμὸς ἐγένετο τῷ πηρῷ, δι' ὀμαλῆς ἄγων, καὶ πᾶν εἶτι σκῶλον καὶ λυποῦν ἐκ τραχύτητος διωθούμενος. Καὶ ὁ μὲν ἤγειτο, ὁ δ' εἶπετο. Ὡς δὲ πολλὴν ὁδὸν ἦσαν ἐξηνυκότες καὶ πλησίον τοῦ τέλματος γένοιτο, ἐτρούχετο μὲν ἐπὶ μᾶλλον ὁ πηρὸς τῷ δίψει καὶ καταπίπτειν ἦν ἔτοιμος, ἅτε τοῦ ὑγροῦ σύμπαντος ἐκτακέντος τούτῳ ὑπὸ σφοδροτάτῳ τῷ καύματι. Ἐπέκειτο τοίνυν τῷ Λέοντι καὶ συχνότερον αὐτὸν κατηνάγκαζεν ἰάσασθαι μὲν ἐκείνῳ τὸ δίψος καὶ τὸν ἐκ τῆς ὁδοῦ κάματος βραχὺ τι διαναπαῦσαι ὑπὸ σκιάν τινα ἐφιζήσαντας. Θεοῦ δὲ ἦν ἄρα τοῦτο τῆς ἀρῆς γνώσεως καὶ σοφίας εὐμηχάνως ἅπαν καθισταμένης. Κακείνος οἰκτιρῶν τῷ πρὸς τὸν πένητα τὸ βαθὺ τῆς ὕλης ἀπανταχοῦ περιήει, εἶπου δ' ἀνὴρ τις ὕδατος ἀνεσκίρτα διερευνώμενος. Ὡς δὲ πολλὰ καμῶν ὑπέστρεφεν ἀπρακτοῦ ἀγωνιῶν, ὅτι μὴ κἄν τούτῳ τῷ πένητι συνετέλεσεν εἰς παραμυθίαν, φωνῆς ἀρῆς παρὰ δόξαν φερομένης ὑπόθεν ἀκούει, οὐ χρεῶν σε, Λέον, λεγούσης ἀγωνιῶν ἐγγὺς γὰρ τὸ ὕδωρ ἰδοῦ. Ὁ δὲ τῷ ξένῳ καταπλεγείς τῆς φωνῆς ἀνεζήτει πάλιν τὴν τοῦ ὕδατος εὕρεσιν. Ἄλλ' ἀτεχνῶς καὶ οὗτος τυφλὸς ἦν, περιωὴν μὲν ἐκείνο, ἥκιστα δὲ ὄρων· τό τε γὰρ τῆς ὕλης ἀπειργεν ἀμφιλαφὲς καὶ τὸ τέλμα συνεστῶς εἰς βάθος μέγα τὸν ἄνδρα πόρρω ἀπήλαυνεν· ὅθεν καὶ ἀχθομένῳ ἐφέκει, εἰ ταῦτα τῷ χειραγωγούμενῳ πάσχειν ἐξῆν. Ἐνθεν τῷ νῶ συμβάλλον τὰ τῆς φωνῆς καὶ τὸ ὕδωρ αὐτίς ὅπου διερευνώμενος, πάλιν ἐν μεθέξει τῆς ἴσης φωνῆς γίνεται, ἡδύ τι καὶ ἀστεῖον ἄνωθεν ἐξηκούσης τό τε ὄνομα αὐτῷ προστιθείσης καὶ τὸ μέλλον ὅσον οὕτω τῆς βασιλείας αὐτῷ ἐπισφραγιζούσης ἀξίωμα· καί, Λέον, φησὶν οὕτωςί, βασιλεῦ, εἰσιῶν τὸ συνηρεφὲς τουτοῖ καὶ κατάσκιον κἄκ τοῦ θολεροῦ τοῦδε ὕδατος ὑδρευσάμενος καὶ τοῦ ἰλυώδους ἑτέλματος μετὰ χειρὸς λαβὼν ἐπίχρισον μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῷ πηρῷ καὶ τὸ δίψος ἀκέσασθαι προθυμήθητι. Ἦτις δὲ εἶμι ἐκ πολλοῦ τὸν χῶρον κληρωσαμένη, καὶ ἐπὶ τούτῳ δὴ γανυμένη, οὐ πολλοῦ δεήσῃ γνῶναι ἐκ τοῦ αὐτίκα. Σύ δ' ἄλλ' ὡς ἂν καὶ τὰ πρὸς οἶκόν μοι εὐτρεπίσης· ᾧ ἐπὶ μᾶλλον τὰς διατριβὰς ἔξω καὶ τοὺς περιπάτους ἡδίους ποιήσομαι· δι' οὗ καὶ πᾶσιν αἰτουμένοις καὶ τὸν τόπον πόθῳ καταλαμβάνουσιν ἀδιστάκτου πίστεως ἐπιμιγνυμένης, ἐπαρκέσω πάντως καὶ οὐδὲν ἔστιν ἔμοιγε, ὃ ἀντιβλέπει τὸ παράπαν καὶ μὴ θᾶπτον εἴξει τῇ δυναστείᾳ, κἄν δαίμων εἴη, κἄν νόσος, ἰατρῶν ἐν δευτέρῳ γνῶσιν τι-

1. Τοῦ ἰλυώδους τουτοῖ, τὸ βιβλίον. ὡς γίνεται δὴλον αἱ διαφοραὶ εἶναι ἀσημαντοί. Κατὰ τὰ Πάτρια τῆς ΚΠόλεως γενόμενος βασιλεὺς ἤρξατο τῶν ὑπεσχημένων ἀμέσως τὴν ἐκπλήρωσιν, καὶ πρῶτον τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο. «Τὰ δὲ τεῖχη τῆς δόσεως τῶν μεγάλων πορτῶν (ἀνακαινίζονται) ἐπὶ Λέοντος τοῦ μεγάλου καὶ εὐσεβοῦς, καθ' ἣν καὶ ἐλιτάνευσαν καὶ τὸ «Κύριε ἐλέησον» τεσσαρακοντάκις ἐβόησαν καὶ ὁ δῆμος τοῦ Πρασίνου ἔκραξεν «Λέων Κωνσταντῖνον εἰς κράτος ἐνέκησεν» (Preges, I, 1901, σ. 20, 13). Κωνσταντῖνος ἐννοεῖται ὁ μέγας.

θεῖσα, κἄν τι ἄλλο τέως σὺν λόγῳ αἰτούμενον. Πεισθεὶς οὖν αὐτίκα ὁ Λέων τῇ λαλιᾷ καὶ τοῦ πηλοῦ λαβόμενος καὶ τοῦ νάματος, ὀλιγωροῦντι καὶ τῷ πνεῦμα σβ. ννυμένῳ φαίνεται τῷ τυφλῷ. καὶ χρίει μὲν ἐκείνῳ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῷ πηλῷ κατὰ τὸν ἐκ γενετῆς ἐκείνον τυφλόν· εἶτα καὶ τοῦ ὕδατος μετασχόντι καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνατρίψαντι (βαβαὶ τῶν σῶν μεγαλείων, Θεογενήτρια!) Σιλῶαμ ἐκείνῳ τὸ θολερὸν τοῦ ὕδατος καὶ ὁ πηλὸς γίνεται. Εὐθὺς γὰρ ὄρα καὶ τὸν χρόνιον ἀποτίθεται σκότον παραδόξοις ὄμμασι τῷ ἡλίῳ ἐνατενίζων μᾶλλον δὲ τῇ ἰλύϊ καὶ τῷ πηλῷ. Ὡσπερ γὰρ ὁ ἥλιος πρῶτον διδοὺς τῇ ὄψει τὸ φῶς πρῶτος καὶ παρὰ ταύτης ὄραται, οὕτω νῦν φῶτος χορηγὸς γενόμενος ὁ πηλὸς πρῶτος ὄραται τῷ ἀναβλέψαντι. Καὶ τοῦτο δὴ τὸ παράδοξον· «ὁ γὰρ ἐξῥωμένη τῇ ὄψει ἐστὶ πολέμιον, τοῦτο νῦν τὴν ἔξιν ἀποβαλλομένη σωτήριον γίνεται»¹.

Τὸ ἅγισμα τοῦτο, περίπυστον καθ' ὅλην τὴν Ὁρθοδοξίαν, κεῖται ἐγγύτατα τῆς Πόλεως 165 μέτρα ἀπέχουσα ἀπὸ τῆς πύλης τῆς Σηλυβρίας, ἣτις ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἐλέγετο τὸντεῦθεν «Πύλη τῆς Πηγῆς». Τὴν Πηγὴν ὁ Λέων περιέλαβεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου. Πέριξ δὲ ἀνήγειρε διάφορα οἰκοδομήματα, εἰς ἃ ἔπειτα προσετέθησαν καὶ ἄλλα καὶ ἐγένετο μονὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος καὶ τότε ὁ μέγας Ἰουστινιανὸς ἐκ τοῦ περισσεύσαντος τῆς ἁγίας Σοφίας ὑλικοῦ μετερρῦθμισε τὸν ναὸν καὶ μεγαλοπρεπέστερον ἀνέδειξεν εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης, αἶτε πάσων ἐκ λιθιάσεως, ἰάθη διὰ θαύματος. Τοῦτο ὁ ψευδοκωδινὸς ὧδε διηγεῖται : «τὴν δὲ Πηγὴν τὴν Θεοτόκον ἔκτισε κτλ. Ἐξερχόμενος εἰς τὸ κυνήγιον εἰς τὴν Θράκην εἶδε πλῆθος λαοῦ ἐξερχομένου ἐκ τοῦ ἐκείσε ὄντος εὐκτηρίου, ὄντος μικροῦ ἐνὸς μοναχοῦ καθεζομένου, ἠρώτησεν οὖν ὁ βασιλεὺς τί ἐστίν ; ὁ δὲ μάγιστρος Στρατήγιος φύλαξ τῶν βασιλικῶν χρημάτων εἶπεν : ἡ Πηγὴ τῶν ἰαμάτων ἐστίν. Τότε θαυμάσας ὁ βασιλεὺς ὤρισεν κτλ.». Μετὰ πάροδον 220 ἐτῶν κατέπεσεν ἐκ σεισμοῦ καὶ τὸ τρίτον ἀνεστηλώθη ὑπὸ τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης μετὰ τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου². Ἄξιον δὲ εἶναι ν' ἀντιγράψωμεν ὧδε τοὺς λόγους

1. Migne, Patr. gr. 147, σ. 72-77, τοῦ δὲ βιβλίου σ. 7-10. Ἄξιανάγνωστα τὰ παρὰ Σιδερίδη, ὅτι ἐλέγετο ἡ Ζωοδ. πηγὴ καὶ Χρυσοπηγὴ ὡς κειμένη παρὰ τὴν Χρυσὴν πύλην, ὡς καὶ ὅσα γράφει περὶ ἀμφοτέρων τῶν πηγῶν (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 141-143) Ὁ ὑπερκριτικὸς Γεδεὼν κηρυχθεὶς μετὰ πάθους κατὰ τῶν «Πατρῶν τῆς ΚΠόλεως» ἀρνεῖται διαρρήδην τὴν παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ Μακέλλης ἴδρυσεν τὸν πρῶτον ναὸν, θεωρῶν αὐτὴν μῦθον!

2. Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ζωηρᾶς καὶ ἀδιασπάστου παραδόσεως καὶ οἱ ἱστοριογράφοι τοῦ Βυζαντινοῦ παραδέχονται, ὅτι προὔπηρχεν ναός, ὃν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐμεγάλυνεν. Κατὰ τὸν ἀκριβολόγον πρωτοπρεσβύτερον Κων. Καλλινίκου: «Πρὸς κατασκευὴν τοῦ τεμένου τοῦ σουλτάν Βαγιαζήτ Β' ἀνεσκάφη ὁ ναός τῆς Ζωοδόχου πηγῆς, ὃν πρῶτος μὲν Λέων ὁ μέγας κατὰ τὸν 5' αἰῶνα ἐθεμελίωσε. μετέπειτα δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπὶ μᾶλλον ἠῤῥυσε καὶ ἐκαλλώπισε, διότι ἰάθη ἐκ τῆς λιθιάσεως». («Ὁ χριστιαν. ναός», σ. 63) καὶ «Λέων ὁ μέγας θεμελιοῖ τὴν Ζωοδόχον πηγὴν» (σ. 28). Ὅτι δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς

τοῦ Προκοπίου (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 20-21). «Ἐτερον δὲ ἱερὸν αὐτῇ τῇ Θεοτόκῳ) ἐν χώρῳ καλουμένῳ Πηγῇ ἀνέθηκεν. Ἐνταῦθα ἔστι δάσος κυπαρίσσων ἀμφιλαφές, λειμών ἐν ἀπαλαῖς ταῖς ἀρούραις τεθελῶς ἀνθεσι. παράδεισος εὐφορῶν τὰ ὠραῖα, πηγὴ ἀψοφητὶ βλύζουσα γαληνὸν τὸ ὕδωρ καὶ πότιμον, ἱεροπρεπῶς ἐπεικῶς πάντα.. αὐτὸν δὲ τὸν νεῶν οὐδὲ ὀνόμασιν ἐπαξίους συλλαβεῖν ῥᾶδιον, οὐδὲ διανοίᾳ σκιαγραφῆσαι, οὐ διαψιθυρίσαι τῷ λόγῳ, τοσοῦτον δὲ μόνον εἰπεῖν ἀποχρήσει, ὡς τῶν ἱερῶν κάλλει τε καὶ μεγέθει ὑπεραίρει τὰ πλεῖστα. ταῦτα δὲ ἄμφω τὰ ἱερὰ πρὸ τοῦ τῆς πόλεως πεποιήται τείχους, τὸ μὲν ἀρχομένου παρὰ τὴν τῆς θαλάσσης ἡλίονα, τὸ δὲ ἀγχιστά πη τῶν Χρυσῶν καλουμένων πυλῶν, ἃς δὴ ἄμφι τὸ τοῦ ἐρύματος πέρας συμβαίνει εἶναι, ὅπως δι' ἄμφω ἀκαταγώνιστα φυλακτήρια τῷ περιβόλῳ τῆς πόλεως εἶεν» (αὐτ.). ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Βουλγάρων ὁ βασιλεὺς Συμεὼν ἐπυροπόλησε τὸν ναόν, ὃν ἀνήγειρε Βασίλειος ὁ Μακεδῶν ἔπειτα καὶ τὰ Πηγαῖα παλάτια¹.

Ἄλλ' ἢ τέως τελματώδης αὕτη πηγὴ, ἀπολαβοῦσα τὰς δαψιλεῖς περιποιήσεις τοῦ τε Μεγ. Λέοντος καὶ Ἰουστινιανοῦ, ὅθεν καὶ Ζωοδόχος ἀπ' ἀρχῆς ἐκλήθη, εἶτα ὅμως ἀφθόνως τὴν χάριν τῆς Ἀειπαρθένου δεχομένη ὄντως ζωοφόρος διὰ τῶν πολλῶν καὶ τεραστίων θαυμάτων καὶ τῆς ἀνεπιφθόνου εὐνοίας τῆς μητρὸς τοῦ Θεοῦ ἐγένετο πηγὴ ἰαμάτων καὶ ἀστείρευτος τῆς βοηθείας τῆς Πόλεως κρουνὸς ὡς ἄλλος ζωοπάροχος τοῦ Υἱοῦ αὐτῆς τάφος. Μετὰ τὸ ἀρχικόν, ὅπερ κατεχωρίσαμεν θαῦμα, παραλαμβάνομεν καὶ τὴν ἐκ βεβαίου θανάτου ἀπαλλαγὴν τοῦ βασιλέως Ἀνδρονικοῦ Γ'. «Ἀνῆλθε μὲν

εἶχε πολλὴν εὐλάβειαν πρὸς τὰ θαυματουργικὰ κέντρα ἀποδεικνύει καὶ τὸ ὅτι σωθεὶς ἐκ βεβαίου θανάτου χάρις εἰς τοὺς ἁγίους Ἀναργύρους Κύρον καὶ Ἰωάννην, οἵτινες εἶχον τὸ κέντρον τῶν ἰάσεων ἐν τῷ Κανώπῳ τῆς Ἀλεξανδρείας. ἔκτισε καὶ ἐν τῇ βασιλευσῶσῃ πολυτελεῖ νάον. Κατὰ τὰ Πάτρια (Preger, σ. 259-260 «ἐπεὶ πρὸ τῆς Εἰρήνης σξ' ἔτη διήλθον» ἦτοι ἀπὸ τῆς πρώτης κτίσεως τοῦ ναοῦ ὑπὸ Λέοντος.

1. «Κωνσταντινιάς» *Κωνσταντίνου τοῦ ἀπὸ Σιναίου*, ἐκδ. β', ΚΠολις, 1884, σ. 155-159. Οὗτος γράφει ἀξιολογὰ τινα περὶ τῶν Πηγῶν, ἔχει δὲ καὶ δύο ἐπιγράμματα, τοῦ *Ι. Εὐχαΐτων* καὶ *Μαν. Φιλῆ* (σ. 156). Πρβλ. καὶ Preger, 267.

Σημειωτέον, ὅτι παρ' ὅλα τὰ ἱερὰ ταῦτα καὶ ἄλλα κτίσματα ὁ λαὸς δὲν ἠνείχετο τὸν Λέοντα, καίτοι ἡ ἱστορία αὐτὸν μέγαν ὀνόμασε, διὰ τὰς σφαγὰς, τὰς ὁποίας ἔκαμεν κατὰ τινα ἐξέγερσιν ἰδιοχείρως ἐν ΚΠόλει καὶ δι' ἀπεσταλμένων ἐν Ρώμῃ (βλ. Μαλάλα Χρονογρ. *Migne*, 97, στ. 556) Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἐπίθετον Μακέλλης (=σφαγεύς). Ἴσως διὰ τοῦτο ἀπεισιώπησαν οἱ χρονογράφοι ν' ἀποδώσωσι τὴν κτίσιν τῆς Ζωοδόχου καὶ τῶν Βλαχερνῶν εἰς αὐτόν· καὶ ὅμως ἡ παράδοσις ἀπεθανάτισεν αὐτόν.

2. *Καντακουζ.* Ἱστορ. II, 17, *Migne, Patr. gr.* 153, στ. 517-521. Ὁ *Καντακουζηνός*, ὁ παρὰ τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην παριστάμενος καὶ διὰ τοιούτων ζωηρῶν χρωμάτων καὶ ἱατρικῶν λεπτομερειῶν περιγράψας τὰ κατὰ τὴν ἀσθένειαν καὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἦν τότε μέγας δομέστικος, ὡς ἐν ἀρχῇ δηλοῦται. Ὁ τύπος δομέστιχος σπανιώτατος. Τὰ θαῦματα εἶναι ἀπειράριθμα ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι

οὖν ὁ μέγας δομέστικος ἐπὶ τῆς βασιλέως κλίνης καὶ τῆς κεφαλῆς ἡμέμενος τὸ μέλλον ἀπεσκόπει δάκρυα προχέων ἀσοφητί. Ἦδη δὲ ἠργμένης τῆς νυκτός, τότε σφύζειν παντελῶς ἀπέλιπε βασιλέα καὶ οὐκέτι ἀμφιβάλλειν ἦν περὶ τῆς τελευτῆς. Περὶ δὲ ὥραν αὐτῆς τετάρτην ἐπυρνθάνετο τῶν ἱατρῶν ὁ βασιλεὺς τὸν χρόνον ὅπόσον ἂν αὐτῷ νομίζοιεν διαρκέσειν τὴν ζωὴν· καὶ ἐκέλευε σὺν ἀληθείᾳ ἐπαγγέλλειν. Οἱ δ' ἅμα καὶ θρηνοῦντες ἄχρι νύκτα ἔλεγον οἴεσθαι ἐξήκειν. Οὐ πολλοῦ δὲ χρόνου διαλιπόντος τά τε ἄκρα ψύχεσθαι ἤρχετο ἀπολείποντος τοῦ ζωτικοῦ· καὶ αὐτὸς ἤδη καὶ τὰ μέλη παρεῖτο καὶ τὴν φωνήν. Καὶ κνημαὶ μὲν ἐμελαίνοντο ἄχρι γονάτων· πήχεις δὲ χειρῶν οὐδὲν ἦσαν ἀψύχων ἀπειοικυῖαι· βλέφαρά τε τῶν φυσικῶν ἐκλυθέντα τόνων, καθιέντο τοῦ μέτρου πλέον· καὶ ῥίς ἀπωξύνετο ἐπιπολύ· καὶ κρόταφοι συνεπεπτώκεσαν καὶ πάνθ' ὅσα τελευτῆς τεκμήρια παῖδες ἴσασιν ἱατρῶν γινόμενα ἦν ὄρα, ὡς καὶ αὐτοὺς καὶ τῆς προθεσμίας οἰηθῆναι πρότερον τελευτήσειν. Ὅσα μὲν οὖν ἦν ἀναγκαῖα πρὸς ταφήν, πάντα ἤδη ἐπεπόριστο καὶ οὐδὲν ἦν ἕτερον οὐδένα προσδοκᾶν πλὴν ταφῆς. Βασιλεὺς δ' ἀμυδρᾶ φωνῆ καὶ οἶον ἤδη ἐκλειπούση εἰ τῶν ἱερῶν ὑδάτων τῶν ἐκ τῆς ἀεννάου καὶ σωτηρίου πηγῆς τῆς Θεομήτορος ἐκβλυζόντων, εὐρεθῆναι ἠρώτα δυνατόν. *Φακρασίνα* δὲ τῶν τῆ βασιλίδι συνουσῶν μία γυναικῶν εὐγενῶν τῆς ἐσπέρας ἔφασκεν ἦκοντα ἐκ Βυζαντίου τῶν αὐτῆς τινα οἰκετῶν, τῶν ἱερῶν ὑδάτων κεκομικέναι· ἅμα δὲ καὶ φέρουσα παρείχετο σὺν σπουδῇ. Προσαχθέντων τε τῷ στόματι βασιλέως, ἐδόκει μὲν καταβροχθίσαι, καὶ ἐθαυμάζετο παρὰ πάντων, ὅτι καίτοι τὰ τελευταῖα πνέων οὐκ ἀπέσχετο τῆς περὶ τὰ σεβάσματα καὶ πίστεως καὶ τιμῆς. Ὅμως δὲ οὐδὲν ἤττον ἐγγίζειν ἐδόκει ταῖς ἄδου πύλαις. Χρισθείσης δὲ αὐτῷ καὶ τῆς σαρκὸς ἐξ ἐκείνων τῶν ὑδάτων ἠσύχασέ τε παντελῶς καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας, ἄφωνός τε καὶ ἀκίνητος ἔμεινεν ὄρθρου ἄχρι παντελῶς, ζῆν μόνῳ πιστευόμενος τῷ ἀναπνεῖν. Περὶ ὄρθρου δὲ ὥσπερ ἐκ τεθνεώτων ἀναβιούς. Δόξα σοι, ὦ Θεός, εἶπεν. Ἐρομένου δὲ ὅπως ἔχει τοῦ μεγάλου δομεστίκου, αὐτὸς μὲν εἶπεν οὐκ εἶδέναι· εἰδείη δ' ἂν ὁ πάντα γινώσκων Θεός. Προσελθὼν δ' ὁ τῶν ἱατρῶν προέχων καὶ τῆς χειρὸς ἀψάμενος τῆς βασιλέως ἐδόκει μὲν σφύζειν ἀμυδρῶς· τῷ παραλόγῳ δὲ τοῦ πράγματος οἰόμενος ἠπατησθαι (οὐδεμία γὰρ ὑπελείπετο ἐλπίς τοῦ ζήσεσθαι αὐτὸν) ἀνηρεύνα τε αὐτίς ἐπιμελῶς καὶ περιειργάζετο τοὺς σφυγμοὺς καὶ τὰς χεῖρας περιέψα. Ὡς δὲ ἐπέθετο οὐκ ἠτατημένος ὢν ἐξεπέπληκτό τε τοῦ πράγματος τῷ παραδόξῳ καὶ Μέγας ὁ Θεός, ἀνεβόησεν, ὁ μόνος δυνάμενος εἰς ἄδου κατάγειν πύλας καὶ ἀνάγειν αὐτίς ἐκεῖθεν. Περιστησάμενος δὲ καὶ τὸν ἄλλον ὁμιλον τῶν ἱατρῶν ὥσπερ ὑπ' ἐκπλήξεως οὐδ' ἑαυτῷ θαρῶν, εἰ καὶ αὐτοῖς τὰ ἴσα περὶ βασιλέως ἐπυρνθάνετο δοκεῖ. Συνθεμένων δὲ καὶ αὐτῶν, ἐκπληξίς

σήμερον. Ὁ *Νικηφ.* *Κάλλιστος* εἰς τὸ ἰδιαιτερον βιβλίον καταγράφει τὰ κυριώτερα τῶν μέχρις αὐτοῦ τελεσθέντων 63 τὸν ἀριθμὸν (σ. 14—94).

μὲν πάντας εἶχε καὶ χαρὰ οὐδεμιᾶς δευτέρα. Ἀναλαμβάνειν δὲ ἤρξατο αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, καὶ ὡσπερ ἀναστρέφειν ἐξ ἄδου πυλῶν· καὶ μέχρι τρίτης τῆς ἡμέρας ὥρας οἱ τε σφυγμοὶ διεφαίνοντο ἤδη καθαρῶς, ἐξίτηλοι μὲν καὶ ἀτονοῦντες, ἴσοι δὲ ὅμως καὶ ὁμαλοί. Καὶ αὐτὸς ῥάων ἦν καὶ πανθ' ὁμοῦ διελύτο τὰ δεινά. Καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἀνασιώμενος ἑαυτὸν κατὰ μικρὸν εἰς τελειωτάτην καὶ καθαρὰν ἤλθεν ὑγείαν. Τοσαύτη δὲ παρὰ πᾶσιν ἦν ἡ τῆς ἐκπλήξεως ὑπερβολή, ὥστε οὐ μόνον ἀκούοντες ἠπίστουν τοῖς λεγομένοις οἴομενοι τεθνάναι βασιλέα, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ὄρωντες οὐ ῥαδίως ἑαυτοῖς πιστεύειν εἶχον. Ὅσοις μέντοι Ῥωμαίων εὐνοια πρὸς βασιλέα καθαρὰ καὶ ἄδολος ἦν, οὐδ' ἡ χαλεπὴ νόσος ἐκείνη καὶ ἡ παρὰ δόξαν ὑγεία ἀκερδῆς διέμεινε παντελῶς· ἀλλ' οἰκείαν ἕκαστος λογιζόμενος τὴν εἰς βασιλέα παραδοξοποιῶν ἔργοις ἀγαθοῖς ἠμείβοντο τὸν Θεόν· οἱ μὲν ἀφιστάμενοι οἷς συνείχοντο κακοῖς· οἱ δ' ἐλεημοσύναις καὶ λύτροις αἰχμαλώτων καὶ ἐγκρατεῖα βρωμάτων ἐπὶ καιρὸν τὴν εὐγνωμοσύνην ἐνδεικνύμενοι καὶ τὴν εὐχαριστίαν. Οὕτω μὲν ὁ βασιλεὺς εἰς αὐτὸ τὸ ἀκμαιότατον ἔφθασε τοῦ κινδύνου· οὕτω δ' αὖθις παραδόξως διεσώθη».

Ἐνταῦθα παρενείρω βραχεῖαν περιγραφὴν τοῦ ἐν τῷ Νεωρίῳ (Μπακτσέ-καπῆ) ἀγιάσματος τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. Ἡ ἀνακαινίσις τοῦ ναοῦ ἐορτάζεται τῇ 31 Αὐγούστου. «Λουτρὸν πάνυ σμικρότατον (ἐπὶ Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας, ὁ πατρικίος Ἀντώνιος πεποίηκεν οἰκίαν κεκτημένος ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Νεωρίου μετὰ ἀρχαίου ναοῦ, οὗ τας εἰκόνας ἐξήλειψαν οἱ εἰκονομάχοι ἀνακαινίσας τὸν ναὸν πρὸς σωματικὴν (καὶ πνευματικὴν) παραμυθίαν. Ἄνωθεν τούτου (τοῦ λουτροῦ) ἡ τοῦ Θεοῦ δοξολογία αἰεὶ ἐπετελεῖτο. Ἐπεσκίασεν οὖν ἐν αὐτῷ ἡ χάρις τοῦ παναγίου Πνεύματος διὰ τῆς πανάγνου μητρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἤρξαντο γίνεσθαι ἰάματα οὐκ ὀλίγα διαφόρων νοσημάτων. Ἀλλὰ καὶ φιλόθεοί τινες ἐπισυναχθέντες ἠτήσαντο τὸν πατρικίον ποιεῖν αὐτοὺς λοῦμα ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος λόγῳ τῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν, καὶ συγκροτούμενοι ὑπὸ τοῦ πατρικίου ἐποίουν τοῦτο μετὰ πίστεως». Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸ ὑπὸ τὸν ναὸν λουτρὸν παρήκμασε σὺν τῷ ναῷ. Ἐπειτα Ῥωμανὸς ὁ Α' ὁ Λεκαπηνὸς ἀνεκαινίσει μείζονα καὶ διὰ χρυσοβούλλου ἐπροίκισε δι' ἑτησίας γενναίας προσόδου καταστήσας ἅμα τὸ προσκύνημα ἐξάρτημα ἢ μετόχιον τῆς ἀνωθεν τῆς Χρυσοπόλεως μονῆς τοῦ Ῥαϊκτορος κτλ. (Ἐορτ. σ. 164). Συνήθης πάντως ἦν ἡ σύστασις λουτροῦ κάτωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου (βλ. σ. 78). Ἐντεῦθεν ἔπειτα ἐφηροδόθη καὶ εἰς ναοὺς ἁγίων ὡς π.χ. τῶν Ἀρχαγγέλων (σ. 186) τὸ σύστημα τοῦτο τῶν ναῶν. Εἰς τοὺς πρώτους συστηματικούς Ἕλληνας ἐρευνητὰς ὡς πρὸς τὰ ΚΠολίτικα ἀγιάσματα τάσσομεν τὸν ἀείμνηστον Σιδερίδη, οὗ τὴν βυζαντινὴν πείραν ἐξετίμησαν καὶ οἱ τοῦ Βατικανοῦ ἐκδόται παραλαβόντες αὐτὸν συνεργάτην εἰς τὰ Ἀπαντα τοῦ Σχολαρίου. Ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ «Ἐκκλ. Ἀληθεία», ἔτους ΙΖ', 1897 σειρὰν ἀρθρῶν «Περὶ τῆς ἐν ΚΠόλει μονῆς

τοῦ Σωτήρος τοῦ Φιλανθρώπου καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀγιάσματος»,¹ περὶ οὗ ἐν σ. 268 γράφει περίπου τὰ ἑξῆς : Τὸ ἀγίασμα τοῦτο ἐλέγετο τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ καὶ ἐπανηγύριζε τῆς Μεταμορφώσεως κείμενον πλησίον τῆς ἁγίας Σοφίας «ἔξω ἀπὸ τὰ κάστρα τοῦ Σεράι-μπουρνοῦ» ὅπου ἐτελοῦντο διάφοροι ἰάσεις ἰδίως ποδαλγίας, ὡς ἀναφέρουσι διάφοροι περιηγηταὶ» (καὶ βυζ. χρονογράφοι) διὸ ἦν ὀνομαστὸν καὶ μνημονεύεται ὑπὸ τῶν βυζαντιολόγων. Κατὰ τὸν *Grellet*, «*Relation nouvelle d'un voyage à Constantinople*». Paris, 1680. «Περὶ τὸ κίόσκιον τοῦ Μποστανιζή-μπαση πηγὴ τις ἔστι καθ' ἅπαν τὸ ἔτος ἰδίᾳ ὅμως κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου ἑξαιρετικῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων σεβομένη. Ἄθροοι προσέρχονται εἰς τὴν πηγὴν ταύτην, ἣν ὀνομάζουσιν ἀγίασμα, λούονται, χρίονται διὰ τῆς ὑπαρχούσης ἐν τοῖς πέριξ ἄμμου καὶ διηγοῦνται θαυμασιῶς ἐκτάκτους ἰδιότητας τοῦ σωτηριώδους ἐκείνου ὕδατος». Ὁ ἀρθρογράφος καὶ ἄλλους προσάγει πολλοὺς εἰς μαρτυρίαν περιηγητάς. Ἐγρᾶφη καὶ ἀνέγνων ἐν Θ' «Θρακικῶν» τόμῳ (σ. 118—119) ὅτι, ὅπου ὑπῆρχε τὸ πάλαι ἱερὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πηγὴ, μετεβλήθη εἰς ἀγίασμα τῆς Θεοτόκου, ὅπως καὶ πᾶν φρέαρ, ὅπερ ἔκρυπτεν ἁγίαν εἰκόνα. Κατὰ τὸν *Gerlach* ὅμοιον ἀγίασμα ὑπῆρχε καὶ ἐν Κοντοσκάλῳ ὡς ἐν *Tagebuch*, σ. 164 γράφει : «18 Μαρτίου 1576. Παρέστην σήμερον εἰς λειτουργίαν τοῦ πατριάρχου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλπίδος, ἔχει αὕτη μίαν μόνον ἁγίαν τράπεζαν . . . εἶναι μικρὰ ἔχουσα εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου, τῶν Ἀρχαγγέλων Γαβριὴλ καὶ Μιχαήλ, τοῦ Βασιλείου, τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τοῦ Δημητρίου κτλ. Ἐν τῷ προαυλίῳ καὶ ἐν τῷ νάρθηκι τεθσαμμένοι εἰσὶ προϊστάμενοι τῆς μονῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας . . . ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας εἰσὶ πολλὰ θολωτὰ δωμάτια κρηναὶ καὶ κινστέρναι», ἧτοι δεξαμεναὶ τροφοδοτοῦσαι τὸ ἀγίασμα καὶ τὰς κρήνας. Σαφέστερον ἐκφράζεται κατωτ. (σ. 484) διὰ τὸν ἅγιον Γεώργιον τῶν

1. σ. 234—236, 250—251, 257—259, 267—268, 276—279, 291—293, 309—310, 316—319, 323—325, 341—343 1898, 4—6, 10—11 ἀναγραφὴ διαφόρων θαυμάτων τοῦ Φιλανθρώπου Χριστοῦ. Τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας ταύτης, ἣτις ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς ἴδιον τεῦχος, ἀνομολογεῖ καὶ ὁ Γεδεών. Ὁ R. Demangel διευθυντῆς τῆς ἐνταῦθα γαλλ. σχολῆς τῷ 1939 ἐξέδωτο ἐν Παρισίοις ἀξιόλογον βυζαντιολογικὸν ἔργον τιλοφορούμενον : «*Le quartier des Manganes et la première région de Constantinople*. Εἰς σχῆμα φύλλου, ἐκ σ. 171, εἰκόνες 212. πίνακες 14. Ἐγρᾶφη κατὰ τὸν Α' Εὐρωπ. πόλεμον, ὅτε τὸ γαλλικὸν σῶμα κατοχῆς εἶχε στρατοπεδεύσει ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Μαγάνων παρὰ τὸ Σεράι—Μπουρνοῦ» διὸ καὶ ἐν τῷ V κεφαλαίῳ γίνεται ὁ προσήκων λόγος περὶ τοῦ ἀγιάσματος τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ, ἐφ' οὗ ἀνηγέρθη ἔπειτα σουλτανικὸν περιπτερον τὸ Ἰνιζιλι-κίόσκι. Ἄλλ' ὁ σουλτάν Μουράτ τῷ 1818 ἐσεβάσθη τὸ ἀγίασμα ἐπιτρέψας τοῖς Χριστιανοῖς νὰ προσέρχωνται εἰς προσκύνημα κατὰ τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν τῆς Σ' Αὐγούστου ἧσοι τῆς ἁγίας Μεταμορφώσεως. Ἐνταῦθα εἰς τὴν τοποθεσίαν Γκιουλ-χανέ μεταξὺ τῶν εὐρεθεισῶν 212 εἰκόνων ἰδίᾳ ἀναγλύφων ἐξέχει εἰς κάλλος τὸ μωσαϊκὸν τῆς Βλαχερνιτίσεως.

Ἵψωμαθείων, ἔνθα μετὰ τοῦ συνεκδήμου Scwheiger μετέβη κατὰ τὴν πανήγυριν τῆς 23 Ἀπριλίου : «ὁ ναὸς ἔχει εὐρείαν αὐλὴν καὶ νάρθηκα, ὅπου ἴστανται αἱ γυναῖκες. ἐντὸς δὲ ἔχει πηγὴν θεραπεύουσαν τοὺς ἐκ πυρετοῦ πάσχοντας». Ὁ ναὸς οὗτος τοῦ ἁγίου Γεωργίου εἶναι ὁ κοινῶς λεγόμενος Κυπαρισσᾶς. Ἐν Ἵψωμαθείοις ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἁγιάσματα τῆς Ζωοδόχου πηγῆς ἐν τῷ ἁγίῳ Νικολάῳ καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναλήψεως ἢ τῆς Παναγίας τῆς Χρυσσαληθινῆς (κατὰ Σιδερίδην ἐνθ' ἄνωτ. σ. 140)

Τὰ τελούμενα θαύματα ἐν τῷ Νεωρίῳ ἀναγράφονται εἰς τὸν Μ. Συναξαριστὴν (ἐκδ. Ἀθηνῶν, 1950, σ. 486-9) «Αὐγούστου, 31. Ἡ ἀνακαίνισις τοῦ ναοῦ τοῦ τῆς ὑπεραγίας.. Θεοτόκου».

Νεωρίου ὁ οἶκος, ἀγνή, σοῦ πέλει
ἄλλος Σιλῶαμ τὰς ἰάσεις ἐκχέων.

Μέλλον δὲ νὰ ἀποθάνῃ ὁ πατριῖος Ἀντώνιος ἀφῆκε τὴν ἐκκλησίαν ἐκείνην τῆς Θεοτόκου καὶ τὸ λουτρόν εἰς τοὺς τυχόν εὐρεθέντας φιλοθέους χριστιανούς ὑπὲρ ψυχικῆς αὐτοῦ σωτηρίας. Οἱ δὲ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι ὄντες εὐτελεῖς καὶ πτωχοὶ καὶ οὔτε ἀρκετὸν ὕδωρ ἔχοντες διὰ τὸ λουτρόν, οὔτε ἄλλο τι εἰσόδημα ἔψυχραίνοντο βαθμηδὸν εἰς τὸ νὰ τελῶσι τὴν ἐν τῷ ναῷ δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ ὡς καὶ τὴν τοῦ λουτροῦ θέρμανσιν καὶ ἐπὶ τέλους ὄλωσεν παρημελήθησαν ἀμφοτέρω ταῦτα ὅθεν τὸ μὲν λουτρόν σχεδὸν ἠφανίσθη, διότι ὁ μὲν καὶ ὁ δὲ ἤρπαζον τὰ ἐν αὐτῷ ἀναγκαῖα σκεύη, ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου, οὕσα ὑψηλὴ καὶ μετέωρος καὶ πρὸς τοῦτοις καθὸ προξενούσα ἰατρείας εἰς τοὺς ἀσθενεῖς, διετηρήθη ψαλλομένη καὶ δοξολογουμένη μόνον ὑφ' ἑνὸς ἱερέως, ὁ ὁποῖος ἐλάμβανε πλούσια τὰ πρὸς ζῶαρκειαν ὑπὸ τῆς θείας χάριτος, τῆς ἐνοικουσίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκείνῃ καὶ θαυματουργούσης.

«Ὅταν ὁ μακαριστὸς βασιλεὺς Ρωμανὸς κατασκεύαζε τὸ ἀνάκτορόν του καὶ εἶχε χρεῖαν ὕλης, λίθων δηλαδὴ καὶ ξύλων διὰ τὴν οἰκοδομήν, μαθὼν ὅτι ὁ οἶκος τῆς Θεοτόκου εἶχεν ἀρκετὸν ὕλικόν ἐμελέτα νὰ τὸν κρημνίσῃ¹. Ἄλλ' ὅμως ἡ Κυρία Θεοτόκος ὡς κατοικοῦσα διὰ τῆς χάριτός της εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον, δὲν ἠμέλησεν οὔτε ἐπέτρεψε τῷ βασιλεῖ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ μελετώμενα ὅθεν φανεῖσα κατ' ὄναρ εἰς τὸν ἐπιστάτην τοῦ βασιλικοῦ οἴκου (ραϊκίτωρ λατινιστὶ) καὶ εἷς τινα ἄλλον νέον συγγενῆ τοῦ ραϊκίτωρος πα-

1. Ὁ Πορφυρογέννητος (Ἐκθ. βιβλ. τάξ. Migne, 112, σ. 324) γνωρίζει ἡμῖν, ὅτι καὶ μετὰ τοὺς χρόνους Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα τοῦ ἀνγεύσαντος τὴν Νέαν μεγ. ἐκκλησίαν μετὰ τῶν δύο φιαλῶν, ὡς εἶδομεν, (ἄρα αὐτὸν τὸν ναὸν ἐπράκειτο νὰ κρημνίσωσιν, ὃν νῦν ἀνέκτισε Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς (920—944), ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ εἰσερχόμενος εἰς τὸν ἐν Κ)πόλει ναὸν τοῦ ἁγίου Μωκίου ἐνίπτετο ἐν τῷ λουτρῷ τοῦ ναοῦ προηγουμένως. Καὶ ἡ τάξις αὕτη ἦτο λίαν ἀρχαιοπρεπής, διότι εἰς τὴν ἐσχάτως ἀνακαλυφθεῖσαν ἀρχαιοτάτην βασιλικὴν τῆς Νικοπόλεως ὑπάρχουσιν ἐκατέρωθεν τῆς φιάλης λουτήρες. (βλ. Γ. Σωτηρίου, «Χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία», σ. 224, εἰκ. 108,219).

ρήγγειλεν αὐτοῖς δι' ἀπειλῶν νὰ μὴ τολμήσωσι νὰ κρημνίσωσι τὸν ἐν τῷ Νεωρίῳ μικρὸν ναὸν τῆς. Ἐξυπνήσας λοιπὸν ὁ νέος ὑπῆγεν εἰς τὴν μητέρα τοῦ ραϊκτωρος καὶ ἐφανέρωσεν εἰς αὐτὴν τὴν ὄπτασίαν. Μαθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς ταῦτα, εἶπε δὲν θέλω νὰ ἔχω κρίσιν μετὰ τῆς Θεοτόκου, ἀλλὰ μάλιστα ἀνακαινίσατε τὸν μικρὸν οἶκόν τῆς, ἐὰν ποὺ ἀνακαινισμοῦ χρήζη. Ὅθεν ἀντὶ νὰ κρημνίσωσι τὸ λουτρόν, τὸ ἐκαθάρισαν οἱ ἐπὶ τούτου ἀποσταλέντες καὶ μετὰ πάσης προθυμίας τὸ ἀνεκαίνισαν· ὅταν δὲ καὶ ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου ἀνεκαίνισθη, ἐγένετο καὶ λουτρόν μεγαλύτερον καὶ εὐρυχωρότερον. ὥστε νὰ κολυμβῶσιν ἀνέτως οἱ λουόμενοι. Τότε δὲ ἀνήφθη τὸ λουτρόν καὶ ἐν αὐτῷ ἐλούσθησαν ὁ βασιλεὺς *Ρωμανὸς* καὶ *Κωνσταντῖνος* καὶ *Χριστοφόρος* καὶ εὐφρανθέντες διώρισαν νὰ δίδηται ἐνιαυσίως σολέμνιον, ἧτοι ἔξοδος βασιλικῆ εἰς τὸ λουτρόν ἐκεῖνο, μὲ βασιλικὸν χρυσόβουλλον καὶ ἐχάρισαν αὐτὸ εἰς τὸ μοναστήριον τὸ καλούμενον τοῦ *Ραϊκτωρος*, ἵνα φροντίζωσι περὶ τοῦ λουτροῦ καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου οἱ μοναχοὶ τοῦ μοναστηρίου. Καὶ ὅσα μὲν προηγουμένως ἐγένοντο θαύματα ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ναῷ τῆς Θεοτόκου, ταῦτα θὰ παραλείψωμεν, ἀναφέροντες ἐν καὶ δύο, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο κατὰ τοὺς χρόνους μας.

«Γυνὴ τις ἔνδοξος ἔπεσεν εἰς χαλεπὴν ἀσθένειαν καὶ ἐπρήσθη τὸ σῶμά τῆς, δαπανήσασα δὲ εἰς ἰατροὺς ὄλην τὴν περιουσίαν, δὲν κατώρθωσε νὰ λάβῃ οὐδεμίαν ὠφέλειαν, ἐξακολουθοῦσα νὰ πάσχη πόνους δριμυτάτους. Ἦκουσε λοιπὸν περὶ τῶν τελουμένων θαυμάτων εἰς τὸν ἐν τῷ Νεωρίῳ οἶκον τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ προσέτρεξεν εἰς αὐτὸν· προσμείνας δὲ ἐκεῖ πολλὰς ἡμέρας καὶ μὴ ὠφεληθεῖσα τελείως ἐστενοχωρήθη πολὺ ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς καὶ ἀνεχώρησε. Μετέβη δὲ εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις ναὸν τῆς Θεοτόκου, ἐνθα προσπεσοῦσα παρεκάλει τὴν Θεοτόκον, ἐλέησόν με, λέγουσα, Μητέρα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, διότι εἰς σὲ καταφεύγω, ἀπελπισθεῖσα ἐκ πάσης ἀνθρωπίνης βοηθείας. Ἔμεινε λοιπὸν ἐκεῖ ἡ γυνὴ ἡμέρας ἐννέα, ἡ δὲ Κυρία καὶ εὐσπλαγχνὸς Θεοτόκος φαίνεται κατ' ὄναρ εἰς τὴν πάσχουσαν καὶ λέγει αὐτῇ. ὦ γύναι, τί φωνάζεις καὶ μὲ ἐνοχλεῖς καὶ τελείως δὲν ἡσυχάζεις; Ἡ δὲ πάσχουσα ἀπεκρίθη. ὦ Δέσποινα, οἶδα, ὅτι διὰ τὰς ἁμαρτίας μου πάσχω καὶ πειράζομαι, οὐχ ἦττον γινώσκουσα, ὅτι δι' ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς ὁ Υἱὸς σου καὶ Θεὸς ἡμῶν κατήλθεν ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἀγίας γαστρὸς σου καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος κατέφυγον εἰς σέ, ἵνα εὕρω ἡ δυστυχῆς ἔλεος. Τότε ἡ Θεοτόκος εἶπεν εἰς αὐτήν. Ὑπαγε εἰς τὸν ταπεινὸν μου οἶκον τοῦ Νεωρίου, ἐνθα ἀμέσως θὰ εὕρῃς τὴν ἰατροίαν τοῦ πάθους σου.

«Ἐξυπνήσασα λοιπὸν ἡ γυνὴ καὶ εὐχαριστήσασα τὸν Θεόν, ἐπανῆλθεν ἐσπευσμένως εἰς τὸ Νεώριον καὶ προσπεσοῦσα ἐκεῖ παρεκάλει οὕτω τὴν Θεομήτορα· ἐλέησόν με, Δέσποινα, καὶ ἐπίχυσον ἐπ' ἐμοὶ τὴν φυσικὴν εὐσπλαγχνίαν σου. Ἐν ᾧ δὲ οὕτω ἐδέετο, ἀπεκοιμήθη καὶ βλέπει πάλιν τὴν Θεοτόκον συνοδευομένην ὑπὸ ὤραίου ἀνδρός, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔλεγεν. Ἴδὲ τὴν

πάσχουσιν ταύτην γυναῖκα καὶ σχίσον τὸν ὀμφαλὸν αὐτῆς. Ἄμ' ἔπος δὲ ἅμ' ἔργον, ἐκτύπησε δηλαδὴ ἐκεῖνος τὴν κοιλίαν τῆς γυναικὸς διὰ τῆς ράβδου, τὴν ὁποίαν ἐκράτει, καὶ εὐθὺς ἐγένετο ἄφαντος μετὰ τῆς Θεοτόκου, Ἐξυπνήσασα δὲ ἡ γυνὴ ἠσθάνθη ἀνυπόφορον δυσωδίαν ἐξερχομένην ἐκ τοῦ σώματός της· ὄθεν ἐκδυθεῖσα εὐθὺς καὶ πλυθεῖσα εἰς τὸ λουτρόν, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ μετὰ τῶν γυναικῶν, τὰς ὁποίας μεθ' ἑαυτῆς εἶχεν, ὑγιῆς. Προσκυνήσασα λοιπὸν τὸν ἅγιον ἐκείνον ναὸν καὶ θυσιάσασα αὐτὸν μετ' εὐωδίας ἠὺχαρίσται καὶ ἔδοξολόγει τὴν Θεομήτορα καὶ τὸν ἐξ αὐτῆς τεχθέντα Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν». Ἐτερον θαῦμα παράδοξον καὶ αὐτό. Εἰς τὴν μονὴν τῶν Γαλακρησίων ἔπασχεν ὁ μοναχὸς Ἀντωνίος ἀπὸ ρευματισμὸν ἰσχυρὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ τοῦ ποδὸς καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς χειροῦργ. ἐπεμβάσεως τῶν ἰατρῶν ἐξηράνθη καὶ παρέλυσεν ἐντελῶς ὁ ποῦς, καὶ περιεπάτει μονόπους ἐπὶ πενταετίαν εἰς τὴν μονήν. Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ἀρμενίων, οὗς κατετρόπωσεν ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος, φοβηθέντες οἱ μοναχοὶ κατέφυγον εἰς τὴν ΚΠολιν καὶ διέμενον εἰς τὸ μετόχιον τῆς μονῆς τῶν μετὰ τοῦ Ἀντωνίου, ὅπου συνήθως ἐγένετο καὶ τὸ λούσιμον τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου. Οὗτος ἐγκατελείφθη ἐκεῖ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἀδελφῶν, ἵνα ποτίξῃ τὰ ζῶα ἔφιππος διευθύνων αὐτά. ἀφιππεύσας ἐν τῷ σταύλῳ ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς φάτνης ἀναμένων τὸν σύντροφόν του, ἵνα κομίσῃ τὴν ράβδον του· ἀλλ' ὁ εὐλογημένος ἐβράδυνε πολὺ καὶ ἐστενοχωρεῖτο λίαν, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβῇ εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου, ὅπου ἐτελεῖτο ἡ θεία λειτουργία. Τῷ ἐφάνη, ὅτι ἀπεκοιμήθη καὶ ὑπὸ θείας δυνάμεως ἀρπαγείς εὐρέθη εἰς τὴν τελουμένην ἱερουργίαν. «Ὅταν δὲ ὁ ἱερεὺς ὕψωσε τὸ Κυριακὸν σῶμα καὶ οἱ παριστάμενοι ἐφώνησαν τὸ «εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος» ἐξύπνησε μετὰ τὴν φωνὴν ὁ Ἀντωνίος καὶ μεγαλοφώνως ἀνεβόησε : «Δόξα σοι, ὁ Θεός, ὁ ἐλεήσας με ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ διὰ πρεσβειῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου». Ἠγέρθη ἀμέσως ὄλωσ ὑγιῆς καὶ προσπεσῶν προσεκύνει τὴν Θεοτόκον καὶ χαρμοσύνως κατεφίλει τὴν εἰκόνα, καὶ μετὰ τὰ χαροποιὰ δάκρυα κατέβρεχε τὸ ἔδαφος τοῦ ναοῦ. Σημειωτέον ὅτι καίτοι ἰάθη, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ πατήσῃ στερεῶς τὸν ἰατρευθέντα πόδα, καὶ τοῦτο ἔπραξεν ἡ κυρία Θεοτόκος οἰκονομικῶς πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Ἀντωνίου, ἵνα μὴ λησμονήσῃ τὴν χάριν καὶ χάσῃ τὴν εὐλάβειαν,¹ Βλ. τοῦ

1. Τοιαῦτα περίπου τερατουργήματα ἀνεκάλυψεν ὁ καθ. Π. Καββαδίας εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ἐπιδάουρου «ἰάματα» 45 τὸν ἀριθμὸν ἐπὶ μαρμάρων ἀναγεγραμμένα καὶ ἅπερ ἐδημοσίευσεν ἐν ἀξιολόγῳ ἐκδόσει τῷ 1891 : «Fouilles d'Epidaure», Vol. I, 1. 28 - 34. Ἀναφέρω ἐν καὶ μόνον σχετικὸν ἱαμα. Ἐπειδὴ ὁμως ἔκτοτε ἐγένοντο διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον λαμβάνω ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ P. Fiebig: «Antike Wundergeschichten zum Studium der Wunder des Neuen Testamentes» (Bonn 1921). «Σωσιράτα Φεραία παρεκύνει. Αὐτὰ ἐμπαντι εὐσσα φοράδαν εἰς τὸ ἱερὸν ἀφικομένα ἐνεκάθευδε· ὡς δὲ οὐθὲν ἐνύπνιον ἐναργὲς ἑώρη, πάλιν οἴκαδε ἀπεκομίζετο, μετὰ δὲ τοῦτο συμβολῆσαι τις περὶ Κόρνους αὐταῖ καὶ τοῖς ἐπομένοις ἔδοξε

Ἡλία Ἀλεξανδρίδου, «ὁ ἐν τῷ Νεωρίῳ ναὸς τῆς Θεοτόκου» ἐν τῇ «Ἐκκλησιᾷ. Ἀληθεία», ΚΘ', 1909, σ. 213 καὶ 222.

6. Τεραστία ἢ ἐν τοῖς ὕδασι ζωτικὴ δύναμις.—Ὁ καθαιρεθεὶς θαλάσσιος δράκων.—Ἡ πολλαπλῆ χρῆσις τῶν λουτρῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, πρὸ τῆς μνήσεως καθαρτήρια καὶ ἀγνιστικά, μετ' αὐτὴν ἱαματικά.—Τὰ περιρραντήρια, βέβηλοι καὶ ἀβέβηλοι.—Ἐξομολόγησις καὶ νηστεία, Ἀμφιράειον, Τροφώνιον καὶ Ἀσκληπιεῖον Ἐπιδαύρου.—Διατάξεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου—Τὰ ἀγιάσματα ἐν μέσῳ τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως—Ἀναστενάγια εἰς τὸ Κωστή Ἀγαθουπόλεως, — Πίνδαρος «ὔδαρ μὲν ἄριστον» — Τὸ ἐξαιρετικὸν θέαμα τοῦ Βοσπόρου—Τὰ πολυπληθῆ ἀγιάσματα—Ἡ πάγκαλλος πηγὴ τοῦ παραδείσου.

Ὁ Κύριος ἡμῶν ἑξεκάθηρε τὸν φοβερὸν Λεβιαθάν, τὸν Τυφῶνα, τὸν ἄγριον δράκοντα τῆς θαλάσσης, ὅστις διελαλήθη ὑπὸ τοῦ Δαβὶδ «δράκων οὔτος, ὃν ἔπλασας, ἐμπαίζειν αὐτῇ». Οὔτος τὸ πάλαι εἶχε τρομοκρατήσει ὄλους τοὺς θεοὺς καὶ θεαίνας τῆς θαλάσσης καὶ προκάλει μεγάλας μάχας καὶ ἀναστατώσεις, ἀλλὰ κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, ὡς ψάλλει ἡ ἐκκλησία εἰς τὰ Θεοφάνεια: «Ἀδὰμ τὸν φθαρέντα ἀναπλάττει ρεῖθροις Ἰορδάνου καὶ δεκόντων κεφαλὰς ἐμφωλευόντων διαθλάττει, ὁ βασιλεὺς τῶν αἰῶνων Κύριος, ὅτι δεδόξασαι». Ὡδὴ α', τροπ. 2.

Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ὔδαρ ἦν ἐνδιαίτημα τοιούτων θείων καὶ ὑπερφυσικῶν ὄντων ἀπεδόθη αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πλὴν τῆς καθαρτικῆς καὶ ἀγνιστικῆς δύναμις· διὸ καὶ εἰς ἕκαστον ἱερὸν αἰ λούσεις τῶν μουμένων προηγούντο καὶ αἱ ἱεραὶ πηγαὶ καὶ οἱ λουτρῶνες παρεῖχον καὶ τὴν ὑγιείαν τοῖς πάσχουσιν. Περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις Μικρῶν ἑλευσινίων ὁ ῥήτωρ Ἰμέριος (3,4) γράφει: «νῦν πλούσια μὲν Ἰλισσοῦ καὶ διαφανῆ τὰ νάματα καὶ τάχα Δηοῦς

τὴν ὄψιν εὐπρεπὴς ἀνὴρ, ὃς πυθόμενος παρ' αὐτῶν τὰς δυσπραξίας τὰς αὐτῶν ἐκλήσατο θέμεν τὰν κλίναν, ἐφ' ἧς τὰν Σωστράταν ἔφερον, ἔπειτα τὰν κοιλίαν αὐτῆς ἀνοχίσας ἐξαιρεῖ πλῆθος ζύμας ἀμπολυ (ἔλμινθας Καβ.) δύο ποδονιπτήρας· συνράψας δὲ τὰν γαστέρα καὶ ποιήσας ὑγιῆ τὰν γυναῖκα τάν τε παρουσίαν τάν αὐτοῦ παρεφάνιξε (παρενεφάνιξε) ὁ Ἀσκλαπιὸς καὶ ἴατρα ἐκέλετο ἀποπέμπειν εἰς Ἐπίδαυρον» (σ. 7—8, Καββαδία σ. 29, 26). Βεβαίως πολλοὶ θὰ σκανδαλίζωνται, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀρχαίῳ τητι ἐγίνοντο θαύματα. Ἄλλ' ὡς παρατηρεῖ τις ἡ θαυματοποιία αὕτη ἦτο ἀγυρτεία. 1) διότι εἰς τὸν ναὸν μόνον ἐγίνοντο καὶ δὴ ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ καθ' ὕπνον. 2) Ὡρίζετο ἀμοιβὴ καὶ προσφορὰ εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ τῆς λατρικῆς Ἀσκληπιοῦ. Ταῦτα μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ ἱερεῖς ἀπετέλουν λατρικὸν σύλλογον, καὶ ἡ ἀναγραφὴ ἦτο εἶδος διαφημίσεως (βλ. Rochas d' Aigium, «La science des philosophes et l'art des thaumaturges dans l'antiquité». Paris, 1882. O. Weinreich, «Antike Heilungswunder». 1909. Ἀξιόλογον ἔργον συγκριτικὸν ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ διακρίβωσιν τῶν γενομένων ἱαμάτων). Οἱ ἀσθενεῖς ὑπεβάλλοντο εἰς αὐστηρὸν δίαιταν, αἱ καθάρσιναι πλύσεις καὶ αἱ ἄλλαι τῶν ἱερέων ὁδηγαὶ ἐρμηνευόντων τὰ ὄνειρα κατὰ τὴν ἐν τῷ ναῷ ἐγκοίμησιν, καὶ δὴ ἡ πίστις ἐπέφερον πολλάκις τὴν θεραπείαν (βλ. κατ.).

(=Δημήτηρ) μαντεύεται πάλιν ὁ ποταμὸς τὰ μυστήρια.»¹ Πρὸ τῶν Μεγάλων οἱ κήρυκες διελάουσαν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως: «ἄλαθε μύσται» δηλ. πορεύεσθε εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπου ἐλάμβανον τὸ καθαρτήριο βάπτισμα, ἧτις ἀμίαντος οὔσα κλύζει «πάντα τ' ἀνθρώπων κακά». Ἐνταῦθα ἱεροποιεῖτο καὶ ἀπέβαλλε τὸ κοσμικὸν ὄνομα ὁ Ἱεροφάντης, οὕτω πλέον κατὰ τέλεσιν τῶν μυστηρίων καλούμενος². Δεύτερον λουτρὸν ἠκολούθει ἐν Ἐλευσίनि ἐκ τοῦ ὕδατος τῆς κρήνης, ἧτις ἔκειτο παρὰ τὰ μεγάλα προπύλαια. Ἐκεῖ εἰς ἕκαστον τῶν 8 κρουνῶν εἶχον καὶ λεκάνην, ὅπου οἱ μύσται ἐλούοντο διὰ περιχύσεως, καὶ οὕτω εἰσῆρχοντο καθαροὶ εἰς τὸν ἱερὸν περιβόλον. Καὶ τὸ ἐν ἅσκει Ἐλευσίνιον εἶχε τὴν φιάλην πρὸς πλύσιν τῶν χειρῶν τῶν πιστῶν.³ Τὰ αὐτὰ ἐτελοῦντο καὶ ἐν Δελφοῖς εἰς τὰ ὕδατα τῆς Κασταλίας, ἐνθα ἐπίσης πρὸ τῶν καθαρσίων ἐτηρεῖτο νηστεία, καὶ οὐ μόνον οἱ προσκυνηταὶ ἐλούοντο πρὶν τῆς ἐξαγορεύσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ προμάντις. «Κασταλία δὲ πηγὴ ἐν Πυθίᾳ (Πυθῶνι) εἰς ἣν λούουσι τὰς ἱεροδούλους παρθένους μελλούσας θεοπρόπιον φθέγγεσθαι παρὰ τῷ τρίποδι⁴». Καὶ ἐν γένει οἱ ἱερεῖς καὶ μάντιες πρὸ πάσης θυσίας ἔδει νὰ καθαρίζωνται ὅθεν καὶ ὁ Πορφύριος ἐγκαλῶν τούτοις ἐπὶ ἀμελείᾳ παρατηρεῖ: «Νῦν δὲ ἐσθῆτα μὲν λαμπρὰν περὶ σῶμα μὴ καθαρὸν ἀμφιεσαμένοις οὐκ ἀρκεῖν νομίζουσι πρὸς τὸ τῶν θυσιῶν ἀγνόν⁵».

Εἰς τὰ προπύλαια τῶν ἀρχαίων ναῶν ὑπῆρχον τὰ περιρραντήρια, ἐνθα πᾶς τις ἀπονιπτόμενος ἢ περιρραίνόμενος εἰσῆρχετο εἰς τὸν ναόν. Κατὰ τὸν Λουκιανόν, περὶ θυσιῶν 13 «τὸ μὲν πρόγραμμα φησι μὴ εἰσιέναι εἴσω τῶν περιρραντηρίων, ὅστις μὴ καθαρὸς ἔστι τὰς χεῖρας». Ὅριον δὲ ἦν τοῦ ναοῦ τὸ περιρραντήριο, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ὁ Πολυδεύκης (I, 8): «εἴη δ' ἂν ὁ μὲν εἴσω τῶν περιρραντηρίων τόπος ἔνθεος, ἱερός, καθιερωμένος, ἀβέβηλος, ὁ δὲ ἔξω βέβηλος». Γενικῶς εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τοὺς θρησκευομένους τὸ ὕδωρ ἐθεωρεῖτο καθαρτικὸν καὶ ἀπαραίτητον εἰς πάντα εἰσερχόμενον πρὸς λατρείαν ἐν ἱερῷ χώρῳ. Παρὰ τὴν πύλην ὑπῆρχε τὸ ἡγιασμένον ὕδωρ, ὡς

1. Βλ. Γουδῆ, «Τὰ μυστήρια τῆς Ἐλευσίνας», σ. 28.

2. Εὐριπ. Ἰφιγ. Ταύρ. 1193. βλ. Γουδῆ 43—44.

3. Αὐτ. σ. 60.

4. Σχολ. εἰς Εὐριπ. Φοιν. 224.

5. «Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων» 11,19 καὶ ὁ Ἡσίοδος «κάθ' δύναμιν δ' ἔρδειν ἱέρ' ἀθανάτοισι θεοῖσιν ἀγνώως καὶ καθαρῶς» Ἔργ. Ἡμ. 336. Α Π. Ἀραβαντινοῦ, «Ἀσκληπιὸς καὶ Ἀσκληπιεῖα», Λειψία, 1907, σ. 15. Τ. Σακελλαρίου, «Τὰ λουτρὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» Ἀθήναι, 1940. Τοῦ ἡρώως Ἀμφιαράου ὑπῆρχε ναὸς καὶ ἐν Συκαῖς (Γαλατῆς) τοῦ Βυζαντίου (Μελετίου γεωγραφία Γ', σ. 64). Περὶ ἱερῶν πηγῶν καὶ λαματικῶν λουτρῶν ἐν τῇ ἀρχαιότητι παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ περισπούδαστον ἔργον (μετὰ πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας) τοῦ Chr. Fr. Harless, «Die Zämlichen Heilquellen und Kurbäder κτλ». Leipzig, 1846—1848. Ὁ καθηγητὴς κ. Εμμ. Ἐμμανουήλ ἔγραψεν ἐν τοῖς Ἀρχείοις τῆς φαρμακευτικῆς, Ἀθήναι 1935, «Λουτρὰ καὶ λαματικά ὕδατα ἐν τῇ ἀρχαιότητι». ἃς ἔχη τοῦτο ὑπ' ὄψιν εἰς β' ἔκδοσιν.

εἶπομεν. «Ἄλλ' ὁ μὲν παῖς, δι' οὗ τῆς χειρὸς ῥέει τὸ ὕδωρ, Λακεδαιμονίων ἐστί, οὐ μέντοι τῶν γε περιῶρντηντηρίων οὐδέτερον». Ταῦτα γράφει ὁ Ἡρόδοτος (I, 51) περὶ τοῦ Κροίσου, ὅστις δύο περιῶραντήρια, χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν, ἀνέθηκεν εἰς τοὺς Δελφούς, καὶ εἰς τὸ ἐν ἐπλαστογραφεῖτο τὸ ὄνομα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Ἐκτωρ πρὶν ἢ προσενέγκῃ τῷ Διὶ θυσίαν νίπτει τὰς χεῖρας :

«χερσὶ δ' ἀνίπτοισι Διὶ λείβειν αἶθοπα οἶνον ἄζομαι»
(ἄζομαι, εὐλαβοῦμαι, φοβοῦμαι).

ἡ θυσία δι' οἶνου. πλήρες τοῦτο παρ' Ἡσιόδῳ Ἔργ. καὶ ἡμερ. 724 :
«μηδέ ποτ' ἐξ ἠοῦς Διὶ λειβέμεν αἶθοπα οἶνον
χερσὶν ἀνίπτοισιν μηδ' ἄλλοις ἀθανάτοισιν».

Τὴν ἀρίστην περὶ τοῦ ἔθους τούτου ἐρμηνείαν παρέχει εἰς ἡμᾶς ὁ Ἰπποκράτης «Περὶ ἱερῶν νόσου» 2 : «ὄροις τοῖσι θεοῖσι τῶν ἱερῶν καὶ τῶν τεμενέων ἀποδεικνύμενοι ὡς ἂν μηδεὶς ὑπερβαίῃ, εἰ μὴ ἀγνεύει· εἰσιόντες δὲ περιῶραινόμενοι, οὐχ ὡς μαινόμενοι, ἀλλ' εἴ τι καὶ πρότερον ἔχοιμεν μῦσος τούτου, ἀφαγνιούμενοι». Οὕτως ἐπιστεύετο, ὅτι εἰς τὰ ὕδατα εὕρισκον καθαρτήριον δύναμιν, ὡς ἐκείνην, ἣν ἐζήτουν εἰς τὰ ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνος· ὅθεν ὁ Ἐκτωρ ἀνωτέρω ἐφοβεῖτο νὰ προσφέρῃ σπονδὰς εἰς τὸν Δία ἀνίπτοις χερσὶν καὶ ὁ Ἀγαμέμνων διέταξε τὸν λαὸν πρὶν δώσῃ τὰς ἐκατόμβας εἰς τὸν χολωθέντα Ἀπόλλωνα νὰ λουσθῇ εἰς τὴν θάλασσαν (Ἰλ. Α', 313). Ἄλλ' ἡ χρῆσις τοῦ ὕδατος ἐν τοῖς ἱεροῖς τῶν ἀρχαίων δὲν ἦτο μόνον καθαρτική καὶ ἀγνιστική, ἀλλὰ καὶ θεραπευτική καὶ μάλιστα εἰς τὰ μαντικά θεραπευτήρια. Ἐν Ἀττικῇ παρὰ τὸν Ὀρωπὸν ὁ ἥρωρς Ἀμφιάραος κατεπόθη μετὰ τοῦ τεθρίππου ὑπὸ τῆς γῆς καὶ ἐξεβράσθη ἐκ τῶν ὑποχθονίων ἔπειτα ὡς ἰατὴρ θεὸς καὶ μάντις. Εἰς τὰ ἱματικά ἐν Ἀμφιαραεῖω λουτρά, ἀποτελοῦντα σπουδαιότατον τμῆμα τοῦ θεραπευτηρίου, ὑπῆρχον ψυχρὰ καὶ θερμὰ ὕδατα. Διὰ τὰς ποικίλας ἰάσεις οἱ Ἀθηναῖοι ἐστεφάνωσαν τὸν Ἀμφιάραον (δηλ. τὸ ἄγαλμα) χρυσοῦ στεφάνῳ «ἐπειδὴ ὁ θεὸς καλῶς ἐπιμελεῖται τῶν ἀφικνουμένων Ἀθηναίων εἰς τὸ ἱερὸν ἐφ' ὑγείᾳ καὶ σωτηρίᾳ πάντων τῶν ἐν χώρᾳ». (Πausanias) ¹. Εἰς τὸ Τροφώνιον ὑπάρχουσι λουτήρες κατὰ

1. «Ἔσει δὲ Ὀρωπίοις πηγὴ πλησίον τοῦ ναοῦ, ἣν Ἀμφιαράου καλοῦσιν, οὕτε θύοντες οὐδὲν ἐς αὐτήν, οὕτε ἐπὶ καθαρσίῳς ἢ χέρονιβι χρῆσθαι νομίζοντες· νόσου δὲ ἀκεσθείσης ἀνδρὶ μαντεύματος γενομένου καθέστηκεν ἀργυρον ἀφείναι καὶ χρυσὸν ἐπίσημον ἐς τὴν πηγὴν· ταύτη γὰρ ἀνελθεῖν τὸν Ἀμφιάραον λέγουσιν ἤδη θεόν» Pausan. I, 34, 4. Ἡ πηγὴ οὕτως ἐθεωρεῖτο ἱερὰ καὶ οὕτε λουτρὸν οὕτε νίψις χειρῶν ἐπετρέπετο· ἦτο ἀψυστος τὸ ὕδωρ (σωστὸν ἁγίασμα)· ἐντὸς δὲ τοῦ ἁγιάσματος τούτου, ὅπερ ἔκειτο εἰς τὸ «ἄδυτον», ἐρρίπτοντο καὶ τὰ δύο νομίσματα (ἄλλοι γράφουν 9 ὄβολοι), ὅπως νῦν εἰς τὸν ἁγίασμον ρίπτουν οἱ χριστιανοί. Ἐκτὸς τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Βασ. Λεονάρδου, ὅστις ἔκαμε τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἀμφιαραεῖου, βλ. καὶ Därrbach «De Ororo et Amphiaraiio sacro». Paris, 1884.

μέρος. Κατέρχεται δὲ ὁ μουύμενος ἐν τῷ ἄνθρωπῳ οὕτω : Φέρουσι αὐτὸν εἰς τὸν ποταμὸν Ἐρκυαναν καὶ λούουσιν ἐν καιρῷ νυκτὸς δύο μειρακίσκοι χριόντες ἐλαίῳ καὶ παραδίδουσιν εἰς τοὺς ἱερεῖς· οὗτοι ὀδηγοῦσιν αὐτὸν εἰς τὸ μαντεῖον, εἰς τὰς παρακειμένας δύο παραπλεύρους ἱερὰς πηγὰς. «Ἐνταῦθα δὴ χρὴ πειν». Αἱ ἀντιμέτωποι πρὸς τὸ ἄκρον πηγαὶ εὐρίσκονται μέχρι σήμερον εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς Λεβαδείας ἐντὸς συσκίου ἄλσους. Κάτωθεν δὲ ἀκριβῶς τοῦ ἄντρου πηγάζει ὁ ποταμός. Εἰς τὸ εἰς ἄκρον μυστικοπαθὲς τοῦτο μέρος ἔπινε τὸ μαντικὸν ὕδωρ ὁ προσερχόμενος ἀπὸ πηγῆς διαυγεστάτης καὶ παφλαζούσης ἐκ τῆς ἀφθονίας τοῦ ὕδατος, σκιαζομένης καὶ νῦν ἔτι ὑπὸ δυάδος αἰωνοβίων καὶ συνηρεφῶν πλατάνων καὶ πλαισιουμένης ὑπὸ ὄγκωδῶν βράχων. Ἀρύεται οὕτω «τὸ Λήθης τε ὕδωρ καλούμενον, ἵνα λήθη γένηται οἱ πάντων, ἃ τέως ἐφρόντιζε, καὶ ἐπὶ τῷδε ἄλλο αὐτίς ὕδωρ πίνει Μνημοσύνης, ἀπὸ τούτου τε μνημονεύει τὰ ὀφθέντα οἱ καταβάντι»¹· τότε (δηλ. κατήρχετο εἰς τὸ ἄντρον τοῦ μάντεως· «κατάβασις δὲ οὐκ ἔστι πεποιημένη σφίσιν ἐς τὸ ἔδαφος· ἐπειδὴν δὲ ἀνὴρ ἔρχεται παρὰ τὸν Τροφώνιον, κλίμακα αὐτῷ κομίζουσι στενὴν καὶ ἐλαφράν, καταβάντι δὲ ἔστιν ὅπῃ μεταξὺ τοῦ τε ἐδάφους καὶ τοῦ οἰκοδομήματος σπιθαμῶν δύο τὸ εὖρος, τὸ δὲ ὕψος ἐφαίνετο εἶναι σπιθαμῆς». Ἐνταῦθα διὰ τῆς στενῆς ταύτης ὀπῆς προεμβάλλων τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐνέπιπτεν εἰς τὸ ἄντρον, «ὥσπερ ποταμῶν ὁ μέγιστος καὶ ὠκύτατος συλληφθέντα ὑπὸ δίνης ἀποκρύψειεν ἄν ἄνθρωπον»². Καὶ εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ἐπιδαύρου, ὅπου τεράστια ἐτελοῦντο ἰάματα, ψυχρὰ καὶ θερμὰ λουτρὰ προηγοῦντο τῆς εἰς τὸ ἄδυτον εἰσαγωγῆς τοῦ νοσοῦντος, ὅπου διὰ τῆς ἐγκοιμήσεως ἐπήρχετο ἡ ἴασις³.

Τὰ λεγόμενα ἰάματα ἢ τὰς θεραπείας τῆς Ἐπιδαύρου ἠρμήνευσεν ὁ Καββαδίας ὁ ἐνεργήσας τὰς ἀνασκαφὰς καὶ ἀνακαλύψας τὰς σπουδαίας ἐπιγραφάς. Παρεμβάλλομεν ὧδε αὐτολεξεὶ τὰ γραφόμενα, πρὸς ἃ ἔχομεν ριζικὰς ἀντιρρήσεις. Προχείρως λέγομεν, ὅτι γενικῶς εἶναι παραδεδεγμένον, ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεοποιήθη παρ' Ἑλλήσιν, ὅτι τὴν ἱατρικὴν ἥσκησε καὶ βοτάνας πρὸς τοὺς πάσχοντας ἐπενόει ἐκ τῆς γῆς ἐπιστήμη ταύτας ἐφευρίσκων» κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον» (*Migne, Patr. gr.* 25, στ. 184). Ἐπομένως ἐθεράπευε διὰ φαρμάκων, ἄλλως θὰ εἶχον παραδώσει εἰς ἡμᾶς οἱ γράψαντες τὴν θαυματουργικὴν τέχνην. Ἄλλ', ὡς βλέπομεν καὶ εἰς τὰ «ἰάματα», ὁ ἀσθενὴς ὑπεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἱερέων εἰς καθάρσεις καὶ ἄλλας προπαρασκευὰς διὰ

1. Πausanias IX, 39,7.

2. Αὐτ. IX, 39,11. Βεβαίως ὅπως τρομερὰ ἦν ἡ διελεύσις εἰς τὸ ἄντρον, οὕτω καὶ τὰ ἀκούσματα· διὸ καὶ ὁ μυηθεὶς οὐδέποτε ἐγέλα διὰ βίου, ὅθεν καὶ ἡ παροιμία «ἐς Τροφώνιον μὲμάντευται» ἐπὶ τῶν ἀγελάσεων.

3. Ἐπειδὴ ὑπάρχει ὁμοιότης τις εἰς τὰ θαύματα, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν ἐν τῷ Νεωρίῳ ἴασιν τῆς γυναικὸς ὑπὸ τῆς Θεοτόκου μετὰ τὰ ἄνωτ. λεχθέντα προσθέτομεν καὶ ταῦτα.

τὴν ἐπικειμένην ἰατρικὴν ἐπέμβυσιν. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἱερέων πρόχειρον ἐξέτασιν ἐλάμβανεν ὁ ἀσθενὴς ὁδηγίαν πρὸς ἀνακούφισιν ἕκ τοῦ πάθους καὶ πρὸς τελείαν ἐνίοτε θεραπείαν. Ἡ ἐγκοίμησις ἐγένετο εἰς ἐκείνους, οἵτινες εἶχον ἀνάγκην ἐγχειρήσεως. Ἀλλὰ διερωτᾶται τις, διατί ἡ ἐγκοίμησις αὕτη ἐν τῷ ναῷ μάλιστα καὶ ἱεροκρυφίως ἢ τέλεισι τῆς θαυματουργίας εἰς τὸ ἄβατον ἢ ἄδυτον μέρος αὐτοῦ; Διατί νὰ μὴ γίνηται ἐν πλησιφαεῖ ἡμέρᾳ καὶ ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων; Εἶτα ἄλλη μαγγανεία ἐπηκολούθει, τὰ ὄνειρα. Οἱ ἐγκοιμηθέντες ἐν τῇ ὑπερδιεγέρσει τῶν νεύρων ἔβλεπον σχετικὰ πρὸς τὴν θεραπείαν ὄνειρα, ἀφοῦ ὑπνωττον μὲ τὸ συναίσθημα τῆς ἐμφανίσεως καθ' ὑπνον τοῦ θεράποντος θεοῦ. Ἀφυπνιζόμενοι ἔαν δὲν ἤξιουντο τῆς θείας ἐμφανίσεως διηγούντο τὸ ὄραμα εἰς τοὺς ἱερεῖς, οἵτινες ἔκαμνον συνήθως τὰ θαύματα, διότι ἦσαν ἀσκληπιάδαι παρέχοντες ὁδηγίαν καὶ φάρμακα. Ἀλλ' ὑπάρχει μαγγανεία καὶ ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς. Ἐκτίθενται τερατώδεις θεραπείαι καὶ ὅλως ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν. καὶ τὸ τελευταῖον, ὅπερ περιτράνωσ ἀποδεικνύει τὴν ἀγυρτείαν, εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν προτέρων καθωρίζετο καὶ ἡ ἰατρικὴ ἀμοιβή! (βλ. Hamilton, «Θαύματα ἐν ἐθνικοῖς καὶ χριστιανικοῖς ναοῖς», 1906). Ἀλλ' ἄς ἀκούσωμεν τὸν Καρβαδίαν.

«Τὰ ἀναγεγραμμένα ἰάματα εἶναι κυρίως εἰπεῖν θαύματα, διότι ἅπαντα γίνονται οὐχὶ διὰ θεραπευτικοῦ τινος μέσου, ἀλλὰ δι' ὀπτασίας, διὰ τῆς καλουμένης ἐγκοιμῆσεως. Ὁ ἀναγινώσκων αὐτὰ νομίζει ἀληθῶς, ὅτι ἀναγινώσκει τὰ ἐν Συναξαρίοις θαύματα τῶν ἁγίων τῆς ἐκκλησίας μας! καὶ πείθεται, ὅτι καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων θρησκεία εἶχε τοὺς θαυματουργοὺς αὐτῆς ἁγίους καὶ τὰ μοναστήριά της, διότι ἅγιος κατὰ τὴν χριστιανικὴν τῆς λέξεως σημασίαν ἦτο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ μοναστήριον τὸ ἱερόν. Ὁ Ἀριστοφάνης ἄρα, διακωμῶδων ἐν τῷ «Πλούτῳ» αὐτοῦ τὰς δι' ἐγκοιμῆσεων θεραπείας τῶν ἀσθενῶν ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατ' οὐδὲν παρεμόρφωσε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐξέθηκε τὰ πράγματα ὡς εἶχον ἀκριβῶς κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους.

«Οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸ ἱερόν ἀσθενεῖς, ἀφ' οὗ ἐτέλουν τινὰς ἱεροτελεστίας συντελούσας εἰς τὸ νὰ ἐξάρωσι τὴν πίστιν αὐτῶν εἰς τὸ θεῖον (ἴδε σ. 70) κατεκλίνοντο ἐν τῷ παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀβάτῳ. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμῶντο ἐνεφανίζετο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἐθεράπευεν αὐτούς, ὥστε τὴν πρωτὴν ἐξήρχοντο οὗτοι ἐκ τοῦ ἀβάτου ὑγιεῖς. Ἄν οἱ ἀσθενεῖς ἔβλεπον ὄνειρόν τι, ὅπερ ἐξήγουν μετὰ ταῦτα οἱ ἱερεῖς, ἢ ἂν αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπεδείκνυεν αὐτοῖς τὰ πρὸς θεραπείαν μέσα, τὴν χρῆσιν δηλ. φαρμάκων κ.τ.λ. θὰ ἐδυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἐν τῷ ἱερῷ ἦτο δυνατὸν νὰ ἡσκειτο θεραπευτικὴ τις τέχνη. Τὸ συμπέρασμα ὁμῶς τοῦτο ἀποκλείεται καθ' ὀλοκληρίαν, ἀφ' οὗ οὐδὲν τοιοῦτον ἐγένετο, ἀλλ' ὁ Ἀσκληπιὸς ἐμφανιζόμενος ἐθεράπευεν αὐτὸς ἀμέσως τοὺς ἀσθενεῖς. Ἐξ ἄλλου δὲν δύνатаί τις νὰ πειραθῇ δηλ. ὅτι ἡ θεραπευτικὴ τις τέχνη ἡσκειτο ἐν τῷ ἱερῷ καὶ τὰ ἰάματα πραγματικῶς ἐγίνοντο, ἀλλ' οἱ ἱερεῖς ἀπέδιδον αὐτὰ τῷ θεῷ θέλοντες οὕτως καὶ τὴν ἐπιση-

μότητα τοῦ ἱεροῦ νὰ ἐπαυξήσῃσιν καὶ τὴν ἰατρικὴν αὐτῶν τέχνην μυστικὴν νὰ τηρῶσιν. Τοιοῦτος τις ἰσχυρισμὸς ἐδύνατο νὰ ἔχη πιθανότητά τινα, ἀν ἐπρόκειτο μόνον περὶ ἀνθρωπίνως δυνατῶν ἰαμάτων, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ χωλῶν καὶ τυφλῶν, περὶ γυναικὸς φερούσης τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ πέντε ἔτη καὶ τῶν τοιούτων.

«Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶναι, ὅτι ἡ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἀνάπτυξις καὶ ἔξαρχις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ μεγάλη τοῦ ἱεροῦ τούτου ἐπισημότης δὲν ἦσαν ἀποτελέσματα τῆς ἐν αὐτῷ ἀσκήσεως ἰατρικῆς τινος τέχνης, διότι οὐδεμίαν θεραπευτικὴν ἡσκεῖτο ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ τῆς δεισιδαιμονίας καὶ εὐπιστίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. ὅτι δὲ τοιαῦτα ἀποτελέσματα ἐδύνατο νὰ ἔχη ἡ εἰς τὸ θεῖον πίστις, ὅτι τὸ ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου ἐδύνατο τοσοῦτον νὰ ἐξαρθῇ κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἀπλῶς διὰ μέσων στηριζομένων ἐπὶ τῆς δεισιδαιμονίας ἄνευ ἀσκήσεως ἐν αὐτῷ θεραπευτικῆς τινος τέχνης, δὲν ἔχει τι τὸ παράδοξον δι' ἡμᾶς ἔχοντας ὑπ' ὄψιν αὐτὰ τὰ σήμερον τελούμενα ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ναοῖς ἰάματα. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰ γινόμενα ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας ἐν Lourdes, οὔτε ἐν τῷ ναῷ τῆς Εὐαγγελιστρίας ἐν Τήνῳ· ἀρκεῖ νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς θαύματα γινόμενα ἐν μέσαις Ἀθήναις, τὰ μετὰ τοσαύτης βεβαιότητος καὶ πειθοῦς ἀναγγελλόμενα καὶ διαδιδόμενα, ὥστε καὶ ἀνεπτυγμένους ἀνθρώπους νὰ ἐμβάλωσιν ἀληθῶς εἰς πειρασμὸν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ταῦτα νὰ γίνωνται ὑπ' αὐτῶν πιστευτά. Ἄλλως οὐδὲ δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι τινὰ τῶν κατ' ἐπιφασιν θαυμάτων τούτων εἶναι ἀληθῶς πραγματικὰ ἰάματα γινόμενα εἰς κατὰ φαντασίαν ἀσθενεῖς, εἰς νευροπαθεῖς καὶ ὑστερικοὺς ἀνθρώπους» (270-275)¹.

Ἄλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν περὶ τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ τῶν πηγῶν. Πρὸς τὸν εἰρημένον λοιπὸν σκοπὸν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἁγιασμὸν ἐν τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ, οὐ μόνον διετηρήθησαν αἱ πηγαὶ αἱ ἱεραὶ, ἀλλὰ καὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν. Τὰ ὕδατα καθηγιασθήσαν διὰ τῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας, καὶ τὸ βάπτισμα ἐκείνου ἔμελλε νὰ γένηται «φῶτισμα, ἀφθαρσίας ἔνδυμα καὶ λουτρὸν παλιγγενεσίας» διὰ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ², καὶ τὰς ὀκτακρόνους καὶ ἔννεακρόνους τῶν ἀρχαίων ἱερῶν πηγῶν ἔμελλον ν' ἀντικαταστήσωσιν διὰ τῶν βαπτιστηρίων, ἅτινα καὶ «πηγαὶ ἱερῶν ναμάτων» καὶ «κολυμβήθραι τοῦ πνεύματος» ὀνομαζόμενα ἦσαν ὀκτάγωνα καὶ πολύγωνα³ καὶ διὰ τῶν ἐν τοῖς τῶν ναῶν προπυλαίοις ἢ ἐν τῷ «μεσιαύλῳ» περιστύλων συνήθως φιαλῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῆς φιάλης τῆς ἁγίας Σοφίας.

1. Καββαδία «Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν κτλ.» Ἀθήναι, 1900 σ. 270—275. Τὰ ἰάματα ἐξεδόθησαν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς μέγα σχῆμα ἐφημερίδος πολυτελῶς μετὰ γαλλικῶν σημειώσεων.

2. Γρηγ. Ναζιανζ. λόγ. εἰς τὸ βάπτισμα κεφ. μ'.

3. Ἦσαν εὐμεγέθη κτεῖρια ἰδίᾳ ἐν ταῖς μητροπόλεσιν, ὅπου ἠδύνατο ἑκατοντάδες νὰ βαπτισθῶσι συγχρόνως βλ. Καλλινίκου, «Ὁ χριστιανὸς ναός», σ. 92 ἑ.

Ἐνθα ῥόος κελαδῶν ἀναπάλλεται ἠέρι πέμπειν
 ὀλκὸν ἀναθρώσκοντα βίη χαλκήρεος αὐλοῦ
 ὀλκὸν ὄλον παθέων ἐλατήριον κτλ¹.

Ἐξηγήθη καὶ ὑπεστηρίχθη ἡ γνώμη, ὅτι τὰ ἐν Κ)πόλει καὶ τῇ λοιπῇ Θράκῃ ἀγιάσματα εἰσι λείψανα ἀρχαίων². Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρω ἐν Ἀθήναις τὸ περιοδικόν, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς ἐν πολλοῖς γνώμης εἶναι καὶ ὁ *Μ. Γεδεών*³ καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὰ λουτρά ἐν τοῖς ναοῖς (βλ. κατωτ.) εἰς ἃ κατ' ἀρχὰς ἔλουον μετὰ τὴν διδασκαλίαν τοὺς ἐθνικούς, κατὰ τὰς Ἀποστ. διαταγὰς, ἀρχαία κληρονομία δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ πρᾶξις αὐτή, καίτοι πρωθύστερος· διότι, ὡς εἶδομεν, οἱ ἀρχαῖοι πρὸ τῆς διδασκαλίας ἔλουοντο. «Υπόγειά τινα πανάρχαια, κείμενα ἐν τοῖς προαστείοις (τῆς Κ)Πόλεως)». Ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἐν ἀγίοις *Μαρκιανοῦ οἰκονόμου* τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας γίνεται λόγος καὶ περὶ τοῦ ἀγιάματος τοῦ ἀνεγειρομένου ἐντὸς μεγάλου ναοῦ τῆς ἀγίας Ἀναστασίας, «τοῦ ἐν τοῖς *Δομνίνου ἐμβόλοις* ὄντος» ὅπου καὶ τὰ λείψανα τῆς μάρτυρος. Ὁ βιογράφος παραβάλλων αὐτὸ πρὸς τὴν «Προβατικὴν κολυμβήθραν» γράφει: «Ἐνταῦθα δὲ μείζω τὰ θαύματα· ἐκεῖ μὲν γὰρ διὰ τῆς τοῦ ἀγγέλου τοῖς ὕδασι ἐπιφοιτήσεως ἕνα μόνον καὶ αὐτὸν δυσχερῶς ὑπῆρχε θεραπεύεσθαι . . . ἐν τούτῳ δὲ δεσποτικῆς οὔσης τῆς χάριτος καὶ ἐπιφανείας ἀμαρτημάτων μὲν οἱ τῷ ἀγίῳ φωτίσματι προσιόντες ἀφαισιν λαμβάνουσιν, οἱ δὲ τῷ σεπτῷ οἴκῳ προστρέχοντες καὶ νόσων ποικίλων καὶ πάσης βιωτικῆς ἀπαλλάσσονται δυσκολίας. Ἐδειξε δὲ ὁ πατήρ, ὅτι τῆς Προβατικῆς εἰργάσατο σχήματι· καὶ γὰρ θόλοις τὸν ὄροφον καταμερίσας καὶ χρυσολίθῳ κατακοσμήσας τὰ τῶν νοσούντων ἀπειργάσατο σχήματα . . .» (Ἐορτολ. Γεδεών, σ. 275).

Τὰ ἀγιάσματα ἐν τοῖς προαστείοις τῆς Κ)Πόλεως εὐρίσκονται ἐν μέσῳ θελκτικῶν λειμώνων καὶ τερπνῶν παραδείσων ἐπὶ ἀναπεπταμένου ἐδάφους, ὅπως τὸ Βαλουκλῆ. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτον, ὅτι ἀνέκαθεν αἱ θρησκευτικαὶ πράξεις συνεδέθησαν πρὸς τὰς καλλονὰς τῆς φύσεως καὶ προσφέρονται τῷ πλάστῃ ἐν μέσῳ ἀλσωδῶν καὶ καταρρῦτων παραδείσων. Τὰ ἀναστενάρια—λείψανον τῆς διονυσιακῆς λατρείας—μέχρι σήμερον τελοῦνται εἰς τὸ χωρίον Κωστῆ τῆς Ἀγαθουπόλεως ἐπὶ δασώδους ἐκτάσεως 2—8 στρεμμάτων, ὅπου εὐρίσκονται τὰ ἑξῆς ἀγιάσματα 1) τοῦ ἁγ. *Κωνσταντίνου*, 2) τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, 3) τοῦ ἁγ. *Παντελεήμονος*, 4) τῆς ἁγ. *Παρασκευῆς*, 5) τοῦ προφ. Ἡλιοῦ καὶ 6) τοῦ ἁγ. *Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου*³. Εἰς τὴν πλεον περι-

1. *Σιλεντάριος*, «ἔκφρασις ἀγ. Σοφίας», στίχ. 596—8.

2. Νεολόγου Ἐπιθεώρησις II, Κ)Πολις 1893, σ. 224—5.8 II. 41,2 κ. δ. Βλ. ἐν τέλει παράρτ., διότι τὸ περιοδικόν ἐσχάτως ἠγόρασα.

3) Περὶ τῆς ἐξαιρέτου τῶν ἀγιασμάτων τοποθεσίας μνημονεύομεν ὡδε τῶν «εὐπεριγράπτων πηγῶν» τοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Δέρκων Ἀρβανιτοχωρίου (Βέσκοζ) ὅπου πολυ-

καλλῆ¹ καὶ ἀξιοθέατον ἑξοχὴν τῆς Κ)πόλεως, τὸν Βόσπορον, ὅπου ἡ ἀνθρωπίνη φιλόκαλος προσπάθεια συναμιλλᾶται πρὸς τὰ ἑξαιρέτα τῆς φύσεως δῶρα, ὑπάρχουσι τὰ πολυπληθέστερα ἁγιάσματα². Οἱ ἀρχαῖοι ἐκπληττόμενοι πρὸ τοῦ μεγαλείου πολυδίνου ποταμοῦ προσέφερον αὐτῷ λατρείαν, ὅπερ ἀπηχοῦσι καὶ αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων: «Ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμόν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι» (ἱϛ', 13). Ὁ ὑπικέτης Θηβαῖος αἰοιδὸς ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐν Βοιωτίᾳ ἀφθονίαν τῶν ὑδάτων καὶ τὴν ἐκ τούτων δαψίλειαν τῶν βιωτικῶν ἀγαθῶν ὑπερύψωσε τὸ θεῖον τοῦτο δῶρον καὶ ἔξειμήγησε ὑπὲρ τὸν χρυσόν: «Ἄριστον μὲν ὕδωρ, ὃ δὲ χρυσὸς πῦρ αἰθόμενον». Τὸ προνόμιον τῆς τῶν ὑδάτων δαψιλείας ἔχει ὁ Βόσπορος, ἀπὸ θαλάσσης μὲν πληττόμενος διαρκῶς ὑπὸ τε κυμάτων καὶ ὑπὸ τῶν συνεχῶς κινουμένων ρευμάτων, ἀπὸ δὲ ξηραῖς ὑπὸ τῶν ὑδάτων ποταμίων, ρυάκων καὶ πηγῶν πλημμυριζόμενος καὶ ἀρδευόμενος. Ὁ δαιμόνιος *Τανταλίδης* ἔξυμνεῖ αὐτὸν κατὰ κόρον ἰδίᾳ εἰς τὰς «Θεραπειανὰς ἐπιστολάς» (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 49—70)—ἦν ἡ δευτέρα του πατρὶς—

«Λέγουν πῶς τὰ Θεραπεῖα, Θεραπειᾶς ἦν πατρὶς³.

Πῶς ἐδῶ ἀβραὶ διάγουν καὶ αἱ χάριτες αἱ τρεῖς».

Ἐνταῦθα κατώκουν οἱ πρεσβευταὶ τῶν εὐρωπ. κρατῶν, οἱ ἡγεμόνες τῆς Βλαχίας καὶ οἱ πασάδες καὶ εὐγενεῖς ἰθαγενεῖς.

ᾠ! ὁ Βόσπορος! . . τί θέα! . . κάθε πάτημα κ' ἐν νέον
εἰς παντὸς προβάλλει κρίσιν.

Πᾶσα φᾶσις του κ' ἐν κάλλος κ' ἕνα θέαμα ὠραῖον
κ' ἕνα σπάνιον στήν φύσιν!

Μία συμπλοκὴ χαρίτων! τί εἰκόνες Φιλοστράτου! . .⁴

ᾠ Ἀσία! ἡ Ἐδέμ σου ἡ ἀρχαία ἠφανίσθη,
παραδείσου τύπου ὅμως νὰ ὁ Βόσπορος ἐκτίσθη.

Στὸ Νυμφαῖον τὸ ἀρχαῖον τί ἀνέκφραστος μαγεία⁵!

τί βουκολικῆς κοιλάδος κοσμημένη ποικιλία!

Κατὰ κόρον ἐφηδύνθην στὰς ἀθώας ἡδονὰς
καὶ τὰς χάριτας εὐρῆκα εἰς ἀγροτικὰς σκηνάς⁶.

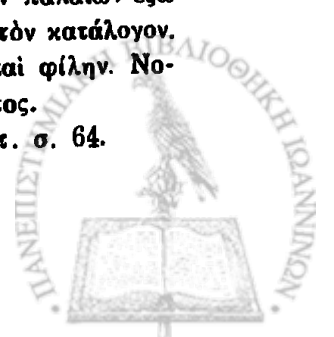
χεύμονα ρεῖθρα διασχίζουσι τὰ ἄλση καὶ τοὺς ἐρατεινοὺς ἐλειμῶνας («Ἔορτ. Κ)πολίτου προσκ.» σ. 267). Ἐνταῦθα ὑπάρχουσι 3 ἁγιάσματα τοῦ ἁγ. Παντελεήμονος τῆς ἁγ. Παρασκευῆς καὶ Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος.

1. Ἀρχ. Θρακ. Θησ. Ε', σ. 129.

2. Βλ. κατάλογον ἐκ «Θρακ. ἁγιάσμ.» σ. 12—15 συνταχθέντα παρὰ τοῦ φιλαγισμάτου Γεδεών, ἐνθα πρόσθεσ καὶ τὸ ἐν Ὁρτάκιοι ὑπόγειον. Εἰς 85 ἀνεβίβασεν οὗτος τὸν ἀριθμὸν τῶν ἁγιασμάτων τῶν Θρακικῶν τῆς Κ)πόλεως προαστείων «μὴ ὑπολογιζομένων τῶν πρὸ δύο ἢ τριῶν αἰώνων» (αὐτ. σ. 15) ἢ μετὰ τινων παλαιῶν ἔξω τῶν τειχῶν ἐπίσης κειμένων ἐν ὄλῳ 94 (σ. 16). Βλ. ἀμέσως κατωτέρω τὸν κατάλογον.

3. Αὐτ. σ. 49. Αἱ ἐπιστολαὶ εἶναι 9 πρὸς ἀνωνύμους φίλον καὶ φίλην. Νομίζω, ὅτι ἡ ὀνομασία ἐδόθη μᾶλλον ἀπὸ τὸ ἁγίασμα τοῦ ἁγ. Θεράποντος.

4. Αὐτ. σ. 63. 5. Νυμφαῖον, νῦν Χουνιάρ Ἰσκειλεσί. 6. Αὐτ. σ. 64.

Ἡ πάγκαλος πηγή τοῦ Παραδείσου.

«Πηγή δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς καὶ ἐπότιζε πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς».
(Γέν. Β', 6).

Τρεῖς τὸ πάλαι μοναχοὶ Θεόφιλος, Σέργιος καὶ Ὑγεινὸς ἐπὶ μῆνας πολλοὺς βαδίσαντες εἰς τὰς ἀοικήτους χώρας τῆς Ἄπω Ἀσίας ἔφθασαν τέλος ἐγγὺς τοῦ παραδείσου, καὶ διηγοῦνται τὰ ἑξῆς περιεργα :

«Καὶ πάλιν περιπατούντων ἡμῶν ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα μὴ γευσάμενων τινός, εἰ μὴ μόνον ὕδατος, ἐξαίφνης φωνὴ ἤλθεν ἡμῖν ψαλλόντων πολλῶν ὄχλων καὶ ὁσμὴ θυμιαμάτων ἀνεικάστων καὶ ὠσφράνθημεν εὐωδίας μύρου πολυτίμου καὶ ἐκ τῆς φωνῆς τῶν ψαλλόντων καὶ εὐωδίας τῶν θυμιαμάτων εἰς ὕπνον ἐτρέπημεν, ὥστε καὶ ἐκοιμήθημεν. ἐν οἷς ἐξαίφνης τὰ χεῖλη ἡμῶν ἐγλυκάνθησαν ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον καὶ διυπνισθέντες προσέσχομεν καὶ ἰδοὺ ναὸς μέγας ὡς κρυστάλλινος καὶ ἐν μέσῳ αὐτοῦ ὡς τύπος θυσιαστηρίου καὶ πηγὴ ἀνήρχετο ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου ἐκείνου ὡς ἰδέα γάλακτος, ὡς νομίζειν ἡμᾶς, ὅτι ἤδη ἀληθινὸν γάλα ἦν, καὶ ἄνδρες φοβεροὶ καὶ θαυμαστοὶ ἠστήκεισαν κύκλῳ τοῦ ὕδατος ψάλλοντες μελωδίας ἀγγελικὰς καὶ φωνὰς χερουβικὰς. Καὶ ἰδόντες αὐτοὺς καὶ ἔντρομοὶ γενόμενοι ἐμείναμεν στήκοντες ὡσεὶ νεκροί. Εἰς δὲ ἐξ αὐτῶν ἄνθρωπος ἅγιος ὠραῖος τῇ ὄψει ἐκ τῶν ἐστῶτων εἰς τὸ ὕδωρ ἐκεῖνο τῆς πηγῆς προσχὼν εἶπεν ἡμῖν· αὕτη ἐστὶν ἡ ἀθάνατος πηγή, ἣ περ μένει τοῖς δικαίοις εἰς ἀπόλαυσιν αὐτῶν· ἡμεῖς δὲ ἀκούσαντες ταῦτα ἐδοξάσαμεν τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἅγιον ἄνδρα ἐκείνον μετὰ καὶ τῶν συνόντων αὐτῷ καὶ λοιπὸν μετὰ πολλοῦ φόβου καὶ χαρᾶς διήλθομεν τὸν τόπον ἐκεῖνον μηδενὸς γευσάμενοι, ὡς ὁ Κύριος ἐπίσταται· τὰ γὰρ χεῖλη ἡμῶν ἐκ τῆς γλυκύτητος τῆς ἀτμίδος τοῦ μύρου ἐκείνου καὶ τοῦ ὕδατος ἐπὶ ἡμέρας τρεῖς ἐκολλῶντο ὡς ἀπὸ μέλιτος ἀττικοῦ¹.

7. *Καθιέρωσις τῶν στοιχείων τῆς φύσεως εἰς τὴν ὑγιειαν τοῦ ἀνθρώπου.*—

Ἔοδος διπλοῦς σκοπὸς τοῦ ἁγιάσματος.— Ἀπερίγραπτος συρροὴ κόσμου εἰς τὸ ἅγλασμα τοῦ Βαλουκλῆ καὶ τὴν Ἰην Μαῖου εἰς τὰ θαυμάσια προάστεια τῆς ΚΠόλεως.— Τὸ «φωιοδρομῖον καὶ ἄλλαι ἐπωνυμῖαι τῶν ἁγιασμάτων σχετικαὶ πρὸς τὴν «Ἐβδομάδα τοῦ Φωτός».— Ἡ Σαμαρεῖτις ἅγια Φωτεινὴ.— Τὰ φωτιστήρια (=βαπτιστήρια) καὶ αἱ πρὸς τοὺς «Φω-

1. «Βίος καὶ πολιτεία καὶ διήγησις παράδοξος περὶ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου τοῦ Ῥωμαίου τοῦ εὐρεθέντος εἰς τὰ ἔσχατα τῆς ἀοικήτου». («Anecdota graecobyzantina. Paris I. Collegit, digessit, recensuit A. Vassiliev». Mosquae, 1893, σ. 146—147. Πρβλ. Πρόλογ. σ. XXXV—XXXVIII. Ὁ βίος καὶ εἰς λατ. μετάφρασιν ἐν τῇ λατ. patrol. Migne, 73 σ. 415—428. Ὑπὸ τοῦ Ῥώσου ἐκδότου ὁ βίος οὗτος, ἄνευ πολλῆς ἐρεῦνης ἐχαρακτηρίσθη ὡς μυθώδης. Ἄλλ' ἢ τοῦ Χριστοῦ ἅγια Ἐκκλησία τάσσει τὸν Ῥωμαῖον Μακάριον ἐν τοῖς ἁγίοις (βλ. Μεγ. Συναξαριστὴν, 1950, σ. 454—459 περιληψὶν τοῦ βίου τοῦ ὁσίου ἐορταζομένου τὴν κγ' Ὀκτωβρίου).

τιζομένους» κατηχήσεις τοῦ Ἱεροσολύμων Κυρίλλου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.—Ἡ χρῆσις τοῦ καθαρτηρίου ὕδατος ὡς βαθμὸς ἀνωτέρου πολιτισμοῦ ἐν Π. Διαθήκῃ.—Πῶς ἐθεώρει γενικῶς ἡ ἀνατολ. Ἐκκλησία τὴν χρῆσιν τῶν βαλανείων (θερμῶν λουτρῶν). Σύγχρονος περιγραφή χαμαμίου.

Δὲν εἶναι τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὰ περικαλλῆ τῆς φύσεως καὶ ἀξιόραστα τοπεῖα ἐτοποθέτησαν οἱ λάτραι ἐκεῖνοι τῶν φυσικῶν καλλονῶν πρῶτοι χριστιανοί, οὓς ἐμιμήθησαν καὶ οἱ μετὰ ταῦτα καὶ ἐν ἀγίασμα, ἦτοι τὴν ἱερὰν πηγὴν ἀφιερωμένην ἤδη εἰς τὴν πάναγνον τῆς ἐκκλησίας νύμφην, τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ἢ εἰς ἁγίον τινα καὶ δὴ ἁγίαν καὶ κατὰ προτίμησιν δὲ τὴν ἁγίαν Παρασκευὴν εἰς τὰ μέρη ταῦτα τῆς Θράκης. Τοῦ ὕδατος ἡ χρῆσις καὶ ἄνευ τῆς ἁγιαστικῆς χάριτος ἔχει λίαν εὐεργετικὴν τὴν δύναμιν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς εἴπομεν. Ἡ ὑδροθεραπεία καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν θεωρεῖται ὡς τὸ μόνον μέσον πρὸς διατήρησιν τῆς σωματικῆς εὐεστοῦς καὶ δὴ ἀποτρόπαιον τῶν νόσων. Τί δὲ θαυμασιώτερον διὰ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τὴν ἀεροθεραπείαν καὶ ἠλιοθεραπείαν, νὰ ἐπισφραγίσῃ ταῦτα καὶ δι' ἑνὸς λουτροῦ εἰς τὰ διαυγέστατα καὶ καλλίρορα τῆς ἔξοχῆς νάματα ; Καὶ οἱ χριστιανοὶ ἀποδεικνύονται κἂν τούτῳ γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, οἵτινες ἐθεοποίησαν τὰς ὑδροχαρεῖς ἐκείνας Νύμφας, καὶ μετὰ τὰ καθάρσια λουτρὰ τοῦ Φαλήρου ἢ τῶν Ρειτῶν (λίμνη τοῦ Κουμουνδούρου) μετέβαινον πρὸς συμμετοχὴν τῶν μυστηρίων τῆς Ἐλευσίνοσ, ὡς καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα εἰς τὰ διειδέστατα τῆς Κασταλίας ὕδατα ἐμαντεύοντο εἰς Δελφούς. Οὕτω ἡ τοῦ θεοῦ λατρεία συνέδεσε τοὺς ἀνθρώπους ἐν παντὶ καιρῷ μετὰ τῶν καλλονῶν τῆς ἔξοχῆς καὶ τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως πρὸς τέρψιν καὶ ὑγιείαν ψυχῆς τε καὶ σώματος. Ὅτι τοιοῦτος διπλοῦς ὁ σκοπὸς τῶν ἁγιασμάτων ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι αἱ πανηγύρεις τούτων συμπίπτει κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας καὶ λαμβάνομεν ὡς παράδειγμα τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατ' αὐτοὺς ἔχομεν ἐνταῦθα πανηγύρεις πλέον τῆς μιᾶς καθ' ἑβδομάδα ἐντὸς τε καὶ ἐκτὸς εἰς τὰ προάστεια τῆς πόλεως ¹. Εἰς τὰς πανηγύρεις ταύτας συνέρρεον ὁ λαὸς ὁ εὐσεβῆς καὶ αὐτοὶ οἱ ἀλλόθρησκοι ἔξαλλοι καὶ ἀκατάσχετοι ². «Αἱ διασκεδάσεις ἡμῶν καὶ διαχύσεις ἦσαν αὐταί, αἱ μεταβάσεις εἰς ἀγίασματα, εἰς πανηγύρεις ἱερῶν ναῶν καὶ σωματείων κοινωφελῶν» γράφει εἰς ἀχώριστος σύντροφος τῶν Κωνσταντινοπολιτῶν προσκυνητῶν ³. Κἀγὼ αὐτὸς παρέστην, ὅτι ἔμαθητευόμην ἐν τῇ Μεγ. τοῦ Γένουσ σχολῇ, εἰς τὴν πανήγυριν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς κατὰ τὴν

1. Βλ. Γεδεών, Ἑορτ. Κηπολίτου προσκυνητοῦ σ. 242—280 καὶ Θεακικὰ ἀγίασματα 12—15.

2. Τοῦ αὐτοῦ Μνεῖα, σ. 333—340.

3. Αὐτ. σ. 353.

τῆς Διακαινησίμου Παρασκευῆν, καὶ ἡ ἐντύπωσις μου ἐκείνη τοῦ ἐνθουσιῶντος καὶ συνωστιζομένου πρὸς τὸ ἅγιασμα λαοῦ θὰ μοι εἶναι πάντοτε ζωηρὰ καὶ ἀνεξάλειπτος. Οὐδέποτε παρέστην εἰς παρομίαν πανήγυριν. Μόνον πρὸς τὰς γνωστὰς δημοτελεῖς τῆς ἀρχαιότητος ἑορτάς, τὴν ἱερὰν πομπὴν τῶν Ἐλευσίων καὶ τοὺς Βακχικοὺς ὀργιασμοὺς τῆς Θράκης, δύναται νὰ παραβληθῆ, ὧν λείψανον ἀσφαλῶς εἶναι, ὅπως καὶ ἡ πρώτη τοῦ Μαΐου εἰς τὸ Παντερπνον Κιάτ-Χανέ τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ τὸν Βόσπορον, ὅπου αἱ Δρυάδες καὶ Ποντιάδες καὶ οἱ διονυσιακοὶ ἀντικατωπτρίζοντο θίασοι. Συνήθως αἱ ἐκδρομαὶ καὶ τὸ παλλαϊκὸν εἰς τὰ ἁγιάσματα προσκύνημα ἐγίνετο κατὰ τὴν ἑβδομάδα τοῦ Πάσχα ἤτοι τὴν Διακαινήσιμον, ἣτις καὶ ἑβδομάς τοῦ Φωτὸς ἐλέγετο ὅθεν καὶ τὸ ἅγιασμα προσεπωνυμεῖτο *φωτοδρομίον*. Καὶ ἐν Ἀθῶν καθ' ὅλην τὴν ἑβδομάδα ταύτην γίνεται ἀπὸ τῆς Δευτέρας αἱ ἕξω εἰς τὰ πέριξ τῶν μονῶν λιτανεῖαι εἰς τὰ ἁγιάσματα. Ὁ Ἰωάννης *Εὐχαϊτών* ἐξεφώνησε κατὰ τὴν τοιαύτην λιτανεῖαν τὸν θαυμάσιον πανηγυρικὸν «εἰς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου τροπαιοφόρου μετὰ τὴν τρίτην ἡμέραν τοῦ Πάσχα τελουμένην», καθ' ἣν καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς παρίσταντο ¹. Ἐκ τῶν ἐπωνυμιῶν τῆς ἑβδομάδος ταύτης προῆλθον καὶ αἱ παρωνυμῖαι εἰς τινὰ ἁγιάσματα ἐν τοῖς προαστείοις τῆς ΚΠόλεως καὶ ἀλλαχοῦ ὡς π.χ. ἄνωθεν τοῦ Ῥηγίου τὸ ἅγιασμα τῆς Ἀναστάσιως καὶ κοινῶς τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, εἰς ὃ ἡ συρροὴ τοῦ πλήθους ἐγίνετο κατὰ τὸ μέγα Πάσχα. Αὕτη ἡ ὀνομασία ὡς καὶ αὐτὸ τὸ ἅγιασμα εἶναι παλαιότατον. Εὐρέθησαν μνημεῖα κατὰ Γεδεῶν τοῦ Θ' αἰῶνος, ἀλλὰ τότε φαίνεται ἐπισκευασθῆν ². Ὁμοίαν προέλευσιν φαίνεται ἔχοντα καὶ τὰ ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας Φωτεινῆς τῆς Σαμαρείτιδος ἁγιάσματα ἀπὸ τῆς ἑβδομάδος τοῦ Φωτὸς ἐπωνυμούμενα, ἀλλ' ἔπειτα, ὅτ' ἤρξατο νὰ ἑορτάζηται ἡ ἁγία, ἐσχετίσθησαν πρὸς αὐτὴν καὶ πανηγυρίζουσι τὴν Κυριακὴν τῆς Σαμαρείτιδος. Δύο κεῖνται ἐν Βουγιούκ - ντερέ καὶ ἐν Θεραπεία τῆς δυτ. ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου καὶ ἕτερον Α τοῦ ναοῦ τῆς Δριπέας (Τσιφουτ—μπουργάζ) ἕξω τῶν χερσαίων τειχῶν. Τοῦτο ἐώρταζε, κατὰ Γεδεῶν, δις καὶ τρίς τοῦ ἔτους καὶ τῶν Φώτων (Θεοφάνεια). Προχωροῦμεν εἰς τὸ χωρίον Ἀβάσσο ἢ εἰς τοὺς Κατασύρτας Β τοῦ ναοῦ τῶν Λιτρῶν, εἰς τὸν ἀμπελῶνα καὶ ἐντὸς ἀγωγοῦ ὕδατος εὐρίσκομεν ἕτερον ἅγιασμα τῆς ἁγίας Φωτεινῆς καὶ ἄλλο παρὰ τὸ Ῥήγιον πρὸς τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν καὶ ἕκτον εἰς τὴ Σαφρὰν «χυδαῖον ἀγωγὸν ὕδατος» ³. Γνωστὸν δ' ὅτι τὰ βαπτιστήρια

1. Τῶν ἀπάντων ἐκδ. *De Lagarde*, Γοττγγη, 1883, σ. 137, 142.

2. Θρακ. ἁγιάσμ. σ. 8. Ἐν τῇ Πόλει ὑπῆρχον καὶ αἱ Ἀναστασιαναὶ θέρμαι (Μεσ. γράμμ. Β', σ. 120) κληθεῖσαι, ὡς λέγεται, ἀπὸ τῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀδελφῆς Ἀναστασίας (Μήπως ὑπῆρχεν ἅγιασμα κάκει ;).

3. Θρακ. ἁγιάσμ. σ. 10. Ψυλμ. 50 ἢ 51, 9. Πόσον ἐπιβάλλεται ἡ κάθαρσις αὕτη ἐννοεῖ τις κάλλιστα, ὅταν εὐρεθῆ ἐν καιρῷ θέρους εἰς συνωστισμὸν κατὰ τὰς πανηγύρεις εἰς τοὺς ναοὺς.

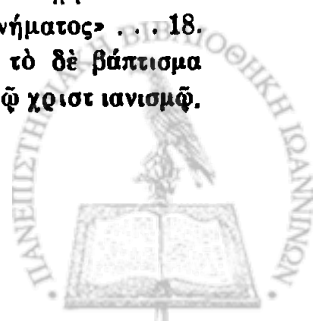
κατ' ἀρχὰς ἐκαλοῦντο καὶ φωτιστήρια, ὅθεν καὶ αἱ πρὸς τοὺς «φωτιζομένους» καταχρήσεις Κυρίλλου Ἱεροσολύμων. Αὐταὶ ἐξηκολούθουν καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ θείου Χρυσοστόμου Πατριάρχου ΚΠόλεως¹.

Ἡ χρῆσις τοῦ ὕδατος ὡς καθαρτηρίου ἀποτελεῖ βαθμὸν ἀνωτέρου πολιτισμοῦ καὶ ἀνεπτύχθη εἰς ὕψιστον σημεῖον παρ' Αἰγυπτίους καὶ δὴ τοῖς Ἑβραίοις συνδεθεῖσα μετὰ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν². Μέγα μέρος τοῦ Λευϊτικοῦ ἀναφέρεται εἰς τὰς καθάρσεις· ἔνεκα τούτου ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἐθεωρήθη ἱερὸν τὸ ἐν τῇ λατρείᾳ ὕδωρ καθαγιαζόμενον δι' εἰδικῶν εὐχῶν. Εἰς τὰ κεφ. IB' καὶ IC' καὶ τὸ IO' τῶν Ἀριθμῶν ἐκτὸς τοῦ ἄλλοῦ ὕδατος ραντισμοῦ ἐχρησιμοποιοῦν «αἷμα τράγων καὶ ταύρων μετὰ ὕδατος καὶ ἔριου κοκκίνου καὶ ὑσώπου»³. Εἰς τὰς περὶ τοῦ ὕδατος ὡς καθαρτηρίου, ἀπολυμαντικοῦ καὶ καθαγιαστικοῦ διατάξεις ἔλαβεν ἐντολὴν παρὰ Θεοῦ ὁ νομοθέτης τοῦ Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἁγία Γραφή διαλαμβάνει ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ.

1. Ὁ Ἀθ. Παπ. Κεραμεὺς πρῶτος ἐξέδοτο ἐν *Varia graeca sacra* (Συλλογὴ ἀνεκδότων ἑλλ. κειμένων θεολογικῶν Δ'—IE' αἰῶνος) Κ)Πολις 1909, τρεῖς ἀνεκδότους λόγους τοῦ Χρυσοστόμου. Ὁ 2 καὶ 3 ἐπιγράφονται «Πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι, κατήχησις πρώτη» (σ. 166) «Πρὸς τοὺς φωτισθέντας εἰς τὸ Πάσχα» (σ. 176). Φῶτισμα δὲ καλεῖ τὸ βάπτισμα καὶ οὗτος : «Περὶ τοῦ μὴ ἀναβάλλεσθαι τὸ φῶτισμα» (Migne 60, σ. 177), ἦτοι τὸ βάπτισμα.

2. Ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων αἱ διὰ θυσιῶν καθάρσεις (ὅπως καὶ παρ' Ἑβραίοις) ἦσαν ὄντως δόγμα πίστεως. Ὅτι πολλὰ τὰ κοινὰ Αἰγυπτίους καὶ Ἑβραίοις οἰκοθεν ἐννοεῖται, ἀφοῦ πάντες σχεδὸν οἱ νομοθέται τῶν ἀρχαίων καὶ δὴ τῶν Ἑλλήνων ἐξεπαιδεύθησαν ἐν τῷ συνόλῳ ἢ προσκαίρως ἐπεδήμησαν εἰς Ἡλιούπολιν. Πολλὰ τὰ ξένα παρ' Ἑβραίοις ἐπὶ ἑκατοντάδας ἐτῶν διατρίψασιν ἐν Αἰγύπτῳ, ὡς φρονεῖ καὶ ὁ Θεοδώρητος : «τῶν μὲν περὶ θυσιῶν ἐν τῇ θεῖᾳ γραφῇ κειμένων ἐπαίουςι νόμον, τὸν δὲ τοῦ νομοθέτου παντελῶς ἀγνοοῦσι σκοπὸν (ὡς ξενίζοντος). Ἐν γὰρ Αἰγύπτῳ πλεῖστον ὅσον τὸν Ἰσραὴλ διατρίψαντα καὶ τὰ πονηρὰ ἀπ' Αἰγυπτίων εἰσδεξάμενον ἔθη . . . καὶ τὴν πολύθεον μεμαθηκότα θρησκείαν κτλ». («Ἑλλην. παθημάτων θεραπευτικῆ» Ὁξόνιον, 1839, σ. 284, 82.

3. Τὸ χωρίον καὶ αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸν Β' τόμ. Ἑβδ. ἐπιθ. Νεολ. σ. 516 ἄνευ σημειώσεως στίχου. Διεξήλθον τὰ 3 κεφ. καὶ δὲν εὔρον τὸν στίχον, συνεβουλευθῆν τὸ μέγα λεξικὸν τῆς Π.Δ. τοῦ Schleusner (Lipsiae. 1819) εἰς πάσας τὰς λέξεις καὶ δὲν εὔρον· αὐταὶ ἀπαντῶνται βεβαίως εἰς πολλὰ χωρία Λευϊτ. ID'—IS'. Ἐνταῦθα εὔρον τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ «ὕδωρ ραντισμοῦ», ὅπερ δὲν εὔρον εἰς τὸ «Λεξικὸν τῶν ἁγ. Γραφῶν»· «ὕδωρ ραντισμοῦ ἄγνισμά ἐστι» IO', 9. πᾶς ὁ ἀπτόμενος τοῦ τεθνηκότος ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου, ἐάν ἀποθάνῃ καὶ μὴ ἀφαγνισθῆ, τὴν σκηνὴν Κυρίου ἐμίανεν· ἐκτριβήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐξ Ἰσραὴλ, ὅτι ὕδωρ ραντισμοῦ οὐ περιεῖραντίσθη ἐπ' αὐτόν, ἀκάθαρτός ἐστι· ἔτι ἡ ἀκαθαρσία αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστι καὶ οὗτος ὁ νόμος. . . » IS. «καὶ ἐκχεοῦσι ἐπ' αὐτήν (τὴν σποδιάν) ὕδωρ ζῶν εἰς σκευὸς 17. καὶ λήψεται ὑσσωπον καὶ βάψει εἰς τὸ ὕδωρ ἀνὴρ καθαρὸς καὶ περιεῖρανεῖ ἐπὶ τὸν οἶκον καὶ ἐπὶ τὰ σκευὴ καὶ ἐπὶ τὰς ψυχάς, ὅσαι ἂν ὦσιν ἐκεῖ καὶ ἐπὶ τὸν ἡμέτερον τοῦ ὀστέου τοῦ ἀνθρώπινου ἢ τοῦ τεθνηκότος ἢ τοῦ τραυματίου ἢ τοῦ μνήματος» . . . 18. Δὲν εἶναι ταῦτα τὰ πρότυπα τοῦ ἁγιασμοῦ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ; τὸ δὲ βάπτισμα ἡμῶν συνεχίζει τοῦ παλαιοῦ ραντισμοῦ τὸν ἄγνισμὸν τελειοποιηθέντα ἐν τῷ χριστιανισμῷ.

18 «ποίησον λουτήρα χαλκοῦν . . ὥστε νίπτεσθαι, καὶ θήσεις αὐτὸν ἀνὰ μέσον τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἐκχεῖς εἰς αὐτὸν ὕδωρ.

19. Καὶ νίπεται Ἄαρὼν καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἐξ αὐτοῦ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ὕδατι.

20. Ὄταν εἰσπορεύωνται εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου . . καὶ οὐ μὴ ἀποθάνωσιν, ὅταν προσπορεύωνται πρὸς τὸ θυσιαστήριον λειτουργεῖν καὶ ἀναφέρων τὰ δλοκαυτώματα Κυρίου.

21. Νίψονται τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ὕδατι . . καὶ ἔσται αὐτοῖς νόμιμον αἰώνιον αὐτῷ καὶ ταῖς γενεαῖς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ» (Ἔξοδ. Α', 18—21, πρβλ. καὶ ΛΗ', 38,8)¹. Ἡ ὑποχρέωσις αὕτη τοῦ σωματικοῦ καθαρισμοῦ ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἠθικὴν κάθαρσιν προκειμένου νὰ προσπελάσῃ τις εἰς ἱερὸν ἔδαφος καὶ νὰ μετάσχη τῶν ἱεροτελεστιῶν. Πρὸς τούτοις ἐθίζεται ὁ λαὸς εἰς ὑγιεινὰς προφυλάξεις ἀπαραιτήτους εἰς τὰ θερμὰ κλίματα. Κατὰ τὸ δόγμα τοῦτο ὁ περιούσιος λαὸς τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐθεωρεῖτο ὁ Ἰσραήλ, ὀφείλει νὰ τηρῇ καθαρὸν ἑαυτὸν πρὸς ἀποτροπὴν τῆς δικαίας αὐτοῦ ὀργῆς. Τὸ δόγμα τοῦτο συμπληρωμένον ἐφήρμοζον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀποκλείοντες τῆς εἰς τὸ ἱερὸν εἰσόδου παντὸς βεβήλου «ἐκὰς πᾶς βέβηλος»! πρὸς δὲ καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ εἰς τὴν λειτουργίαν ἀποπέμποντες ἐκ τοῦ ναοῦ τοὺς κατηγουμένους, ὅταν ἤρχιζεν ἡ λεγομένη «λειτουργία τῶν πιστῶν» καὶ ἐπαναλαμβάνοντες τὸ ἐπίταγμα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς εὐλογίας τῶν τιμίων δώρων «τὰς θύρας, τὰς θύρας ἐν σοφίᾳ πρόσχωμεν»! Ἐκ τῶν ἀπαγορευτικῶν διατάξεων τοῦ παλαιοῦ νόμου διατηροῦνται τινὰ παρ' ἡμῖν μέχρι σήμερον ὡς πρὸς τὰς τικτούσας καὶ πᾶν θῆλυ κατὰ τὰς ἐμμήνουσ ροάς : «καὶ τριάκοντα καὶ τρεῖς ἡμέρας καθήσεται ἐν αἵματι ἀκαθάρτῳ αὐτῆς, παντὸς ἀγίου οὐχ ἄψεται καὶ εἰς τὸ ἁγιαστήριον οὐκ εἰσελεύσεται . . καὶ ἀκάθαρτος ἔσται δις ἐπὶ ἡμέρας κατὰ τὴν ἀφεδρον αὐτῆς . . .» (Λευίτ. ΙΒ', 4). Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα συμπτώματα ἔδει νὰ καθαρισθῶσι διὰ τοῦ ἀποδιοπομπισμοῦ (τοῦ «ἀποδιοπομπαίου τράγου») καὶ δι' ἄλλων θυσιῶν καὶ τελετῶν διὰ τοῦ ἐξαγνισμοῦ τοῦ σώματος διὰ λουτρῶν καὶ τῆς πλύσεως τῶν ἱματίων. Ἡ σύστασις ἄρα λουτρῶν εἰς τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς θὰ εἶχε καὶ αὐτὸν τὸν λόγον, καὶ οὕτω τὸ λουτρὸν τῶν νόσων ἀλεξητήριον καὶ ἀποκαταστάσεως ὑγιείας ἐν τῇ νέᾳ θρησκείᾳ ἐγένετο καὶ λουτρὸν παλιγγενεσίας καὶ κατὰ Χριστὸν ἀναγεννήσεως καὶ οἱ ἰαθέντες ἐξήρχοντο καὶ φωτιζόμενοι. Αἱ νομικαὶ διατάξεις ἦσαν προεισαγωγικαὶ καὶ τύποι προάγοντες εἰς τὴν ὄντως

1. Ἐξ ὅλων τῶν περὶ καθαριότητος διατάξεων ἡ τῶν ποδῶν νίψις διέμεινε καὶ ἐσώζετο μέχρις ἡμῶν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς (βλ. Λεξ. ἁγ. Γραφῶν 692, 819) οὐχί βεβαίως ὅφ' ἦν ἔννοιαν ἐποίησε τὸν νιπτῆρα ὁ Χριστός, ἀλλ' ὡς ἐνδειξις φιλοφροσύνης πρὸς τοὺς φιλοξενουμένους.

ἀλήθειαν καὶ τὸ δόγμα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· ὄθεν «παρῆλθεν ἡ σκιά τοῦ νόμου τῆς χάριτος ἐλθούσης».

Ὁ τῆς Γ' οἴκουμ. συνόδου οὗ κανὼν διαλαμβάνει, «Ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικούς ἢ κληρικούς ἢ ἀσκητὰς ἐν βαλανεῖῳ μετὰ γυναικῶν ἀπολούεσθαι, μηδὲ πάντα χριστιανὸν λαϊκόν· αὕτη γὰρ πρώτη κατάγνωσις παρὰ τοῖς ἔθνεσιν. Εἰ δέ τις τοῦτο φωραθῆι, εἰ μὲν κληρικός εἴη, καθαιρεῖσθω εἰ δὲ λαϊκός, ἀφοριζέσθω». Οἱ ἐρμηνευταὶ τοῦ κανόνος τούτου, ὅστις ἀποβλέπει εἰς μικτὰ λουτρὰ καὶ μόνον, ἀναφέρουσιν ἐκ τῆς «Φιλοκαλίας» σ. 216, τοὺς λόγους τοῦ ἁγίου Διαδόχου Φωτικῆς, καθ' ὃν «εἶναι ἀνδρεῖον καὶ σωφρονέστατον πρᾶγμα τὸ νὰ ἀπέχη τις ἀπὸ τὰ λουτρὰ καὶ μάλιστα ἐκεῖνοι οἱ . . . παρθενίαν ὑποσχεθέντες ἱερομένοι καὶ μοναχοί, διὰ τὴν ἡδονικὴν ἐκείνην ὑγρασίαν τοῦ λουτροῦ χαυνώνει καὶ ἐκθηλύνει τὸ σῶμα καὶ ἡ ἐν τῷ λουτρῷ γύμνωσις φέρει εἰς ἐνθύμησιν τὴν ἄδοξον ἐκείνην γύμνωσιν, ὅπου ἔπαθεν ὁ Ἀδὰμ μετὰ τὴν παρακοήν . . .»¹ Ἐννοεῖται αὐτῇ εἶναι ἀσκητικὴ ἐπιταγή. Ἡ ἐκκλησία, ὡς εἶδομεν, ὅπως καὶ οἱ ἴδρυνται τῶν πρώτων μονῶν, δὲν ἦσαν αὐστηροὶ εἰς τοῦτο. Ἰσχυεν ἡ ἐπιταγὴ τοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ἣν ἡ καθαριότης ἐπεβάλλετο ὡς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης ὑποχρέωσις καὶ ὡς ὄρος ὑγιεινῆς. Εἰς τὸ 28 ἄρθρον τῆς κατὰ Χρυσόστομον κατηγορίας ἐλέχθη «ὅτι μόνῳ ὑποκαίεται λουτρόν· καὶ μετὰ τὸ λούσασθαι αὐτὸν Σεραπίων (ὁ ὑποτακτικός του) ἀποκλείει τὴν ἔμβασιν, ὥστε ἄλλον τινὰ μὴ λούεσθαι»². Ἐντὸς τῶν πατριαρχείων διετηρεῖτο λουτρόν, ἐν ᾧ ὁ πατριάρχης καὶ ἡ θεραπεία αὐτοῦ ἐλούοντο. Οἱ τῆς ΚΠόλεως πατριάρχαι ἠγάπων τὰ λουτρὰ καὶ ἐπανελάμβανον ἐν συνεχείᾳ τὰς ἐκεῖ διαμονάς. Σισίνιος Α' (ἀρχ. τοῦ Ε' αἰῶνος) ἀνὴρ εὐπαιδευτος καὶ σώφρων «ὡς κρείτων εἶναι διαβολῆς», ἐλούετο δις τῆς ἡμέρας ἐν λουτροῖς δημοσίοις· καὶ ποτε ἐρομένου τινός, τοῦ χάριν δις λούοιτο τῆς ἡμέρας· ἐπειδὴ τρίτον οὐ φθάνει, ἀπεκρίνατο»³.

Ἀρκετὰς εἰδήσεις παρέχει. «Περὶ τῶν λουτρῶν κατὰ τοὺς βυζ. χρόνους» ὁ μακαρίτης Φ. Κουκουλές, ἐξ οὗ σταχυολογοῦμεν ἐνταῦθα τὰ σχετικὰ⁴.

1. «Πηδάλιον», ἔκδοσις «Ἀστέρος», Ἀθῆναι, 1957, σ. 288.

2. Γεδεών, «Πατρ. Πίνακες», σ. 158.

3. Ταῦτα γράφει ὁ Σωζομενὸς καὶ ὁ Νικ. Κάλλιτος κατὰ τὸν Γεδεών «Χρονικά Πατρ. οἴκου», ΚΠολις, 884, σ. 22. Βλ. καὶ Σκαρλάτον Περιγρ. ΚΠόλεως. Συνήθεια ἐπεκράτει τρις τῆς ἐβδομάδος λούεσθαι· τοὺς δὲ μοναχοὺς κατὰ τὰς διατάξεις τῶν Τυπικῶν, ἀπαξ τῆς ἐβδομάδος ἢ δις τοῦ μηνός, σπανίως δὲ ἀπαξ. «Αὐτὸς τὸν μῆνα τέταρτον εἰς τὸ λουτρόν ὑπάγει» οὐ δὲ ἀπὸ Πάσχα εἰς ἕτερον Πάσχα λουτρόν οὐ βλέπεις» (Πρόδρομος) σ. 197. Βλ. Μεγ. ἑλλην. ἐγκυκλ. ιε', σ. 625, ις', σ. 315β.

4. «Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρ. βυζαντ. σπουδῶν», τόμ. ΙΑ', Ἀθῆναι, 1935, σ. 192—238. Περιορίζεται εἰς τὰ χάριν καθαριότητος ἢ ἀναψυχῆς γινόμενα λουτρὰ ἐν ἰδίῳ οἰκοδομήμασιν. Δὲν εἶχεν ὁμοῦς ὑπ' ὄψιν ὁ καθηγητὴς τῆς βυζαντιολογίας τὸ εἰδικὸν καὶ μνημειῶδες πόνημα τοῦ Phil. Forchheimer καὶ Ios. Strzygowski, «Die byzant. Wasserbehälter von Konstantinopel κτλ.» Wien, 1893.

Ὅταν Θεοδόσιος ὁ μέγας κατὰ τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπανάστασιν ἔκλεισε πρὸς τιμωρίαν τῶν πολιτῶν τὰ λουτρά, ὁ Χρυσόστομος ἔγραφεν, ἀλλ' «οὐδείς ἐτόλμησε παραβῆναι τὸν νόμον καὶ συνήθειαν προβαλλέσθαι, καίτοι τὸ μὴ λούσασθαι χαλεπὸν» (Migne, 49, σι. 151—2). Παρεπονεῖτο δέ, ὅτι ἔζη ἐν τῇ ἔξορίᾳ «ἀπορία ἀναγκαίων καὶ μηδὲ βαλανείῳ χρῆσθαι δυνάμενος» (αὐτ. 52, σι. 592). Βεβαίως ἔξαιρέσεις ὑπῆρχον πάντοτε, ὅσάκις ὑπερίσχυε τὸ αὐστηρὸν ἀσκητικὸν πνεῦμα, ἃ καὶ ἀναφέρει ὁ Κουκουλῆς (σ. 197—198).

Εὐλόγως δὲ φρονεῖ ὁ οὗτος, ὅτι τὰ συχνὰ λουτρά δὲν ἤρμοζον εἰς τοὺς μοναχοὺς, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ἄλλος στίχος τοῦ Προδρομοῦ πρὸς τὸν ἡγούμενον :

«Ἐξάφες τὰ συχνὰ λουτρά, καλόγερος ὑπάρχεις» (σ. 197) ¹.

Ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Γραμματικὸς ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντι τῆς Μ. Λαύρας τυπικῷ ἐντέλλεται τοῖς μοναχοῖς «χαυμενεῖν, ξηροκοιτεῖν καὶ ἀλουσίαν ἔχειν» (σ. 198). Δεινὴν πλάνην προδίδει ὁ Κουκουλῆς. ἡ Μεγίστη Λαύρα, κτίσμα τοῦ μεγάλου Ἀθωνίτου πατρὸς Ἀθανασίου, τοῦ διδασκάλου (πρὶν μονάσῃ) τῶν βασιλοπαίδων ἐν ΚΠόλει, εἶχε πάντοτε λουτρά καὶ μέχρι σήμερον ὑποδεικνύουσιν οἱ πατέρες τὸ μέρος (εἰς τὸ Ἀρχονταρτίκιον) ὅπου εὗρισκοντο. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Τυπικοῦ εἶναι «Νικολάου τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου ΚΠόλεως ποίημα πρὸς τὸν πρῶτον τοῦ ἀγίου Ὁρους . . .» Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀ' ἐκδότην τοῦ Τυπικοῦ *Νίκανδρον Νούκιον* ἀπεστάλη αὐτὸ «Ἀναστασιῶ καθηγουμένῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ» (πρβλ. «χαῖρε ἅγιον καὶ θεοβάδι-στον»). Ἐν ἀγίῳ Ὁρει τοῦ Ἀθω τοιοῦτον Τυπικὸν δὲν ὑπάρχει. Τὸ β' ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ *Ὀυνοπένοκη* ὡς «ἐπιστολὴ συμβουλευτικὴ» ἐν τῷ Πρωτάτῳ (Ἱστορ. Ἀθωνος, III, Κίεβον 1877, σ. 340—8) καὶ τὸ γ' ὑπὸ τοῦ *Γεδεών* («Ἀθως», 1885, ΚΠολις σ. 275 ἔ.) Οὗτος, ἐν ᾧ ἐν προλόγῳ ἔχει τὸν ὀρθὸν τίτλον, ἐν ἀρχῇ τοῦ κειμένου ἔχει τὸν ἐσφαλμένον «*Νικηφόρου . . . εἰς τὸν πρῶτον . . . Ἰωαννίκιον*» (ὁ ἀ' τοῦ β' προηγεῖτο κατὰ 400 ἔτη). σι. 139, σ. 279, ὁ περὶ ὁ λόγος στίχος. Ἐν ταῖς Ἀθων. βιβλιοθήκαις εἶναι 3 κώδικες τοῦ XIV αἰῶνος καὶ 2—3 νεώτεροι πολὺ. Λειψυδρία ὑπῆρχεν ἐν Σινᾶ. Παρὰ ταῦτα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὡς εἵπομεν, ὑπῆρχεν εἰς προγενεστέρους χρόνους μεγάλη εἰς τοὺς μοναχοὺς ἐλευθερία μαρτυροῦσα τὴν ἀπάθειαν αὐτῶν, ὡς γράφει ὁ Εὐάγριος περὶ τῶν Παλαιστιναίων «οἱ καὶ βαλανεῖοις συχνοῖς ὁμιλοῦσι τὰ πολλὰ γυναιξὶ συναυλιζόμενοι καὶ συλλουόμενοι»². Τοῦτο συνέβαινε καὶ ἐπὶ τῆς Γ' ἐν Τρούλλῳ συνόδου, ὡς λέγει ὁ *Βαλσαμῶν ἐρμηνεύων* τὸν διαληφθέντα κανόνα : «ὡς ἔοικε πρὸ τῆς συνόδου ταύτης ἐλούοντο ἱερωμένοι τινὲς καὶ μοναχοὶ καὶ λαϊκοὶ μετὰ γυναικῶν μὴ ἐπιστρέφόμενοι τῆς ἀποστολικῆς θείας παραγγελίας»³. Ταῦτα πρὸς ἐξήγησιν ὅτι τὰ

1. Παραπομπὴ γίνεται εἰς τὴν νέαν ἔκδοσιν τοῦ *Hesseling—Pernont*, «*Bémes Prodromiques*, III, 48, 80.

2. «*Ἐκκλ. ἱστορία*», βιβλ. α', 21 (Migne, Patr. gr, 86, σι. 2481).

3. *Ράλλη—Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν ἱερῶν κανόνων. Β', σ. 484.

λουτρὰ τοῦ ἁγίου *Μηνᾶ* ἐν τῇ Μαρεώτιδι περιλαμβάνοντο ἐντὸς τῶν κοινοβίων, ἄρα μοναχοὶ ἦσαν οἱ διευθύνοντες ἴσως καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν λουομένων, ὡς δεικνύουσι καὶ οἱ στίχοι τοῦ Προδρομοῦ (III, 118).

«ἐν μέρει κράζει ὁ ἡγούμενος, ἐν μέρει ὁ οἰκονόμος
ὁ μὲν προστάσσει τρίψε με καὶ τάρασσε τὸ σκάμμα» (τὴν σκάφην).

Τὸ ἀληθές εἶναι, ὅτι οὐδεὶς τὸ πάλαι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ διανοήθη ν^ο ἀπαγορεύσει τὰ λουτρὰ, ἄπερ μάλιστα ἀπὸ ὑγιεινῆς ἀπόψεως, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη, εἶναι ἐπιβεβλημένα. ὡς καὶ λόγῳ καθαριότητος. Δὲν ἔχομεν τοιαύτην ἐπίσημον ἀπαγόρευσιν τῆς ἐκκλησίας, αὕτη μάλιστα, ὡς εἶδομεν καὶ ἐν τοῖς ναοῖς ἐπέτρεψε καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἁγιάσματα τὴν ἐγκατάστασιν λουτρῶν διὰ τὴν καθαριότητα τῶν εἰσιόντων πιστῶν καὶ διὰ τὴν ῥῶσιν τοῦ σώματος τῶν ἀσθενῶν «πρὸς ἴασιν ψυχῆς καὶ σώματος». Ἄλλὰ τὰς καταχρήσεις κατεπόλεμησεν¹. Τὸ ζήτημα ἔθεσε καλῶς ὁ μακ. *Κ. Ράλλης* εἰς τὸ «Ποινικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολ. ἐκκλησίας». Ἀθῆναι, 1907, σ. 254—257) Κυρίως ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν νομοθεσίαν τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν ἀποστολ. χρόνων οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες προσέβαλλον τὰ ἄγνα χριστιαν. ἦθη ἐν τοῖς βαλανείοις συλλουόμενοι μετὰ γυναικῶν. Τοῦτο κατὰ τὸν *Ζωναράν* σχολιάζοντα τὸν λ' καν. τῆς ἐν Λαοδικεῖᾳ συνόδου «ἀναφλέγει τοὺς ἔρωτας καὶ τῆς σαρκὸς ἀνάπτει τὴν πύρωσιν· ἄρκετὸν δὲ τῇ σαρκὶ ἡ ἐκ τῆς φύσεως κίνησις, τί δὲ δεῖ πλειόνων ὑλῶν τῇ φλογί». Ἐπιπροστίθησι δὲ ὁ Ράλλης, ὅτι «ἡ γνώμη τῶν ἀποτελούντων «σάρκα μίαν» . . . ἀπεκρούσθη . . . ὅτι ἀποτελοῦσι μὲν οἱ σύζυγοι ἐν σῶμα, ἀλλ' οὐ δύνανται κακῶς τοῖς οἰκείοις χρήσασθαι μέλεσιν».

Ὁ μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνος ἀκμάσας μητροπολίτης Ἡρακλείας *Νικηφόρος*, συνέταξεν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθὲν λουτρὸν ἐν Ἡρακλείᾳ τὸν ἐξῆς «λουτροῦ ἔπαινον». Τούτου τελευταίαν ἔκδοσιν ἔκαμεν ὁ ἁθ. *Παπαδ. Κεραμεύς* ἐν τοῖς «Βυζαντ. χρονικοῖς Πετροπόλεως», τόμ. Ι, 1896, σ. 135—140, ἐκ τοῦ 276, φ. 135 κώδικος τῆς Πατρ. Ἱεροσ. βιβλιοθήκης.

1. Διὰ πολλῶν καὶ τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῶν λουτρῶν ἐξήτασε *Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς* (Migne 8, στ. 617—681, καὶ ἡ ὠφέλεια καὶ τίνες αἱ βλάβαι; Ἐν τέλει λέγομεν, ὅτι ἐν ΚΠόλει ἦσαν τὰ λουτρὰ μετὰ τοὺς ναοὺς καὶ τὰ παλάτια τὰ καλλιπρεπέστερα καὶ ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως καὶ διακοσμητικῆς πολυτελείας δημόσια οἰκοδομήματα. Ἦσαν κέντρα ἀριστοκρατικὰ μὲ πλήρη ἐξοπλισμὸν, ὡς τὰ σύγχρονα ἐν ταῖς μεγάλαις λουτροπόλεσι τῆς Εὐρώπης. Ἐκεῖ ἐξεργάγησαν ἐπαναστάσεις εἰς τοὺς βυζ. χρόνους, ὡς ἡ ἐπὶ Χρυσσοτόμου νὰ μὴ ὑπάγῃ εἰς τὴν ἐξορίαν καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διὰ τὸν φόνον τῆς φιλοσόφου Ὑπατίας ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων. Τὸ τελευταῖον γεγονός ἐξιστορεῖ ὁ ἀείμνηστος *Χρυσ. Παπαδόπουλος* (βλ. «Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρεῖας». Ἀλεξάνδρεια, 1933, σ. 50—57. Τὸ βιβλίον ἐκυκλοφόρησε διὰ τοῦ ἀρχιεπισκ. τότε Ἀθηνῶν συγγραφέως εὐρύτητα ἐν Ἀθήναις, καὶ ὁ Κουκουλὲς γράψας τῷ 1935 δὲν ἀναφέρει· ἔχει πολλὰ περὶ λουτρῶν.

«Πολλῶν τὸ λουτρὸν ἀγαθῶν δωρημάτων,
 χολῆς περιττὸν ἐκκενοῖ τῶν ἐγκάτων
 καθαίρει ῥύπους, κνησμονὰς ἀναστέλλει,
 ὠτων καθαίρει τῆς ἀκοῆς τοὺς πόρους
 μνήμην φυλάττει, τὴν λήθην ἐκδιώκει,
 τρανοῖ δὲ τὸν νοῦν πρὸς νοήσεις ἐνθέους.
 Τὴν γλῶσσαν εὐκίνητον πρὸς λόγους φέρει,
 τὴν βλεπτικὴν αἰσθησιν δξύνει πλέον
 (τοῦτο γὰρ εὔρε Σολομῶν εὐμηχάνως).
 θυμηδίαν τε καὶ παράκλησιν φέρει
 τοῖς εὐσεβῶς μάλιστα τούτῳ χρωμένοις.
 Λούσασθε τοίνυν εὐλαβῶς καθὰ θέμις,
 μὴ σπαταλικῶς (καὶ γὰρ ἐγγὺς ἡ κρίσις).
 ἄλλ' ὡς εὐλαβεῖς φαρμάκῳ κεχρημένοι.
 Νικηφόρος γὰρ πρόεδρος Ἡρακλείας
 πρὸς πᾶσιν ἄλλοις λουτρὸν ἐξωραΐσας
 προὔθηκε πᾶσι χαρμονὴν εὐεξίαν».

Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἐπίγραμμα τοῦ πρωτοθρόνου τοῦ οἰκουμενικοῦ
 θρόνου συνιστᾷ εἰς ὅλους τοὺς διῆσταμένους πρὸς ἀνάγνωσιν, οὔτινος παρό-
 μοιον εἶχε συντάξει καὶ ὁ πολὺς Μιχ. Ψελλός, λαβὼν καὶ τινὰς στίχους ἐντεῦ-
 θεν (βλ. Ideler, «Medici et physici minores, I. Lipsiae, 1840, σ. 193).
 Φρονῶ, οἷα τὸ ὄλον εἶναι τοῦ Νικηφόρου καὶ κακῶς ἀποδίδεται τῷ Ψελλῷ.
 Ὁ πεπνυμένος ἱεράρχης ἐν ὀλίγοις ἀπαριθμεῖ τὰ καλὰ καὶ τὰ φευκτέα. Καὶ
 ταῦτα μὲν οὕτως· ἐπειδὴ ὅμως πολλοὶ ἀγνοοῦσι τὰ συμπαρομαρτοῦντα ἐν
 τοῖς βαλανείοις καὶ τὸν ἠθικὸν κίνδυνον ἐκ τῶν συλλουομένων, δεῦτε παρα-
 θέσωμεν σύντομον τοῦ ἐν λόγῳ Βυζαντινοῦ ἀσκληπιάδου περιγραφὴν τῶν
 συμβαινόντων ἐν τοῖς τουρκικαῖς τοιοῦτοις, ἅπερ χαμάμια ἐν τῇ βαρβάρῳ
 λέγονται διαλέκτῳ. Οἱ εἰς πᾶσαν ἔκδοτον χλιδὴν ἀσιατικοὶ κατακτηταὶ διειτή-
 ρησαν πιστῶς κἀντούτῳ τὴν βυζαντ. παράδοσιν δηλ. ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖᾳ
 καὶ ταῖς λεπτομερείαις τῶν λουτρικῶν. Ἐκτὸς τοῦ εἰρημένου ἔργου τοῦ
Strzygowski ἔχομεν καὶ τὸ τοῦ *Karl Klinghardt*, «Türkische Bäder».

Οἱ λουτροὶ τῆς Πόλεως. Ὁ λουτρὸς τοῦ Ταχτὰ μιναρὲ τοῦ Φαναριοῦ.

«Ὑποθέτω ὅτι θὰ ἤμην δώδεκα χρόνων, ὅταν ἐγώ, ἡ μητέρα μου, ἡ
 θεία μου καὶ μερικαὶ γειτόνισσαι, ἐκινήσαμεν διὰ τὸν λουτρὸν. Ἡ μία ἐτοί-
 μασε φαγητὸ κρεατινόν, ἡ ἄλλη λαδερά με τοὺς γελατζῆ ντολμάδες, ἡ ἄλλη
 τὰ ὀρεκτικὰ με λεμονάδες ἀφθονες καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅλα αὐτὰ ἐγέμισαν
 μεγάλη καλαθοῦνα καὶ ἀπ' ἔξω ἐκρεμάσθησαν τσόκαρα ξύλινα καὶ χαλιὰ ἀνα-
 τολίτικα. Ἐπήγαμε !

«Ὁ λουτρὸς ἦτο γεμάτος. Ἐγυμνώθημεν, ἐφορέσαμεν σινδόνια καὶ ἐβάλαμεν τὰ τσόκαρα στὰ πόδια. Ἐμβήκαμεν κατὰ πρῶτον στὸν χλιαρὸν προθάλαμον πὸν ἀνεπαύοντο μερικαί, ἄλλαι ἀνέπνεαν ἀπὸ τὴν πολλὴ ζέστη καὶ αἱ περισσότεραι εἶχαν φλυαρία ἀτελείωτη. Ὅταν ἐμβήκαμεν εἰς τὸν θερμὸν λουτρὸν, ἕνας ἀτμὸς ἐσκέπασε τὰ μάτια μας καὶ ἐκράτει τὴν ἀναπνοή μας. Γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἐλούζοντο. Ἐξαφνα μιὰ παρατήρησις γίνεταί στὴν μητέρα μου ἀπὸ μία χανούμισσα. Ἀρμόζει εἰς δώδεκα χρόνων ἀγόρι νὰ λούζεται μὲ γυναῖκες καὶ κορίτσια ; Ἐξω ! Ἐξω ! . .

«Ὁ λουτρὸς εἶναι χαμηλὸς μὲ μικρὰ παραθυράκια στρογγυλὰ καὶ μὲ θόλον εἰς τὸ μέσον. Μόλις εἰσέλθῃς, ἀνοίγει μεγάλη μτρομάρινη αὐλή, πὸν εἰς τὴν μέση της ἔχει γοῦρνα μὲ ψυχρὸ νερό. Ὀλόγυρα εὐρίσκεται ἡ στοὰ μὲ μικροὺς σοφάδες, μὲ ψάθα στρωμένη, καὶ ἐδῶ ἐνδύνεται καὶ ἐκδύνεται ὁ πτωχότερος κόσμος. Οἱ τοῖχοι εἶναι ζωγραφιστοὶ καὶ μισσοσβυσμένοι ἀπὸ ἀραβικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Κορανίου καὶ ἄλλων σοφῶν οὐλεμάδων. Διάφορα δὲ σχοινιά διασταυρῶνουν τὴν αὐλὴ ὑψηλά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι κρεμασμένα κόκκινα—πράσινα καὶ πολύχρωμα σινδόνια νὰ στεγνώσουν. Ἀνάμεσα κρέμονται κλουβιά μὲ καναρίνια, πὸν ξελαρυγγίζονται εἰς τὸ κελάδημα. Ὁ ἀρχιλουτράρης, οἱ λοῦσται καὶ τὰ παιδιὰ τῆς ὑπηρεσίας περιφέρονται. Οἱ ἄνδρες εἶναι δεκτοὶ μόνον τὸ πρωτῆ. Ὅλην κατόπιν τὴν ἡμέραν λούζονται γυναῖκες...»

«Ὅταν ἐμβῆκα στὸν ζεστὸν λουτρὸν, μόλις ἀντεῖχα. Γύρω εἶναι μικρὰ καμαρίνια καὶ μαρμαρένιες γοῦρνες διὰ λούσιμο. Στὴν μέση εἶναι ὁ μαρμαρένιος τοῦ λουτροῦ ὀμφαλός, ὅπου ξαπλώνονται, ὅσοι θέλουν νὰ ἰδρῶσουν. Καὶ ὅταν ἐξαπλώθῃν, ἀρχίζει ὁ λουτράρης ; νὰ μοῦ τρίβῃ τὰ πλευρά, τὴν ράχιν, τὰ πόδια καὶ τὰ χέρια, πρῶτα μὲ χειρομάλαξιν καὶ κατόπιν μὲ τὸν τρίψτη. Ἄλλ' οἱ ἀτμοὶ τῆς ζέστης εἶναι ἀνυπόφοροι. Πῶς κάθονται ἐδῶ καὶ τρίβονται καὶ λούζονται ἕξη-ὀκτὼ ὥρας αἱ γυναῖκες ;

«Εἰς τὸ ἀντικρυνὸ καμαρίνι ἡ γοῦρνα εἶναι ἔτοιμη. Ὁ λουτράρης κτυπᾷ καὶ πλαταγίζει τὸ χάλκινον τάσι. Κτυποῦν ἀκατάπαυστα τὰ τάσια τῶν ἄλλων καὶ κάποιος παρέχει τραγουδεῖ ἄμανε παθητικώτατον. Αἱ φωναί, οἱ κρότοι καὶ τὰ νεροχύματα διπλώνουν τὴν βοὴν καὶ τὴν ἀντήχησιν τοῦ λουτροῦ. Ὁ λουτράρης μὲ λούζει τρεῖς φορές καὶ πετᾷ τὸ τάσι στὴν γεμάτη γοῦρνα. Τὸ τάσι ἐστάθη στὸ νερό, ὡσὰν νὰ ζυγίξῃ ἀκόμη τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀρχιμήδους. Καὶ ἡ τελευταία πρᾶξις ἔφθασε. Μὲ μεγάλη ἀφράτη σαπουνάδα καὶ μὲ παχύμαλλον τρίψτη μὲ σαπουνίζουν. Ἡσθάνθη τέτοια ἡδονήν, ὥστε ἐξάπλωνα τὸ χέρι, ἐτέντωνα τὸ πόδι καὶ ἐνθυμήθη, ὦ, τὴν στρογγύλα μάγισσα τῶν παιδικῶν μου χρόνων μὲ τὴν ἔλεεινὴ φωνή της : Ἐξω ! Ἐξω ! »

1. (Νικ. Βασιλειάδου, «Εἰκόνες Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀθηνῶν ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Κ. Φ. Σκόκου (εἰς κοινήν καὶ εἰς καθαρῆσαν.» Ἀθῆναι, 1910, σ. 210—213.

8. Ἀναγκαιότατον ἐν τοῖς ναοῖς ἔκπαλαι τὸ καθαρτήριο ὕδωρ.—Οἱ ρυπῶντες. Τύπος σύγχρονος μοναχὸς Λαυριώτης.—Οἱ νιπιτήρες ἐν ταῖς Ἰουδαϊκαῖς συναγωγαῖς καὶ οἱ μέγιστοι ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σολομῶντος.—Τὸ «φώτισμα». Αἱ φιάλαι τοῦ Ἄθω κατ' ἀπομίμησιν πρὸς τὴν τῆς Ἁγίας Σοφίας.—Ἡ φιάλη τῆς Λαύρας. Εἶναι τὰ περιρραντήρια τῶν ἀρχαίων.—Αἱ φιάλαι ἐν τῇ «Νέα μεγάλη ἐκκλησίᾳ» ἀριστούργημα τέχνης.—Ἡ ἐκ τῶν μαντείων προέλευσις τῶν φρεάτων.—Τὰ λούματα, κολυμβεῖα καὶ ἐμβάται.

Τὸ ὕδωρ ἦν ἀπαραίτητον εἰς τοὺς ἀρχαίους ναοὺς, οὐ μόνον διὰ τὴν φωτιστικὴν καὶ ἁγιαστικὴν χρῆσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καθαρτικὴν. Οἱ πιστοί, οἵτινες συνέρρεον διὰ τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ ἐν τοῖς πρώτοις μάλιστα ναοῖς, στενοχώροις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον (ἔρα καὶ κατακόμβας), ἔδει νὰ παρίστανται καθαροὶ τὸ σῶμα. «Ῥαντιεῖς με ὑσσώπῳ, ψάλλει ὁ Δαβὶδ, καὶ καθαρισθήσομαι, πλυνεῖς με καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι» 50,9. Παρ' Ἑβραίοις ἦν ὁ νιπιτήρ, χαλκῆ λεκάνη μεγάλη, κειμένη μεταξὺ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου καὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ὅπου οἱ εἰσερχόμενοι ἔπλυνον τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας. Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σολομῶντος ὑπῆρχον ἕτεροι 10 νιπιτήρες ἢ λουτήρες ἔμπροσθεν στηριζόμενοι ἐπὶ βάθρων, ὧν ἕκαστος περιεῖχε 750 περίπου ὀκάδας ὕδατος. Ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ναοῖς πρὸ τῆς εἰσόδου ἐν τῷ αἰθρίῳ ἴστατο καὶ ἡ φιάλη, ἣτις καὶ φρέαρ καὶ κρήνη καὶ πυθμὴν καὶ κολυμβεῖον καὶ καθαρτήριο καὶ ἐμβάτης ἐλέγετο (Καλλ. «Χριστιαν. ναὸς» σ. 90). Τί δὲ ἦτο ἡ φιάλη; Κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα «ἀπλούστατα μία κρήνη ἢ βρύσις, ἐκ τῶν κρουνῶν τῆς ὁποίας προεχέετο ὕδωρ. Ἐνταῦθα ὄφειλέ τις νὰ νίψη πρῶτον τὰς χεῖρας (κάποτε μάλιστα καὶ τοὺς πόδας ὡς συνέβαινεν ἐν Συρίᾳ καὶ Ἀβυσσινίᾳ) καὶ ἔπειτα νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ ἔνδον. Ἡ δὲ τοιαύτη «ἀπόρρυψις» ἢ «ἀπόνιψις» ἦτο πρᾶξις συμβολικὴ, φανερώουσα τὴν συναίσθησιν τοῦ ψυχικοῦ ρύπου, διὰ τὸν ἔξαγνισμόν, τοῦ ὁποίου ἠτεῖτο ὁ νιπτόμενος τὸ θεῖον ἔλεος. Τὸ παλαιὸν τοῦτο ἔθος ἀπὸ πολλοῦ ἐξέλιπε παρ' ἡμῖν. Ἀπήχησις του ὅμως πολλῶ ὑψηλότερα εἶναι ὁ μικρὸς ἢ ὁ μέγας ἁγιασμός... Ἐπίσης συνέχεια τοῦ ἔθους τούτου, ἀλλ' εἰς ἱερατικὴν μόνον χρῆσιν περιορισθεῖσα, εἶναι ἢ ἐν τῷ χωνευτηρίῳ τῶν ἀδύτων ἀπόνιψις τοῦ ἱερέως πρὸ τῆς προθέσεως καὶ προευτρεπίσεως τῶν τιμίων δώρων κατὰ τὸ «νίψομαι ἐν ἀθώοις τὰς χεῖράς μου καὶ κυκλώσω τὸ θυσιαστήριόν σου, Ὑψιστε», καθὼς καὶ ἡ τοῦ ἱερουργουῦντος ἀρχιερέως ἀπόνιψις πρὸ τῆς μεγάλης εἰσόδου ἐν τῷ χερνιβοξέστῳ, ὅπερ ὑποδιάκονος ἐνώπιόν του βαστάζει. Ἴχνος ἴσως τῆς παλαιᾶς ἀπορρύψεως εἶναι καὶ ἡ μέχρι σήμερον κρατοῦσα συνήθεια τῶν ρώσων χωρικῶν, νὰ μὴ εἰσέρχωνται εἰς τὸν ναὸν πρὶν ἢ κύψουν πρὸς τὸ χιονοσκεπὲς ἔδαφος, λάβωσιν ἐκεῖθεν τεμάχιον πάγου καὶ δι' αὐτοῦ τρίψωσι τὰς χεῖρας». (αὐτ. 88—89).

Τὰ σοφὰ διδάγματα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καὶ ὅσα σεμνὰ ἐκ τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ αἰγυπτιακῆς θρησκείας ἐπλαισίωσαν οἱ ἅγιοι πατέρες εἰς τὰς ἱερὰς τελετὰς καὶ θρησκευτικὰς συνηθείας. Ταῦτα ἀπετέλεσαν τὸν κώδικα τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ ἢ μᾶλλον τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ. Οὕτω καθιερώθη καθ' ἑβδομάδα ἢ καὶ συχνότερον, ὁσάκις μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ ἀλλάσσωμεν οὐ μόνον τὴν ἐξωτερικὴν ἐνδυμασίαν ἀλλὰ καὶ τὰ ἐσώρρουχα ¹. Δὲν θὰ λησμονήσω τὸν μακαρίτην πατέρα *Βαρνάβαν* μοναχὸν Λαυριώτην, ἀνήκοντα εἰς τὴν τάξιν τῶν ῥυπόντων, ὅστις, ὁσάκις ἤρχετο πλησίον τινὸς ἐν τῷ καθολικῷ τῆς Λαύρας (οὕτω λέγεται ὁ καθεδρικὸς ναός), ἐτρέπετο ἀμέσως εἰς ἄτακτον φυγὴν κρατῶν τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς ῥινὸς ὁ πλησίον ἐκεῖνος· ἀνεδίδετο καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἢ δυσσομία. Δὲν ἐκαθαρίζετο ὁ εὐλογημένος νομίζων, ὅτι φεύγει τὸ ἅγιον μῦρον! Ὁ λε' κανὼν τοῦ *Παχωμίου* ἀπαγορεύει εἰς τοὺς μοναχοὺς τὸ λουτρόν: «Μηδεὶς ὄλον τὸ σῶμα ἀλείψηται χωρὶς νόσου, οὔτε λούσηται, οὔτε ἀπονίψηται κακῶς (;) Ἐκ τῶν ἐντολῶν τοῦ ἁγ. Παχωμίου» *Migne*, 40, στ. 952). Ὁ πολλοὺς χρόνους διατρίψας ἐν τῇ Σκήτει *Εὐάγριος* πρὸς Ἄνατόλιον ἔγραφε: «Πάνυ πρὸς σωφροσύνην συμβάλλεται ἡ χρῆσις τοῦ ὕδατος» (στ. 1220). καὶ ὁ φίλος του Παλάδιος ἐπὶ τούτοις ἀναφέρει, ὅτι τινὲς πρὸς κατευνασμὸν τῶν τῆς σαρκὸς σκιρτημάτων ἐβυθίζοντο εἰς φρέαρ. Εἶδον καὶ γὼ ἀσκητὴν ἐν Ἀθῶν βρέχοντα διαρκῶς τὰ ράσα. Χαρακτηριστικὴ τοῦναντίον καὶ «νουθεσία τις πρὸς μοναχοὺς» ἐπιγραφομένη εἰς *Νεῖλον* καὶ ὑπὸ πολλῶν ἀσκητῶν ἐφαρμοζομένη καὶ νῦν ἐν Ἀθῶν:

«Μονασταῖς μέγας κόσμος ἢ ἀκοσμία,
ἀνιπτος ὄψις, ἡμελημένη τρίχα,
χειρῶν ποδῶν τε, κάλλους ἀπροσεξία,
στολὴ πενιχρά, ζῶσμα συμπεφυρμένον κτλ.»

Εὑρεται ἐν κώδ. μονῆς *Διονυσίου* 357, φ. 196. Ἴσως ἐντεῦθεν ἔλαβεν ὁ μοναχός, ὅστις ἐπὶ τῆς ὥρας κώδικος τῆς μονῆς Ζωγράφου ἐπιδεικτικῶς ἔγραψε εἰς ἀδιάκοπον σειρὰν φύλλων «Κόσμος μοναχοῦ ἢ ἀκοσμία» κτλ. Εἰς τὰς πρὸ τῶν πυλῶν τῆς ἁγίας Σοφίας φιάλας ἐνιπτον καὶ τοὺς πόδας «ἵνα μὴ ἀνάγνοις καὶ ἀνίπτοις ποσὶ τῶν ἔνδον ἐπιβαίνωσιν ἁγίων». (χρυσ.)

Εὐτυχῶς ὁ παραλογισμὸς οὗτος δὲν εἰσεχώρησεν εἰς τὰς ἑλληνικὰς μονὰς. Ἐσβυσεν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ἐνταῦθα τὰ ἐν Μαρεώτιδι, ἐν τῇ πόλει τοῦ ἁγίου Μηνᾶ κοινόβια τὸν Ε'—Σ' αἰῶνα ἀκμάζοντα, τὰ λουτρὰ δὲν φαίνεται νὰ ἦσαν ἐν χρήσει παρὰ κοινοβιάταις ἐν Αἰγύπτῳ τουλάχιστον. Ἐχομεν τὸ ἑξῆς παράδειγμα: «Εἰς τὴν ἐν Σκοπέλω τῆς Φοι-

1. *Εὐσεβίου*, «Ἐκκλησ. ἱστορία», (I', 4 πλήρες κατωτ.) βλ. *Texier*, «L'architecture byzantine», σ. 10. Πρὸς τοὺς ρυπαροὺς τούτους ἢ Ἐκκλησία βοᾷ τὸ προφητικόν: «Λούσασθε καὶ καθαροὶ γίνεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ὑμῶν ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν» (Ἡσαίας).

νίκης μονὴν τοῦ δσίου Θεοδοσίου δι' εὐχῶν τοῦ δσίου ἀνέβλυσεν ὁ ξηροπόταμος ὕδωρ. Οἱ πατέρες ἔπειτα ἔκτισαν λουτρὸν καὶ λουσθέντων μίαν φορὰν τὸ ὕδωρ ἐξηράνθη, ἐκρήμνισαν δὲ τὸ λουτρὸν καὶ τὸ ὕδωρ ἐπανῆλθεν. («Λειμωνάριον τὸ παλαιόν», ἔκδοσις Δουκάκη, Ἀθῆναι, 1899, 76). Εἰς μὲν τὰ Παχωμιανὰ κοινόβια κατὰ *Πειρακᾶκον* τὸ λουτρὸν ἀπηγορεύετο «ἐμμέσως» ἀπετρέπετο δὲ εἰς τοὺς ἀσθενεῖς¹. Ὁ μεταρρυθμίσας ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον τὴν αὐστηρότητα τῶν ἐν Αἰγύπτῳ κοινοβίων Μ. Βασίλειος ἀντιπαρέρχεται τὸ ζήτημα, ὅπως καὶ ὁ ἡμέτερος Ἀθανάσιος, ὁ Ἀθωνίτης, ὅστις ἀντέγραψε τὸν Στουδίτην. Ὁ τῆς Πενθέκτης οὗ ἄρχεται οὕτω, «ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικούς ἢ κληρικούς ἢ ἀσκητὰς ἐν βαλανεῖῳ μετὰ γυναικῶν συλλοῦεσθαι». Ὁ δὲ Νικόδημος ἀναφέρει τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ Διαδόχου Φωτικῆς (Πηδάλιον ἔκδοσ. 1841, σ. 165). Βαλανεῖον ἐνταῦθα καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς ἐν γένει εἶναι τὸ λουτρὸν. Ὁ Παλλάδιος ἐν τῷ Λανσαϊκῷ (ἔκδοσις Βόλου, 1954, σ. 118 καὶ σ. 156 ἐν τῇ τῶν Ἱεροσολύμων) τὸ ἀνέκδοτον τότε ἔχει περὶ τοῦ «θαυμαστοῦ» Ἱουβίνου. Οὗτος τότε διάκονος ἔπειτα Ἀσκάλωνος ἐπίσκοπος γεγονώς, ἀνὴρ εὐλαβῆς καὶ φιλόλογος. «Σφοδροτάτου οὖν καύσωνος καταλαβόντος ἡμᾶς . . . εἰς τὸ Πηλοῦσιον ἔτυχε τὸν Ἱουβῖνον νικτῆρα λαβόντα νίψασθαι τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας πυγμῇ ψυχροτάτου ὄντος τοῦ ὕδατος καὶ μετὰ τὸ νίψασθαι θερμοτύλῳ (=καμηλόδεσμα) ἐπαναπαῆναι (=ἐπαναπαύεσθαι) ῥιφέντια κατὰ τοῦ ἐδάφους. Ἐπιστᾶσα δὲ τούτῳ ἡ μακαρίτις Σαλβία, ὡς μήτηρ σοφοῦ υἱοῦ κηδομένη γνησίῳ ἐπέσκωπεν αὐτοῦ τῇ ἀπαλότητι τοῦ σώματος, λέγουσα αὐτῷ : Πῶς θαρρεῖς σου τῷ σώματι τοιαύτην ἄγων τὴν ἡλικίαν καὶ ἔτι ζέοντός σου τοῦ σώματος ; οὕτω σου φιλοκαλεῖς τὸ σαρκίον ὡς μὴ αἰσθόμενος τῶν ἐξ αὐτοῦ σοι τικτομένων βλαβερῶν ; Θάρσει, λέγουσα, τέκνον, ὅτι ἐξηκοστὸν νῦν ἄγουσα ἔτος τῆς ἡλικίας ἐκτός τῶν ἄκρων χειρῶν καὶ αὐτὸ διὰ τὴν κοινωνίαν, οὐκ ὄψις μου ἦψατο ὕδατος, οὐ ποῦς, οὐκ ἄλλο τι τῶν μελῶν, καί περ διαφόροις ληφθεῖσα ἀρρωστίαις καὶ ὑπὸ τῶν ἱατρῶν ἀναγκαζομένη λουτρῷ χρῆσασθαι, οὐκ ἠνεσχόμεν ἀποδοῦναι τῇ σαρκὶ τὸ ἔθος, οὐκ ἐπὶ κλίνης ἐκαθεύδησα, οὐ λεκτικίῳ ὤδευσά που (=ἄμαξα)².

1. «Οἱ μοναχικοὶ θεομοὶ κτλ.» Λειψία, 1907, σ. 75. Δὲν ἐγνώριζε τοὺς ὡς ἄνω κανόνας τοῦ Παχωμίου ἐν τῇ Πατρολογία Μίγνε δημοσιευθέντας ὁ συγγραφεύς.

2. Αὕτη ἦν γυναικαδέλφη *Ρουφίνου* (οὐχὶ τοῦ γνωστοῦ μαθητοῦ Ὁριγένους) τοῦ ἀπὸ ἐπάρχων καὶ κατὰ Παλλάδιον (ἐπισχος τῶν πραιτωρίων ἐν ΚΠόλει ΙΒ', σ. 84, φίλος τοῦ μεγ. Ἀμμωνίου) «λογιωτάτη γέγονεν ἢ καὶ τὸν θεῖον λόγον ποθήσασα τὰς νύκτας εἰς ἡμέρας ἀνέτρεψε δαψιλῷ ἐλαίῳ τούτας καταλάμπουσα, πᾶν σύγγραμμα ἀρχαίων ὑπομνηματιστῶν διελθοῦσα, ἐν οἷς Ὁριγένους μυριάδας τριακοσίας (ὁ μεταφραστὴς προσέθησι βιβλία ! πάντως πρόκειται περὶ στίχων), ἀσφαλῶς περὶ στίχων πρόκειται, διότι τὰ βιβλία τότε δὲν εἶχον σελίδας, ἀφοῦ ἦσαν κύλινδροι. Οἱ στίχοι ἐσημειοῦντο ἐν τέλει. καὶ εἶναι οὐχὶ ἀσήμαντος ἡ παρατήρησις μου' διότι οὕτως ἐνοθεύθησαν τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ ἤρχισε ὁ λαὸς νὰ μὴ πιστεύῃ. Αἱ 300 μυριάδες βιβλία τοῦ Ὁριγένους, ἄτερ ἀνέγνω ἢ ὁσία (πλὴν τῶν ἄλλων

Ἄλλ' ἢ διδασκαλία αὕτη εἶναι τῶν ἄκρων οἶος ἦν καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ Πηδαλίου, ὅστις ἐπικαλεῖται ἐν ἀπλῇ φράσει τὸν Διάδοχον (σ. 216 Φιλοκαλίας ὡς ἀνωτέρω ἐγράψαμεν).

Φρονῶ, ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τοὺς πρώτους μάλιστα χρόνους ἕνεκα τοῦ θερμοῦ κλίματος ἐπετρέπετο τὸ καθαρθήριον λουτρὸν καὶ ἦν ἐν χρήσει καὶ εἰς τὰ κοινόβια τῆς Μαρείας, πόλεως τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἐν τῇ Μαρεώτιδι. Τὴν ἀποχὴν λουτροῦ ὁ Παλλάδιος θεωρεῖ ἴδιον τῶν λίαν αὐστηρῶν ἀσκητῶν. Οὕτω περὶ τοῦ ἀββᾶ Ἰσιδώρου γράφει : «Οὗτος ὁ ἅγιος μέχρις αὐτῆς τῆς ὥρας τῆς τελευτῆς οὐκ ὀθόνην ἐφόρεσε πάρεξ φακιολίου, οὐ λουτρῶ ἐχρήσατο, οὐ κρεῶν ἤψατο» καὶ ὁμοως ἐφαίνεται «ὅτι ἐν μεγάλῃ τρυφῇ διαγεί» («Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία» ἔκδ. Αὐγουστίνου Ἰορδανίτου, Ἱεροσ. σ. 14, 1914). Ἡ ἀποχὴ ἐνίοτε ἐπεβάλλετο ὡς ποινή. Ἐν τῇ Δ' οἰκ. συνόδῳ ὁ πρεσβύτερος τῆς Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος κατήγγειλεν, ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Διόσκορος καταδιώκων αὐτὸν εἰς Κάνωπον καταφυγόντα ἐκέλευσε «μῆτε εἰς τὸ δημόσιον λουτρὸν λούειν (ἴσ. λούεσθαι), μῆτε ἄρτον πέμπεσθαι ἢ ἕτερόν τι ὄψον διαπιπράσκεισθαι». Mansi, VI, 1025. Ὅπως δὲ ἔπαυσε ἡ ἐκκλησία ἐφρόντιζε διὰ τοὺς καθαρμούς. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ σκεῦος χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν δι' οὗ ἐρραίνοντο εἰσερχόμενοι εἰς τὸ ἄβατον ἢ ἄδυτον, ὅθεν ἀπεκλείοντο οἱ βέβηλοι, ἱστάμενοι «ἔξω περιρραντηρίου». Ἐκαθαρίζοντο οὕτω πρὶν ἢ πλησιάσωσιν εἰς τὸν βωμὸν διὰ τὴν θυσίαν. Τὸ ὕδωρ ἡγιαζέτο σβεννυμένου δαυλοῦ ἐντὸς αὐτοῦ,

πατέρων) κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Αὐγουστίνου (σ. 157) εἶναι ἀσύλληπτος ἀριθμὸς, οὐδ' ἡ δύνατο ὁ Ὠριγένης νὰ εἶχε γράψει τόσα βιβλία. Ὁ Αὐγουστίνος ὁμοίως δὲν ἔχει τὴν λέξιν βιβλία (καίτοι ἐκ τῶν συμφραζομένων αὐτὸ ἐννοεῖται), ὁ δὲ Σχοινᾶς (σ. 119) παρέλειψε τὸ χωρίον καὶ ἀναφέρει μόνον τὰ ἐπόμενα «25 μυριάδας βιβλία καὶ κάθε βιβλίον τὸ ἐδιάβαζεν ἀπὸ ἐπτά φοραῖς». Περὶ δὲ τοῦ Ἀμμωνίου εἶτι παραδοξότερα γράφει : «Παλαιὰν δὲ καὶ Καινὴν γραφὴν ἀπεστήθισε καὶ ἐν συγγράμμασιν ἀνδρῶν λογάδων Ὠριγένους τε καὶ Διδύμου καὶ Πιερίου καὶ Στεφάνου διῆλθε μυριάδας ἑξακοσίας» ! (ἐνθ' ἀνωτ.) ὁ Ἱεροσολυμίτης ἐκδότης οὐδὲν ἔχει σχολίον εἰς ταῦτα. Σήμερον δὲν ὑπάρχει συγγραφεὺς οὔτε μιᾶς μυριάδος (10000) βιβλίων. Γρηγορίου καὶ Στεφάνου καὶ Πιερίου καὶ Βασιλείου καὶ ἐτέρων τινῶν σπουδαιωτάτων μυριάδας εἰκοσιπέντε, οὐχ' ἀπλῶς οὐδὲ ὡς ἔτυχε παρελθούσα ταῦτα, ἀλλὰ πεπονημένως ἕκαστον βιβλίον ἑβδομον ἢ ὄγδον διελθοῦσα διὸ ἡδυνήθη ψευδωνύμου γνώσεως ἐλευθερωθεῖσα περωθῆναι πρῶτον τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, εἶτα καὶ τῇ δυνάμει τῶν λογίων τοῦ πνεύματος ἐλπίσι χρῆσταῖς ὄρνιν ἑαυτὴν ἐργασαμένη πνευματικὴν καὶ διαπεράσασα τὸν τούτου τοῦ βίου ζόφον ἀπέπη πρὸς τὸν Χριστὸν τὰς ἀθανάτους δωρεὰς παρ' αὐτοῦ ἀποληψομένη». (Λαυσαϊκὸν ἔκδ. Αὐγ. Ἰορδανίτου, σ. 153—157). Ὅπως νῦν ὑπὸ τῶν ἀβροδιαίων τὰ συχνὰ λουτρά συντονουσί τὰς σωματικὰς δυνάμεις, ἡ ἀλουσία θεωρεῖται πρόσφορον μέσον ὑπὸ τῶν αὐστηρῶν μοναχῶν πρὸς καταστολὴν αὐτῶν. Ἦκουσα τὸν μακ. Βαρνάβαν διηγούμενον ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ἠσκήτευσεν ἐν Ἁγίᾳ Ἄννῃ καὶ ἀνεβίβαζεν εἰς τὰ πύρινα καύματα τοῦ Αὐγούστου βαρὺ φορτίον σίτου ἐπὶ τῶν ὤμων ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὁ ἀνυπότακτος κάτω νοικοκύρης δὲν ἠνθόει νὰ ταπεινωθῇ.

ὄν ἦναπτον ἐκ τοῦ βωμοῦ· ὠνομάζετο δὲ χέρνιψ ἢ τελετή. Ἐρραίνοντο δὲ οἱ περιεστῶτες καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ κήρυκος : «τίς τῆδε ;» Ἀπῆντων «πολλοὶ κάγαθοί» καὶ τότε ὁ ἱερεὺς ἔξεφώνει «εὐχόμεσθα», ὁ δὲ κήρυξ : «Εὐφημεῖτε, σίγα, σίγα, πᾶς ἔστω λεώς». Ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἔρραινον οἱ ἱερεῖς τὸν λαὸν διὰ τοῦ ὑσσώπου (παρ' ἡμῖν διὰ τοῦ βασιλικοῦ). Νῦν ἔχομεν κατὰ τὰς μεγάλας ἐφορτὰς καὶ πανηγύρεις καὶ δὴ εἰς τὸν ἐπιτάφιον ὡς περιφραντήριον φιαλίδια ἀργυρᾶ ἐσφραγισμένα διὰ διατηρήτου πώματος καὶ περιέχοντα ροδόσταμμα. Ὅλοι δὲ ἐνθυμούμεθα τὸ «ἔρρανον τὸν τάφον» εἰς τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ Μ. Σαββάτου.

Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω τὸ παρὰ *Καλλινίκου*, σ. 89, χωρίον, ὅπερ οὗτος ἔλλιπῶς παραπέμπων ἀναφέρει εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ! Ἀλλὰ τότε εἶναι ἀμφίβολον, ἐὰν εἶχε κτισθῆ αὕτη. Ὁ *Εὐσέβιος* τὸν δέκατον λόγον καὶ τελευταῖον τῆς ἱστορίας του ἀφιεροῦται εἰς τὸν φίλον *Παυλίνον* ἐπίσκοπον Τύρου, ὃν ὑπερπαινεῖ ἐπὶ φιλοτίμῳ προαιρέσει καὶ ἄλλαις ἀρεταῖς καὶ δὴ διὰ τὴν ἀνέγερσιν λαμπρῶν ναῶν. Παρατίθησι καὶ τὸν εἰς αὐτὸν ἐκφωνηθέντα ἑξαίρετον πανηγυρικὸν «ἐπὶ τῇ ἐκκλησιῶν οἰκοδομῇ» (Εὐσ. Ι', 4, 1), ὅστις καταλαμβάνει τὸ ὅλον τοῦ βιβλίου τούτου¹. Τοῦ θαυμασίου τούτου λόγου δὲν ἠθέλησε νὰ κατονομάσῃ τὸν συγγραφέα (ἴσως εἶναι ὁ ἴδιος Εὐσέβιος, ὅστις ὡς ἐπίσκοπος Καισαρείας τῆς Φιλίππου ἐγεινίαζεν). Ἐχει πολλὴν σχέσιν πρὸς τὸ θέμα ἡμῶν καὶ συνιστῶ τὴν ἀνάγνωσιν. Περιγράφων τὰ καθέκαστα τοῦ ναοῦ, οὗ ἢ μεγαλοπρέπεια εἴλκυε τῶν διαβατῶν τὴν περιεργίαν, ὥστε νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ ἔνδον, παρατηρεῖ : «εἴσω δὲ παρελθόντι πυλῶν οὐκ εὐθὺς ἐφῆκεν ἀνάγνοις καὶ ἀνίπτοις ποσὶ τῶν ἔνδον ἐπιβαίνειν ἀγίων» (καὶ ἀναφέρει τὸ συγκρότημα τῶν λουτήρων). «ἱερῶν δ' ἐνταῦθα καθαρῶν ἐτίθει σύμβολα, κρήνας ἀντικρυς εἰς πρόσωπον ἐπισκευάζων τῷ νεῷ πολλῷ τῷ χεύματι τοῦ νάματος τοῖς περιβόλων ἱερῶν ἐπὶ τὰ ἔσω προΐουσι τὴν ἀπόρριψιν παρεχομένας»².

Τὴν ὡραίαν ταύτην βυζαντινὴν ἀρχαίαν τῶν πρώτων χριστιαν. χρόνων παράδοσιν τῶν λουτήρων καὶ φιαλῶν ἠθέλησαν νὰ συνεχίσωσιν οἱ ἱδρυταὶ τῶν ἀθωαιτίδων μονῶν. Ὁ ποιμενάρχης τῆς Λαύρας πρῶτος ἀνήγειρεν ἔργον μνημειῶδες ὡς ἀπομίμησιν τῆς φιάλης τῆς ἁγίας Σοφίας. Τοῦ ἁγίου Ὅρους αἱ φιάλαι καλυπτόμεναι ὑπὸ θόλου ὑποβασταζομένου ὑπὸ μαρμαρίνων λευκῶν ἢ πολυχρῶμων κιόνων παρουσιάζουσιν ἀριστούργημα καλλιτεχνίας· ἐπὶ πλέον δὲ καὶ διὰ τῶν εἰκονικῶν τῆς ἁγίας Γραφῆς σχετικῶν παραστάσεων. Ὑπερεξέχει ἡ περίλαμπρος καμαρωτὴ φιάλη τῆς Μεγίστης Λαύρας τὸ πρότυπον τῶν ἁγιορείτ. φιαλῶν, ἥτις περιλαμβάνει 2000 ὄκ. ὕδα-

1. «*Εκκλ. ἱστορ.*», σ. 450—472.

2. *Αὐτ.* 4, 30, σ. 462. Μαρτυρεῖ καὶ ὁ Χρυσόστομος (*Migne*, 51, σ. 300) : «κρήνας εἶναι ἐν ταῖς ἀύλαις τῶν εὐκτηρίων οἰκῶν νενόμισται, ἵνα οἱ μέλλοντες εὐχέσθαι τῷ Θεῷ ἀπονησάμενοι τὰς χεῖρας, οὕτως αὐτὰς εἰς εὐχὴν ἀνατείνωσιν».

τος, ὅπερ ἐκχέουσι ἐν εἴδει πίδακος διάφορα πτηνὰ ἐπικαθήμενα ἐπὶ τοῦ ἐν μέσῳ μεταλλικοῦ δένδρου ἐπικεχρυσωμένου. Τὸ ἐκκλητικώτερον εἶναι, ὅτι ἡ τεραστία αὕτη φιάλη ἀποτελεῖται ἐκ μονολίθου αὐτοφυοῦς μαρμάρου κατεργασθέντος δηλονότι ἐπὶ τόπου. ἀντὶ ὃ εὐφυῆς τεχνίτης νὰ ἀνατινάξη τὸν μεταξὺ τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς κοινοβιακῆς τραπέζης βράχον, ἐσκάλισε τὴν φιάλην. Τοιοῦτόν τι εἶχε προτείνει ὁ Δεινοκράτης ἢ Στασικράτης ἐκεῖνος πρὸς τὸν Μ. Ἀλέξανδρον, νὰ μεταβάλῃ τὸν κολοσσὸν κῶνον τοῦ «μαρμαρωμένου Ἀθωνος» εἰς γίγαντα ἔξερευγόμενον ποταμὸν ἀείρουτον ἀρδεύοντα τερπνὸν παράδεισον. Τὸν παράδεισον τοῦτον ἐδημιούργησεν ἡ εὐλάβεια τῶν χριστιανῶν καὶ ἡ ἀπέραντος ἀφοσίωσις καὶ ὄντως βασιλικὴ γενναιοδωρία τῶν βυζαντινοκρατόρων. Αἱ φιάλαι τρόπον τινὰ ἦσαν πρόχειροι μικραὶ δεξαμεναί, ἐν αἷς τὸ ὕδωρ ἔρρεεν ἀεννάως καὶ μετεδίδοτο εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ πάλιν αὐθωρεὶ ἀντικαθίστατο παφλάζον ἢ ἀναπηδοῦν εἰς τὸ μέσον, ὅπως ἐν τοῖς πίδαξιν. Καὶ τότε καὶ νῦν αἱ φιάλαι εἶναι τὸ κεντρικὸν στόλισμα, τὸ «μεσοκῆπιον» τῶν παραδείσων τῆς ΚΠόλεως. Ἡ λαυριωτικὴ φιάλη εἶναι ἐκ τῶν παλαιότερων μνημείων τῆς μονῆς τεχνουργηθεῖσα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἐκ τῶν πρώτων διαδόχων τοῦ ὁσίου πατρὸς Ἀθανασίου Ἰωάννου τῷ 1060.

Ἴδου ἡ ἐπιγραφή : «Ἄριστον χρῆμα ἔξ ὕλης τοῦ μαρμάρου
κύπελον ὥσπερ χερσὶ τῶν λιθοξόων
ἔχειργάσατο τοῦ φωτίσματος ἡ χάριν
ὑδωρ ἐκβλύζειν καὶ ὀαντίζειν τοὺς πέριξ
διειδέστατον ἀγιάσματος ἄγγος
Ἰωάννης ὁ ἱερός ποιμενάρχης κτλ.»

1. Φώτισμα λέγεται μέχρι τοῦδε ἐν Ἀθῶν τὸ ἀγίασμα καὶ φωτίζω, ἀγιάζω. Ἐν χρόνοις ἀποστολικοῖς δὲ (ὡς γράφομεν ἀνωτέρω) φώτισμα ἐλέγετο τὸ βάπτισμα καὶ φωτιζόμενοι οἱ βαπτιζόμενοι. Ὁ νῦν κανὼν τῆς Πενθέκτης διακελεύει : «Μηδαμῶς ἐν εὐκτηρίῳ οἴκῳ ἔνδον οἰκίας τυγχάνοντι βάπτισμα ἐπιτελεῖσθω, ἀλλ' οἱ μέλλοντες ἀξιούσθαι τοῦ ἀχράντου φωτίσματος ταῖς καθολικαῖς προσερχέσθωσαν ἐκκλησίαις κ' ἀκείσε τῆς δωρεᾶς ταύτης ἀπολαυέτωσαν κτλ.» βλ. εἰς τὸν λα' τῆς αὐτῆς συνόδου τὸν λόγον δι' ὃν ἀπηγορεύθη. Τὰ ἀρχαῖα ἐν τοῖς ναοῖς βαπτιστήρια μετὰ τὰς εὐρείας δεξαμενάς καὶ τὰς εἰς τὸ βάθος φερούσας μαρμαρίνους βαθμίδας ἦσαν κτίσματα μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐντυπωσιακά. Οὕτω λέγεται «Φῶτα» ἡ βάπτισις τοῦ Θεανθρώπου. ἐν γένει ἡ λέξις ὡς ἐκ τούτου ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναγεννήσεως, δι' ἐπιφοιτήσεως τῆς θείας χάριτος, ἥτις διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπίσματος δίδοται τοῖς βαπτιζομένοις. Ρητὴν περὶ τούτου ἀπόδειξιν ἔχομεν τὴν εὐχὴν τῆς προηγουμένης, καθ' ἣν εἶθιστο ἐν τῇ Μ. τεσσαρακοστῇ νὰ βαπτίζωνται τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, πρὶν ἢ ἐπικρατήσῃ ὁ νηπιοβαπτισμὸς : «Ἐπίφανον, δέσποτα, τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τοὺς πρὸς τὸ ἅγιον φώτισμα εὐτρεπιζόμενους καὶ ἐπιθυμοῦντας τὸν τῆς ἁμαρτίας μολυσμὸν ἀποτινάξασθαι». καὶ τὴν πρόσκλησιν : «οἱ κατηχούμενοι. . . ὅσοι πρὸς τὸ φώτισμα προέλθετε». («Εὐχολόγιον», ἐκδ. 1862, σ. 112—113). Μεγάλῃ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ἐν τοῖς ἑλληνιστικοῖς χρόνοις (βλ. R. Reitzenstein «Die hellenist. Mysterien—Religionen», Leipzig, 1910).

2. «Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos», σ. 107. Εἶναι ἡ πρώτη

Πάντως ὁ τεχνουργήσας τὴν φιάλην ταύτην εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ ἧς ἀπομίμησις τις εἶναι ἢ ἐμπροσθεν τοῦ ναοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνεγερθεῖσα, ἀφοῦ ἐσκύλευσαν αὐτήν. Τὸ οἶκουμ. Πατριαρχεῖον εἶχε τὴν ἐμπνευσιν νὰ ἐκδώσῃ εἰς τὸ πολυτελὲς «Ἡμερολόγιον τῶν Φιλανθρωπικῶν καταστημάτων» (1906) λαμπρὰς φωτογραφίας τῶν ἐξῆς κρηνῶν ἢ πιδάκων: τῆς ἁγ. Σοφίας σ. 414, Σαχ. Ζαδὲ 213, Σουλτὰν Ἀχμέτ, 214-215 κτλ. καὶ δὴ τὴν τῆς ἐκπάγλου ἐπιτυχίας καὶ προσομοιαζούσης τῇ τῆς Λαύρας ἀναμνηστικῆς κρήνης ἀνεγερθείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκρ. τῆς Γερμανίας *Γουλιέλμου Β'* (Καίζερ), ὅτε ἐπεσκέψατο τὴν ΚΠολιν (σ.283). εὐρίσκεται ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ.

Ἡ λαυριωτικὴ φιάλη εἶναι ἐξαγωνικὴ, ὅπως ἢ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἣν ὁ *Σωτηρίου* θεωρεῖ τὸ κιβώριον ἦτοι κουβούκλιον τῆς κρύπτῃς τοῦ ἱεροῦ λειψάνου¹, ἀλλ' ἐκεῖ εἶναι, ὡς εἴπομεν, εἰς τὸ ὑπόγειον, ὅπου καὶ τὸ βαπτιστήριον. Ἐν τῇ βασιλικῇ τῶν Θεβῶν κατὰ τὸν καθηγητὴν «ἡ διάταξις τῶν στοῶν τοῦ αἵθριου εὐρίσκεται ἐν ἐνιαίᾳ συνθέσει πρὸς τὴν βασιλικήν. κιονοστοιχίαι δηλ. τοῦ αἵθριου εἶναι τοποθετημέναι εἰς τὴν προέκτασιν τῆς γραμμῆς τῶν τοῦ ναοῦ, ἔχουσαι τὰς αὐτὰς ἀποστάσεις τῶν κιδίων, ἐξικνοῦνται δέ. μέχρι τοῦ δυτ. τοίχου τοῦ αἵθριου σχηματίζουσαι οἴκον κλίτη» (αὐτ. σ. 36). Ἡ ὁμοιότης παρατηρεῖται ἔτι καὶ εἰς τὰ θωράκια τοῦ τε ἁγ. Δημητρίου (σ. 73) καὶ τῆς βασιλικῆς τῶν Θεβῶν (σ.135). ὅμοια δηλ. ἔχει καὶ ἡ τῆς Λαύρας. Ὁ λόγος ἐνταῦθα περὶ τῆς θέσεως τῆς φιάλης καὶ τῶν λουτήρων, οἵτινες πάντοτε ἦσαν εἰς τὸ προαύλιον (ἢ μεσαύλιον κάλλιον, κακῶς δὲ εἰσήχθη τὸ κακόζηλον αἵθριον κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὸ λατ. atrium). Ἐν Λαύρᾳ ἡ φιάλη κεῖται εἰς τὸ μέσον τῆς αὐλῆς μεταξὺ τοῦ καθολικοῦ καὶ τῆς τραπέζης. Ἐπειδὴ δὲ συνήθεια ἀρχαία ὑπῆρχεν ἢ τῆς νύψεως τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ προαυλίου τοῦ ναοῦ ὑψοῦτο εἰς πλείστους κρήνη καλουμένη φιάλη, ἀλλὰ καὶ νυμφαῖον καὶ κάνθαρος καὶ λεοντάριον (ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ κρουνοῦ)². Πέριξ τῆς αὐλῆς

τῶν λαυριωτ. ἐπιγραφῶν ἐκ 14 στίχων ἀποτελουμένη. Τὴν θαυμασίαν ταύτην ἐπιγραφὴν πρῶτος ἐδημοσίευσεν ὁ *Πορφύριος Οὐσπέσκης*, ἐξ οὗ μετὰ τῶν σφαλμάτων ἀντέγραψαν ὁ Ἀντωνῖνος, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Σμυρνάκης. Ἀλλὰ πρὸ πάντων τούτων πρὸ 200 σχεδὸν ἐτῶν ἔδωκεν εἰς τύπον ὁ *Σκευοφύλαξ Λαύρας Σάβας* εἰς τὸ «Προσκυνητάριον» αὐτῆς. ἔσχατος δὲ πάντων ὁ *Καλλίνικος* «Χριστ. ναός», σ. 282,—3.

1. «Χριστ. καὶ βυζαντ. ἀρχαιολ.» Α' σ. 219, σ. 236 7. πρβλ. «Αἱ χριστιανικαὶ Θεβαι τῆς Θεσσαλίας καὶ αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος» 1931. Ἡ εἰκὼν ἐν σ. 73 ἀπαράλλακτος (σ. 219) ὅπως τῆς Λαύρας. Ταύτης δὲ λαμπρὸν ἀποτύπωμα παρὰ κ. Fr. Dölger: «Mönchsland Athos, mit 183 Abbildungen und 1 Karte». München, 1945, σ. 62. καὶ αἱ εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Νικοπόλεως (Πρεβέζης), ἣτις ἀνάγεται εἰς τὸ β' ἡμῖσι τοῦ Ε' αἰῶνος, ὑπάρχουσι σὺν τῇ φιάλῃ καὶ λουτήρῃ. βλ. *Σωτηρίου* «ἀγιάσματα-λουτρῶνες», σ. 224.

2. Εὐσέβ. VII, 13. X, 4. Tertul. de orat. cap. XI. Σωκρ. Β', 38.

ἦτο τὸ λουτρὸν καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ βαπτιστήρια. ἦτο δὲ αὕτη τετράγωνος εὐρὺς χώρος πλαισιούμενος ὑπὸ στοῶν. Τὸ ὕδωρ λοιπὸν καὶ διὰ τὸ βάπτισμα καὶ τὸν καθαρισμὸν τῶν πιστῶν ἦν ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ. *Εἶχον ὡς ἐκ τούτου οἱ ναοὶ ἐν ΚΠόλει τὰς κινστέρας*, περὶ ὧν πολλάκις ἐσημειώσαμεν καὶ εἰς εἰδικὰ βιβλία παραπέμψαμεν καὶ τὴν λέξιν δὲ διεσαφήσαμεν, ἥτις λέγεται στέρνα νῦν καὶ δεξαμενὴ. Ἔχομεν σπουδαίαν περὶ τούτου μαρτυρίαν αὐτόπτου μάρτυρος καὶ περιηγητοῦ: «Εἰσὶν ἔτι ἐν αὐτῇ τῇ πόλει οἱ ναοὶ θαυμαστοὶ καὶ κινστέρναι μέγισται τέχνης ἀμιμήτου, αἵτινες ὑπὸ τὰ πάντα δαμάζοντος χρόνου τῇ φθορᾷ ἤδη παρεδόθησαν... Ἔστι δὲ ἡ τοῦ προλεχθέντος ἁγίου Ἰωάννου (τῆς Πέτρας) κινστέρνα, ἡ τοῦ Παντοκράτορος ἡ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἡ τοῦ Μωάμεθ (νεωτ. προσθήκη), ἐν ἧ οὕτω μετὰ τέχνης τινὸς λεπτιῆς εἰσὶν οἱ κίονες τεταγμένοι, ὡσὰν τις [οὐ] ῥαδίως τῷ διηγουμένῳ πιστεύσειε καὶ ἕτεροι ἔτι πλεῖστοι¹. Ταῦτα ἐν σχέσει πρὸς τὴν λαυρ. φιάλην, ἥτις πάλαι μὲν ἐδέχετο τὸ ὕδωρ ἐκ τοῦ παρακειμένου φρέατος, νῦν δὲ ἐκ τοῦ ὑδραγωγείου τῆς μονῆς. Περιελάβομεν δὲ ταῦτα ὧδε, διότι ὁ Ἄθως, τὸ πάνσεπτον ἱερὸν ὄρος, τοποθετεῖται εἰς τὴν Θρόακην, ἄλλως εἶναι καὶ ἔνδοξον ἴδρυμα καὶ μεγαλόρρημα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων.

Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς καλεῖ τὴν φιάλην «περιβόητον» καὶ περιγράφει αὐτὴν λεπτομερῶς: «καὶ εἶναι ἀπὸ ἀτόφουον μάρμαρον ἐσκαμμένη εἰς σχῆμα ποτηρίου· πλὴν τόσον εἶναι μεγάλη, ὅπου εἶναι εἰς τὸ ὕψος τῆς ἑξ σπιθαμῶν, ὁ δὲ γύρος τῆς ὄλος δεκαεπτὰ, καὶ εἰς τὸν ὀμφαλὸν τῆς ἔχει ἓνα σωληνάριον προύντζινον ὀρθὸν πρὸς τὰ ἄνω μὲ διάφορα ζῶα τριγύρω του προύντζινα καὶ εἰς τὴν κορυφὴν του δικέφαλον ἀετὸν· ἔχει δὲ τόπον ὑπόγειον ἔξωθεν, ὅπου ἔρχεται μὲ τέχνην θαυμαστὴν τὸ νερὸν καὶ ἀνοβαίνει

1. «Description des îles de l'Archipel par Christ. Buondelmonti . . . publisher d'après le manuscrit de Serail κτλ.» par E. LeGrand. Paris, I, 1897, σ. 88 (πρβλ. Strzygowski, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 145 καὶ τὸν ἐν ΚΠόλει Ἑλλην. φιολ. Σύλλ. ΚΗ', σ. 138 (κάτω). τὴν «Κωνσταντινάδα» τοῦ ἀπὸ Συναίου Κωνσταντίου. Τοῦ Φλωρεντίνου τούτου ἑλληνομαθοῦς Χριστοφόρου ἡ μαρτυρία ἀνήκει εἰς τὸ ἔτος 1422. Τοῦτον δὲν μνημονεῦει ὁ Κουκουλὲς εἰς τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν λουτρῶν καὶ δὴ εἰς τὸ κεφ. «Δημόσια, ἰδιωτικὰ καὶ μοναστηριακὰ λουτρά» ('Ἐπετηρ. βυζ. σπ. ΙΑ' σ. 128 ἐ.). Ἀπὸ τὴν «Μοναστηριακὴν ἀρχιτεκτονικὴν» τοῦ καθηγ. Ὁρλάνδου λαμβάνει τὸ «μοναστ. λουτρὸν μεθ' ὑποκαύστου ἐν τῇ μονῇ Ζωοδ. Πηγῆς Κιθαιρῶνος» τὴν πολύπλοκον εἰκόνα, σ. 212. Τὸ βυζ. ἁγίασμα εἰς τὴν μονὴν Καισαριανῆς ἀποτελεῖ ναῦδριον τρουλωτὸν μετὰ μοναστ. λουτροῦ, ἐν ᾧ διοχετεύεται τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ «Κριοῦ», ἔχει καὶ ὑπόκαυστον, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Ὁρλάνδος (Πρακτ. Ἀρχαιολ. Χριστ. Ἑταιρ. Γ', 1938, σ. 85 ἐ.) Σπουδαῖον ἄρθρον «Περὶ οἰκοδομῆς βυζαντ. ναῶν καὶ δεξαμενῶν» ἔγραψεν ὁ Π. Κούπας ἐν τῷ Ἑλλην. φιολ. Σύλλ. Παράρτ. ἀρχαιολογικὸν τοῦ Κ' ΚΒ' τόμου, 1892, σ. 47—54 (βλ. Μεγ. Ἐγκυκλ. ΙΕ' ε. 624). Ἐν ΚΠόλει ἡ δεξαμενὴ τοῦ βασιλέως Βασιλείου εὐρίσκειται καὶ νῦν ἐν χρήσει. Ἡ τοῦ τοῦ Φιλοξένου μετὰ τοὺς 1001 κίονας περιελάμβανεν ὕδωρ διὰ 300.000 ἄτομα ἐπὶ 12 ἡμέρας ('Ἡ ἀπολ. τῆς ἁγίας Σοφίας» σ. 28). Βλ. «Ἡμερολ. φιλανθρ. καταστ. τοῦ 1907», σ. 150—153.

εἰς τὸ σωληνάριον καὶ χύνεται ἀπὸ τὰ στόματα τῶν ζώων ἐκείνων καὶ τινά-
ζεται ὑψηλὰ καὶ ἐπαναστρεφόμενον εἰς τὰ κάτω γεμίζει τὴν φιάλην ἐκείνην,
ἔργον καὶ θέας καὶ θαύματος ἄξιον ἴσταται δὲ ἡ φιάλη ἐν μέσῳ κουβου-
κλίου ὠραιότητου, τοῦ ὁποῦ ὁ θόλος εἶναι ὄλος ἱστορισμένος ἀπ' ἔσω·
καὶ στέκει ἐπάνω εἰς δέκα κολώναις μαρμαρέναις· εἶναι δὲ τὸ κουβούκλιον
ἀνοικτὸν ἀπὸ τὰ πέριξ, πλὴν ὅσον κλείεται κάτωθεν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, εἰς
ὑψος ἑπτὰ σπιθαμῶν κύκλωθεν μὲ μάρμαρα εὐμορφα καὶ γλυπτὰ»¹.

Ἡ πολυθρόλητος καὶ ἀλησμόνητος φιάλη τῆς ἁγίας Σοφίας δὲν ὑπάρ-
χει πλέον²! Ἄλλ' οὔτε καὶ ἀρχαίαν περιγραφὴν ἔχομεν, εἰμὴ εἰκαστικὴν τοῦ
ἀπὸ Σιναίου *Κωνσταντίου* («Κωνσταντινιάς», σ. 82) καὶ εἴτινος ἄλλου. Οἱ
Τουρκοὶ, ἀφοῦ ἀφῆρσαν τὰς στοὰς τοῦ προαυλίου τοῦ ναοῦ, ἀντὶ τῆς φιά-
λης ἀνήγειραν κρήνην ὁμοίαν πρὸς τὰς ἐν τοῖς χαρμίσις χρησιμοποιουμέ-
νας. Γνωρίζομεν ὅμως πάντες τὴν ἐπιγραφὴν, ἣτοι τὸν καρκινικὸν στίχον :

ΝΙΨΟΝΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗΜΟΝΑΝΟΨΙΝ
(Νίψον ἀνομήματα, μὴ μόναν ὄψιν)

Ἄλλ' ἡ κοινὴ ἀντίληψις εἶναι, ὅτι πρόκειται οὐχὶ περὶ φιάλης, ἀλλὰ
περὶ κρήνης. Ἡ ἔννοια τοῦ χαρακτηριστικοῦ τούτου στίχου ἐλήφθη ἐκ τοῦ
Ματθ. ΝΑ' ὁμιλίας τοῦ *Χρυσσοτόμου* (*Migne*, 58, 515) «Καὶ γὰρ ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ τοιοῦτον ὄρωμεν ἔθος κρατοῦν παρὰ τοῖς πολλοῖς, καὶ ὅπως μὲν
ἐν καθαροῖς εἰσέλθοιεν ἱματίοις σπουδάζοντας καὶ ὅτως τὰς χεῖρας νίψαιντο,
ὅπως δὲ ψυχὴν καθαρὰν παραστήσαμεν τῷ Θεῷ, οὐδένα ποιουμένους λόγον». Ἡμεῖς
τοῦτο δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι τὰ περιρραντήρια
τῶν ἀρχαίων ἐπανελήφθησαν καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ. ὁ κλεινὸς τῆς Πτο-
λεμαΐδος ἐπίσκοπος ἐπεθύμει οἱ ἱερεῖς νὰ ὦσι καὶ κολασταὶ τῆς πονηρίας
«ὡς ἔστι γε τὸ δημόσιον ξίφος, οὐχ ἥτιον ἢ τὰ ἐν τοῖς προτεμενίσμασι χέρ-
νιβα, πόλεως καθαρτήριον»³. Μετὰ ταῦτα ἀπετέλουν αἱ φιάλαι τὸν περικο-

1. «Προσκυνητάριον τοῦ ἁγίου Ὁρους τοῦ Ἄθωνος κτλ.» Βεν. 1864, σ. 14—16.
Ἁ Κομνηνὸς ἦν ἱατρὸς καὶ καθηγητὴς ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ κατήγετο ἐξ Ἡρακλείας
τῆς θρακικῆς. Πολυγράφος καὶ ἐκ τῶν σπουδαίων τῶν τότε λογίων. τελευταῖον ἐχει-
ροτονήθη ἐπίσκοπος Δρύστρας (παρὰ τὸν Αἴμον πόλις) μετονομασθεὶς *Ἰερόθεος* περὶ
τὸ 1710, ἀφοῦ περιηγήθη ὄλους τοὺς ἐν Ἀνατολῇ ἁγίους τόπους. Τὸ βιβλίον ὡς
πρώτην περιγραφὴν τῶν ἱερῶν σκηνωμάτων τοῦ Ἄθωνος μετετύπωσε μετὰ λατ. με-
ταφράσεως ὁ *Montfaucon* ἐν «*Palaeographia graeca*», ἐν σ. 441 (Σάθα Ν. Φιλολ.
1868, σ. 397—9). Περὶ τῆς φιάλης παράδοσις ὑπάρχει ἐν Λαύρᾳ, ὅτι Τουρκοὶ στρα-
τιωτικὸς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐτῶ 1821—1828 διαμείνας ἐν τῇ μονῇ ἠθέλησε πλὴν
ἄλλων ν' ἀπαγάγῃ καὶ ταύτην, ἀλλ' εὐφύης τις μοναχὸς ἐκτύπησε καὶ προξένησε μέγα
ρῆγμα, ὅπερ νῦν φαίνεται συνδεθὲν διὰ σιδηρῶν συνδετήρων. Λέγουσιν, ὅτι σκοπὸς
τοῦ ἀσεβοῦς ἐκείνου ἦτο νὰ μετακομίσῃ αὐτὸ εἰς τὰ χαρῆμα του ἐν ΚΠλει. Ἄλλ' ἡ
οικονομίσσα Θεοτόκος τῆς Λαύρας δὲν τὸν ἠξίωσεν νὰ μολύγῃ τὴν φιάλην.

2. Βρύσις εἰς πάντα ναὸν εἶναι ἀπαραίτητος.

3. *Συνεσιου* ἅπαντα, ἐκδ. Παρισίων, 1651, σ. 258 Β.

σμον τοῦ μεσαυλίου, καὶ κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἁγίας Σοφίας ἐπαναλαμβάνοντο καὶ ἐπολλαπλασιάζοντο ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν. Ἡ «Νέα μεγάλη ἐκκλησία» Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοσ π.χ. ἦτις μετὰ τῶν συνεχομένων παρεκκλησιῶν ἀπετέλει σύμπλεγμα ναῶν, εἶχε δύο, ἃ λεπτομερῶσ περιγράφει ὁ Πορφυρογέννητος. «Πρὸς ἐσπέραν καὶ κατὰ τοῦ ναοῦ τὰ προαύλια φιάλαι δύο ἐστήκασιν, ἡ μὲν πρὸς Ν ἡ δὲ πρὸς Β . . . ἡ μὲν πρὸς Ν ἐξ αἰγυπτίου λίθου . . . περὶ ἣν καὶ δράκοντας ἔστιν ἰδεῖν, οὓς ἡ λιθοζῆδος τέχνη ἀριστα διεμόρφωσεν, ἧς μέσον μὲν κωνοειδῆσ καὶ διάτρητοσ ἀνέστηκε στρόβιλος, πέριξ δὲ κιονίσκοι λευκοὶ καὶ τὰ ἔνδον ὑπόκενοι, χοροῦ σχῆμα σώζοντες, ὑφειστήκασιν στεφάνην ἄνωθεν ἔχοντες περιθέουσαν, ἀφ' ὧν ἀπάντων κρουνηδὸν τὸ ὕδωρ κατὰ τὸ ἐμβαδὸν καὶ τὸν πυθμένα τῆσ φιάλησ ἄνωθεν ἔρρεεν καὶ κατῶμβρει τὰ ὑποκείμενα. Ἡ δὲ πρὸς Β ἐκ τοῦ σαγαρίου λίθου . . . πολύτερητον στρόβιλον καὶ αὐτὴ κατὰ τὸ μέσον τοῦ πυθμένοσ προβαλλομένη ἐξέχοντα, ὑπερθεν δὲ περιτρέχουσαν στεφάνην τῇ φιάλῃ ἐκ χαλκοῦ τῷ τεχνίτῃ διευτυπώθησαν ἀλεκτρονέσ, τράγοι τε καὶ κριοὶ διὰ τινων συρίγγων καὶ αὐτοὶ κρουνοὺσ ὑδάτων ἐξερευγόμενοι καὶ οἶον ἐξεμοῦντεσ κατὰ τὸ τῆσ φιάλησ ὑποκείμενον ἔδαφοσ»¹. Παρὰ τὴν φιάλην κατ' ἀνάγκην ὑπῆρχε τὸ φρέαρ, ἐξ οὗ αὐτὴ ἐπληροῦτο· διὸ καὶ τὰ φρέατα σὺν τῷ χρόνῳ ἐκηρύχθησαν ἁγιάσματα, ὅπερ παρατηροῦμεν ἰδίᾳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡσ βλέπει τις ἐν τῇ Μεγ. ἑλλ. ἐγκυκλ. ΙΕ'. λ. ΚΠολις. Πρὸσ ταῖσ φιάλαισ ἀνωτέρω ἀνεφέρομεν καὶ κολυμβεῖα καὶ ἐμβάτασ εἰσ τοὺσ ναοὺσ· ὅθεν καὶ «Εὐχὴ εἰσ κόλυμβον διακονίασ ἦτοι λούσματοσ», ἐν ἣ πρὸσ τοῖσ ἄλλοισ εἶναι καὶ ταῦτα : «καὶ κατὰπεμψον ἡμῖν τὰ τῆσ σῆσ φιλανθρώπου δωρεᾶσ ἰάματα ἐν τῷ παρόντι ἡμῶν λούσματι οὐ πρὸσ ἡδονὴν σαρκόσ, ἀλλὰ πρὸσ ἴασιν ψυχῆσ καὶ σώματοσ»². Ἄρα ὑπῆρχον καὶ λουτρὰ ὡσ ἁγιάσματα θεωρούμενα σήμερον. ἦσαν δὲ προδήλωσ ἱεραὶ πηγαὶ καθιερωθεῖσαι κατὰ τὴν εἰδωλολατρικὴν περιόδον διὰ τῆσ εἰσ θεότητά τινα ἀφιερώσεωσ»³. καὶ πάλιν. τὴν ὕδατολατρείαν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων καὶ πάντων βεβαίωσ τῶν ἡμέρων ἐν τῇ γῆ λαῶν ἐκληρονόμησαν οἱ χριστιανοί, ἐν οἷσ καὶ οἱ πρόγονοὶ ἡμῶν. ὡσ δὲ πάντα τὰ εἰδωλολατρικὰ προσκυνήματα μετέβαλον εἰσ ἱερὰ τεμένη τοῦ Θεοῦ τῆσ ἀληθείασ, οὕτω καὶ τὰσ παρ' εἰδωλολάτραισ ἱεράσ πηγὰσ μετέβαλον εἰσ ἱεράσ πηγὰσ τῆσ Θεοτόκου»⁴. Καὶ αὐτὴ τοῦ βαπτίσματοσ ἡ πρᾶξις δὲν εἶχε παρὰ τοῖσ πρώτοισ χριστιανοῖσ τὴν ἔννοιαν τοῦ μυστηρίου τῆσ ἀναγεννήσεωσ πάντοτε. Ὁ ἱερὸσ *Ἀγουσιῖνοσ* ἐν ἐπιστολῇ 98, § 5 ἀναφέρει συγ-

1. «Ἐκθ. βασιλείου τάξεωσ», *Migne, Patrol. graec.* 109, στ. 344, παρὰ *Καλλιμάχου*, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 90—91.

2. *Γεδοῶν* «Ἐορτολ. Κ)πολίτου προσκυν.» σ. 203.

3. «Ἐγγραφοὶ λίθοι καὶ κεράμια», σ. ρξά'.

4. *Θρακ. ἀγιάσμ.* 18 κοὶ παραπομπὴ εἰσ τὸ *Λεξικὸν ἑλλ. ἀρχαιοτήτων*, μετάφρασ. *Τζιβανοπούλου*, σ. 339, 352, 353.

χρόνους, οἵτινες ἔφερον τὰ τέκνα πρὸς βάπτισιν προσδοκῶντες οὐχὶ τὴν ἐκ τοῦ βαπτίσματος πνευματικὴν χάριν, ἀλλὰ τὴν διὰ τοῦ ἡγιασμένου ὕδατος ἴασιν ἀπὸ σωματικῶν νόσων, ὅπερ νῦν λέγομεν ἁγιασμόν. Εἰς τοῦτο δυστυχῶς δὲν δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμῖν ἡ νεωτέρα λέξις ἁγίασμα, ἣτις ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ ἔχει ἄλλην σημασίαν καὶ κατ' ἀρχὰς ἐδήλου τὸ ἱερὸν βῆμα. Τὸ ἡγιασμένον ὕδωρ σημαίνει ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος ἤδη ¹. Ἄλλ' ἔφ' ἧς σημασίας ἔχομεν αὐτὴν σήμερον, τὴν τοῦ ὕδατος δηλ. ἐν ᾧ τελεῖται θαυματουργία, εἶναι μεταγενεστέρα ἢ λέξις καὶ αὐτοῦ τοῦ Θ' αἰῶνος. Εἶχον ἄλλας πρὸς τοῦτο λέξεις ἐν χρήσει οἱ Βυζαντινοί: πηγὴ, λουτήρ, λοῦμα, κόλυμβον ἱερὸν, λουτρόν. Εἰς τὰ οὕτως λεγόμενα ἁγιάσματα ἐλούοντο βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες, καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ ἀρχαῖοι πρὸ τῆς εἰς τὸν ναὸν εἰσόδου, ὃ δὲ πολὺς ὄχλος πρὸς ἔξαγνισμόν ἠρῦετο ἡγιασμένον ἐκ τῆς φιάλης ὕδωρ ². Ἡ ὀνομασία ἁγίασμα μετὰ τὴν ἄλωσιν ἀναφέρεται εἰς πᾶσαν πηγὴν ὕδατος θαυματουργοῦσαν ἢ φρέαρ ἢ λάκκον πλησίον ναοῦ κείμενον ἰδίᾳ τοῦ ἑορταζομένου ἢ πολιούχου ἁγίου, ἢ ὅπου ἐξ ἀποκαλύψεως ἢ τυχαίως εὐρέθη ἱερὸν τι κειμήλιον καὶ δὴ εἰκῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν πηγὴν ἐκ θαύματος τοῦ ἁγίου ἀναβλύζουσαν ὕδωρ εἰς πόσιν τῶν στερουμένων περιοίκων. Ἐπὶ τοιαύτης πηγῆς ἰδρῦετο ἔπειτα ναός, ὡς τοῦ πρωτομάρτυρος *Στεφάνου* ἐν τῷ ἐν Κ)πόλει παλατίῳ τῶν Ἐλενιανῶν. Τούτου τὸ ὕδωρ ἔρρεεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ὡς διηγεῖται *Θεόδωρος ὁ Ἀναγνώστης* ³. Δὲν πιστεύω ἐκ τῶν 50 σχεδὸν λουτρῶν δημοσίων τοῦ Βυζαντίου ⁴, ἐὰν κανὲν σχετίζεται πρὸς ἱερὰν πηγὴν ἢ ναὸν προϋπάρχοντα, πάντως ὅμως τὰ εἰς τεμένη, ἅπερ προϋπῆρχον ναοὶ Κυρίου, λουτρὰ ἦσαν ἁγιάσματα. Εἰς τινὰ μάλιστα σημεῖα τῆς Πόλεως οἱ Τοῦρκοι διητήρησαν καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα ὡς τὸ Ἁγίασμα-καπῆ (ἐκεῖ πλησίον ὑπῆρχε ναὸς *Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου*). Ἁγίασμα χωρίον Αἴνου, Κοτζᾶ - Ἀλῆ τουρκιστὶ (βλ. Ἀρχεῖον Θρακ. Θησαυροῦ, 14, σ. 120) ⁵. Κατ' ἐξοχὴν ἔσχε τὴν ἐπωνυμίαν ἐπίσης ταύτην τὸ ἁγίασμα τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας, ὡς διαλυούσης καὶ ἀπαλλατεύουσης τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῶν φαρμακειῶν καὶ γοητειῶν τῶν πολυμηχάνων μάγων, οἵτινες ἐπλεόναζον καὶ ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τοῦ χριστιανισμοῦ, τῇ τῶν πόλεων βασιλευούσῃ. Οὕτω ἐν τοῖς Συναξαρίοις ἀναγινώσκομεν: «Σύναξις ἐν τῷ μαρτυρείῳ αὐτῆς ὄντι ἐν τοῖς Δομνίνου Ἐμβόλοις (παρὰ τὸν Ἰππόδρομον) ὡς καὶ ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς, εἰς τὰ ἁγιάσματα, τὰ θυρανοίξια καὶ τὸ φωτοδρόμιον τῆς ἁγίας Σοφίας».

1. *Πορφυρογ.* «Ἐκθ. βασ. τάξ». 141, 13.

2. *Γεδεῶν* «Ἐορτ. Κ)πολίτου προσκυνητοῦ», σ. 200—1. καὶ οὐ μόνον τὸ τῆς φιάλης ὕδωρ ἦν ἡγιασμένον ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς πηγῆς ἢ λουτροῦ ὅθεν καὶ ἡ λεγομένη «εὐχὴ τοῦ καλύμβου» αὐτ. σ. 202.

3. Ἐκθ. Κανταβρυγίας, σ. 588—90 τοῦ 1720.

4. Ὁ *Δουκάγιος* εἶχε περιγράψει ἐν τῇ «Constantinopolis christiana» 21, ὃ δὲ *Γεδεῶν* προσέθετο 21—28 ἄλλα λουτρὰ ἐν «Μεσ. γραμμ.» Β', σ. 11—80.

5. «Ἐορτ. Κ)πολίτου» προκ. σ. 74. 8 αὐτ. σ. 139.

9. Τὰ λουτρὰ ἐν τοῖς ἐνοριακοῖς ναοῖς.— Ἡ ἀδαημοσύνη τοῦ καθηγητοῦ Φ. Κουκουλέ.— Ὁ συνδυασμὸς λουτροῦ καὶ ἀγιάσματος.— Ἡ πλημμυελῆς χρῆσις τῶν λουτρικῶν.— Χέρνιβες καὶ νιπτικαὶ λεκάναι ἐν ταῖς εἰσοδοῖς τῶν ναῶν— Πῶς δικαιολογεῖ ὁ ἀββᾶς Νεῖλος τὴν χρῆσιν λουτροῦ.— Ἐδὴ τοῦ ἐν Βλαχέρναις κολυμβίου— Διάταξις λουτροῦ καὶ ἀγιάσματος εἰς ἀρχαίους χριστιαν. ναοὺς καὶ δὴ εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον τῆς Θεσσαλονίκης.— Τὸ λουτρὸν ἐπιβεβλημένον.— Πρότυπον συνδυασμοῦ ἐν τῷ τοῦ Νεωρείου ναῷ τῆς Θεοτόκου.— Τὰ ἐν ἀδιῷ ἰάματα.— «Αὐτοτελὲς ἀγίασμα» ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγ. Ἐπιφανίου τῆς Κύπρου.— Οἱ βασιλεῖς ΚΠόλεως ἐν τοῖς ἀγιάσμασιν, ἐλούοντο πρὸ τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναόν.— Οἱ σύγχρονοι λουτροὶ τῆς πόλεως.

Δὲν ἀμφιβάλλεται, ὅτι οἱ μοναχοὶ ὡς κοινοβιᾶται εἶχον ἀπόλυτον ἀνάγκην τούτων καὶ ἐν τῇ Μεγ. Λαύρᾳ ὑπῆρχον λουτρά. Ἄλλ' οὐχὶ μόνον ἐντὸς τῶν μονῶν ὑπῆρχον λουτρά, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς ὡς ἀναφέρει ὁ *Εὐδόβιος*¹. Καὶ προσάγομεν δύο ἀπλᾶς ἀποδείξεις, αἵτινες ἀπορῶ πῶς διέφυγον τὴν προσοχὴν τοῦ λεπτολόγου καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινολογίας. Ὁ καθηγ. κ. Γ. Σωτηρίου εἰς τὸ περισπούδαστον σύγγραμμα: «Χριστιανικαὶ Θῆβαι κτλ.»² παρουσιάζει τὴν ἀνακάλυψιν λουτροῦ παρὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν τῆς Νέας Ἀγχιάλου. Τὸ κτίριον καὶ ἐνταῦθα συνίσταται ἐκ δύο συνεχομένων αἰθουσῶν: ὑπόκαυστον³, ἐξ ὧν ἡ βορεία ἔχει δυτικῶς τὸν κλίβανον, ἔπειτα συνάπτονται ἕτερα διαμερίσματα συνεχόμενα πρὸς τὴν δεξιὰν αἰθουσαν (*frigidaeria* = ψυχρολούσια)⁴ καὶ τετράγωνος χῶρος, πιθανῶς τὸ ἀποδυτήριον⁵. Ὁ Ἡρακλείας *Νικηφόρος* (βλ. ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἀρχιερατευσάντων) παρὰ τῷ ναῷ εἶχεν ἀνεγείρει λουτρὸν ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν στίχων:

«Δούσεσθε τοίνυν εὐλαβῶς καθὰ θέμις,
μὴ σπαταλικῶς (καὶ γὰρ ἐγγὺς ἡ κρίσις),
ἀλλ' ὡς εὐλαβεῖς φαρμάκῳ κεχρημένοι».

ἀνήγειρε «λουτρὸν ἐξωραΐσας — πᾶσι χαρμονήν, εὐεξίαν». κτλ. (βλ. ἄνωτ. σ. 137 ὀλόκληρον)⁶.

1. Ἐν βίῳ *Κωνσταντίνου* 4, 59. βλ. καὶ ἄλλας παραπομπὰς παρὰ *Κουκουλέ*, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 199, σημ. 2.

2. Ἀθῆναι 1931, σ. 48.

3. Οὕτω μεταφράζεται τὸ *caldarium* διατὶ ἡ καινοφανὴς οὕτη λέξις, ἀφοῦ τόσας ἐν τῇ συνηθείᾳ ἔχομεν λέξεις: π.χ. τὸ *θερμόν*, ὅπως λέγομεν καὶ θερμά, τὰ λουτρά (βλ. ὀνομασίαι λουτροῦ παρὰ *Κουκουλέ* σ. 201—3).

4. *Ψυχρολούσιον* παρὰ Βυζαντινοῖς, ὡς ἀναφέρει ὁ *Κουκουλέ*, καὶ δέον νὰ προτιμηθῇ ὁ ὄρος οὗτος, διότι ἔχομεν ἤδη ἐν τῇ συνηθείᾳ τὸ ψυχρολούσια.

5. *Σωτηρίου* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 48.

6. Περὶ τῆς καταχρήσεως ταύτης ἐν ΚΠόλει βλ. «Κωνσταντινουπόλεως ἀγιάσματα Θρακικὰ» σ. 18—19 (τοῦ ἐκ τοῦ Θ' τόμου τῶν «Θρακικῶν» ἀνατύπου).

Περὶ λουτρῶν—ἁγιασμάτων ἔχομεν παρὰ Βυζαντινοῖς δύο διασταυρουμένας παραδόσεις. Κατ' ἀρχὰς βεβαίως ὀλίγα ἐλάχιστα ἦσαν τὰ ἁγιάσματα, ὅπως καὶ αἱ θανατοουργικαὶ εἰκόνες, ἔπειτα κατ' ἀπομίμησιν καὶ πρὸς ἐκμετάλλευσιν ἐνίοτε ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον ἕκαστος πολιοῦχος ἅγιος νὰ ἔχη καὶ τὸ ἁγίασμα. Τὸ τοιοῦτον μεγίστην ἐπίδοσιν ἔσχεν ἐν Ἄθῳ, ὅπου κατανεῖται οὐ μόνον αἱ κυρίαρχοι μοναί, ἀλλὰ καὶ σχεδόν ὅλα τὰ ἐξαρτήματα τὰ ὀνομάζωσι μίαν πηγὴν ἁγίασμα, ὡς προέφημεν. Τὸ αὐτὸ συνέβη ἐν Ἀθήναις ὡς πρὸς τὰς λιτανείας. πρὸ 2—3 δεκαετηρίδων καθιερώθη τὸ πρῶτον ἡ ἐπέτειος λιτανεὶα εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ πολιοῦχου ἁγίου Διονυσίου. Ἐπὶ τῶν φοιτητικῶν μου χρόνων δὲν ἐνθυμοῦμαι ἄλλην, νῦν αἱ λιτανεῖαι ἐπεξετάθησαν εἰς ὄλους τοὺς ναοὺς, καὶ εἰς τῶν προαστείων ἔτι τὰ ἐκκλησίδια. Τὸ ἐν τῇ εἰσόδῳ τῶν πρώτων χριστιαν. ναῶν ὕδωρ οἱ (λουτήρες) ¹ καὶ τὰ κυθάρσια λουτρά, εἶπομεν ἐν ἀρχῇ, ἦσαν κληρονομία ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τὸ ἔθος ἐκεῖνο ὑπάρχει ἔτι εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθωνος. Πρὸ τοῦ ναοῦ συναντῶμεν τὴν φιάλην, ἀντικρύζουσαν ἀκριβῶς τὴν θύραν περιστυλον καὶ διὰ θόλου ἐστεγασμένην. Ἐν τῇ Λαύρᾳ ἡ φιάλη κατεσκευάσθη ἐν εἴδει φιαλῶδους μικρᾶς δεξαμενῆς. ἐπὶ τόπου ὁ τεχνίτης ἐτεχνούργησε ἀναγλύψας τὸν μέγαν βράχον, ἀλλ' εἰς χρῆσιν μόνον ἁγιασμοῦ. δὲν εἶναι νιπτῆρ ἢ λουτήρ εἰ τοῦν λουτρῶν. Καὶ ὁμοίως εἰς τῶν διαπρεπῶν τοῦ ἀσκητισμοῦ ἀντιπροσώπων, ὁ ἀββὰς *Νιῖλος* εἰς τὸν ἐρωτήσαντα αὐτόν, «διατὶ πρῶτον ἔξω νιπτόμενοι τὰς χεῖρας, οὕτως εἰσερχόμεθα εἰς ναὸν Κυρίου προσεύξασθαι ;» ἀπήντησεν : «ἐπειδὴ πάντες ἔχομεν ἀνάγκην τῶν δι' εὐχῆς καθαρῶν, ἡ δὲ εὐχὴ πλύνει πᾶσαν ἀκαθαρσίαν ἐπιγιγνομένην ἡμῖν ἐν τῷ θείῳ βαπτίσματι, δῆλον οὖν ἐν ἀρχῇ τῆς πίστεως ἀπελούσθημεν ἀπὸ πάσης ἀκαθαρσίας, ἀλλὰ κατόπιν, ἀθεμίτου ὄντος τοῦ ἀναβαπτίζεσθαι, πᾶσαν κηλῖδα ἀπορρίπτομεν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὡς παρὰ Ἰώβ : ἐὰν ἀπολούσωμαι καὶ ἀποκαθαίρωμαι χερσὶ καθαράς . . . » ².

1. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν ἱερῶν ὑπῆρχεν ἡ *χέρνιψ*, ὅπου οἱ εἰσιόντες ἐκαθάριζον τὰς χεῖρας. Ἐν τῷ Παρθενῶνι ὑπῆρχε φιάλη, τὸ πρότυπον, ὅθεν παρέλαβεν ἡ ἐκκλησία (βλ. Βλ. *Byzantinische neugr. Jahrb.* τόμ. X.). Ἐν Ἐλευσίνι ἦν λεκάνη ἁγιασμοῦ ἢ μικρὰ φιάλη, ἐξ οὗ ἐρραίνοντο οἱ μύσται. Δύο τοιαῦται λεκάναι ἐκόσμου ἐκατέρωθεν τὴν τοῦ ναοῦ εἰσοδὸν (βλ. Τὸ ὠραῖον βιβλίον τοῦ Δ. Γουδῆ, «Τὰ μυστήρια τῆς Ἐλευσίνας» Ἀθήναι, 1935, σ. 111). Εἶναι περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ παρ' ἡμῶν παραλαβόντες τὰς τοιαύτας λούσεις διατηροῦσιν ἀσφαλῶς μέχρι νῦν εἰς τὰ τεμένη ὑποχρεοῦντες καὶ τὺς ἐπισκέπτας ἀνυπόδητοι νὰ εἰσέρχωνται. Αἱ τοιαῦται καθάρσεις ἐπεβάλλοντο μᾶλλον εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ δὴ εἰς τοὺς πολυπληθεῖς προσκυνητὰς τῆς Μέκκας. Ἐντεῦθεν ἐν ΚΠόλει ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ αἱ μαρμάριναι πηγαὶ ποσίμου ὕδατος χάριν τῶν διαβατῶν.

2. Ἐπιστ. κδ', βιβλ. Α'. Τὸ χωρίον χωλαίνει παρὰ Γεδεῶν, ἐνθ' ἄνωγ. σ. 13. Τὸ ἔθος τοῦτο κρατοῦσιν εἰσέτι οἱ Δυτικοὶ νίπτοντες χεῖράς τε καὶ πρόσωπον, οἱ δὲ Μωαμεθανοὶ καὶ τοὺς πόδας.

Τοσαύτη ἦν ἡ πρὸς τὰ ἁγιάσματα εὐλάβεια τῶν βυζαντινῶν, ὥστε ἐπενόησαν τρόπον, ἵνα καὶ αὐτὸ τὸ φρεάτιον ὕδωρ ἦ καὶ πᾶν πόσιμον μεταβάλλωσιν εἰς ἁγίασμα. Ὁ ἔναγχος ἀποθανῶν καθηγητῆς τῆς Βυζαντιολογίας μακ. Ἰω. Παπαδόπουλος ἐκ κώδικος τοῦ Βησσαρίωνος ἀποκειμένου ἐν τῇ Κρυπτοφέρρῃ ἐδημοσίευσεν «εὐχὴν τοῦ κολυμβίου τῶν Βλαχερνῶν», ἐν ἧ αἱ περικοπαί : «ἁγιάσον τὸ ὕδωρ τοῦτο ὃ δι' ὕδατος ἡμᾶς ἀναπλάσας πνεύματι συντριβέντας, καταπέμπων αὐτῷ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου σου πνεύματος. . ποιήσον αὐτὸ ἀσθενούντων ἰατήριον, ὑγιαινόντων φυλακτήριον, κάθαρον ἡμᾶς διὰ τοῦ ῥαντισμοῦ, ὃ τὸν κόσμον διὰ τοῦ αἵματός σου ἀποκαθάρας»¹. Πρὸς τούτοις παραδίδεται, ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐν τῷ τοιούτῳ ἡγιασμένῳ τῶν Βλαχερνῶν ὕδατι ἐλούοντο, καὶ τὸ βασιλικὸν τοῦτο λουτρὸν περιγράφει λεπτομερῶς ὁ *Κων. Πορφυρογέννητος* ἐν τῇ «Ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως»² τὰ «ῥα δεῖ

1. «Le palais et les églises de Blachernes», Athènes, 1928, σ. 101. Ὁ *Goar* ὁμοίως, ὅθεν λαμβάνει ὁ *Γεδεών* ἐν τῷ «Ἐορτολογίῳ Κωνσταντινουπόλιτου προσκυνητοῦ». Κ)πολις 1904, σ. 203, ἔχει καὶ ἑτέραν εὐχὴν. ἦν ἀνωτέρω ἀνεφερόμενη, γενικῶς εἰς πᾶν λουῖσμα. Δὲν γνωρίζω διὰ τίνα λόγον ὁ μακ. καθηγητῆς, ἐνῶ ἡδύνατο ταῦτα εὐκόλως νὰ εὔρη, κατέφυγεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ, ἵσως ἵνα εὔρη γνησιώτερον τὸ κείμενον (καὶ εὔρη ὄντως δύο σπουδαίας διαφορὰς). Οὗτος ἔχει δίκαιον γράφων, ὅτι δὲν εὔρη τὴν εὐχὴν ἐν Ἐθῶν, διότι ὡς τοπικοῦ χαρακτῆρος δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ ἐπίσημα λειτουργικὰ βιβλία, ἀλλ' εἶναι εἰλημμένη ἐκ τῆς μεγάλης εὐχῆς τοῦ μεγάλου ἁγιασμοῦ.

2. Βλ. *Κουκουλέν*, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 226. Οὗτος διὰ τὴν εὐχὴν παραπέμπει εἰς τὸ *Εὐχολόγιον* τοῦ *Goar* ἔκδ. β', σ. 366 καὶ εἰς τοῦ *Δημητρίουέβροκη* τὰ *Εὐχολόγια*, σ. 49. Ἴδου ἡ εὐχή :

«*Εὐχὴ εἰς κολυμβον διακονίας ἡγουν λούσματος*» (νῦν λουῖμα λέγεται).

«Ὁ Θεὸς ὁ μέγας, ὁ Ὑψιστος ὁ ἐν Τριάδι ἅγιος προσκυνούμενος, ἡ προαιώνιος φύσις, ἡ ὑπερούσιος καὶ ἀτελεύτητος μεγαλειότης σου, ἡ ἀνεξιχνίαστος δύναμις, ἡ ἀρητος ἐξουσία, ἡ τῆς σοφίας πηγὴ, ἡ τῆς ἀγαθότητος ἄβυσσος, τὸ τῆς εὐσπλαγχνίας ἀπεριόριστον πέλαγος. Σὺ, φιλόφρονε Δέσποτα, ὁ τῶν προαιωνίων θαυμασίων Θεός. ὄν οὔτε ἔννοια καταλαβέσθαι δύναται, οὔτε λόγος ἐρμηνεύσαι ἰσχύει, ἐπίβλεψον καὶ τὰ νῦν ἐφ' ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς καὶ ἀναξίους δούλους σου καὶ δὸς ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν καὶ ἐν τῷ στόματι ἡμῶν πνεῦμα σοφίας καὶ γνώσεως, λόγον εὐσεβείας καὶ συνέσεως ἄξιον σοῦ εἰς τὰ ὦτα φθάσαι τῆς σῆς ἀγαθότητος καὶ τὸ ἔλεος τῆς σῆς ἐπισπάσασθαι χάριτος· ἐκ σοῦ γάρ καὶ τῆς σῆς ζωοποιοῦ δωρεᾶς καὶ τὸ θέλειν καὶ ἐνεργεῖν ὑπὲρ τῆς κατὰ τὸ θέλημα τὸ σὸν καὶ τῆς σῆς εὐδοκίας τοῖς ἀνθρώποις ὑπάρχει καὶ κατάπεμψον ἡμῖν τὴν σὴν εὐλογίαν καὶ τῶν ἰαμάτων τὴν χάριν ἐπὶ τὸ ὕδωρ τοῦτο. Ὁ τὸ λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας τῷ γένει ἡμῶν δωρησάμενος πρὸς ἀπόνειψιν τοῦ τῆς ἁμαρτίας μολυσμοῦ καὶ ἀνάκτησιν τῶν συμβάντων ἡμῖν παντοίων ἀρρώστημάτων καὶ καταξίωσον ἡμᾶς ῥερανισμένους τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς καὶ λελουμένους τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ ἐν παντὶ ἔργῳ, λόγῳ ἀγαθῷ καρποφορεῖν καὶ αὐξάνεσθαι καὶ τὴν εἰς τοὺς δεομένους γινομένην παντοίαν συμπάθειαν ἀόκνη σπουδῇ πρὸς θεραπείαν τῶν πεπονηκότων ἀδελφῶν ἡμῶν διὰ παντός ἐπιδεικνυσθαι καὶ τῆς σῆς εὐσπλαγχνίας διὰ παντός καταξιοῦσθαι, τῶν τε ψυχικῶν ἀρρώστημάτων καὶ τῶν σωματικῶν ἀλγηδόνων τὴν ἀπολύτρωσιν κομιζομένους· καὶ κατὰ

παραφυλάττειν τῶν δεσποτῶν ἀπιόντων λούσασθαι ἐν Βλαχέρναις». Κατὰ τὸν προειρημένον καθηγητὴν τῆς χριστιαν. ἀρχαιολογίας ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ. «Ἐρευναι τέλος καὶ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἐνεργηθεῖσαι εἰς ἐτέρας βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος» (ἰνωτέρω ἀνέφερον ἀγιάσματα καὶ λουτρῶνας ἢ λουτρά χωριστὰ εἰς βασιλικὰς κείμενα ἐκάτερον) εἰς τὴν βασιλικὴν λ.χ. τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ὡς καὶ εἰς μνημεῖα τῆς Αἰγύπτου, Συρίας, Κύπρου καὶ ἀλλαχοῦ, ἔφερον εἰς φῶς κτίσματα συνδυάζοντα λουτρῶνας καὶ ἀγιάσματα ἢ ἀγιάσματα καὶ Μαρτύρια ¹, ἀνευρέθησαν δὲ καὶ μεμονωμένα ἀγιάσματα ². Ἀλλὰ καὶ «συγκρότημα δεξαμενῶν, θερμῶν λουτρῶν καὶ ἁγιασμάτων μετὰ δύο κρήνας, διὰ τῶν ὁποίων ἐλάμβανον οἱ προσκυνηταὶ τὸ ἅγιασμα, τὸ «πάγκαλον ὕδωρ» ἀνεκαλύφθη παρὰ τῇ μεγάλῃ βασιλικῇ τοῦ πολιούχου τῆς Αἰγύπτου ἁγίου Μηνᾶ ἐν Λιβύῃ ³. Ὑπῆρχον πρὸς τοῦτοις καὶ «αὐτοτελεῖ ἀγιάσματα». Τοιοῦτον εὐρέθη ἐσχάτως παρὰ τὴν βασιλικὴν τῆς Σαλαμῖνος τῆς Κύπρου (τὴν τοῦ ἁγ. Ἐπιφανίου) τοῦ 5' αἰῶνος καὶ εἶναι παλαιὰ κινστέρνα μετὰ δύο κυκλικῶν θολωτῶν θαλάμων ἢ ἀποθηκῶν ὕδατος κεκοσμημένων διὰ τοιχογραφιῶν (τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ἐνός), ἣ δὲ ἐπιγραφή λέγει, ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἅγιασμα ὑπὸ τοῦ ἀρχοντος Νικοδήμου. Θεμέλια διασωζόμενα ὑπεράνω τοῦ ἀγιάσματος βεβαιοῦν τὴν ὑπαρξιν ἐνταῦθα κτιρίου, ὅπου ἐτελεῖτο ὁ ἁγιασμός καὶ ἡ ἐκ τῆς κινστέρνας ἀντλησις ὕδατος ⁴. Τὸ ὕδωρ τῶν ἁγιασμάτων κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐλάμβανε τὴν χάριν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἱερέως εὐλογίαν. Γενικῶς ὁμως ἔχει οἴκοθεν τὴν χάριν τὸ καθ' ἑαυτὸ ἅγιασμα.

Ὁ συνδυασμός λουτροῦ καὶ ἀγιάσματος ἐκδηλος γίνεται ἐν τῷ συναξαρίῳ τῆς 31 Αὐγούστου ἐπὶ τῇ ἀνακαινίσει τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Νεωρίῳ, περὶ οὗ εἴπομέν τινα ἄνωτέρω. Ἐνταῦθα ἐπὶ *Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας* ὁ πατριάρχης Ἀντώνιος «εἰς τὴν αὐλὴν καὶ τὸ ἄπλωμα» τοῦ Νεωρίου

πεμψον ἡμῖν τὰ τῆς σῆς φιλανθρωποῦ δωρεᾶς ἰάματα ἐν τῷ παρόντι ἡμῶν λούσματι οὐ πρὸς ἡδονὴν σαρκός, ἀλλὰ πρὸς ἰασιν ψυχῆς τε καὶ σώματος . . .». Κίεβον, 1901. Περὶ τοῦ ναοῦ τῶν Βλαχερνῶν βλ. «Ὁρθοδοξίαν» ΙΖ', 1942, σ. 105, 129 καὶ θαῦμα συμβᾶν εἰς τὸν Ψελλόν, Γ', 508, 539. Τὰ δὲ τελούμενα ἐν τῷ ἀγιάσματι (Πορφυρογ. «Περὶ βασιλείου τάξεως» (Βόνν. Α', 531).

1. Μαρτύρια ἐνταῦθα εἶναι οἱ τάφοι τῶν ἁγίων μαρτύρων, ἀλλὰ καὶ οἱ πρῶτοι ναοὶ αὐτῶν.

2. «Χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία» (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) σ. 224—5. Εἶχομεν γράψει τὰ ἄνωτέρω, ὅτι ὁ φίλος συγγραφεὺς τοῦ περισπουδάστου τούτου ἔργου εὐηρεστήθη νὰ παραχωρήσῃ ἡμῖν τὸ εἰς τὰ ἀγιάσματα ἀναφερόμενον μέρος (ὡς δοκίμιον) διὸ καὶ ἐκφράζομεν αὐτῷ τὴν εὐχαριστίαν. Ἐκτοτε ἀποτόμως διεκόπησαν αἱ μετὰ ξύμας σχέσεις χωρὶς ἐγὼ νὰ δώσω ἀφορμὴν τινα, καὶ ἤρχισεν ἐναντίον μου ὁ πόλεμος.

3. Αὐτ. σ. 228.

4. Αὐτ. σ. 231—2 Βλ. τοῦ αὐτοῦ «Λουτρῶνες καὶ ἀγιάσματα» εἰς Πρακτ. Χριστ. Ἄρχ. Ἐταιρ., σ. 85έ.

τῆς βασιλευούσης εἶχε ναόν, οὗ ἐστέρησαν τὰς εἰκόνας οἱ εἰκονομάχοι· ὄθεν ἤδη συμπληρῶν τὰς ἐλλείψεις τοῦ ναοῦ «ἔκτισεν ὑποκάτω τούτου καὶ ἓνα λουτρὸν μικρότατον διὰ σωματικὴν του παρηγορίαν, ἄνωθεν δὲ τοῦ λουτροῦ ἐτελεῖτο πάντοτε ἡ τοῦ Θεοῦ δοξολογία . . . καὶ ἄρχισαν νὰ γίνωνται εἰς αὐτὸν ἰατρεῖαι διαφόρων ἀσθενειῶν . . . Ἄλλὰ μερικοὶ φιλόχριστοι συναχθέντες ἐζήτησαν τὸν πατρικίον νὰ κάμη «λούσιμον» εἰς τὸν λουτρὸν ἐκεῖνο μίαν φορὰν τὴν ἑβδομάδα διὰ ἀγάπην τῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν, Συναθροίζόμενοι λοιπὸν ἐκεῖ οἱ ἀσθενεῖς χριστιανοὶ ἔκαμνον τὸ λούσιμον μετὰ πίστεως καὶ ἐθεραπεύοντο . . .». Ἄλλὰ τοῦ χρόνου προϊόντος τὸ λουτρὸν ἐξηφανίσθη διαρπαγέντων τῶν ἐν αὐτῷ χρησίμων πραγμάτων ὑπὸ τοῦ τυχόντος, καὶ διὰ τοῦτο ἐδέησε καὶ πάλιν ν' ἀνακαινισθῆ. «Τότε ἀνάφθη τὸ τοιοῦτον λουτρὸν καὶ ἐλούσθησαν εἰς αὐτὸ ὁ βασιλεὺς Ῥωμανὸς καὶ Κωνσταντῖνος καὶ Χριστοφόρος καὶ εὐφρανθέντες ἐδιώρισαν νὰ δίδεται . . . ἔξοδος βασιλικὴ εἰς τὸν λουτρὸν . . .»¹.

10. *Τὰ ἀγιάσματα ἐν ἄντροις, σπηλαίοις καὶ εἰς κατακομβώδεις ναοὺς.—Τὸ «ἄντρον τῶν νυμφῶν» τῆς Ὀδυσσείας ἐρμηνευόμενον ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου.—Αἱ ἡεροειδεῖς Ναϊάδες.—Βαθννουσιάτη καὶ ὑψηλὴ ἐρμηνεία ὄλων τῶν συμβόλων.—Θεοεἰκελος ὁ σπηλαιώδης βίος, οἱ σπηλαιῶται Ἀθωνῖται.—Τὰ μαγευτικὰ τοῦ βυζαντίου προάστεια, κέντρον τῶν καθηγιασμένων ὑδάτων.—Αἱ Νεραΐδες τοῦ μυστηπόλου Βιζυνοῦ.—Τὸ οἰκτρὸν τέλος τοῦ μαγευθέντος νεανίου.—Ἡ ἀνύμφευτος νύμφη καὶ οἱ περιπλανώμενοι Νύμφαι.—Δεῖψανα τὰ ἀγιάσματα ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.—Αὐστηρὰ συνοδικὴ ἀπαγόρευσις τοῦ μετὰ γυναικῶν συλλοῦεσθαι.—Τί γράφει ὁ Ἴουστίνος ;*

Εἰς τὸν ἐρευνητὴν καὶ ἐπισκέπτην τῶν θρακικῶν ἀγιασμάτων ἐντύπωσασιν ποιεῖ, ὅτι τὰ πολλὰ τούτων εἶναι ἄντρα, σπήλαια, ὑπόγεια καὶ φρέατα. Οὐδαμοῦ σχεδὸν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν παρατηρεῖται εἰς τοσαύτην τὸ φαινόμενον τοῦτο πλησμονήν. Τὰ ταιαῦτα ἀγιάσματα καὶ οἱ κατακομβώδεις ναοὶ ἀναπληροῦσι τὴν ἔλλειψιν κατακομβῶν εἰς τὰ μέρη ταῦτα καὶ παρέχουσι τοῖς ἐρευνηταῖς ἄφθονον ὕλην πρὸς μελέτην τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας. Ἡμεῖς φρονοῦμεν, ὅτι τὰ τοιαῦτα σκοτεινὰ καὶ περίεργά πως κέντρα λατρείας εἶναι

1. Συναξαριστῆς Νικοδήμου Ἀγορείτου, τόμ. Γ', σ. 299—390. «Ἡ ἐν τῷ Νεωρίῳ τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ἐκκλησία, ἣτις ἐπὶ μεγάλου θαυματουργοῦ λουτροῦ καθίδρυτο». Κατὰ τοὺς ἔπειτα χρόνους ἐν Κ)πόλει ὁ λουτρὸς ἐθεωρεῖτο τὸ ποη σινε ρμο τοῦ ναοῦ. οὕτω περὶ τοῦ Μουχλίου γράφει πατριαρχικὴ πράξις τοῦ 1351 «Μαρία ἡ Παλαιολογίνα ἐξωνησαμένη . . . πρὸ πολλῶν ἤδη χρόνων περὶ τὴν τοποθεσίαν τοῦ Φιναρίου διακείμενα . . . τὰ Παναγίου, μετὰ πάσης τῆς περιοχῆς . . . τῆς τε ἐκκλησίας καὶ τοῦ λουτροῦ» (Acta patr. I, σ. 312).

κληρονομία ἐκ τῆς ἀρχαίας θρησκείας ¹, ἣν ἐν Θράκῃ εἶχεν ἐγκαινιάσει αὐτὸς ὁ Ζάμολξις, ὡς εἶδομεν, οἰκῶν ἐντὸς σπήλαιου. Ἡ Θράκη ἦν ἡ κοιτὶς τῆς μυστηριακῆς θρησκείας τὰ δὲ ἄντρα καὶ σκοτεινὰ σπήλαια εἶναι σύμβολα τῶν μυστηρίων. Δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὸν Πορφύριον καθιδρυόμενον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἱερὸν ἄνευ τῶν συμβόλων, καὶ ὡς παράδειγμα φέρει τὸ ἐν Ἰθάκῃ, ὅπου ἀπεβιβάσθη ὁ Ὀδυσσεύς, ἄντρον τῶν Νυμφῶν, πρὸς ἐρμηνείαν δὲ αὐτοῦ ἔγραψε τὴν γνωστὴν ἐμπνευσμένην πραγματείαν ². Ψάλλει δὲ ὁ Ὅμηρος :

αὐτὸρ ἐπὶ κρατὸς λιμένος τανύφυλλος ἐλαίη,
ἀγχόθι δ' αὐτῆς ἄντρον ἐπήρατον ἠεροειδές,
ἱερὸν Νυμφάων, αἷ νηιάδες καλέονται ³.

ὅπου αἱ Νύμφαι ὕφαινον τὰ θαυμάσια «ἀλιπόρφυρα φάρεα» καὶ ὅπου ἄνδρες δὲν εἰσήρχοντο «ἀλλ' ἀθανάτων ὁδὸς ἐστίν.»

Ὁ Πορφύριος μὴ δυνηθεὶς ἱστορικῶς τε καὶ πραγματικῶς νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ λεγόμενα τοῦ ποιητοῦ προσπαθεῖ δι' ἀλληγοριῶν νὰ ἐκμαιεύσῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐν τούτῳ διδάσκει πολλὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου θέματος. «ἄντρα μὲν δὴ ἐπιεικῶς οἱ παλαιοὶ καὶ σπήλαια τῷ κόσμῳ καθιέρουν καθ' ὅλον τε αὐτὸν καὶ κατὰ μέρη λαμβάνοντες, σύμβολον μὲν τῆς ὕλης ἕξ ἧς συνέστηκεν ὁ κόσμος, τὴν γῆν παραδιδόντες, καὶ αὐθις προσδιορίζει τὰ σεβάσματα τῆς ἀρχαίας λατρείας ⁴ «ὡς γὰρ τοῖς μὲν Ὀλυμπίοις θεοῖς ναοὺς τε καὶ ἔδη, γράφει, καὶ βωμοὺς ἰδρύσαντο, χθονίοις δὲ καὶ ἥρωσιν ἐσχάρας ⁵ ὑποχθονίοις δὲ βόθρους καὶ μέγαρα ⁶ οὕτω καὶ τῷ κόσμῳ ἄντρα τε καὶ σπήλαια, ὡσαύτως δὲ καὶ ταῖς Νύμφαις διὰ τὰ ἐν ἄντροις καταλειβόμενα ἢ ἀναδιδόμενα ὕδατα, ὧν αἱ Ναϊάδες.. προεστήκασιν νύμφαι. οὐ μόνον δέ.. κόσμου σύμβολον αἰσθητοῦ τὸ ἄντρον ἐποιοῦντο, ἀλλ' ἤδη καὶ πασῶν τῶν ἀοράτων δυνάμεων τὸ ἄντρον σύμβολον παρελάμβανον διὰ τὸ σκοτεινὰ μὲν εἶναι τὰ ἄντρα, ἀφανὲς δὲ τὸ τῶν δυνάμεων οὐσιῶδες οὕτω καὶ ὁ Κρόνος ἐν τῷ Ὠκεανῷ αὐτῷ ἄντρον κατασκευάζει κακεῖ κρύπτει τοὺς ἑαυτοῦ παῖδας' ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ Δημήτηρ ἐν ἄντρον τρέφει τὴν κόρην μετὰ Νυμφῶν καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλὰ εὐρήσει τις ἐπιῶν τὰ τῶν θεολόγων ⁷.

1. Ἐρρέθη, ὅτι καὶ αἱ ἱεραὶ πηγαὶ μετεβλήθησαν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς εἰς ἀγιάσματα, οὕτω καὶ τὰ φρέατα, οὔτε εἶναι ὀρθὴ ἢ δοθεῖσα ὑπὸ τινων ἐξήγησις, δεῖ ἐπειδὴ ἐν καιρῷ τῶν εἰκονομάχων οἱ χριστιανοὶ ἔρριπτον ἐντὸς φρεάτων τὰς εἰκόνας, ἔπειτα ἀνακαλυφθεῖσαι ἀπέβησαν ταῦτα ἀγιάσματα, διότι ἔχομεν φρέατα προγενέστερα τῆς εἰκονομαχίας.

2. «Περὶ τοῦ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα τῶν Νυμφῶν ἄντρον», σ. 58, 16.

3. Ὀδ. Ν, 102-4

4. Ἐνθ' ἄνωτ. 59.

5. Βωμὸς καὶ θυσιαστήριον ἢ ἐσχάρα.

6. μέγαρον, ἦν τὸ ὑπόγειον ἀφιερωμένον εἰς τὴν Δήμητρα καὶ Περσεφόνην.

7. Αὐτ. 60 61. Κατωτέρω λέγει, ὅτι σπήλαια καὶ ἄντρα ἦσαν τὰ ἱερὰ τῶν Ἑλλήνων πρὶν ἢ ἐπινοήσωσι τοὺς ναοὺς ἐν Κρήτῃ τῶν Κυρηναίων καὶ τοῦ Διός, ἐν ἀρ-

Τὰ ἄντρα ἦσαν σκοτεινὰ καὶ κάθυγρα καὶ μάλιστα τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὰς Ναΐδας, «αἱ ἐπὶ πηγῶν εἰσὶ καὶ τῶν ὑδάτων, ἀφ' ὧν νάουσι ῥοαί, ναΐδες ἐκαλοῦντο»¹, ὡς δηλοῖ καὶ ὁ εἰς Ἐπόλλωνα ὕμνος :

σοὶ δ' ἄρα πηγὰς νοερῶν ὑδάτων
τέμον ἄντροις μίνουσαι γαίης
ἀκταλλόμεναι πνεύματι μούσης
θέσπιν ἐς ὀμφήν· ταί δ' ὑπὲρ οὔδας
διὰ πάντα νάη ῥήξασαι
παρέχουσι βροτοῖς γλυκερῶν ρείθρων
ἀλιπεῖς προχοάς.

Ἐντεῦθεν ὀρμώμενοι καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ μετὰ τούτους Πλάτων, ἐπιλέγει ὁ Πορφύριος, ἄντρον καὶ σπήλαιον τὸν κόσμον προσηγόρευεν². Ἐν Αἴνῳ ἡ Ἀφροδίτη ἐκαλεῖτο Ζηρινθία «ζήρινθον γὰρ ἄντρον ἐν Θράκῃ» κατὰ τὸ Μέγα ἔτυμολογικόν³.

Εἰς τὰ περικαλλῆ προάστεια τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἡ ἀνθρωπίνη τέχνη καὶ καλλιτεχνικὴ ἄμιλλα συναγωνίζεται πρὸς τὸ ἔκπαγλον τῆς φύσεως μεγαλεῖον, συναντῶμεν πυκνὰ ἁγιάσματα ἐν μέσῳ πυκνοφύλλων δένδρων καὶ εὐθαλῶν παραδείσων. Ἐνταῦθα παρὰ τὸν γλυκὺν φλοῖσβον ἢ τὸν ὑποβρύχιον ῥόχθον τῆς κυμαινομένης θαλάσσης, ὅπου τὰ ἄγρια καὶ οὐρανομήκη κύματα συναντῶνται καὶ συντριβόνται εἰς τὰς συμπληγάδας πέτρας, παρὰ τὸν ἁρμονικὸν ἦχον τῶν πολυδαιδάλων ρυακίων ἢ τοὺς βρυγδούπους καταρράκτας, οὓς καλλίρροοι ποταμίσκοι σπεύδοντες νὰ ἐκβάλλωσιν εἰς τὴν κοινὴν μητέρα σχηματίζουσιν, ἐνωτιζόμεθα καὶ τῶν Βοσποριάδων καὶ Προποντιάδων Νυμφῶν τὸν ἐναρμόνιον χορὸν. Φανταζόμεθα αὐτὰς ἀναδυομένας ἐκ

καθίε τῆς Σελήνης καὶ Λυκίου Πανός καὶ ἐν Νάξῳ τοῦ Διονύσου καὶ δὴ πανταχοῦ τοῦ Μίθρα (σ.60.10).

1. Αὐτ. καὶ κατωτ. 63, 5 : «διὸ καὶ ἱερὸν νυμφῶν οὐκ ὀρεστιάδων. . . ἀλλὰ ναΐδων, αἱ ἀπὸ τῶν ναμάτων οὕτω κέκληνται· νύμφας δὲ ναΐδας λέγομεν καὶ τὰς τῶν ὑδάτων προεστώσας δυνάμεις».

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 61. καὶ παρὰ τῷ Ἐμπεδοκλεῖ αἱ ψυχοπομποὶ δυνάμεις λέγουσιν : ἠλύθομεν τόδ' ὑπ' ἄντρον ὑπόστειγον. Βλ. ἐν Πολιτείᾳ Πλάτωνος VII, 514 Α περιγραφὴν τοῦ ἄντρου. Εὐτυχῶς ὅτι κατὰ θείαν οἰκονομίαν τὰ ἀρχαῖα ἁγιάσματα ἦσαν ἐγκαθιδρυμένα ἐντὸς ὑπογείων καὶ σπηλαιωδῶν χώρων, ἄλλως θὰ εἶχον ὑποστῆ καὶ ταῦτα τὴν τύχην τῶν ἐν ὑπαίθρῳ κατὰ τὰς ἀδιαλείπτους τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῶν.

3. Εἰς τὸν Ἄθῳ, ὅστις ὑπὸ τῶν παλαιῶν γεωγράφων τάσσεται εἰς τὴν Θράκην, ἀπὸ τοῦ Η' καὶ Θ' αἰῶνος κατέφυγον ὡς εἰς θαλάσσιον ἄστυ καὶ ἀπομονωμένον χωρὸν πολλοὶ ἀποστρεφόμενοι τὸν συρφετώδη κόσμον. Κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον δὲν ὑπῆρχον μοναὶ καὶ κατώκουν εἰς τὰς λόχμας καὶ τὰ ἀπρόσιτα σπήλαια οἱ ἀσκηταί. Τοιαῦτα ὑπάρχουσι πολυπληθῆ εἰς τὰς ὑπωρεῖας τοῦ ὑπεργείου ἐκεῖνου κώνου προκαλοῦντα μέχρι νῦν τὸν ἱλιγγον τῶν ἀπὸ θαλάσσης διαπλεόντων τὸ ὄρος. Εἰς ὑπόγειον παρὰ τὴν Λαύραν, κάθυγρον καὶ κατακομβῶδες σπήλαιον ἐνδιηγεῖτο ὁ ἀγγελόφωνος Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης καὶ ἐμουσοῦργεῖ ὁ πρῶην ἀρχιμουσικὸς τῆς ἐν ΚΠόλει αὐτῆς.

τῆς θαλάσσης καὶ ἁδούσας τὸ θεσπέσιον μέλος, ὅπερ κατεκλήλει τὰ ὄτα καὶ ἠχμαλώτιζε τὸν ἦρωα τῆς Ὀδυσσεΐας, ὃν δὲν ἐδάμασεν ἡ ἀνδρεία τῶν Τρώων, σπευδούσας πάνυ αἰδημόνως νὰ κρυβῶσιν εἰς τὰ ἔρατεινὰ αὐτῶν καταφύγια, τὰ ἐν μέσῳ τῶν ὑψιπρέμων ἄλσων ἄντρα¹. Ἀλλὰ ἡμῶν τῶν κοινῶν θνητῶν ἀποκλείεται ἡ εἰς αὐτὰ εἴσοδος, διότι δὲν εὐτυχήσαμεν νὰ κρατῶμεν εἰς χεῖρας τὴν δάφνην τοῦ Ἀπόλλωνος, ἣτις στέφει τὰς ποιητικὰς κορυφάς, οὔτε εἰς τὴν ἐπώνυμον τῆς Θράκης κώμην ἐπλησιάσαμεν², ὅπου ὡς φαίνεται. ἦν τὸ τερπνὸν τῶν «κυρῶν Νυμφῶν» ἐνδιαίτημα, ἵνα ἐμπνευσθῶμεν, ἀλλ' ἀκούσωμεν τὸν ἐστεμμένον τῆς Βιζύης ποιητὴν τῶν «Νηρηΐδων».

Κοιμᾶτ' ὁ Ζέφυρος σιγῶν
τὸ δάσος ἡσυχάζει.

Σελήνη διὰ τῶν φηγῶν
καὶ τῶν δρυῶν ἀυγάζει.

φωσφόρου πέριξ μαγικὴ
ἀτμὶς ἐπαιωριῖται.

Λαθραῖον ῥίγος προξενεῖ
κωφὸς ἀστὴρ διάττων.

Ἴδου τὸ ῥεῖθρον τὸ πλατὺ
κ' ἡ βρύσις ἡ ὠραία
καὶ ἡ κοιλὰς στεφανωτὴ
μὲ δένδρα γηραλέα.

Ἀλλὰ τί ἔπαθεν ὁ Θράξ ἐκεῖνος νεανίας, ὅστις ἀντίκρουσεν αὐτάς :

Τῷ ὄντ' ἠχῶν ἐκ τῶν δασῶν
ὄξυς ἠκούσθη κώδων
καὶ φῶτ' ἀπηύγασαν πυρσῶν
αὐγὴν χρυσοῦ καὶ ῥόδων

Κι' ὁ νέος εἶδε προχωρῶν
Νυμφῶν λευχίμονα χορὸν
σοβοῦντα μετ' ἁσμάτων
διὰ τῶν φυλλωμάτων.

Παρασυρθεὶς ὁ δυστυχὴς ἠθέλησε νὰ βαδίσῃ τὴν ὁδὸν τῶν ἀθανάτων, καὶ ὡς βέβηλος ἐτιμωρήθη παραδειγματικῶς.

Φρικῶδες ἄκουσμα, κ' οἰκτρὸν
τὴν χώραν καταθλίβει :

Ἀπὸ τῶν βράχων καὶ πετρῶν
πεσῶν κατεσυντρίβη !³

Ἀλλ' εἰς τοὺς εὐλαβεῖς τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος λάτρως, τοὺς συνωστιζομένους πρὸ τοῦ ἀγιάσματος, τοιοῦτος κίνδυνος δὲν ὑφίσταται. Δὲν θὰ συναντήσωσι πλέον ἐκεῖ τὰς «ἡεροιδεῖς» καὶ γοήσας ἐκείνας νύμ-

1. Ἐπάξιον ὕμνον πλέκει καὶ ὁ ρήτωρ Λιβάνιος : «εἰ δὲ ἡδύ τι ὁ Πορθμὸς καὶ φαῦλος Ὀρόντης πρὸς Βόσπορον ἀλλὰ τὰς γε Πηγὰς αἰδέσθηται καὶ τὰς πολλαχοῦ σοι χορευούσας Νύμφας ἐν τε τοῖς προαστείοις κὰν τῇ πόλει» (ἐπιστ. 1260 πρὸς Δατιανὸν ΚΠολίτην, ἐκδ. Foerster 1922, τόμ. XI, σ. 335).

2. Εἶναι ὁ ἀρχαιότατος περὶ τὴν Κ)πολιν συνοικισμὸς, ὃν ἀναφέρει κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος ὁ Θεοφάνης, καὶ εἶναι αἱ Νύμφαι, ὡς λέγονται καὶ νῦν, ὅπου εἰσελθόντες τότε οἱ Οὐνοὶ εὐρόντες καὶ τὸ ἀναστασιακὸν τεῖχος ἐκ τῶν σεισμῶν πεπτωκὸς ἠχμαλώτισαν τοὺς κατοίκους (τόμ. Α', σ. 360). Λεῖψανα τοῦ τεῖχους τῶν Νυμφῶν σώζονται ἔτι, (Γεδεών, Ἑγγρ. λίθοι καὶ κέρ. σ. 59).

3. Βιζυηνοῦ, «Ἀτίδες αὖραι», σ. 278—281.

φας, ἀλλὰ τὴν ἐπουράνιον, τὴν ἀνύμφευτον νύμφην, καὶ ἀρνούμενοι τοῦ ἡγιασμένου ἐκείνου νάματος θὰ λαμβάνωσι τὴν χάριν καὶ τὸν φωτισμόν, καὶ ἐκ τοῦ λουτροῦ τούτου τῆς παλλιγενεσίας θὰ ἐξέρχονται νέοι ἄνθρωποι. Ἴδου καὶ μία ῥιζικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς νέας καὶ ἀρχαίας θρησκείας.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὠρισμένα ἀγιάσματα εἶναι ἀρχαϊκά. Εἰς τὴν Ξηροκρήνην ἐπὶ πρδγ. ὑπάρχει τῆς Ἀναλήψεως, παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τῶν Ἀρμενίων, ἀναβρύον κατὰ Σκ. Δ. Βυζάντιον «ὑπὸ τουβλοσκέπαστον καμάρωμα ἔχον ἕνην τείχους ἀρχαίου ναοῦ παρ' αὐτῶ»¹. Ἀνεκαθεν οἱ χριστιανοὶ ἐπανηγύριζον τὰς τῶς ἁγίων μνήμας ἐξερχόμενοι εἰς τοὺς ἀγρούς, ὅπου ὑπῆρχον θυσιαστήρια. Τοιαῦτας ἱερὰς πομπὰς ἢ λιτανείας περιγράφει ὁ θεῖος Χρυσόστομος. Ἄλλ' ἔχομεν μαρτυρίας, ὅτι συνέρρεε τὸ πλῆθος καὶ ἐκεῖ ὅπου οὔτε κατάθεσις μαρτυρικῶν λειψάνων, οὔτε ἱερὰ ὑπῆρχον τεμένη. Ἄρα τὰ σεμενεῖα τῶν ἡγιασμένων ὑδάτων αἱ ἱερὰ πηγαὶ συνεκέντρουν τὸν εὐσεβῆ λαὸν ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων «ὥσανεὶ εἰς μνήμην μαρτύρων καθιστάμενα, ἐν οἷς οὐδὲ ἐν σῶμα ἢ λείψανον μαρτύρων ἀποκείμενα δείκνυνται». Ταῦτα κατὰ τὸν πγ' κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου ἔδει νὰ καταστρέφονται παρὰ τῶν ἐπισκόπων. Εἶναι περίεργος ἢ ἐπιμονὴ τῆς συνόδου ἐν τούτῳ. Δεκτέον ἄρα, ὅτι αἱ τοιαῦται ἐξοχαί, ὅπου αἱ ἱερὰ πηγαί, ἦσαν ἄλλοτε κέντρα εἰδωλολατρικὰ καὶ τοῦτο εἰκάζομεν ἐκ τῶν ἐπομένων· «εἰ δὲ τοῦτο θεορῦβοις δημοτικοῖς οὐ συγχωρεῖται, ὅμως (ἤρρεσε τῇ συνόδῳ) ἵνα . . . τὰ πλῆθη νουθετηθῶσι μὴ ὀχλαγωγεῖν τοὺς τόπους ἐκείνους· καὶ ἵνα οἱ τὰ ὀρθὰ φρονούντες μηδεμιᾶ δεισιδαιμονίᾳ τῶν τοιούτων τόπων καταδεσμῶνται . . . ὅσα γὰρ δι' ἐνουπνίων καὶ ματαίων ἀποκαλύψεων ἀνθρώπων τινῶν, ὅπουδῆποτε καθίστανται θυσιαστήρια, παντὶ τρόπῳ τὰ τοιαῦτα ἀποδοκιμασθῶσιν». Οὕτω καὶ νῦν καὶ πάντοτε «δι' ἐνουπνίων καὶ ἀποκαλύψεων» ἐμφανίζονται τὰ ἀγιάσματα. Δικαίως λοιπὸν ὁ τὸ κῦρος τοῦ ἱεροῦ κανόνος ἐτικαλούμενος Γεδεὼν φρονεῖ, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖ κατέφευγον εἰς ἄλση καὶ ἱερὰς πηγὰς ἀφιερωμένας εἰς ἡμιθέους ἢ θεὰς καὶ ἡ σύνοδος πρὸς πρόληψιν μεταστάσεως εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν ἀπηγόρευσε τὸ ἔθος τοῦτο² καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῶν πιστῶν νὰ λατρεύωσι τὸν Ὑψιστον «ἐν παντὶ τρόπῳ τῆς δεσποτείας αὐτοῦ» κατὰ τὸν Δαβὶδ, φρονούντων, ὅτι οὗτος, «οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ»³ καὶ ὡς ἔλεγεν ὁ φιλόσοφος καὶ μάργυς Ἰουσιῖνος «ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν τρόπῳ οὐ περιγράφεται, ἀλλ' ἀόρατος ὢν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πληροῖ καὶ πανταχοῦ ὑπὸ τῶν πιστῶν προσκυνεῖται καὶ δοξάζεται» καὶ ἐπιμένοντος τοῦ ἐπάρχου «εἰπέ, ποῦ συνέρχεσθε, ἢ εἰς ποῖον τόπον ἀθροίζεις τοὺς μαθητάς σου ;» ὁ Ἰουσιῖνος εἶπε : ἐγὼ ἐπάνω τινὸς Μαρτίνου Τιμοῖνου βαλανείου καὶ παρὰ πάντα τὸν χρόνον τοῦτον . . . οὐ

1. «Περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως», Β', σ. 107.

2. Θρηκ. ἀγιάσμ. 18—19.

3. Πράξ. ζ', 48.

γινώσκω ἄλλην τινὰ συνέλευσιν, εἰμὴ τὴν ἐκείνου . . . »¹. εἶναι περίεργος ἢ σύμπτωσις τοῦ λουτροῦ ἐνταῦθα, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἐπειδὴ τὰ λουτρὰ, οἷς συνήπτοντο καὶ βιβλιοθῆκαι, ἦσαν ἐντευκτῆρια κέντρα ἀναψυχῆς καὶ διασκεδάσεων², ἐνταῦθα κατέφευγον οἱ χριστιανοί, ὅπως βλέπομεν καὶ εἰς τὸν βίον Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, οὐχὶ βεβαίως πρὸς τέρψιν, ἀλλὰ πρὸς ἀντιπερισπασμὸν κατὰ τῆς τῶν ἔθνων διαφθορᾶς καὶ ἐπίδειξιν τῆς ἀγνότητος τοῦ βίου καὶ τοῦ ὕψους τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας καὶ οὕτω οἱ κοινοὶ λουτῆρες κατεστάθησαν τὰ βαπτιστήρια καὶ φωτιστήρια τῶν πρώτων χριστιανῶν καὶ τὰ ἀγιάσματα μετὰ ταῦτα, ἀπερ' ἐπολλαπλασιάσθησαν εἰς μέγιστον βαθμὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ἐξω τῆς Μελανθησίας πύλης (Μεβλεβή καπού) ὑπάρχει τὸ ἀγίασμα τῆς ἁγ. Τριάδος, ὑπαγόμενον εἰς τὰς Λίτρας. Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ βυζαντ. μονὴ τῆς ἁγ. Τριάδος, καὶ ταύτης ἡ κινστέρνα μετὰ ταῦτα παρουσιάζεται κατὰ τὸν κ. Γεδεὼν ὡς ἀγίασμα (Θρακ. ἀγιάσμ. σ. 12).

11. *Τὰ ἀγιάσματα τῶν θρακικῶν προαστείων.—Ρήγιον (μικρὸς Τσεκμετζές). ἅγιος Χαραλάμπης καὶ ὑπόγειον σπήλαιον τοῦ μάρτυρος Βαβύλα.—Σαχράν (Ζεφύριον). Τίς ἡ ὀρθὴ ἐτυμολογία.—Ἡ περίεργος κατακόμβη τῆς ἁγίας Παρασκευῆς.—Καρφᾶ ὑπόγειον ἀγίασμα ἁγίας Μαρτίνης.—Καρφᾶ, σπήλαιον ἐντὸς γηλόφου εἰς ὄνομα τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ μετὰ δεξαμενῆς, ἰδιαιτέρα τοῦ Γεδεὼν περιγραφὴ τοῦ τυμβοειδοῦς ἀγιάσματος.—Ἔτερα ἀγιάσματα εἰς τὰ Δημόκρανα καὶ εἰς Κανλῆ - Τσεσμέ, τὰ ἀξιολογώτερα ἔξοχικὰ ἀγιάσματα.—Φλώριον καὶ Γαλατάρια τὰ ἐξαιρετὰ προάστεια τῆς ΚΠόλεως.—Τὸ Ψελλοῦ χειρὶ χρυσοβουλλον ὑπὲρ τοῦ ἀγιάσματος τῆς Θεοτόκου καὶ ἕτερον τῆς ἁγίας Εὐφημίας, μνημεῖον τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας.—Τὸ ὠραῖον μαρμάρεινον ἀνάγλυφον τῶν ἀγγέλων περιστοιχούντων τὴν Παναγίαν εἰς τὰ Γαλατάρια.—Τὰ κυριώτερα θετικὰ ἐξαγόμενα τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν ταύτης.*

Κυρίως ἀγιάσματα κείμενα εἰς τὰ θρακικὰ προάστεια ἢ τὰ «Παλαιᾶς εὐωρίας θρακῶα κέντρα» ἐπισπῶνται τὴν περιεργίαν τοῦ προσκυνητοῦ, καὶ ταῦτα εἶναι :

1. *Τὸ ἐν Ρηγίῳ (Μικρὸς Τσεκμετζές) τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους ὑπὸ θόλον βυζαντ. οἰκοδομῆς, φιάλη εἰς ἀπόστασιν τετάρτου τῆς ὥρας³. Τὸ σπήλαιον, εἰς ὃ κατερχόμεθα διὰ βαθμίδων 15, εἶναι ὑπόγειον, καίτοι κεῖται ἐπὶ ὑψώματος. Φαίνεται, ὅτι εἶχε καὶ διαμερίσματα ἄλλα. Ἐνὸς τοῦλάχιστον σώ-*

1. Βλ. Ἔργα Ἰουστίνου, Јенае, 1849, τόμ. II, σ. 265.

2. Βλ. Γεδεὼν ἐπισκεψίς εἰς βυζαντινὰ παλαιὰ λουτρὰ (Μεσ. γράμμ. Β', σ. 19 ε.)

3. Περί τῆς θέσεως καὶ τῶν κτισμάτων καὶ ἔργων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ δὴ τῆς γεφύρας, ὅθεν καὶ τὸ Τουρκικὸν ὄνομα βλ. Προκόπιον περὶ κτισμ. σ. 294—296. Ἐνταῦθα ὑπέδεχοντο οἱ μεγιστάνες καὶ ὁ πατριάρχης τὸν ἐπανερχόμενον βασιλέα.

ζεται ἡ ἀψὶς τῆς εἰσόδου δεξιὰ τοῦ κατερχομένου ¹. Ἡ σωζομένη οἰκοδομὴ εἶναι μικρὰ 2,020×1,040, ἣν καλύπτει θόλος καὶ φέρει ἀκόμη ἴχνη τοιχογραφίας· ἄλλοι ἀνεκάλυψαν καὶ ἴχνη θυσιαστηρίου ἐντὸς τοῦ σπηλαίου (βλ. κατωτ). Τὸ ἀγίασμα τῆς ἁγ. Φωτεινῆς (Σαμαρείτιδος) εἰς τὸ Κιουτσούκ-τσεκμετζέ, ὡς λέγεται νῦν τὸ Ρήγιον, εὐρίσκεται παρὰ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν ². Ἐν τῷ μικροσκοπικῷ τούτῳ ἐκκλησιδίῳ διεσώθησαν ἱκανὰ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα. Πρὸ τῆς εἰσόδου σταυρὸς νεώτερος (τοῦ 1842) ἄτεχνος καὶ δύο κίονες μαρμάρينوι κ. ἄ. ³ Ὁ περιγράψας τὸ ἀγίασμα Γεδεὼν θεωρεῖ τοῦτο κτίσμα τοῦ Γ'—Δ' αἰῶνος καὶ ταυτίζει αὐτὸ πρὸς τὸ τοῦ μάρτυρος Βαβύλα, οὗ τὸ τῆς 4 Σεπτεμβρίου συναξάριον γράφει: «ἐν κρυπτῇ καμάρα τινὶ κάθηται γέρον καὶ διδάσκει τὰ τῶν ἀφρόνων νήπια μὴ σέβεσθαι τοὺς θεούς, ἀλλὰ τὸν ἐσταυρωμένον ⁴». Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου ὁ αὐτὸς κατεχώρισεν καὶ τὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ συναξαρίου τοῦ Βαβύλα: «Βαβύλα τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ παιδῶν. Ἦθλησαν ἐπὶ Μαξιμιανοῦ ἐν Νικομηδείᾳ, οἱ δὲ χριστιανοὶ «τὰ λείψανα ἐν ἀκατίῳ ἐμβαλόντες εἰς τὸ Βυζάντιον ἀποκομίζουσι καὶ ἐν τῷ βορείῳ μέρει ἔξω τειχέων ἐν τρισὶ λάρναξι κατατεθέντες, ἐνθα ἐστὶ μονὴ Χώρα ἐπονομαζομένη δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τῷ θεῷ ἀναπέμπουσι» (Ἑορτ. βυζ σ. 165-6). Τὰ ἐφεξῆς ἀποτελοῦσι παρὰ τῷ Γεδεὼν πλήρη σύγχυσιν. Κατ' ἐμὲ κατ' ἀρχὰς τὰ λείψανα ἐτέθησαν εἰς τὸ παλαιότατον ὑπόγειον τοῦ ἀγιάσματος, ἅπερ τὴν 5 Ἰουνίου μετεκομίσθησαν εἰς τὴν ἰδρυθεῖσαν μονὴν τῆς Χώρας «ἐν τῷ κάμπῳ», καθότι ἡ στενότης τοῦ ὑπογείου δὲν διηκολύνεν τοὺς προσκυνητάς. Ὡς μᾶλλον γνώριμον προτάξαμεν τὸ Ρήγιον. ἀλλὰ περίεξ αὐτοῦ ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἀγιάσματα.

2. Τὸ ἐν Ζεφυρίῳ ἀγίασμα (τουρκ. κατὰ παραφθορὰν Σαφρὰν καὶ Σάφρα) 2 1/2 ὥρας μακρὰν τῶν χερσαίων τειχῶν. Ἐκ τοῦ σημείου τούτου μετοχετεύεται τὸ ὕδωρ ἐντὸς τῆς πόλεως· ἔχομεν σοβαρὰν ἀντίρρησην διὰ τὴν ἑλληνοποίησιν τοῦ ὀνόματος. Ὁ ἱατρὸς Πασπάτης γράφει, ὅτι τὸ πάλαι ἐλέγετο (ὑπὸ τίνος;) οὕτω διὰ τὸ εὐάερον καὶ τὸ τερπνὸν τῆς θέσεως καὶ υἱοθέτησαν οἱ πρὸ αὐτοῦ τοῦλάχιστον λογογράφοι ὡς τὰ μάλιστα διαπνεομένης ὑπὸ ζεφυρίου αὔρας ⁵. Εὐφυῆς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὀρθὴ ἐτυμολογία. Τὸ πάλαι ἐν τῇ Θράκῃ καθόλου, ὅπως καὶ ἐν ἀτάσῃ τῇ Ἰλλυρικῇ χερσονήσῳ, ἐκαλ-

1. Εἰς μεταγενέστερον ἄρθρον ὁ κ. Γεδεὼν παρὰ τὸ ἀγίασμα τῆς Ἀναστάσεως (ἡ τῆς ἁγ. Ἀναστασίας) ἀναφέρει καὶ ἕτερον ὑπὸ γήλοφον ὑπόγειον πανάρχαιον (Θρακ. κεντ. σ. 8).

2. Μεγ. ἑλλ. Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622γ.

3 Β2. Ἑορτ. ΚΠ. προσκ. σ. 227, Ἐγγραφοὶ λίθοι καὶ κέρ. σ. ρξβ'—ρξε'.

4. Θρακ. κέντρα σ. 8—9. ἐνταῦθα γράφει, ὅτι τὸ ἀγίασμα τοῦ ἁγ. Χαράλαμπος εἶναι εἰς παλαιότατον ὑπόγειον ἐντὸς τοῦ Ρηγίου, ὥστε φαίνεται τὸ ἀνωτέρω ἐκτὸς τούτου ἕτερον ὑπόγειον.

5. «Τὰ θρακικὰ τοῦ Βυζαντίου προάστεια» ἐν Φιλ. Συλλ. ΙΒ', 1879, σ. 41.

λιεργεῖτο εὐρύτατα ὁ κρόκος πρὸς παραγωγὴν χρώματος, ὅστις ζαφρὰν καὶ σαφρὰν ὑπὸ τῶν Τούρκων λέγεται. (Ἐν Θεσπρωτίᾳ ἦν ἐπὶ τουρκοκρατίας πλουσία παραγωγὴ κρόκου, ὅθεν καὶ ἡ νῦν ἐν Πρεβέζῃ οἰκογένεια Κρόκου). Ἐν Σαφρὰν ὁ Γεδεὼν τοποθετεῖ δύο ἁγιάσματα : α) τὸ τῆς ἁγίας Μαρίας (17 Ἰουλίου) 2 1/2 ἀπέχον τῶν πρὸς Θράκην τειχῶν τῆς ΚΠόλεως. Ἐγκ. ΙΕ', 622. καὶ β) τῆς ἁγίας Παρασκευῆς (26 Ἰουλ.). Περὶ τοῦ β' γράφει : «ἀρχαιότατον μνημεῖον μᾶλλον τῆς εἰδωλολατρικῆς περιόδου, καταβάσιον 26 βιθμίδων διακοπτομένων εἰς τὴν 4ην, ὅπου (ὑπάρχει) θύρα, μετὰ 7 βαθμίδας στρέφει τις δεξιόθεν. Κάθοδος σκεπαζομένη διὰ λίθων λαξευτῶν, τοιχοδομία (sic) ἄνευ κονιάματος, φρέαρ ἀβαθές. εἰς τὸ βάθος τοῦ ὕδατος (0,80 κατὰ τὸ θέρος) συντρίμματα λιθίνων κοσμημάτων οἰκοδομῆς. «Ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι ἦν ἄλλος εἰδωλολατρικὸν μεταβληθὲν κατὰ τὸν Δ'—Ε' αἰῶνα εἰς κόλυμβον ἢ λοῦμα ναοῦ»¹. Οἱ χριστιανοὶ προσεπάθουν νὰ τηρήσουν τὰ παλαιὰ Ὁ ναὸς ὑψοῦται ὕστερον τῆς παλαιᾶς τοῦ λουτροῦ οἰκοδομῆς καὶ εἶναι κατεσκευασμένος ἄριστα ἐπὶ τῆς τοῦ λουτροῦ οἰκοδομῆς,². Περὶ τούτου ἐν «Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ» σημειοῦται : «Κατὰ τὰς θρακῶς χώρας τὸ μᾶλλον προσοχῆς ἄξιον ἐφάνη μοι τὸ ἐν χωρίῳ Σαφρᾶ. . . τὸ ζεφυριακὸν ἁγίασμα. ἦτο πηγὴ ἀφιερωμένη πρὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἢ Δ' εἰς τὰς Νηρηίδας» (σ. 340). Εἰς τὸ ἐκεῖ κοιμητήριον ὑπάρχουσι βυζαντινοὶ σταυροὶ καὶ ἄλλα μνημεῖα παλαιῶν χριστιανικῶν χρόνων³. Εὐρισκόν οἱ πολλοὶ εὐλογον ἀφορμὴν, ὅπως ἐξέρχονται εἰς τὴν ἔσοχὴν. Ἁγίασμα τῆς ἁγίας Φωτεινῆς, εἶδος ὑδραγωγείου. Τὰ τοιαῦτα ἁγιάσματα ὁ λαὸς ὠνόμαζεν ἀπλῶς «κρυφαγιάσματα», ὁ δὲ Γεδεὼν φρονεῖ, ὅτι ἦσαν ἀφιερωμένα, τοῦτό τε καὶ τὸ τῆς Ζωοδόχου πηγῆς, τῆς Βλαχέρνας, τῆς ἁγίας Ζώνης παρὰ τὴν Καλλιγαρίαν πύλην, πιθανῶς δὲ καὶ τὸ τῆς μονῆς τῆς Χώρας φρέαρ⁴. Τοῦ ἁγ. Νικολάου, καταβάσιον ἔχον μικρὸν, καὶ λίθους παλαιούς. Τὸ ἐν Καλφᾷ, ὅπερ εἶναι μέγα χωρίον ἀπέχον μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν τῶν τειχῶν, εἰς θέσιν Πεντάντσα (=Πεντάνασσα, Παντάνασσα), μετὰ τούτου καὶ τοῦ χωριδίου Γρυπες ἔξω τῆς πόλεως εἰς ἀπόστασιν 1 1/2 ὥρας μετὰ τῶν χωρίων Ἀβάσου καὶ Δριπείας ἢ Γρίπες (Τσιφουτμπουγάς), πηγὴ παλαιὰ εἰς βάθος 2 1/2 μέτρων. Τῆς Ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου, ἁγίασμα τῆς ἁγ. Φωτεινῆς Α. τῆς Δριπείας ἐγγὺς Καλφᾷ. Τὸ ἁγίασμα τοῦτο ἐντὸς τετραπλεύρου τινὸς ὑπογείου λιθοκτίστου κείμενον, φαί-

1. Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Γεδεὼν εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν διεδόθη ἐν Θράκῃ ὁ χριστιανισμὸς !

2. Μεγ. ἑλλ. ἐγκ. ΙΕ', σ. 622.

3. Πασπάτης, ἐνθ' ἄνωκ. σ. 41, βλ. Γεδεὼν Ἐργτ. ΚΠ προσκ. ἀπεικονίσματα ἐν σ. 256 καὶ Θρακ. κέντρ. 12 καὶ Θρακ. ἁγιάσμ. 9. σταυρὸς ἐπιγραφόμενος εἰς Κωνσταντινὸν ἐπίσκοπον Δέρκιον.

4. Θρακ. κέντρ. σ. 12.

νεται ἀρχαῖον, διότι ἄλλοτε ἐσώζετο ἕξωθεν κιονόκρανον μετὰ βυζ. σταυροῦ καὶ ἄλλα τεμάχια κίωνων καὶ κιονοκρανῶν, περαιτέρω δὲ λείψανα βυζ. δεξαμενῆς. Τιμᾶται, ὡς ἐλέχθη, εἰς ὄνομα τῆς ἁγίας Μαρίνης (17 Ἰουλ.) καὶ κείται εἰς βάθος 2 1/2 μέτρων ¹. Εἰς ὠριαίαν ἀπὸ τοῦ Καλφᾶ (ὅπερ ἀρχαιότερον ἦν Καρφᾶ) ἀπόστασιν κατὰ τὸ μέσον τῆς πρὸς τὸ χωρίον Ἀζατῆ ὁδοῦ εἶναι τὸ ἁγίασμα τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, εἰς ὃ συνήθως διενυκτέρευον κακοποιοί, ὡς κείμενον εἰς ἀπόστασιν μικρὰν ἀπὸ τοῦ χωρίου εἰς τὰ ἔγκατα χαμηλοῦ λόφου. Καὶ τοῦτο εἶναι σπήλαιον λελαξευμένον ἐντὸς τοῦ γηλόφου, ὅπου καὶ τετράπλευρος δεξαμενὴ ποσίμου χλιαροῦ ὕδατος ². Τὸ ἁγίασμα τοῦτο εἶναι εἰς ἕκ τῶν πολλῶν τύμβων τῆς Θρακῆς. Ἁγίασμα τῆς ἁγίας Θέκλης ἐντὸς κήπου τοῦ χωρίου, καὶ τῆς ἁγίας Φωτεινῆς εἰς τὸ μικρὸν χωρίον Ἀβάσον ἐν ἀμπελῶνι. Ἀγωγὸς ρυπαροῦ ὕδατος (κατὰ Γεδεῶν Μεγ. Ἑλλ. Ἑγκ. ΙΕ', 622γ).

Τὸ ἐν Φλωρίῳ. Φλώριον καὶ Γαλατάρια ἐγγὺς πρὸς ἄλληλα ἦσαν ἐπὶ Βυζαντινῶν ἐξαιρετὰ προάστεια, ἅπερ ἔλαβε χάρισμα ὁ πρωτασηκρῆτις καὶ μάγιστρος Ἐπιφάνιος διὰ βασιλικοῦ χρυσοβούλλου συνταχθέντος μάλιστα ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ· «τὸ μὲν γὰρ πρὸς τὸ χωρίον, ὃ Φλώριον ὀνομάζεται, ἴδρυται, τὸ δὲ πρὸς τὸ χωρίον τὰ Γαλατάρια ἐγγειτονοῦν ἐστίν» (Σάθα, Μεσ. βιβλ. Ε', 214). Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΖ' αἰῶνος (1660) εὐλαβῆς χριστιανὸς ἕξ ἁγ. Στεφάνου Χρυσόγονος ὀνόματι, κατὰ τὸ σιγίλλιον τοῦ Παρθενίου Δ' τοῦ Μογιλάλου, (δὲν ἀναφέρεται πλέον τὸ χωρίον, ἀλλὰ σύνδενδρος καὶ κατάρρυτος τόπος) ἀνεγείρει τὸ ὑπάρχον ἐκεῖ «ἐκκλησίδιον μετὰ ἁγιάσματος, τιμώμενον τῇ πανσέπτῳ κοιμήσει τῆς ὑπεραγίας μου Θεοτόκου, Φλωρι ὀνομαζόμενον, ὅπερ ἀμεληθὲν οὐ μόνον ἐρείπιον ἐγεγόνει, ἀλλὰ καὶ τελείως ἂν κατηδάφιστο, εἰμὴ θείῳ ζήλῳ κινούμενος ὁ χρησιμώτατος . . . ἴν' ὅπως οὐ μόνον κατὰ τὴν πανήγυριν . . . ἱερὰ μυσταγωγία ἐκτελοῖτο, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσας τὰς ἡμέρας τοῦ ἔτους ἀδιαλείπτως ἐκτενὴς γίγνοιτο» ὅθεν καὶ ἐπωνομάσθη τοῦτο «τὸ διαληφθὲν αὐτὸ ἐκκλησίδιον μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ ἁγιάσματος . . . καὶ Φλωρι ὀνομαζόμενον κατὰ τοποθεσίαν πλησίον τοῦ ἁγίου Στεφάνου . . . πατριαρχικὸν παρεκκλήσιον» ³. Ὁ Πασπάτης ὁμοῦ ἀναφέρει καὶ Φλώρου μονήν ⁴, ὅθεν καὶ Ἀγιοφλωρίτης. Ἀλλ' ἐν Φλωρίοις καὶ ἕτερον ἔκειτο ἁγίασμα ἐν τῇ μονῇ τῆς ἁγίας *Εὐφημίας*, ὅπου κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀνευρέθησαν λείψανα ἀρχαίας δόξης, μάρμαρα καὶ τεμάχια κίωνων καὶ ἐντὸς τῶν τειχῶν τὸ ἁγίασμα. Ἐκεῖ πλησίον εἶναι καὶ τὰ Γαλατάρια, ὅπου εὐρέθη ἐπιγραφὴ ῥωμαϊκῶν χρόνων καὶ τὸ ἐπισπώμενον τὴν εὐλάβειαν τῶν πιστῶν καὶ τῶν ἀπίστων τὴν προσοχὴν μέγα ἀνά-

1. Θρακ. κέντ. σ. 17.

2. Θρακ. ἁγιάσματα 9.

3. Ἑγγραφοὶ λίθοι καὶ κέρ. σ. 69—70.

4. «Βυζαντ. ἐκκλ.». σ. 284.

γλυφον μάρμαρον. Τοῦτο παριστᾷ δύο ἱπταμένους ἀγγέλους, κρατοῦντας στέφανον περικλείοντα μορφὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν Θεοτόκον, ἣτις περιέπει τὴν πόλιν. εὐρέθη καὶ κοιμητήριον τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ¹.

Οὕτως ἄφθονα παρουσιάζονται ἡμῖν ἀνὰ πᾶν βῆμα σεβαστὰ τῆς πρώτης χριστιανικῆς περιόδου καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων τὰ μνημεῖα. Ἐκ τούτων ὁ σπουδαῖος παρατηρητῆς καὶ ἐκ τῶν περὶ αὐτὰ τὰ ἁγιάσματα τελουμένων θὰ ἠδύνατο νὰ διακρίνη εἰς τὰς συμβολικὰς λούσεις καὶ τὴν ἀποδιδόμενην εἰς αὐτὰς θαυματουργὸν ἐνέργειαν τὰ ἐξ ἀρχαίων ἐθίμων εἰσαχθέντα εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ μέχρι σήμερον εὐλαβῶς διατηρούμενα στοιχεῖα. Ἄφ' ἑτέρου τὰ ἁγιάσματα συνδέονται καὶ πρὸς τὰς μνήμας τῶν τῆς πίστεως μαρτύρων, καὶ ἐπειδὴ ταῦτα ἦσαν τὸ συμπλήρωμα τῶν ἀρχαίων πρὸς τιμὴν αὐτῶν ἀνεγειρομένων ναῶν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν οὕτως εἶπειν ὄρατὸν σημεῖον πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἱερῶν εἰκόνων, εἶναι τὰ ἀλάνθαστα πολλάκις τεκμήρια, τὰ χειραγωγοῦντα ἡμᾶς εἰς τὴν ἀναζήτησιν ἀρχαίων τόπων καὶ ναῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Ἄλλ', ὅπερ τὸ σπουδαιότερον, ἡ ὕπαρξις αὐτῶν προϋποτίθησιν τὴν πρώιμον τῆς χριστιανικῆς πίστεως διάδοσιν εἰς τὰ μέρη ταῦτα τῆς Θράκης καὶ ὀφείλεται χάρις εἰς τὸν μακ. ἀκούραστον Γεδεῶν, ὅστις πρῶτος ἐξηρέυνησε τὰ θρησκευτὰ ἁγιάσματα, καίτοι οὕτος ὀψιαιτάτα παλιψιδῶν δυστυχῶς καὶ ἀντιφάσκων ἑαυτῷ ἠθέτησε τὰ συναγόμενα τῶν ἐρευνῶν χρονολογῶν τὸν χριστιανισμόν ἐνταῦθα λίαν ὀψιμον ².

Τὰ Γαλατάρια. Ὁ Γεδεῶν σπουδαιοτάτην ἠθέλησε νὰ παράσχη ἀφορμὴν τοῖς περὶ τὴν χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν ἀσχολουμένοις περιγράφων οὕτως τὸ ἁγίασμα τοῦτο τρίωρον ἀπὸ τῆς Κ)πόλεως ἀπέχον : «μικρὸν τι σπήλαιον . . . χθαμαλωτάτην ἔχον τὴν εἴσοδον καὶ μόλις χωροῦσαν ἄνθρωπον, ὅστις, ὅπως εἰσέλθῃ, πρέπει νὰ συρθῇ. Ὅδὸς ἀπὸ τῆς εἰσόδου μικρά, πλάτους ἑνὸς σχεδὸν μέτρου καὶ ὕψους δύο, μήκου; δ' ὀλίγου, εἰσάγει εἰς δωμάτιον εὐρὸν φέρον ἐν μέσῳ κίονα παχύτατον τετράπλευρον. ἐντὸς τοῦ δωματίου εὗρηται μέρος περιωρισμένον, λαξευτόν, ὡσεὶ τις εὐπερίγραπτος δεξαμενὴ, πλήρης ὕδατος οὐχὶ ψυχροῦ ἀπὸ τῆς γῆς ἀναβρούοντος. Οὐδὲν ἴχνος γραμμάτων εἶδον ἐν τῷ εἶδει τούτῳ τῆς κατακόμβης, ἦν φρονῶ, ὅτι οἱ τῶν πρώτων αἰῶνων χριστιανοὶ ἐχρησιμοποιοῦν ἐν καιρῷ διωγμῶν κρυπτόμενοι ³. πιθανὸν δ' ἐστίν, ὅτι ὁμοίαν ἐποιοῦντο χρῆσιν ταύτης, οἷον καὶ τοῦ παρὰ τῷ Ρηγίφ (sic) σπηλαίου, ὅπου πολυμαθεῖς ἀρχαιολόγοι εὗρον καὶ θυσιαστηρίον

1. Γεδεῶν Θρακικῶ κέντ. 14—15. βλ. καὶ Πασπάτην, τὰ «Θρησκευτὰ προάσεια», ἐνθ' ἄνωτ. σ. 40.

2. Οὗτος συλλέγων ὕλην περὶ τῶν ἁγιασμάτων τῆς Θράκης ἀπετάθη πρὸς τὸν ἱκανὸν μεσαιωνοδίφην Γ. Λαμπουσιάδην, ὅστις καὶ ἐν σπουδῇ καὶ αὐτοσχεδίῳ τῇ 6 Ἀπριλίου 1893 ἀπέστειλε τοιαύτην ὀλιγόστιχον διατριβήν, ἣτις καὶ ἐδημοσιεύθη. (βλ. Θρακ. Α', σ. 280—281).

3. Ἴδου μία ἀλήθεια ὅπου διέφυγε τοῦ ἔρκους τῶν ὁδόντων τοῦ συγγραφέως !

ἴχνη»¹. Ἐν ταῖς ἐνταῦθα χωρίοις ἀγιάσματα εἶναι καὶ εἰς τὰ Δημόκρανα (καὶ Δημοκρανεία) ἐγγὺς Ρηγίου καὶ Ἀπαμείας, ὅπου ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν (νῦν τῆς Παναγίας)². φαίνεται, ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχε μονή, ἐξ ἧς κατὰ τὸν Ζῶτον Μολοσσὸν ἔλαβε τὸ ὄνομα ἡ κώμη. ἀνεκαλύφθησαν κιονόκρανα, καὶ ἴχνη ἀρχαίων βυζαντινῶν κτιρίων³. Ἐν Καντλή - τσεσμέ (αἵματηρὰ ἢ αἵματωμένη διὰ σφαγὴν χριστιανῶν ὑπὸ Τούρκων) περὶ τὸ χιλιόμετρον μακρὰν τῆς Δημοκρανείας ἕτερον ἀγίασμα, ὅπου ἀνεκαλύφθησαν βυζαντ. πλίνθοι καὶ λύχνοι ὑάλινοι. Ἐκεῖ που ἦσαν καὶ τὰ θερινὰ τῶν βασιλέων ἀνάκτορα, ὥστε ἐθεωροῦντο περικαλλῆ τὰ χωρία ταῦτα.

Ἄγίασμα ἀγίας Παρασκευῆς ὑπάρχει κατὰ Γεδεῶν εἰς τὰ ἐξῆς τῶν τειχῶν ἔξω μέρος. «1) Εἰς τὸ πανδοχεῖον Καραγάτς ἐγγὺ Διτρῶν. 2) Ἐντὸς τῶν ἀμπελώνων τοῦ χωρίου Καλφᾶ. 3) Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Καλφᾶ πρὸς τὸ χωρίον Ἀβάσον. 4) Εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τοῦ χωρίου Νυμφῶν πρὸς τοὺς ἀγίους Πάντας παρὰ γήλοφον. 5) Εἰς Τσομπάν-ἀγίασμα (ποιμένος) ἀγίασμα οὐ μακρὰν τῆς Ζωοδόχου πηγῆς. 6) Εἰς τὸ Ἰλάν-ἀγίασμα (ὄφρα) πλησίον Νταοῦτ - πασᾶ. 7) Εἰς τὸ χωρίον Γενί - τσιφλῆκ (Νέα ἔπαυλις) παρὰ τὸ χωρίον ἅγιος Στέφανος. 8) Εἰς Κιουτσουκ - τσεκμετζε ἐγγὺς τῆς λίμνης καὶ ἐντὸς τῆς ἐπαύλεως Καραγκιοζάν. 9) Εἰς τὸ Παντεῖχιον. 10) Εἰς Σαφρὰν ἀρχαιότατον μνημεῖον μᾶλλον τῆς εἰδωλολατρικῆς περιόδου. Καταβάσιον 26 βαθμίδων, καλυπτόμενον διὰ λαξευτῶν λίθων, ξηρολιθία, φρέαρ ἀβαθές. εἰς τὸ βάθος τοῦ ὕδατος (0,80 κατὰ τὸ θέρος) συντρίμματα λιθίνων κοσμημάτων οἰκοδομῆς δεικνύουσιν, ὅτι ἦν ἄλσος εἰδωλολατρικὸν μεταβληθὲν κατὰ τὸν Δ'-Ε' αἰῶνα εἰς κόλυμβον ἢ λοῦμα ναοῦ, ὅστις ἔκειτο ὑπερθεῖν (Ἑλλ. ἐγκυκλοπ. ΙΕ', σ. 622α). Οὕτω συνοψίζει ὁ Γεδεῶν τὰ ἄνωθεν ἐξιστορηθέντα ἀγιάσματα.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΑΓΙΑΣΜΑΤΩΝ

Ἐπειδὴ μερικῶς ἐξητάσαμεν καὶ παρεμπιπτόντως τὰ ἐν ΚΠόλει ἀγιάσματα καὶ μόνον περὶ τῶν κυριωτέρων τῆς Ζωοδόχου πηγῆς καὶ τῶν Βλαχερνῶν ἐπεμείναμεν περισσότερον, τούτου ἕνεκα ἐξεπονήσαμεν γενικὸν κατάλογον αὐτῶν. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶναι σεβαστὸς καὶ ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ πόλις ἦ διανύσασα ὑπερχιλιετῆ βίον ἦν ὄντως ἐξηγιασμένη καὶ διὰ παντὸς εἶχε τὴν προστασίαν τῶν ἁγίων πάντων καὶ δὴ τῆς Θεοτόκου. Εἶναι δὲ τὸ μόνον μέρος τῆς χριστιανικῆς παλιτείας, ὅπου ὑπάρχουσιν ἀγιάσματα ἀφιερωμένα

1. *Dethier* καὶ *Mordtmann*, «*Epigraphik von Byzantion*», Wien, 1864, σ. 73 «*Ἐγγρ. λίθοι καὶ κέραμοι*», σ. 58.

2. *Πασπάτη*, *Θρακ. προάστ. καὶ Φιλ. Συλλ.* ΙΒ', σ. 35-6.

3. «*Δρομολ. ἑλλην. χερσονήσου*», Ἀθήναι, 1904, σ. 548.

εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν¹. Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ διακηρῶξω, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ὑστερῶν δυστυχῶς εἰς πολλὰ ἄλλα ἐν Ἑλλάδι σημεῖα, παρουσιάζει καὶ σοβαρὰν ἔλλειψιν ἁγιασμάτων. Ὁ μακ. Γ. Λαμπάκης ὑφηγητὴς τῆς θεολογίας καὶ γραμματεὺς τῆς βασιλίσσης; Ὁλγας, ἀνὴρ ἐμπνευσμένος καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὰ θεῖα περιῆλθεν ὅλην τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἔμεινε κατάπληκτος πρὸ τοῦ πλήθους τῶν ἁγιασμάτων² διὸ καὶ γράφει ταῦτα : «Μεγίστην σημασίαν . . . ἀποδίδει ὁ ἐν Τουρκίᾳ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς εἰς τὰ . . . ἁγιάσματα. Τὰ ἁγιάσματα ὡσπερ τηλεγρ. σύρματα μεταβιβάζουσιν . . . ἡμῖν τὰς φωνὰς καὶ τὰς παραδόσεις τῶν ἀπομεμακρυσμένων αἰώνων περὶ τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν τῶν μὴ ὑπαρχουσῶν πλέον κτλ». καὶ ἐπιφέρει τὸ ἐξῆς παράδειγμα : «τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τὴν συνοικίαν αὐτοῦ ὀφείλομεν εἰς τὸ προϋπάρξαν ἁγίασμα» («Αἱ ἑπτὰ ἐκκλησίαι τῆς Μ, Ἀσίας», σ. 236—7). Δέον ὁμῶς ἐν ΚΠόλει νὰ διακρίνωμεν τὰ κυρίως λουτρά (δημόσια καὶ θέρμαι ἄλλως ὀνομαζόμενα) ἀπὸ τῶν «λουμάτων», ἅπερ ἦσαν «κόλυμβοι» καὶ δεξαμεναί, αἵτινες μέχρι σήμερον διετήρησαν τὸ σχέδιον τῶν βυζ. ἁγιασμάτων³ καὶ τοιαῦτα ἦσαν αἱ τῆς Ζωοδ. Πηγῆς καὶ ὁ κόλυμβος τῶν Βλαχερνῶν κ. ἄ. ταῦτα ἡμεῖς ὠνομάσαμεν πρὸς διαστολὴν ἱερὰ λουτρά⁴.

Μοναδικόν, ὡς εἶπομεν, θεωρεῖται τὸ αὐτοτελὲς ἁγίασμα τῆς Σαλαμίνας Κύπρου κατὰ τὸν κ. Σωτηρίου (Χριστ. καὶ Βυζ. ἀρχαιολ. σ. 231).

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περατοῦται τὸ γενικὸν μέρος τῆς πραγματείας ἡμῶν, ἐν ᾧ παρενείρονται περὶ τὰ 100 ἁγιάσματα καὶ μετὰ τῶν 270 τοῦ καταλόγου συμποσοῦνται ὅλα τὰ περιλαμβανόμενα ἐνταῦθα περὶ τὰς τέσσαρας ἑκατοντάδας. Τὰ τε ἐπιφανειακὰ καὶ τὰ κατακομβώδη ἁγιάσματα ταῦτα εἶναι τὰ αἰώνια καταφύγια τῶν χριστιανῶν, ὅπου ἐλάμβανον τὴν θεῖαν παρηγορίαν, ὅπως καὶ νῦν κατὰ τὴν πρόσφατον καταστροφὴν τῶν ἐν ΚΠόλει ναῶν.

Ἁγιάσματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

¹ Ἅγιος Ἀθανάσιος. 1) Παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ἐπὶ γηλόφου Ἰσταμένου ναύτου (Ἡμερ. 193). 2) Ἐν Φαναρίῳ ὀπισθεν τῆς Μαρασλείου σχολῆς

1. Περὶ τριῶν κατηγοριῶν ἁγιασμάτων καὶ τῆς προελεύσεως αὐτῶν ἔγραψεν ὁ Καλέμης εἰς τὴν «Ἐβδομ. ἐπιθεώρησιν τοῦ Νεολόγου», Β', σ. 187 Ὁ Ταπεινὸς καὶ ὁ Μηλιόπουλος δὲν δέχονται εἰς τὰ ἁγιάσματα τὴν προὔπαρξιν ναοῦ, 224.

2. Δύο κυρίως πηγὰς ἔχομεν εἰς τὴν σύντομον ταύτην ἀναγραφὴν ὑπ' ὄψιν, τὴν ἀπαριθμησίν τινων ἁγιασμάτων ὑπὸ Γεδεῶν ἐν τῇ Μεγ. ἑλλην. ἐγκυκλοπ. ΙΕ', 1931, σ. 621—22 καὶ τὴν ἐν τῷ «Ἡμερολ. τῶν ἐθνικῶν φιλανθρ. καταστημάτων ἔτους 1906», ΚΠολις 1906, σ. 190—211. Ἡ ἐνταῦθα περιγραφὴ εἶναι τῶν ἐνοριῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ΚΠόλεως, ἀλλ' ἐνιαχοῦ ἀναφέρονται καὶ ἁγιάσματα. ἀλλ' εἶχον πρὸς τούτοις καὶ ἄλλας πηγὰς, αἱ καὶ ἐκασταχοῦ μνημονεύω. Ἰστέον ὅτι ὁ μὲν Γεδεὼν κατέταξεν αὐτὰ κατὰ τὴν ἡμερομηνίαν τοῦ ἑορτασμοῦ, τὸ δὲ Ἡμερολόγιον κατ' ἐνορίας, ἡμεῖς δὲ πρὸς εὐκολίαν τοῦ ἀναγνώστου προτιμήσαμεν τὴν ἀλφαβητικὴν τάξιν.

φρέαρ ἐν εἴδει δεξαμενῆς. 3) Εἰς τὸ Κούλελι τῆς ἀνατ. παραλίας τοῦ Βοσπόρου (Ἐγκυκλ. ιε', σ. 621). Περὶ ἄλλου Κούλελι βλ. σ. 103 εἰς τὴν σημείωσιν.

Ἅγία Ἄννα Μουχλίου ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ παρὰ τὰ κελία (Ἡμερ. σ. 200).

Ἄγνώστου ἁγίου ἐν Μεφὰ-Μεϊδάν παρεκκλήσιον τῆς Ἀδελφότητος τοῦ Τσοτυλείου γυμνασίου (αὐτ.).

Ἀνάληψις. 1) Ἐν Ἐγρὶ-καποῦ, Ἐγιοῦπ-τακεντζῆ μαχαλεσῆ, τὸ λεγόμενον Πουρουντζέκ-ἁγιασμασῆ¹. 2) Ἐν Ὑψωμαθείοις, ναὸς τῆς Ἀναλήψεως (πάλαι Παναγία Χρυσαληθινή). Τὸ ἁγίασμα ὀπισθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος (Ἡμερ. 203, 228). 3) Ἐν Ξηροκρήνη (Κουροῦ-τσεσμὲ) παρὰ τὸ ἄρμενικὸν νεκροταφεῖον, «ἀναβρύον ὑπὸ καμάρωμα τουβλοσκέπαστον ἐκ πλίνθων δηλαδή, ἔχον ἵχνος τείχους ἀρχαίου ναοῦ παρ' αὐτῷ» κατὰ τὸν Σκ. Βυζάντιον «ΚΠολις», τόμ. Β', σ. 107. 4) Ἐν Κουζγουντζούκ, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πασᾶ-λιμὰν ἐντὸς κήπου. 5) Ἐν Τσεγκέλ-κιοῖ καὶ εἰς 10λεπτον ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς παραλίας, πλησιᾶζον μᾶλλον πρὸς τὴν Τσάμλιτζαν (κοινῶς Τσομπὰν-ἁγίασμα). Εἴλκυε ἄλλοτε πλήθη προσκυνητῶν. 6) Ἐν Μάλτεπε τῆς βιθυν. παραλίας εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας ἀπὸ τοῦ χωρίου εἰς ἐπιτερπῆ θέσιν.

Ἅγιοι Ἀνάργυροι. εἰς τὰ Θεραπεῖα ἐν Τσεγκέλ-κιοῖ ἐντὸς κήπου

Ἀνάστασις ἢ ἁγία Ἀναστασία. εἰς τὸ Ρήγιον (Μικρὸς τσεκμετζές) Γεδεών, «Θρακῶα κέντρα», σ. 8 (βλ. ἄνωτ. σ. 67, 85).

Ἅγιος Ἀντώνιος. φρέαρ ἐν τῷ ἐν Γαλατᾶ ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐπὶ λοφίσκου παρὰ τὸ Κουζγουντζούκ².

Ἅγιοι Ἀπόστολοι. ἐν Μπεμπέκι Βοσπόρου Δ τοῦ χωρίου ἐντὸς κήπου. Τὸ μικρὸν κτίριον ἐπεσκευάσθη τῷ 1742.

Ἅγιος Ἀἰξέντιος. ἐτιμᾶτο πρὶν ἐπ' ὀνόματι ἄλλου ἁγίου (Μεγ. Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 621γ).

Ἅγιος Βασίλειος. 1—2 ἁγιάσματα ἐν τῇ συνοικίᾳ Καραμπὰς-τζατεσί. Εἰς τὸ ὑπόγειον τὸ μὲν, ἔνθα κατέρχεται τις διὰ ληθίνης κλίμακος ἐντὸς θολωτοῦ παρεκκλησίου, τὸ δὲ εἰς τὰ θεμέλια ἀρχαίου ναοῦ ὑπὸ τὴν ἁγ. Τράπεζαν (Ἡμερ. 200). 3) Ἐν Ἐδιρνε-καποῦ εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Γεωργίου ἐντὸς τοῦ περιβόλου (204) ἐγγὺς τῶν Βλαχερῶν. καὶ τὸ μὲν τοῦ Καραμπᾶ εἶναι φρέαρ τὸ δὲ τοῦ Ἐδιρνε-καποῦ λείψανον παλαιᾶς δεξαμενῆς. (βλ. ἄνωτ. σ. 28).

Βλαχέρνα. 1) Εἰς τὸ Μέγ. ρεῦμα ἐν τῇ συνοικίᾳ Δερὲ - σοκὰκ ἐντὸς

1. Οἱ Τοῦρκοι ἐσέβοντο τὰ ἁγιάσματα καὶ διετήρησαν καὶ τὰς ὀνομασίας, εἰς τὴν Ψαραγορὰν (Μπαλοῦκ-παζάρ) εἶναι τὸ Ἅγίασμα-καπισῆ (Ἑλλην. φιλ. Συλλ. ΚΗ', σ. 136). Πολλὰ χωρία ἐν Θράκῃ φέρουν τὸ ὄνομα ὡς καὶ Μ. Ἀσία παρὰ τὸν Κάικον ποταμὸν τὸ Ἅγίασμα-κιοῖ.

2. Βλ. Σιδερίδην «Περὶ τῶν ἐν Γαλατᾶ ἁγιασμάτων ἐν τῷ Ἑλλ. Φιλολ. Συλλ. ΚΠόλεως ΚΘ', 1907, σ. 241—248.

λαχανοκήπου (Ἡμερ. σ. 198) ¹. 2) Εἰς Νεοχώριον Βοσπόρου ἐν τῇ ἰδιοκτησίᾳ τῆς κεντρικῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου ἄνωθεν τῆς Στένης (σ. 199—203). 3) Ἐν τῇ Ξυλοπόρτῃ ἁγίασμα ἐντὸς τῆς συνοικίας κείμενον (σ. 207). 4) Εἰς τὴν ἐνορίαν Σωσθενίου εἰς τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν (σ. 211). Περὶ τῆς ὀνομασίας βλ. *Νικηφ. Κάλλιστον* ἐν Ἑκκλ. ἱστορίᾳ, *Migne, Patr.* 145, στ. 1327, ἔγγραφέ που καὶ ὁ *I. Παπαδόπουλος*, ὁ Τζανῆς.

Γενέσιον Θεοτόκου. 1) Εἰς τὸν ναὸν Βελιγραδίου παρὰ τὰ θρακικὰ τεῖχη. 2) Εἰς τὸ Γκιόκ - σουγιού τῆς ἀνατ. παραλίας Βοσπόρου, ἀναφανὲν τῷ 1872. 3) Εἰς Γκιόξ - τεπέ ἔγγυς παλαιᾶς γεφύρας τῆς βιθυν. παραλίας, 4) Εἰς λαχανόκηπον μεταξὺ Βαθυρρύακος καὶ Μπακτσέ - κιόι τοῦ ἄνω Βοσπόρου (Μεγ. Ἐγκ. ΙΕ', σ. 622 γ). Εἶναι περίεργον, ὅτι εἰς τὰ περὶ τὸν Βόσπορον χωρία ταῦτα τῆς ἐπαρχίας Δέρκων ἀνήκει καὶ τὸ ὀνομαζόμενον Ἁγιασματικίον, καὶ ὁμοῦς ὁ Γεδεὼν δὲν ἀναγράφει τὸ ἁγίασμα.

Ἅγιος Γεώργιος. 1) Ἐν τῇ ἐνορίᾳ Μεσαχώρου τὸ ἁγίασμα ἐν τῷ νεκροταφείῳ (Ἡμερ. 198). 2) Ἐν Βαφροχωρίῳ (Μπογιατζῆ-κιόι εἰς τὸ Μπαλτὰ - λιμὰν (σ. 199). Κατὰ τὸ «Ἱστορ. σημεῖωμα περὶ τῆς κοινότητος Βαφροχωρίου» (ΚΠολις 1934). Τὸ ἁγίασμα ἔκειτο μεταξὺ Μπαλτὰ-λιμὰν καὶ Ρούμελη Χισάρ, ἀλλ' ἐσχάτως ἡ διεύρυνσις τῆς ὁδοῦ κατέχωσεν αὐτὸ (σ. 30). 3) Ἐντὸς στρατιωτ. πύργου βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐπὶ τοῦ τείχους τοῦ Φαναρίου, ὅστις διατηρεῖται κάλλιστα ἔσωθεν. Τὸ ἁγίασμα ἐπανηγύριζε τῇ Κυριακῇ τῆς Σαμαρείτιδος, «ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἡ μικρὰ δεξαμενὴ ἢ φιάλη μένει λιθαροῦσα. εἰς Ὁρτάκιοϊ, εἰς Νεοχώριον, εἰς Παντεῖχιον» (δηλ. καὶ εἰς αὐτὰ τὰ χωρία ὑπάρχει ἁγίασμα Ἐγκυκλ. ΙΕ', 621). 4) Εἰς Ὑψωμαθεῖα τοῦ Κυπαρισσᾶ (ἄνωτ. 53).

Γοργοεπήκοος ἢ Κοίμησις Θεοτόκου. Εἰς τὰ Ἐξ μάρμαρα ἐν τῷ νάρθηκι (Ἡμερ. 206).

Ἅγιος Δημήτριος. 1) Εἰς Ξηροκρήνην (Κουροῦ-τσεσμέ). 2. Εἰς Τσεγκέλ-κιόι ἐπὶ τῆς ἀγούσης πρὸς τὸ Χαβούζ-μπασι, ἀλλ' ἠφανίσθη πρὸ τινῶν ἐτῶν (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622).

Ἅγία Εὐρήνη. 1) Εἰς Μάλτεπε τῆς βιθυνικῆς παραλίας θολοσκέπαστος πηγή. 2) Εἰς τὸ Παντεῖχιον ἁγίασμα πολλοὺς ἄλλοτε ἑλκῦον προσκυνητὰς (Ἐγκυκλ. ΙΕ', 621 γ).

Ἅγιος Ἐρμόλαος Διπλοκιονίου βλ. ἁγ. Παρασκευή.

Ἅγία Εὐφημία. 1) Εἰς τὸν περίβολον τοῦ πατρ. ναοῦ ἐν Φαναρίῳ.

1. Μπουγιούκ-δερέ καὶ Βαθυρρύαξ ἐν τῷ Βοσπόρῳ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ πρὸς Εὐξ. πόντον Πορθμοῦ (Λεξικὸν ἱστορ. καὶ γεωγρ. τοῦ *Βουτυρά, Α'*, σ. 1382). Ἐν Θράκῃ παρὰ τὸ Κούλελι τὸ Ἐσκι-μπαμπᾶ ὁ μακ. *Μυστακίδης* εἶπε καὶ αὐτὸ Μπουγιούκ-δερέ, ἀλλ' ἔπειτα διορθούμενος ἑαυτὸν ἔγραψεν Ἐσκι-βαβά, τὸ λεγόμενον Βουλγαρόφυγον («Γεωγρ. ἄτακτα» σ. 20 τοῦ ἐκ τῆς Ἑκκλ. Ἀληθ. 1922, ἀνατύπου). Βλ. λαμπρὰν τοῦ προαστείου περιγραφὴν ἐν «Βυζ. ἡμερολόγιῳ» τοῦ 1888, σ. 105—106.

2) Εἰς ὑπόγειον τῆς ὀπισθεν τοῦ πατριαρχείου οἰκίας *Κ. Μακρίδου*. 3) Εἰς τὴν νῆσον Χάλκην κάτωθεν τῆς μονῆς τοῦ Κρημουῦ (ἁγ. Γεωργίου) σ. 622. 4) Εἰς τὸ Φλώριον (βλ. ἄνωτ. σ. 98).

Ἁγία Ζώνη Θεοτόκου. 1) Ἐν Ἐγρι-καποῦ παρὰ τὴν χειρσαίαν πύλην ὑπὸ τὸν ναόν, ὅστις κεῖται ἄνωθεν τῶν Βλαχερνῶν. Κατερχόμεθα διὰ μακρᾶς κλίμακος καὶ εἶναι λείψανον βυζαντ. λούματος. 2) Ἐν τῷ ναῷ Παναγίας τῆς Σούδας, κάτωθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος. Ὑπάρχει καὶ μακρὸν ἐπίγραμμα, οὗ τὸ ἡμῖσι παραλαμβάνω ἔνταῦθα :

«Ὁ ναὸς τῆς ἀειμνήστου κόρης
 ἐν ᾧ προδήλως ἡ Θεοῦ σκηνοῖ χάρις,
 ἐν ᾧ τὰ τ' ἄλλα ἐξελαύνεται πάθη
 καὶ τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἡ πικρία.
 ἄμισθον ὄντως ἰατρεῖον τυγχάνων,
 νέος Σιλῶαμ πᾶσι τοῖς ἀφιγμένοις.
 μέλλων ἐρείπειν καὶ ὑπεῖξιν τῷ χρόνῳ
 νεύση γαληνῇ τοῦ ὑπερτάτου κράτους,
 νῦν αὖ ἐπεσκεύασ[τ]αι ἐκ βάθρων ἀπαξ,
 ἐν ᾧ προθύμως πᾶς ἕκαστος εἰσφέρει
 τῶν εὐσεβούντων ἄττ' ἂν ἧ σφίσι σθένος,
 ζῆλον τε θεῖον, ὧν τανῦν πατριάρχης (Κύριλλος) Ἡμερ. σ. 203.

3) Εἰς τὴν Καλλιγαρίαν πύλην (βλ. ἄνωτ. σ. 77).

Ζωοδόχος Πηγή. 1) Εἰς τὰ Ὑψωμαθεῖα ἐντὸς τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου πρὸς τὸ βόρειον κλίτος ὑπάρχει τὸ ἁγίασμα φέρον ἄνωθεν τὴν εἰκόνα τῆς Ζ. Πηγῆς (Ἡμερ. σ. 210). Κατὰ Γεδεῶν εἶναι φρέαρ γλυκοῦ ὕδατος, ὅπερ οἱ κάτοικοι πιστεύουσιν, ὅτι κατέρχεται ἐκ τοῦ Βαλουκλή, ἀπέχοντος ἡμίσειαν ὥραν, καὶ τοῦτο διότι τὰ περίξ τοῦ ἁγ. Νικολάου φρέατα ἔχουσι τὸ ὕδωρ ὑπόγλυφον. Ἐκπληκτικώτερον εἶναι τὸ ἀφηγούμενον περὶ τῆς σήραγγος τοῦ ἐν Ἱερισσῷ ἁγιάσματος τοῦ ἀποστόλου Παύλου (βλ. «Τὸ ἅγιον Ὅρος» Γερ. Σμυρνάκη, Ἀθήναι, 1903, σ. 13). 2) Εἰς Χαβούζ-μπασι πλησίον τοῦ Μπελερμπέη τῆς ἀνατ. παραλίας Βοσπόρου. 3) Εἰς Ἀρβανιτοχώριον τοῦ Μπεηκόζ, οὗτινος τὸ ἁγίασμα ἀπέχει τριῶρον (Ἐγκ. ΙΕ', σ. 622γ).

Ἁγία Θέκλη. Εἰς χωρίον Ἀζατλή (ἄνωτ. σ. 98).

Ἁγιοὶ Θεόδωροι τοῦ Σαββάτου τῶν ψυχῶν. 1) Εἰς Κουζγουντζοῦκ εἰς θέσιν Νακάς, ὅπου διεξήγετο μέχρι σχεδὸν τοῦ 1870 πανήγυρις. 2) Εἰς τὸ μεταξὺ Τσεγκέλ-κιοῖ καὶ Βακῆ-κιοῖ τῆς ἀνατ. παραλίας Βοσπόρου (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622 γ).

Θεοτόκος ἐν τοῖς Ἀραβίνδου ἢ Ἀρεοβίνδου. Ἡ μονὴ εἶχεν ἁγίασμα μετὰ λουτροῦ (Γεδεῶν, Βυζ. ἑορτολ. σ. 167, βλ. Κοίμησις Θεοτόκου, Γοργοεπήκοος. Ὁδηγῶν ἢ Ὁδηγητρίας (βλ. Γαλατάρια, σ. 99).

Ἁγ. Θεράπων. 1) Εἰς Νεοχώριον Βοσπόρου ἐν τῇ συνοικίᾳ Κεραμίτ. 2) Εἰς Κοντοσκάλι εἰς θέσιν Σαλκίμ-Ζουίδ (Ἡμερ. 199). 3) Εἰς Παντείχιον, ὅπου τὸ ἅγιασμα κατεχώσθη ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ Ἀρμενίου Ἀζαριάν (τοῦ δόγματος τῶν Καθολικῶν). 4) Εἰς Βιθυρρούακα εἰς τὴν οἰκίαν Ἀβραάμ πασᾶ, ἐναντι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἰς καταβάσιον, ὅπου διοχετεύεται τὸ ὕδωρ ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ παλατίου πρὸ πολλῶν ἐτῶν. Τὸν ἅγ. Θεράποντα ὁ λαὸς λέγει Ἄη-Θιράπη, ὁ δὲ Γεδεὼν φρονεῖ, ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ Χριστοῦ Θεραπευτοῦ (βλ. ἄνωτ. σημειώσιν σ. 28 Ἐγκυκλ. ΙΕ' σ. 621γ). 5. Ἐπὶ Ἰωακείμ Γ. εἰς τὸ Σιρκετζῆ ἤνοιξεν ἅγιασμα, ὅπερ λειτουργεῖ μέχρι σήμερον.

Ἰωάννης Δαμασκηνός. Ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἐτιμᾶτο πρὸ τοῦ 1850, ἀλλ' ἀντικατεστάθη ἐφεξῆς ὑπὸ τοῦ Τιμίου Προδρομόν τὸ τιμώμενον ἐν Φαναρίῳ ἅγιασμα (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622 γ).

Ἰωάννης Καλυβίτης. 1) Εἰς Κοντοσκάλι, ἐν τῇ θέσει Κάτεργα-λιμὰν (Ἡμερ. 204). 2) Εἰς τὰς ἔσχατιὰς τῆς ἐνορίας ἁγ. Κυριακῆς ἐν τῷ Τσινδζῆ —μεῖδὰν τὸ ἅγιασμα ἐντὸς οἰκίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀρατζήδικα (ἴσ. Ἀραμπατζήδικα) τοῦ Κοντοσκαλλοῦ καταχωσθὲν ὑπὸ τῆς ρυμοτομίας καὶ ὑπελείφθη ἴχνος μόνον τοῦ ναύσκου), ὅπερ θεωρεῖται λείψανον ἀρχαίας μονῆς (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 621 β).

Κοίμησις Θεοτόκου (βλ. Γοργοεπήκοος, Θεοτόκος). 1) Ἐν Μουχλίῳ εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦ ναοῦ «στειρεῦσαν ἦδη» (Ἡμερ. σ. 201). 2) Εἰς τὴν ἐνορίαν Βελιγραδίου, συνοικίαν Χατζῆ-Χαμδζᾶ. Ὁ ναὸς παλαιὸς καὶ αἱ εἰκόνες ἀρχαῖαι. Τὸ ἅγιασμα ἐν τῇ αὐλῇ (σ. 210). 3) «Ἱστορία τοῦ ἐν Μπεφᾶ-μεῖδὰν βυζ. ἱεροῦ ἁγιάσματος τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου» (τὰ 9μερα) ὑπὸ Κ. Βαφειάδου οἰκονόμου. ΚΠολις, 1918. 4) Εἰς Κουμπουρνοῦ (ἀκρωτήριον ἄμμου) τῆς ἀνατ. παραλίας Βοσπόρου. Ὁ ναὸς ἐπὶ Γυλλίου κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐπανηγύριζεν 5) Κινστέρνα ἔξω τοῦ βυζ. χωρίου Γαλατάρια ἐγγὺς ἁγ. Στεφάνου (βλ. ἄνωτ. σ. 98). 6) Εἰς Μάλτεπε πλησίον ἀποβάθρου (Ἐγκυκλ. 626 β). 7) Ἐν τῷ Νεωρίῳ σ. 52, 54—56.

Ἁγία Κυριακή. 1) Εἰς Σαλματομπρούκι, ἐνορίαν Κοιμήσεως Θεοτόκου ἐν τῇ ὁδῷ Μπαξεβάνογλου εἰς τὴν οἰκίαν Σκαρπαθιώτου. (Ἡμερ. 210). 2) Εἰς Ταταῦλα, ἐν ἰδιωτικῷ κήπῳ εἰς τοὺς πρόποδας λόφου. 3) Εἰς Μέγα ρεῦμα. 4) Εἰς Κερέτς-μπουρνοῦ Βοσπόρου, 5)—6) Εἰς Πασᾶ-μπακτσέ καὶ εἰς τὸ Μπέηκοζ ἀμφοτέρωθεν κείμενα ἐπὶ τῆς ἀνατ. πλευρᾶς τοῦ Βοσπόρου. 7) Ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας εἰς τὸ Κοντοσκάλι. Τὸ ἅγιασμα εἶναι φρέαρ ἐν τῇ β. πλευρᾷ κείμενον. Ἐκεῖθεν τὸ ὕδωρ διοχετεύεται εἰς τὸν νάρθηκα ἐν τῇ μικρᾷ δεξαμενῇ (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 621 γ). 8) Εἰς τὸν κῆπον τοῦ παραλιακοῦ μεγάρου Χακῆ πασᾶ. Νῦν κατεχώσθη ἐν τοῖς ἐρειπίοις (Ἱστορ. σημείωμα Βαφεοχωρίου, σ. 30).

Ἁγ. Κωνσταντῖνος. 1) Εἰς Μάλτεπε, πρόποδας τοῦ λόφου Δράκος. 2) Ἐντὸς τοῦ ξενοδοχείου Πεταλά. 3) Εἰς τὴν ἀποβάθραν τῶν Θεραπειῶν Βο-

σπόρου. 4) Εἰς Μέγα ρεῦμα ἐπὶ λόφου ἐντὸς κακοτέχνου θολωτοῦ κτιρίου συνάγουσι τὸ ὄμβριον ὕδωρ. 5) Εἰς τὸ μεθόριον Μπαλίνου-Φαναρίου ἀγίασμα παλαιὸν ἀνακαλυφθὲν κατὰ τὸ 1840—5. Τὰ συμβάντα θαύματα ἐδημιούργησαν συρροὴν κόσμου καὶ ἐκλείσθη ὑπὸ τῶν τουρκ. ἀρχῶν καὶ οὕτως ἐσβυσεν (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 621 γ).

Ἅγιος Μάμας. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἀπὸ τοῦ ἁγ. Στεφάνου πρὸς Μακροχώριον ὁδοῦ, (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622 γ).

Ἅγ. Μαρίνα. 1) Εἰς τὸ Διπλοκιδόνιον ἐντὸς κήπου παρὰ τὴν Μάτσκαν, ἔνθα κατὰ παράδοσιν ἦτο ἡ ἀρχαία τῆς ἐνορίας ἐκκλησία (Ἡμερ. σ. 197). 2—4) Εἰς Σωσθένιον, ἐν τῷ ναῷ Ταξιαρχῶν 3 ἀγιάσματα. ἦτοι τῆς ἁγίας Μαρίνης τῶν Βλαχερνῶν καὶ τῶν Ταξιαρχῶν *Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ*, (Ἡμερ. 211). 5) Ἐν Φαναρίῳ ἐντὸς παραλιακῆς οἰκίας. 6) Εἰς Κούλελι Τσεγκέλ-κιοῦ, παλαιὸν ὠραῖον ὕδραγωγεῖον, ὅπου ἦν καὶ τὸ ἀγίασμα. 7) Εἰς Θεραπεία. 8) Εἰς τὸ χωρίον Σαφρᾶ, 2 1/2 ὥρας ἀπέχον τῶν πρὸς Θράζην τειχῶν τῆς ΚΠόλεως (βλ. ἄνωτ. σ. 97). 9) Μεταξὺ τῶν ἔξω τῆς Πόλεως, εἰς ἀπόστασιν μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας, χωρίων Ἀβάσου, Καρφᾶ (νῦν Καλφᾶ) καὶ Δριπείας (Τσιφουτ-μπουργᾶς ἢ Γρούπες) πηγὴ παλαιὰ ὕδατος εἰς βάθος 2 1/2 μέτρων (Ἐγκ. ΙΕ', σ. 622α).

Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτήρος (βλ. Σωτήρος). 1) Εἰς Ὑψωμαθεῖα ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγ. Γεωργίου τοῦ Κυπαρισσᾶ ἀγίασμα κείμενον ἐν τῷ περιβόλῳ. 2) Εἰς Ποτηρᾶν ἄνωθεν τοῦ Φαναρίου. τὸ ἀγίασμα κεῖται ὑποκάτω τοῦ ἐκεῖ ναοῦ ἀνάξιον κατὰ Γεδεῶν ἐρεῦνης. 3) Εἰς κήπον ἔναντι τοῦ Κιουρκοτῆ-τσεσμέ (βρύσις τοῦ γούναρη). 4) Εἰς Ὑψωμαθεῖα ἐντὸς παντοπωλείου ὁμογενοῦς ἐν τῇ πλατεῖᾳ τοῦ στραταρχείου (Σερασκεράτ). Πρὶν εὐρυνθῆ ἡ ὁδός, ἣις ἔθαψε τὸ ἀγίασμα, μετέβαινον οἱ πιστοὶ τακτικὰ εἰς αὐτό. 5) Εἰς Μπαλατᾶν πανηγυρίζον μέχρι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. 6) Εἰς τὴν ἐνορίαν Τζιβαλίου ἐπίσης ἦν ἀνοικτὸν τὸ ἀγίασμα, ἄγνωστον τὸ μέρος πρὸ δύο σχεδὸν αἰώνων μνημονευόμενον. 7) Ἐγγὺς τῆς Ὑψηλῆς πύλης, ὡς ἀναφέρει ὁ *Τουρνεφόρτ* (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622).

Ἅγ. Μηνᾶς. 1) Εἰς Μπαλίνον ἐν τῷ ναῷ τῆς Θεοτόκου ὑπὸ τὸν ἄμβωνα. 2) Εἰς Ὑψωμαθεῖα ἐντὸς τοῦ ἐπωνύμου ἐνοριακοῦ ναοῦ, ἐν τῇ ἐνορίᾳ Σουλοῦ-μοναστήρ. (Ἡμερ. σ. 202). 3) Εἰς τὸ ἀγιοταφιτικὸν ἐν Φαναρίῳ μετόχιον ἐντὸς τοῦ ναοῦ (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622γ).

Μιχαὴλ ἀρχιστράτηγος. Εἰς Νεοχώριον Βοσπόρου, ἄνωθεν τῆς Στένης (Ἡμερ. σ. 199).

Ἅγιος Νικήτας. 1) Εἰς Ἐγρὶ-καποῦ κείμενον κατὰ τὴν ὁδὸν τῆς ἐκ-

1. Τὰ χωρία ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Δέρκων καὶ δι' ὀλίγων περιγράφονται ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ σ. 156—157. Εἶναι ὠραῖα κέντρα παραθερισμοῦ, ὅπου ὁ *Πορφυρογέννητος* καλεῖ μεταστάσιμα. Ἐκθεσις κτλ. σ. 68.

κλησίας (σ. 203). 2) Εἰς τὴν νῆσον Χάλκην περικλεισθὲν εἰς τὴν αὐτίσος ναυτικὴν αὐτοκρατ. σχολήν. 3) Εἰς Κεφελί-κιοὶ ἄνωθεν τοῦ Βαθυρρούακος¹.

Ἅγιος Νικόλαος. 1) Εἰς τὸν Γαλατῶν² «ἐν ἀγίασμα τοῦ ἁγ. Ἄντωνίου κείμενον ἐν τῷ νάρθηκι τῆς ἐκκλησίας, ὅπου μετεφέρθη. Ἡ πηγὴ αὐτοῦ εὐρίσκεται ὑπὸ τὸ στασίδιον ἀπέναντι τοῦ ἀρχιερ. θρόνου». 2) Μεταξὺ Βαφεοχωρίου καὶ Στένης ἐπὶ τῆς παραλίας Ἐμιργκιὰν ὡς προσκύνημα τῶν ναυτικῶν παρὰ τὸν κολπίσκον τῆς Στένης καὶ κάτωθεν τοῦ μεγάρου Ἰσμαῆλ πασᾶ νῦν κατηδαφίσθη πρὸς εὐρυνσιν τῆς ὁδοῦ, ἣτις διασχίζει τὴν περιοχὴν τοῦ χερδιβικοῦ ἀνακτόρου³. 3) Εἰς Κουρουτσεσμέ (Ξηροκρήνην). 4) Εἰς Βαθυρρούακα «ἐντὸς παλαιοῦ φούρνου». 5) Εἰς Μουχλίον ἐντὸς οἰκίας. 6) Εἰς Κοντοσκάλι ἔγγυς τοῦ σιδηροδρ. σταθμοῦ (Ἡμερ. σ. 204). 7) Εἰς Μπαλατῶν ὀπισθεν τοῦ βήματος τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν (σ. 211). 8) Εἰς Ὑψωμαθεῖα, τὸ ἀγίασμα εἶναι φρέαρ ἐντὸς τοῦ ναοῦ εἰς τὸ βόρειον κλίτος φέρον ἄνωθεν εἰκόνα τῆς Ζωοδόχου πηγῆς μεγ. σχήματος (σ. 210). 9) Εἰς Σαφράν. καταβάσιον μικρὸν ἐκτισμένον διὰ παλαιῶν λίθων. 10) Εἰς Ἐδιρονέ-καπὶ καταχασθὲν ἐν τῇ διευρύνσει τῆς ὁδοῦ (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622γ). 11) Ἐγγυς τοῦ ἀνακτόρου τῆς ἁγίας Σοφίας (βλ. κατωτ. ἐν τῇ τελευταίᾳ σελίδι).

«Ὁδηγοὶ» ἢ Ὁδηγήτρια καὶ Νικοποιοὺς Θεοτόκος. Κατὰ τὰ «Πάτρια ΚΠόλεως» (Preges 223) «Οἱ δὲ Ὁδηγοὶ ἐκτίσθησαν παρὰ τοῦ (βασιλέως) Μιχαῆλ ἀναιρεθέντος ὑπὸ Βασιλείου» πρότερον εὐκτῆριον ὑπῆρχε, καὶ τυφλῶν πολλῶν ἐν τῇ ἐκείσῃ πηγῇ [ἀνα]βλεψάντων καὶ θαύματα πολλὰ γεγόνασι». Ἄλλὰ παρ' ἄλλων ὑποστηρίζεται, ὅτι εἶναι παλαιὸν καὶ ἐκτίσθη ὑπὸ τῆς Πουλχερίας, ὅπου αὕτη ἐναπέθετο τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, τὴν Ὁδηγήτριαν κληθεῖσαν⁴.

Ἅγιος Ὀνούφριος. Εἰς τὸ Μιχαήλιον (Μέγ. ρεῦμα) τοῦ Βοσπόρου ἐπὶ τοῦ μικροῦ λόφου ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς συνοικίας τοῦ ἁγίου Ὀνούφριου κειμένης εἰς τὴν δυτ. παραλίαν τοῦ Βοσπόρου (Ἐγκυκλ. ΙΕ', 621. Ἡμερ. σ. 198).

Ἅγιος Παντελεήμων. 1. Εἰς Βαφεοχώριον (Μπογιατζῆ-κιοὶ). Τὸ ἀγίασμα εὐρίσκετο ἐν τῷ ἰσογείῳ παραλιακῷ παρὰ τὸ Ἐμιργκιὰν μεγάρῳ, τῇ ἄλ-

1. Ἐγκυκλ. ΙΕ', 622β. Ἐκτενέστερον περὶ τοῦ Βαθυρρούακος ἢ Μπουγιούκ-δερεῖ βλ. ἐν τῷ «Ἡμερολ. τῆς Ἀνατολῆς» 1886, σ. 142.

2. Κατὰ μὲν τὸ Ἡμερολ. σ. 191 πρὶν τοῦ 1804 ἦν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγ. Ἄντωνίου τιμώμενος ὁ ναός, κατὰ δὲ τὸν Γεδεῶν (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622γ) ἐπ' ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν.

3. «Ἱστορ. σημείωμα περὶ τῆς κοινοτ. Βαφεοχ.» σ. 29. Ἐγκυκλ. ΙΕ'. σ. 622γ καὶ Ἡμερολ. σ. 199.

4. Θεόδωρος Ἀγαγνώστης Α', 1 Migne, patr. gr. 86, στ. 165, Νικ. Κάλλιστος, Ἐκκλ. ιστ. ΙΕ', 14, Migne, 147, στ. 44. Κατὰ Δουκάγιον τῆς Νικοποιοῦ Θεοτόκου ἢ εἰκῶν ἐξωγραφῆθη ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ (Βυζ. ἔορτολ. Γεδεῶν, σ. 304). Τὸ λουτρὸν ἐκτίσθη εἰς τὴν μονὴν χάριν τῶν μοναχῶν, ἀλλ' ἐλέγετο «δημοσιακόν», τοῦθ' ὄψεο δηλοῖ, ὅτι καὶ λαϊκοὶ ἐλούοντο (Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν. Η', σ. 12, 132).

λοτε πρεσβεία τοῦ Μαυροβουνίου (Ἱστορ. σημείωμα, σ. 30, Ἡμερ. σ. 199, Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622α). 2) Εἰς Χάσκιοι ἐν τῷ Ἀϊναλῆ-καβάκ. Τὸ ἅγιασμα εἶναι λείψανον βυζ. οἰκοδομῆς ἐντὸς ἰδιωτικῆς οἰκίας. 3) Εἰς Κουζγουντζούκ, φρέαρ πλησίον τοῦ ἐπωνύμου ναοῦ. 4) Εἰς Τσεγκέλ-κιοϊ, τὸ ἅγιασμα εἶναι λείψανον ὑδραγωγείου. 5) Εἰς Ἀρβανιτοχώριον τοῦ Μπέηκοζ κρῆναι πηγαίου ὕδατος νεόκτιστοι. 6) Εἰς Παντεῖχιον, κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὴν θέσιν ναοῦ πρὸ αἰώνων καέντος. 7) Εἰς Μακροχώριον ἐγγὺς πυριτιδοποιείου ἀκμάζον ἄλλοτε. 8) Εἰς τὸν Βαθυρρύακα ἀνάξιον λόγου (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622α).

Ἅγία Παρασκευή. 1) Εἰς Κασῆμ-πασᾶ κάτωθεν τοῦ Σταυροδρομίου πρὸς τὸν Κεράτιον κόλπον. τὸ ἅγιασμα ἐντὸς λαχανοκήπου (Ἡμερ. σ. 190). 2) Εἰς Γαλατᾶν, ἐνορίαν Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος. Εὐρίσκεται παρὰ τὴν μεγ. ὁδὸν Μαχμουδιῆ ἐν ὑπογείῳ ἰδιωτικῆς οἰκίας (ἢ μᾶλλον καπηλείου) ἐπὶ τῆς τροχιοδρ. γραμμῆς (σ. 191). 3) Εἰς τὴν ἐνορίαν Φερίκιοι ἐν τῇ συνοικίᾳ Σισλίου εἰς τὸν κῆπον τῆς Τσέντρας ἀπεχούσης δύο καὶ πλέον ὥρας (σ. 196—7). 4) Εἰς τὸ Διπλοκιδόνιον τιμᾶται ἡ ἅγία μετὰ τοῦ Ἐρμολάου ὄθεν καὶ οἱ Τοῦρκοι (Ερ) Μολά-ἁγιασμασῆ λέγουσιν. ἡ θέσις λέγεται Μπεσῆκ - τᾶς (σ. 197). 5) Εἰς τὸ Μπαλιᾶ - λιμᾶν πλησίον ἕως 15 λεπτὰ ἐν τῇ πεδιάδι ὀπισθεν τοῦ Ροῦμ - Χισᾶρ (Ἱστορ. σημείωμα περὶ Βαφεοχωρίου σ. 31). Ἀλλὰ κατὰ τὸ Ἡμερ. σ. 199 τὸ ἅγιασμα κεῖται ἐπὶ λόφου. 6) Εἰς Νεοχώριον Βοσπόρου ἄνωθεν τοῦ Βιτσέντι (σ. 199). 7) Εἰς Χάσκιοι, Καλαϊτζῆ - μπακτσέ (αὐτ.). 8) Εἰς Κοντοσκάλι, Παναγία ἢ Ἐλπίς, τὸ ἅγιασμα Πετράδικα (αὐτ.). 9) Εἰς Τεκφούρ - σεράγ. τὸ ἅγιασμα εἰς τὸν ἐνοριακὸν ναὸν ὀπισθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος (σ. 205). 10) Εἰς Φανάριον ἐντὸς οἰκίας κατὰ *Γεδεών*. 11) Εἰς οἰκόπεδον τοῦ ἁγιοταφτικοῦ μετοχίου. 12) Εἰς τὸ περίβολον τοῦ ναοῦ Τεκφούρ - σεράγ. 13) Εἰς Διπλοκιδόνιον ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας *Μπάνιον* κάτωθεν στασιδίου εἰς τὸν γυναικωνίτην (Ἐγκυκλ. ΙΕ', 621α), 14) Εἰς Βελιγράδιον, ναὸν Κοίμησις Θεοτόκου. τὸ ἅγιασμα εἰς Καζλῆ - τσεσμέ (Ἡμερ. 210). 15) Εἰς Ὀρτά-κιδί τοῦ Βοσπόρου (δυτ. παραλία 16. Εἰς τὴν νῆσον Χάλκην. 17) Εἰς Μάλτεπε ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτήρος. 18) Εἰς τὴν κοινῶς λεγομένην Σταύρωσιν ἐγγὺς τοῦ Τσεγκέλ - κιοϊ. 19) Εἰς Οὐζοῦν - τσαῖρ (μακρολίβιδον) ἄνωθεν τοῦ Γκιόζ - τεπέ τῆς βιθυν. παραλίας. 20) Εἰς Θεραπειᾶ παρὰ τὸν δμώνυμον ναόν. 21) Εἰς Βαθυρρύακα πηγαῖα ὕδατα παρὰ τὸν ἐπώνυμον ναόν. 22) Εἰς Χάσκιοι (ἐναντι τοῦ Μπαλατᾶ) ἀναφέρεται εἰς τὸ 1539. 23) Εἰς Κοντοσκάλι ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς ἁγ. Κυριακῆς. τὸ ἅγιασμα φρέαρ κεῖται εἰς τὸ ἐδωδιμοπωλεῖον ὁμογενοῦς, ὅστις καὶ εἰσπράττει κατὰ τὴν πανήγυριν τὰ ἐκ τῆς πωλήσεως κηρίων κέρδη (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622α) 24) Εἰς Σαφράν, (βλ. ἄνωτ. σ. 97).

Ἅγία Παρασκευή ἢ Νέα. τὸ ἅγιασμα εἰς τὸ Μέγα ρεῦμα, εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν (αὐτ. 622β).

Πρόδρομος ὁ τίμιος. 1) Εἰς Τατάουλα παρεκκλήσιον ΒΔ τοῦ Παπα-

ζκιοπροῦ (Ἡμερ. σ. 193). 2) Εἰς τὸ Σιναίτικόν ἐν τῷ Μπαλίνῳ μετόχιον ἐν-
 τὸς τοῦ ναοῦ (σ. 202). Ὅλα τὰ ἁγιάσματα εἶναι τῆς Ἀποτομῆς καὶ μόνον
 τὸ ἐξῆς τοῦ Γενεσίου : 3) Εἰς Ὑψωμαθεῖα, ἐνορίαν ἀγ. Κωνσταντίνος, ἁγία-
 σμα «κείμενον ἔξωθεν τῆς Πύλης τοῦ Ροδίου εἰς τὴν παραλίαν» ἐν τῷ προ-
 αυλίῳ ὀρθοδόξου οἰκίας (σ. 208). 4) Εἰς Φανάριον ἄνωθεν τῆς Μαρασλείου
 σχολῆς. Ἦτο πρὶν τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ. (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622β). Ἐν ταύτῃ
 τῇ σελίδι ἀναφέρονται καὶ τὰ ἐξῆς ἁγιάσματα. 5) Εἰς Σαλμά-τομπροῦκ ἐντὸς
 βυζ. ναύτου ψηφιδωτοῦ. 6) Ἔτερον αὐτόσε εἰς τὸν κῆπον ταπεινοῦ οἰκί-
 σκου ἐν τοῖς ἐρείπιοις ναοῦ ἀρχαικοῦ σώζοντος ἁγιογραφίας τοῦ ΙΖ' αἰῶ-
 νος. 7) Εἰς Παντεῖχιον εἰς ὠραίαν ὑπεράνω τῆς παραλίας θέσιν. 8) Εἰς
 Ἀκυνδι-μπουρνοῦ (ρεῦμα ἀκρωτηρίου) παρὰ τὸν μεταξὺ Μ. Ρεύματος καὶ
 Μπεμπέκ λόφον εἰς ἐρείπια μονῆς. 9) Εἰς Κερέτσο-μπουρνοῦ (ἀκρωτ. ἀσβέ-
 στου) τοῦ Βοσπόρου). 10) Εἰς Πασᾶ-μπακτισὲ Βοσπόρου. 11) Εἰς τὸ μεταξὺ
 Διπλοκιονίου καὶ Ὀρτάκιοι παλάτιον Τσιριγάν. Ὁ σουλιτᾶνος Ἀζίζ συμπλη-
 ρῶν τὸ κτίριον διέταξε νὰ καταχώσῃ τὸ ἁγίασμα, ἀλλὰ τρομοκρατηθεὶς ἐν
 ἐνυπνίῳ ἀνεκαίνισε τὸ προσκύνημα καὶ ὥρισε νὰ καίηται ἀκοίμητος κανδήλα.
 Πρὸς δὲ ἤνοιξε τὴν πηγὴν καὶ ἐκαλλώπισε τὸν τόπον. 12) Εἰς τὴν πρὸς τὸ
 Κάτεργα-λιμάν (τοῦ Βουκολέοντος) ὁδὸν ἐντὸς θολωτοῦ ὑπογείου κτιρίου ἀνή-
 κοντος εἰς τουρκ. οἰκίαν. 13) Πλὴν τούτων ἐν τῷ Ἡμερ. ἀναγράφεται ἁγία-
 σμα τῆς ἀποτομῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου καὶ ἐν Γρύπες τῶν Δέρκων (σ. 156).
 14) Εἰς Καλφᾶν βλ. ἄνωτ. 97. 15) Εἰς τὸν Πύργον ὀπισθεν τῆς ἁγίας Σο-
 φίας (βλ. ἄνωτ. σ. 45).

Προφήτης Ἡλίας. 1) Ἀρχαῖον ἁγίασμα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἐν
 Ξυλοπόρτη ναοῦ τοῦ ἀγ. Δημητρίου (Ἡμερ. σ. 207, Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622α). 2)
 Εἰς Μιχαήλιον τοῦ Μεγ. ρεύματος τοῦ Βοσπόρου. 3) Εἰς Παντεῖχιον. 4)
 Εἰς Ἀετὸς-ντάγ τοῦ βουνοῦ Αὐξεντίου. 5) Εἰς Βαθυρρύακα ἐντὸς κρημνώ-
 δους φάραγγος. 6) Εἰς τὰς Λίτρας τῶν Δέρκων $1\frac{1}{4}$ τῆς ὥρας μακρὰν τῶν
 τειχῶν τῆς Πόλεως. 7) Εἰς τὰ ἔξω τοῦ χωρίου Καλφᾶ εἰς ἀπόστασιν μιᾶς
 ὥρας, ἐντὸς σπηλαίου καλυπτομένου ὑπὸ χωματώδους τύμβου (τούμπα).
 Ἔχει λελατομημένην δεξαμενὴν, ἧς τὸ περιεχόμενον εἶναι ὑπόθερμον καὶ
 γλυκὺ ὕδωρ. Τὰ ἐξαιρετὰ ταῦτα τῆς ΚΠόλεως προάστεια «εὐωρίας θρακῶα
 κέντρα» ὡς ἐπιτυχῶς ὠνόμασεν ὁ Γεδεὼν ἦσαν τὰ θέρετρα τῶν Βυζαντιῶν,
 οἵτινες ὡς μύσται τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ εἶχον συνδυάσει τὸ
 τερπνὸν μετὰ τοῦ ὠφελίμου, καὶ ἀνέπνεον μὲν κατὰ τὰ κυνικὰ τοῦ θέρους
 καύματα τὴν δροσερὰν ὀρεινὴν τοῦ Αἴμου αὔραν, ἀλλ' ἅμα ἀπελάμβανον
 καὶ τὴν ἐκ τῶν ἁγιασμάτων θεῖαν χάριν «εἰς ἴασιν ψυχῆς καὶ σώματος».
 (βλ. ἄνωτ. 98).

Σαμαρεῖτις βλ. ἁγία Φωτεινή.

Ἅγιος Στέφανος (ἀνακομιδὴ λειψάνου). 1) Τὸ ἁγίασμα ἐν τῷ μέσῳ
 τῶν χωρίων Παντείου καὶ Χαρταλιμῆς (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622α). 2) Ἐν τῷ
 παλατίῳ τῶν Ἑλενιανῶν (ἄνωτ. σ. 85).

Σωτήρ Χριστός, ὁ Ἀντιφωνήτης (βλ. Μεταμόρφωσις). Εἰς τὴν ἑνορίαν Ποτηρᾶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Γεωργίου, ὅπου καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀντιφωνίτου Χριστοῦ (Ἡμερ. σ. 201). Νομίζω, ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη εἶναι ἀντίγραφον τῆς ἐν τῇ μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένης, ὅπου ἐγένετο καὶ τὸ θαῦμα¹, ἢ τοιούτου τινος θαύματος ἀνάμνησις.

Ἅγιοι Ταξιάρχαι Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ 1) Εἰς τὸν ἑνοριακὸν ναὸν τοῦ Μπαλατᾶ. Τὸ ἅγιασμα ἔναντι τοῦ κωδωνοστασίου (Ἡμερ. σ. 211). 2) Εἰς τὴν ἑνορίαν Σωσθενίου ναὸς μετὰ ἁγιάσματος (αὐτ.). 3) Εἰς Παντείχιον πρὸ πολλῶν ἔτων λησμονηθὲν (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622β).

Τεσσαράκοντα μάρτυρες. Εἰς τὴν ἑνορίαν Διπλοκιονίου ἐν Δολμᾶ-μπακτσέ. Μέχρι τοῦ σουлт. Ἀβδουλ Μετζήτ τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ ἀνακτόρου τούτου τὸ ἅγιασμα διετηρεῖτο ἐντὸς αὐτοῦ, κατόπιν διωχeteύθη εἰς ὃν τόπον ὑπάρχει σήμερον. (Ἐγκυκλ. ΙΕ', 621γ).

Τρεῖς Ἱεράρχαι. Εἰς Τσεγκέλ-κιοῖ τῆς ἀνατ. παραλίας τοῦ Βοσπόρου κείμενον τὸ ἅγιασμα μένει ἀνεξέταστον (αὐτ.).

Τριάς ἁγία. 1) Εἰς Νεοχώριον Βοσπόρου ἐν τῇ αἰκίᾳ τοῦ *Χρήστου Μπονοπάρτη*. (Ἡμερ. σ. 199). 2) Ἐξω τῆς Μελανδησίας πύλης (Μεβλεβῆ. Χανέ-καπουσού, πέραν τῶν πρὸς Θράκην τειχῶν. Πιθανὸν τὸ ἅγιασμα σήμερον εὑρίσκεται, ἐφ' οὗ τόπου ἠγείρετο ἄλλοτε ἢ βυζαντινὴ *μονὴ τοῦ Περδικάρη* μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ἐσώθη ἢ κινιστέρνα τῆς μονῆς (Ἐγκ. ΙΕ', σ. 622γ). 3) Εἰς Μάλτεπε, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ ἡμισείας ὥρας (αὐτ.).

Ἅγία Φωτεινή. 1) Μεγ. ρεῦμα ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Φουροῦν σοκὰκ (Ἡμερ. 198). 2) Εἰς τὴν οἰκίαν *Χαριτωνίδου* ἐν Μουχλίῳ. 3) Εἰς Θεραπεία. 4) Εἰς Τσεγκέλ-κιοῖ εἰς 10λεπτον ἀπὸ τῆς παραλίας ἀπόστασιν, λείψανον πιθανῶς παλαιᾶς οἰκοδομῆς. πρὸ πολλοῦ ὅμως ἐξηφανίσθη. 5) Εἰς Σαφρὰν ἐν εἶδει ὑδραγωγείου (οὕτως ἀπέκρυβον τὰ ἁγιάσματα ἀπὸ τὰ ὄμματα τοῦ τυράννου (βλ. ἄνωτ. σ. 97 καὶ 67). 6) Εἰς Δριπείαν ἀνατολικῶς πρὸς τὸν Καλφᾶν. 7) Εἰς Ἀβάσον ἐν ἀμπελῶνι. 8) Εἰς τὸ Κιουτσούκ-τσεκμεζέ (ἦτοι μικρὸν ζεῦγμα) ἐν Ρηγίῳ παρὰ τὴν σιδηροδρομ. γραμμὴν. (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 622γ).

Ἅγιος Χαράλαμπος. 1) Εἰς Ἐδιρνέ-καποῦ ἅγιασμα παρὰ τὸν ναὸν

1. Ὑπάρχουσι δύο θαυματουργαὶ ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ τοῦ Ἁθωνος εἰκόνες τῆς Θεοτόκου, ἡ μὲν λέγεται «Παραμυθία», διότι ἐφώνησεν ἐν μέσῳ νυκτὶ τὸν ἠγούμενον νὰ ἐξυπνήσῃ τοὺς ἀδελφοὺς νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς ἀναρριχωμένους εἰς τὰ τεῖχη πειρατᾶς Ἀρσάβας, ἀλλ' ὁ Χριστὸς θέλων νὰ τιμωρήσῃ τοὺς μοναχοὺς ἀντεφώνησε: «μὴ, μῆτέρ μου, μὴ εἴπῃς τοῦτο αὐτοῖς, ἀλλὰ τιμωρηθήτωσαν πρεπόντως» καὶ ἔφραξε διὰ τῆς χειρὸς τὸ στόμα αὐτῆς, (*Γερασίμου Ναξίου*), «Προσκυνητᾶριον τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἁθῶ», 1923, σ. 23). Ἡ ἑτέρα καλεῖται «Ἀντιφωνήτρια», διότι «ἐκώλυσε τὴν εἰς τὸν ναὸν εἰσοδὸν Πλακιδίας θυγατρὸς τοῦ μεγ. Θεοδοσίου, ἐλθούσης εἰς προσκύνησιν τῆς ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῆς οἰκοδομηθείσης . . . μονῆς» (σ. 24).

τοῦ ἁγ. Γεωργίου. 2) Ἐν Ρηγ'φ ὑπὸ θόλον βυζαντινῆς οἰκοδομῆς καὶ φιάλης ὡσαύτως. 3) Εἰς Νεοχώριον Βοσπόρου φρέαρ (Ἐγκυκλ. ΙΕ', σ. 621γ) (βλ. ἄνωτ. σ. 95).

Εἰς τὰς πανηγύρεις τῶν ἑορταζομένων ἁγίων συρρέων ὁ λαὸς τῆς πρωτεύουσης καὶ τῆς περιοικίας ἀπετέλει ὄντως θρησκευτικὸν συναγεροδὸν καὶ ἐξεδήλου τὴν πρὸς τὰ ἁγιάσματα εὐλάβειαν καὶ τὴν σταθερὰν πίστιν καὶ οἱ ἅγιοι ἀνταπεκρίνοντο διὰ θαυμάτων, «θαυμαστός ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ», ὡς ψάλλει ὁ Δαβίδ. Ἴδου εἰς νοσταλγῶν ΚΠολίτης πῶς περιγράφει πανήγυριν, ὁ ἀρθρογράφος Στ. Παπαδόπουλος ἔφημ. «Βῆμα» 16—3—58.

Τὸ εἰησιον ὀρθόδοξον προσκύνημα εἰς τὸ ἁγίασμα τῶν ἁγ. Σαράντια.

«Οἱ ἐν Σεβαστείᾳ Τεσσαράκοντα μάρτυρες, ἂν δὲν ἔχουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν ὁμώνυμο ναὸ τους, ἔχουν ὅμως τὸ ἁγίασμά τους. Καὶ ἡ λατρεία πρὸς αὐτὸ εἶναι ξεχωριστή. Συνοδεύεται μὲ πανήγυρι στὸ ὑπαιθρο. Εἶναι ἡ πρώτη τοῦ ἔτους ἑλληνικὴ πανήγυρις εἰς τὴν Πόλιν, μὲ φυσιολατρικὸ χρωματισμὸ καὶ ἐωρτάσθηκε τὴν περασμένη Κυριακῇ. Ἐνας χαιρετισμὸς πρὸς τὴν ἀνοιξι, πὺν πολὺ συχνὰ διαδέχεται βαρὺ χειμῶνα.

»Μεταβυζαντινὸ τὸ ἁγίασμα αὐτὸ, ἦτο ἄλλοτε πολὺ πλησιέστερα πρὸς τὴν ἀκτὴ τοῦ Κάτω Βοσπόρου, ἐκεῖ εἰς τὰ γύρω τῆς Ἀργυρουπόλεως—Φεντικλῆ τῶν Τούρκων—ὅπου ἰδρύετο ἡ πρώτη εἰς τὸ Βυζάντιον χριστιανικὴ κοινότης. Ἦτο εἰς τὸν χώρον τῶν σημερινῶν ἀνακτόρων τοῦ Δολμάβαξε.

»Ἀπὸ πότε χρονολογεῖται τὸ ἁγίασμα αὐτὸ τῶν ἁγίων 40, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν, ὑπῆρχε ὅμως στὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ μετεποπίσθη, ὅταν εἰς τὴν θέσιν του ἐπὶ σουλτάνου Σελὶμ τοῦ Γ' ἐκτίσθη τὸ πρῶτον ξύλινο ἀνάκτορον τοῦ Δολμάμπαξε, τὸ ὁποῖο τὸ 1853 ἐπὶ σουλτάνου Ἀβδουλ Μειζίτ τὸ ἀντικατέστησαν τὰ σημερινὰ ἀνάκτορα τοῦ Δολμάμπαξε, κακοαντιγραφέντος ρυθμοῦ Ἀναγεννήσεως, ἔργον τοῦ Ἀρμενίου ἀρχιτέκτονος Μπαλιάν. Μετεποπίσθη κάτω ἀπὸ ἓνα τεκὲ (μονὴ) δερβίσηδων. Ἐπὶ ἐνάμισυ περίπου αἰῶνα συγκατοικοῦσαν χριστιανισμὸς καὶ μουσουλμανισμὸς, μέχρι τῶν κεμαλικῶν μεταρρυθμίσεων ὅποτε ἐκλείσθησαν οἱ τεκέδες καὶ ὁ συγκατοικὸς τοῦ ἁγιάσματος, πὺν εἰ Δερβίσαι του . . . ἐθεράπευαν, μὲ διάβασμα χρόνια νοσήματα. Μεγάλῃ ἦτο ἡ φήμη τοῦ τεκέ ἐκείνου, γνωσταὶ δὲ στὸν τουρκικὸ λαὸ οἱ μαγικὲς ιδιότητες, πὺν εἶχαν τὰ μεγάλα, ξύλινα κομπολόγια του, πὺν οἱ δερβίσηδες τὰ περνοῦσαν στὸν λαιμὸ τοῦ ἀρρώστου, ὅταν τὸν διάβαζαν. Ἀκόμη καὶ τώρα, τόσα ἔτη μετὰ τὸ κλείσιμο του τεκέ αὐτοῦ, ἔξακολουθοῦν, Τούρκισσαι ἰδίως, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες, νὰ τὸν ἀναζητοῦν καὶ ὅταν τὸν ἀνακαλύψουν, ἐκεῖ στὶς πλαγιὰς τῶν ὑψωμάτων τοῦ Βοσπόρου, δένουν στα σιδερένια κάγκελλα τοῦ παραθύρου του κομμάτια

ἀπὸ ἐσώρρουχο τοῦ ἀρρώστου των γιὰ νὰ θεραπευθῆ¹, πρᾶγμα, πὸν τὸ σατιρίζει σὲ μιὰ σκηνὴ τοῦ ἔργου του «Μοῦμ σοντοῦ»—Ἐσβυσε, σώθηκε τὸ κερί—Τοῦρκος θεατρικὸς συγγραφεὺς, πὸν σ' ὄλα τὰ ἔργα του, πὸν ἐσημείωσαν μεγάλην ἐπιτυχία, δίδει πιστὴ εἰκόνα τῆς παλαιᾶς ζωῆς τῶν Τούρκων.

Ἄνοιξι μ' ἀνθισμένες τὶς μυγδαλιές καὶ τζανεριές στὰ γύρω περιβόλια εἶναι θαυμάσιο τὸ ἄνω τοῦ ἀγιάσματος, μὲ θεὰ εἰς τὸν Βόσπορο, τοπίου, ὅπου εἶναι οἱ «Πέτρες», πὸν ἔχουν τὴν ἱστορία τους. Μεγάλῃ οἰκοδομῇ θὰ ἀνεγείρετο ἐκεῖ ἀπὸ πλούσιο Ἀρμένιο, ἀλλὰ μόλις προχώρησε τὸ γιὰτὶ ἀπηγορεύθη ἀπ' τὸν σουλτᾶνο Ἀβδούλ Χαμίτ ἡ συνέχισις τῆς ἀνεγέρσεως, κατόπιν ἐκθέσεως τοῦ Σύρου ἀρχηγοῦ τῶν χαφιέδων τοῦ Γιλδίξ Μελχάμε, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἀρμένιος θὰ συνεννοῆται ἀπ' τὸ μέγαρό του μὲ τὸν ἔγκλειστο εἰς τὸ Δολμάμπαξε ἀδελφὸ του Ρεσάτ, τὸν μετέπειτα σουλτᾶνον Μεχμέτ Ρεσάτ τὸν 5ον. Κι' οἱ «Πέτρες» αὐτές, ὅταν εὐθὺς μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον ἐπιστεύετο ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις θὰ γίνῃ ἑλληνικὴ ἢ διεθνής, θὰ ἠγοράζοντο, μὲ τὸ οἰκόπεδό τους, γιὰ νὰ κτισθῆ ἐκεῖ—ὅπως ἦτο σκέψις τῆς ἀείμνηστης Σοφίας Σπανοῦδη—ναὸς τῆς ἁγίας Εἰρήνης².

*
**

1. Κορυθία ἐκρεμοῦσαν εἰς δένδρα πρὸς πρόκλησιν θεραπείας. Προσκυνηταὶ χριστιανοὶ καὶ τοῦρκοι εἰς πλεῖστα ἀγιάσματα ὡς καὶ εἰς τὸ ἐν Περγάμῳ ἀγίασμα Ἰωάν. τοῦ Θεολόγου (Λαμπάκης «Αἱ 7 ἐκκλησίαι τῆς Μ. Ἀσίας», σ. 288.

2. «Συμπληγάδες πέτραι» ἢ μᾶλλον «κυάνεοι βράχοι» Οἱ ἐν τῇ Κιμωνείῳ εἰρήνῃ ὡς ὄριον τεθέντες καὶ ὧν, ὡς ἐκήρυττον οἱ ἀρχαῖοι, οἱ ὄξειαι κορυφαὶ κινούμεναι ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος συνεκρούοντο καὶ ἀπέκλειον τὸν πλοῦν. Κατὰ τοὺς σοφοὺς ἐρμηνευτὰς οἱ κ. β. εἰσὶ κορυφαὶ βραχώδους νησίδος διὰ στενοῦ χωριζομένης τῆς ξηρᾶς, οὐσίνας ἐν νηνεμίᾳ τὸ ὕδωρ ξηραίνεται, πληροῦται δ' αὐτὴς ὑπὸ ἀνέμου κινουμένης τῆς θαλάσσης καὶ ὅταν εἶναι σφοδρὸς αἱ κορυφαὶ τῶν βράχων καλύπτονται καὶ τὸ στενὸν καθίσταται ἀδιάπλευστον. Ἰδοὺ τί ἀναγινώσκωμεν εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον : «ἦσαν δὲ ὑπερμεγέθεισ αὗται, συγκρούμεναι δὲ ἀλλήλαις ὑπὸ τῆς τῶν πνευμάτων βίας τὸν διὰ θαλάσσης πόρον ἀπέκλειον. Ἐφέρετο δὲ πολλὴ μὲν ὑπ' αὐτῶν ὁμίχλη, πολὺς δὲ πάταγος, ἦν δὲ ἀδύνατον καὶ τοῖς πετεινοῖς δι' αὐτὴν ἐλθεῖν. Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ μάντις ἀφείναι πελιάδα διὰ τῶν πετρῶν καὶ ταύτην, ἐὰν μὲν ἴδωσι σωθεῖσαν, διαπλεῖν καταφρονούντας ἐὰν δὲ ἀπολομένην μὴ πλεῖν βιάζεσθαι. Ταῦτα ἀνήγοντο ἀκούσαντες καὶ ὡς πλησίον ἦσαν τῶν πετρῶν ἀφῆσαν ἐκ τῆς πρῶτης πλειάδα. τῆς δὲ ἵπταμένης τὰ ἄκρα τῆς οὐρᾶς ἢ σύμπτωσις τῶν πετρῶν ἀπεθέρισεν ἀναχωρούσας οὖν ἐπιτηρήσαντες τὰς πέτρας μετ' εἰρεσίας ἐντόνου συλλαβομένης Ἦρας διήλθον τὰ ἄκρα τῶν ἀφλάστων τῆς νηὸς περικοπέισης. (Ἀπολλοδώρου Βιβλ. I, 9. 22 Fragm. hist. grec. I, σ. 121 καὶ Ἀπολλοδ. βιβλιοθ. I, 25, σ. 423) « Μετὰ δὲ τὰς Σειρήνας (εἰς τὴν πλάνην τῶν ἀργοναυτῶν) τὴν ναῦν Χάρυβδις ἐξεδέχετο καὶ Σκύλλα καὶ Πέτραι πλαγκταὶ ὑπὲρ ὧν φλόξ πολλὴ καὶ καπνὸς ἀναφερόμενος ἕωρᾶτο. » Εἰς τὴν ἐφημερίδα «Κωνσταντινούπολις ἀριθ. 1582—1583 τοῦ 1900 ἢ 1901 ἔγραψεν ἀξιόλογον μελέτην. «Περὶ συμπληγάδων», ἐν οἷς καὶ περὶ τῆς λέξεως Βόσπορος ὁ Ἠπειρώτης μητροπολίτης Κασσανδρείας Λεόντιος καὶ ὁ A. Gabriel Les chateaux turcs de Bosporo». Paris 1943.

Ἐκεῖ, στὸ τοπίο αὐτὸ, ἐγένετο ἡ πανήγυρις μετὰ τὸ προσκύνημα στὸ ἅγιασμα. Καὶ ἀντιπροσωπεύετο σ' αὐτὴν ὁλος ὁ ἑλληνισμὸς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τὸν Πόντο ἕως τὴν Βόρειο Ἠπειρο. Ὅμαδες, ὁμάδες σχηματίζαν οἱ συμπατριῶται πανηγυρισταί. Ξεχώριζαν οἱ χοροὶ τοὺς, τὰ τραγούδια τοὺς. Θρηνώδη κάπως τῶν Βορειοειπηρωτῶν, μὲ διάφορα «ὄλελε», ζωηρότερα τῶν Ποντίων, παπλωματάδων καὶ γανωτῶν, ποὺ ἢ προφορὰ τῶν στίχων τὸν θυμίζε ὀλίγο Βυζάντιο. Κλαρίνα ἢ μουσικὴ τῶν πρώτων, λύρα τῶν δευτέρων καὶ πιὸ ἐκεῖ ἤκούοντο τραγούδια τῆς Καππαδοκίας, ἀπ' ἐκεῖνα, ποὺ συνέλεξε καὶ μετέγραψε ὁ μουσικὸς Γ. Παχτικός.

«Ἄν καὶ δὲν εἶναι βυζαντινὸ τὸ ἅγιασμα τῶν Ἁγίων 40, ὅπως τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς—Βαλουκλῆ—ποὺ ἀναφέρεται ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ὅπως τῶν Βλαχερνῶν, τὸ γνωστὸν Λοῦσμα τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων, μ' ὅλον τοῦτο ἡ πανήγυρις τοῦ παρουσίαζε μεγάλη κίνησι, ποὺ ἐξακολουθεῖ καὶ τώρα. περιωρίσθη ὅμως μόνον σὲ προσκύνημα καὶ σὲ τραπέζια καταγῆς εἰς τὰ ὑψώματά του. Ἄπ' ὅλη τὴν ἀπέραντη Πόλη φθάνει ἐκεῖ ἑλληνορθόδοξο πλῆθος καὶ τὰ τραμ ἐξαιρετικῶς, ὡς ἐκ τῆς ἐορτῆς, ποὺ εἶναι μὲ συνέχεια μέχρι τέλους τοῦ μηνός, σταματοῦν μπρὸς στὸ ἅγιασμα, πρὸ τοῦ Τζαμλῆ-κιόσκ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Δολμάμπαξε. Ἔχει δὲ τὸ ἅγιασμα καὶ Τούρκισσες προσκυνητρίδες, μερικὲς ἀπ' τὶς ὁποῖες μάλιστα ἐννοοῦν νὰ τὶς διαβάσῃ ὁ παπᾶς.

«Ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα τὸ ἅγιασμα τῶν ἁγίων 40. πολλὰ δὲ ἁγιάσματα ἔχει ἡ Πόλη, μερικὰ ἀπ' τὰ ὁποῖα τὰ ἀναφέρουν ξένοι περιηγηταί, ποὺ ἐπεσκέφθησαν τὴν Κωνσταντινούπολι τὸν 17ον αἰῶνα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ τὸ ἅγιασμα τοῦ Ἁγίου Νικολάου, εἰς τὸν χῶρον τοῦ Παλατιοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ποὺ δὲν ἔμειναν πιά ἕχνη του.

«Ὁ Γεδεὼν τὴν πληθώρα αὐτὴν τῶν μεταβυζαντινῶν ἁγιασμάτων τὴν ἀποδίδει εἰς τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας πυρκαϊὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ χριστιανοί, γιὰ νὰ σωθοῦν οἱ εἰκόνες τῶν τὶς ἔρριχναν μέσα στὶς στέρνες τῶν σπιτιῶν τῶν, ποὺ ὑδρεύοντο ἀπὸ τὰ παλαιὰ βυζαντινὰ ὑδραγωγεῖα, τὰ «Κίρκ-τσεσμέ» τῶν Τούρκων, ποὺ μένουν ἀκόμη καὶ ὅταν ἀνευρίσκετο μετὰ ἕνα, δυὸ αἰῶνες στέρνα μὲ εἰκόνα, ἐθεωρεῖτο ἅγιασμα.

*
* *

«Τὸ ἅγιασμα αὐτὸ τοῦ Δολμάμπαξε ποὺ δὲν τὸ θυμήθηκαν οἱ «διαδηλωταί» τῆς 6ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1955, ἐξηρτᾶτο ἄλλοτε ἀπὸ τὴν Παναγία Καφατιανή, τὸν ναὸ τοῦ Γαλατᾶ, ποὺ κατέλαβε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχη ὁ «παπᾶ» Εὐθύμ. Καὶ διέτρεξε γι' αὐτὸ σοβαρὸν κίνδυνον. Ὁ Παπαεὐθύμ τὸ κατέλαβε πρὸ ἐτῶν καὶ ἐτοιμάσθηκε νὰ τὸ ἐκμεταλλευθῆ, ἀλλ' ἔγινε εὐρύτατα γνωστὴ ἡ κατάληψις του καὶ τὴν χρονιά ἐκείνη ψυχὴ δὲν πάτησε στὸ ἅγιασμα τὴν 9η Μαρτίου, ὅποτε καὶ τὸ ἐγκατέλειψε. Μετεβιβάσθη κατόπιν

εἰς τὴν ἐκεῖ κοντὰ κοινότητα Μπεσικιάς, εἰς τὸν ναό της καὶ ἀπὸ τὰς προσόδους του συντηρεῖται τὸ ἑξατάξιον ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς κοινότητος αὐτῆς.

«Οἱ Ἕλληνες τῆς Πόλης, τουρκικῆς ἢ ἑλληνικῆς ἰθαγενείας, μένου με τὰς παραδόσεις των, με τὶς γιορτὲς των, τὰ ἁγιάσματα καὶ τὶς πανηγύρεις των κ' αὐτὸ ἔκαμε κάποτε τὸν Τοῦρκο λογογράφου καὶ δημοσιογράφου Ἀκᾶ Γκοντουῦς νὰ τοὺς ἀποκαλέσῃ με ὕβρεις, βυζαντινοὺς».

Θαύματα τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μηνᾶ ἐν ὑστέροις καιροῖς.

«Κατὰ τὸ ἔτος 1826 τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ τρόμου καὶ τῶν σφαγῶν, καθ' ἣν κατὰ πολλοὺς τρόπους ἐπεβουλεύετο ἡ ζωὴ τῶν Χριστιανῶν, οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἡρακλείου Κρήτης ἐνόμισαν, ὅτι καταλληλοτέρα περίστασις, ἵνα κορέσωσι τὴν φανατικὴν αὐτῶν μανίαν κατὰ τῶν χριστιανῶν, ἦτο ἡ ἡμέρα τοῦ Πάσχα, 18 Ἀπριλίου, ὅτε θὰ εὑρισκόν αὐτοὺς συνηγμένους ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς μητροπόλεως, τιμωμένῳ ἐπ' ὄνόματι τοῦ μεγαλομάρτυρος Μηνᾶ¹, καὶ θὰ τοὺς κατελάμβανον ἀπαράσκευους καὶ ἀνικάνους νὰ ὑπερασπίσωσιν ἑαυτοὺς. Ἴνα δὲ παραπλανήσωσι τὴν προσοχὴν τῆς ἐγχωρίου διοικήσεως ἔβαλον πῦρ εἰς διάφορα μέρη τῆς πόλεως καὶ προεκάλεσαν πυρκαϊὰν εἰς συνοικίας μεμακρυσμένας τῆς μητροπόλεως. Καὶ ἤδη ἀρξαμένης τῆς ἱεραῆς λειτουργίας ἀνεγινώσκετο τὸ εὐαγγέλιον, ὅτε μανιώδη στίφη εἶχον περικυκλώσει τὸν ἱερὸν ναὸν καὶ ἦσαν ἔτοιμα νὰ ὀρμήσουν καὶ ἀρχίσουν τὸ ἀποτρόπαιον τῆς σφαγῆς ἔργον. Ἀλλ' αἴφνης πολὺς τις γέρον ἐμφανίζεται μεταξὺ αὐτῶν ἔφιππος περιτρέχων τὸν ναὸν καὶ μετὰ γυμνοῦ τοῦ ξίφους ἀποδιώκων αὐτούς. Εὐθύς δὲ οἱ βάρβαροι περιδεεῖς ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καταληφθέντες ὑπὸ φόβου ἀκατανοήτου, καὶ οὕτως ἐματαιώθη τὸ καταχθόνιον αὐτῶν σχέδιον διὰ τῆς προστασίας τοῦ μεγαλομάρτυρος Μηνᾶ, ὅστις ἐνεφανίσθη ὑπὸ τὸ πρόσωπον τοῦ πολιτοῦ γέροντος.

1. Πρόκειται περὶ τοῦ σφισμένου μέχρι σήμερον παλαιοῦ μικροῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἡρακλείου Κρήτης, ὅστις ἀπαρτίζεται ἐκ δύο κλιτῶν, ἐξ ὧν τὸ μὲν βόρειον καὶ μεγαλύτερον κατὰ τε τὸ εὖρος καὶ τὸ μῆκος τιμᾶται ἐπ' ὄνόματι τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Σωτῆρος, τὸ δὲ μεσημβρινὸν ἐπ' ὄνόματι τοῦ μεγαλομάρτυρος Μηνᾶ. Χρονολογούμενος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐνετοκρατίας (1204—1669) ἦτο ἀπὸ τότε δίκλιτος, ἀναφερόμενος ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Παναγία ἢ Παντάνασσα, κατὰ τὰ τέλη δὲ τῆς περιόδου ταύτης ἢ Κυρία ἢ Παναγία καὶ ὁ ἅγιος Μηνᾶς. Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1669), ὅτε εἰς μόνον ναὸς παρεχωρήθη εἰς τοὺς ἐν αὐτῇ ὀρθοδόξους, ὁ τοῦ ἁγίου Ματθαίου, ὁ ναὸς οὗτος ἐγκατελείφθη, ἀνεκαινίσθη δὲ καὶ πάλιν τῷ 1735. Ἐντὸς δὲ καὶ ἐν τῷ περιβόλῳ αὐτοῦ ἔλαβε χώραν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ πρώτη μεγάλη σφαγὴ τῶν χριστιανῶν τῇ 24 Ἰουνίου 1821 («ὁ μέγας ἀρμπεντὲς») κατὰ τὴν ὁποῖαν εὖρον οἰκτρὸν θάνατον ὁ μητροπολίτης Κρήτης Γεράσιμος Παρδάλης (1800—1821), οἱ ἐπίσκοποι Κνωσοῦ Νεόφυτος, Χερσονήσου Ἰωακείμ, Λάμπης Ἱερόθεος, Σητείας Ζαχαρίας καὶ ὁ τιτουλάριος (ἴσως Ἐπίσκοπος Διοπόλεως) Καλλίνικος καὶ πολλοὶ ἄλλοι κληρικοὶ καὶ λαϊκοί. Ὁ ἱερουργῶν κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἱερεὺς ἐσφάγη ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς. Συνδέεται ἐπίσης καὶ μετ' ἄλλων ἱστορικῶν τοῦ Γένους γεγονότων ὁ ἱερός ναός, δι' ὃ καὶ θεωρεῖται ὑπὸ τῶν Ἡρακλειωτῶν ὡς ὁ σεπτότερος ναός.

«Οἱ δὲ ἐπιδραμόντες Τοῦρκοι ἐν τῷ νυκτερινῷ σκότει καὶ τῇ συγχύσει αὐτῶν ἐξέλαβον τὸν ἅγιον ὡς τὸν πρῶτον τῶν προκρίτων ἀποσταλέντα πρὸς ματαίωσιν τῆς σφαγῆς ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως, πρὸς τὸν ὅποιον διεμαρτυρήθησαν ἀκολούθως. Οὐδὲν ὅμως οὗτος ἐγνώριζε σχετικῶς, ὁ δὲ πρῶτος τῶν προκρίτων, ὡς διεπιστώθη, δὲν εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τὴν νύκτα ἐκείνην τοῦ οἴκου του. Ἐνόησαν ὅθεν τότε, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ θαυματουργικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ πολιούχου ἁγίου Μηνᾶ, κατέστησαν δὲ γνωστὸν τὸ θαῦμα οἱ ἴδιοι οἱ Τοῦρκοι. Ἐκτοτε οὗτοι κατείχοντο ὑπὸ δέους καὶ εὐλαβείας ἀπέναντι τοῦ ἁγίου, τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν προσέφερον ἐτησίως διάφορα δῶρα εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ.

«Ἐπὶ τῇ εὐεργετικῇ ταύτῃ θαυματουργίᾳ τοῦ ἁγίου συσκέψεως γενομένης κατόπιν μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων Ἀρκαδίας *Μαξίμου*, Σητείας *Μελετίου* καὶ Πέτρας *Δωροθέου*, ἐθεσπίσθη, ὅπως ἐνιαυσίως τελεῖται ἑορτὴ τῇ τρίτῃ τῆς Διακαινησίμου πρὸς δόξαν τοῦ ἁγίου καὶ διαιώνισιν τοῦ θαύματος, ἣτις καὶ τελεῖται ἐν τῷ παλαιῷ μητροπολιτικῷ ναῷ, ἔνθα ἐγένετο τὸ θαῦμα. Κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην, θεωρουμένην ὡς δευτέραν ἐτησίαν ἑορτὴν τοῦ πολιούχου τοῦ Ἡρακλείου ἁγίου Μηνᾶ, ἐκτίθεται εἰς προσκύνησιν εὐθύς ἀπὸ τοῦ ἑσπερινοῦ τὸ ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ φυλασσόμενον τίμιον καὶ ἅγιον αὐτοῦ λείψανον¹.

Ἀκούσατε ὅμως καὶ ἄλλο θαῦμα φοβερώτατον, τὸ ὅποιον ὁ ἅγιος μεγαλομάρτυς Μηνᾶς ἐτέλεσεν εἰς τὰς ἡμέρας μας καὶ τοῦ ὁποίου τὰ εὐεργετικά ἀποτελέσματα ἀπολαμβάνομεν ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἀκόμη δὲ καὶ ὁλος ὁ κόσμος ἐκεῖνος, ὅστις εὐρίσκειτο τότε παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς δοκιμαζομένης πατρίδος μας. Ὅλοι γνωρίζομεν εἰς ποίαν δεινὴν θέσιν εὐρέθη ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν περίοδον τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου τῶν ἐτῶν 1939—1945. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑποστᾶσα ἡ Ἑλλὰς τὴν ἐπίθεσιν τῶν ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρων δυνάμεων τοῦ ἄξονος ἐπολέμησε μὲν ἕρρωμένως καὶ ἐφ' ὅσον ἐμάχετο ἐναντίον τῶν Ἰταλῶν, ἀντεπεξήρχετο νικηφόρως, ὅταν ὅμως ἐπετέθησαν ἐναντίον αὐτῆς καὶ αἱ σιδηρόφρακτοι στρατιαὶ τῶν Γερμανῶν τοῦ Χίτλερ, τότε αὕτη ἐκάμφθη καὶ κατεκτήθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς Γερμανῶν, Ἰταλῶν, Βουλγάρων καὶ Ἀλβανῶν καὶ διεμελίσθη διαμοιρασθεῖσα μεταξὺ αὐτῶν. Εἶναι δὲ γνωστὰ τὰ ἀφάνταστα μαρτύρια τὰ ὅποια

1. Τὸ ἐν Ἡρακλείῳ λείψανον τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Σινᾶ Νικηφόρου εἰς τὸν μητροπολιτικὸν Κρήτης *Γεράσιμον Λεϊτίτην* κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ πιθανώτατα τῷ 1733, ἣτις εἶναι ἡ ἀρχαιότερα ἐπὶ τοῦ ἐπαγγύρου πλαισίου αὐτοῦ ἀναγεγραμμένη χρονολογία. Πρὸς ἕξαρσιν τῆς θαυματουργίας τοῦ ἁγίου ἐν τοῖς ἀπελευθερ. ἀγῶσι τῶν Κρητῶν ἐφιλοπονήθη ὕμνος «Ποίημα Παύλου πρεσβυτέρου, Ἱστορία διὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μηνᾶ τοῦ τροπαιοφόρου καὶ θαυματουργοῦ» («Χριστιαν. Κρήτη», Β', 1913, σ. 379, 433). Ὁ ἱερεὺς ἦν λαν ἀνορθόγραφος εἰς ἐγχωρίαν γράψας διάλεκτον.

ὑπέστησαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς βαρβάρους αὐτοὺς κατακτητὰς κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην. Τότε ὀλίγος στρατὸς ἑλληνικὸς διαφυγὼν τὴν αἰχμαλωσίαν διεπεραιώθη εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν πατρίδα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, καὶ ἐκεῖ ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα τοῦ ἀνασυσταθέντος ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅστις καὶ ἀπὸ τὴν χώραν αὐτὴν συνέχισε τὸν ἀγῶνά του διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς σκλαβωμένης πατρίδος. (τὸ συναξάριον τοῦτο ἐγγράφη ὑπὸ αἰγυπτιώτου).

«Καὶ τίς ἀπὸ ἡμᾶς δὲν ἐνθυμεῖται μετὰ δέους τὴν περίοδον ἐκείνην τοῦ φόβου καὶ τοῦ τρόμου, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ στρατιαὶ τοῦ Χίτλερ μὲ ἀρχηγὸν τὸν περιβόητον ἐκείνον Ρόμμελ καταλοβοῦσαι ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν βόρειον Ἀφρικὴν ἐβάδιζαν καὶ κατὰ τῆς Ἀλεξανδρείας ; Καὶ τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὴν περιώνυμον ἐκείνην μάχην τοῦ Ἑλ Ἀλαμείν τοῦ ἔτους 1942 κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ συμμαχικαὶ δυνάμεις, μεθ' ὧν συνεμάχοντο καὶ οἱ ὀλίγοι ἐλεύθεροι Ἕλληνες, ἀνέκοψαν τὴν προέλασιν τοῦ Ρόμμελ καὶ κατανικήσασαι τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ἔτριψαν αὐτὰς εἰς φυγὴν καὶ κατεδίωξαν ἕως οὗ ἅπαντας τοὺς ἐχθροὺς συνέλαβον αἰχμαλώτους ; Τίς ἔτι δὲν ἐνθυμεῖται, ὅτι συνεχισθέντος ἀπὸ τότε τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν τέως πανισχύρων ἐχθρῶν κατεβλήθησαν οὗτοι τελείως ἐντὸς δύο ἔτων ἀπελευθερωθειῶν μαζὶ μὲ τὴν πατρίδα μας, τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅλων τῶν χωρῶν ἐκείνων τὰς ὁποίας εἶχον καταλάβει οἱ τύραννοι ; Καὶ ποῖος δὲν γνωρίζει ὅτι, ἐὰν δὲν εἶχε γίνει ἡ θαυμασία ἐκείνη μεταστροφή τοῦ πολέμου εἰς τὸ Ἑλ Ἀλαμείν, θὰ εἴμεθα σήμερον αἰχμάλωτοι καὶ δοῦλοι τῶν ἐχθρῶν μας ; Τίς ἔκαμε τὸ μεγάλο αὐτὸ θαῦμα ; Τίς ἄλλος ἀπὸ τὸ ἅγιον μεγαλομάρτυρα Μηνᾶν, τὸν προστάτην μας, καὶ ἀκούσατε διὰ νὰ λάβητε πολλὴν τὴν ἀγαλλίασιν ;

«Τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλ Ἀλαμείν ἔστι ἀραβικὴ παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, ἔλαβε δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο, διότι ἐκεῖ, εἰς τὸ Ἑλ Ἀλαμείν, ὑπάρχει ναὸς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, λέγεται δέ, ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρξε καὶ ὁ τάφος τοῦ ἁγίου. Εἰς τὸν ναὸν αὐτὸν τοῦ ἁγίου Μηνᾶ προσέτρεχον ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους προσκυνηταὶ ἀπὸ ὅλας τὰς παραμεσογείους χώρας καὶ πλεῖστα θαύματα ἐπετελοῦντο διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου, σφύζονται δὲ μάλιστα μέχρι σήμερον εἰς τὰ ἔρειπια τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ ναοῦ πολλαὶ παραστάσεις τῶν διαφόρων θαυμάτων τοῦ ἁγίου· μία μάλιστα ἐκ τῶν παραστάσεων αὐτῶν εἰκονίζει τὸν ἅγιον Μηνᾶν ὀδηγοῦντα καμήλους καραβανίου τινός, τὸ ὁποῖον διέσωσεν ἀπὸ βέβαιον κίνδυνον ».

1. Ἀλαμείν ἢ Ἀλμένα ἐπώνυμος πόλις τοῦ ἁγ. Μηνᾶ ἐν τῇ Λιβυκῇ ἐρήμῳ. (βλ. Λεξικὸν Ἑγκυκλ. Ἑλλίου, Β', 162—165). Τὸ ὄνομα Μηνᾶς εἶναι αἰγυπτιακὸν καὶ ὁ πρῶνος βασιλεὺς ἐλέγετο Μάνης ἢ Μέν (καὶ κατὰ τὸ ἑλλην. ἀλφάβ. τοῦ Εὐκλείδου Μήν). Τὸν Β' αἰῶνα συναντῶμεν εἰς πάπυρον χριστιαν. ὄνομα Μηνᾶς (βλ. «Griechische Papyri in Museum des oberhessischen Geschichtsvereins zu Giessen κτλ.» Band I, Heft 1, von E. Kornemann und P. Meyer).

2. Ὁ βίος τοῦ ἁγίου διαλαμβάνει, ὅτι οἱ στρατιῶται, εἰς οὓς ἀφῆκεν ἔντο-

«Ὅταν λοιπὸν αἱ στρατιαὶ τοῦ Ρόμμελ ἐβάδιζον κατὰ τῆς Ἀλεξανδρείας ἔφθασαν καὶ εἰς τὸ Ἑλ Ἀλαμείν, εἰς τὸ ὁποῖον ἐστρατοπέδευσαν τὴν νύκτα ἐκείνην καὶ τὴν πρωτὴν ἠτοιμάζοντο νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς πόλεως. Ὁ κόσμος ὀλόκληρος καὶ περισσότερο ἡμεῖς οἱ ὑπόδουλοι τότε Ἕλληνες ὑπὸ δέους συνεχόμενοι ἀνεμέναμεν ὡς βεβαίαν τὴν πτώσιν αὐτῆς, μαζὶ μὲ τὴν ὁποῖαν θὰ ἐχάναμεν καὶ τὰς τελευταίας ἐλπίδας τῆς ἀπελευθερώσεώς μας ὡς καὶ αὐτὰ τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα τοῦ ἐλευθέρου στρατοῦ μας. Ὁμως ὁ ἅγιος μεγαλομάρτυς Μηνᾶς δὲν ἀφῆκε νὰ γίνῃ ἡ ὀλοκληρωτικὴ αὐτὴ καταστροφή, διότι ὡς Ἕλλην καὶ αὐτὸς Αἰγυπτιώτης συνεπόνεσε τοὺς πάσχοντας Ἕλληνας καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῶν καὶ τὸ μεσονύκτιον, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπρόκειτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ μάχη, ὡ ἐξαισίου θαυματουργήματος! βλέπουν τινὲς εὐσεβεῖς τὸν ἅγιον Μηνᾶν ἐξερχόμενον ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ αὐτοῦ καὶ ὀδηγοῦντα καμήλους, ὡς ἀκριβῶς ἐν τῇ προορηθείσῃ τοιχογραφίᾳ εἰκονίζετο, εἰσχωροῦντα δὲ ὁμοῦ μὲ αὐτὰς εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἐχθρῶν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγράψῃ τις τὸν πανικόν, ὅστις κατέλαβεν ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης τοὺς τέως πανισχύρους καὶ ἀητητήτους ἐχθρούς, καθὼς ἐπίσης ἀπεριγραπτός τυγχάνει ἡ ἔκτασις τῆς καταστροφῆς αὐτῶν. Ἀρκεῖ δὲ μόνον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης ἐσήμανε τὸ τέλος τῆς παντοδυναμίας αὐτῶν καὶ ἐντὸς ὀλίγου χρόνου κατενικήθησαν τελείως ἀπελευθερωθείσης οὔτω καὶ τῆς ἡμετέρας πατρίδος.

«Τὸ θαῦμα τοῦτο ἐκτιμῶντες καὶ αὐτοὶ οἱ ἀλλόδοξοι σύμμαχοι προσέφερον εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας τὸν τόπον ἐκεῖνον διὰ νὰ ἀνακτισθῇ

λὴν νὰ μεταφέρωσι τὸ σῶμά του εἰς Αἴγυπτον, φθάσαντες εἰς τὴν Μαρεώτιδα λίμνην ἠναγκάσθησαν νὰ σταματήσωσιν ἐκεῖ· διότι ὡς ἐκ θαύματος ἡ κάμηλος ἠρνεῖτο νὰ προχωρήσῃ. Ἐθαψαν ἄρα αὐτὸν ἐκεῖ παρὰ τὴν πηγὴν, ἣτις ἀποτελεῖ νῦν τὸ θαυματουργικὸν κέντρον τῶν ἰάσεων. Τὸν ἀρχαῖον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ναὸν τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἀναφέρει ὁ γράψας ἐν πατρ. κώδ. Ἱεροσ. 113, φ. 181 Ἀναστάσιος μοναχὸς «Διηγῆματα ψυχωφελῆ καὶ στηρικτικὰ . . .». Εὐρέθη ὁ Ἱσοάις εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Πυρκαϊὰ δὲ συνέβη ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐνθα διέμενον. «Συναχθέντες πάντες οἱ τῆς Ἀλεξανδρείας οἰκήτορες, οὐδὲν ἰσχυσαν ποιῆσαι, τοῦ πυρὸς ἤδη τοὺς λίθους τήκοντος· ἐγὼ δὲ ἰστάμην, λέγει ὁ Ἱσοάις, ἐντροπικὸς, κατησχυμένος καὶ διαλογιζόμενος τὰ συμβάντα καὶ ἀπὸ πολλῆς ἀθυμίας καὶ ῥαθυμίας ἀπελθὼν ἔρριψα ἑμαυτὸν εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ ἁγ. Μηνᾶ (ἦτο νῦξ καὶ οἱ ἀσκηταὶ αἶε ἐκεῖ διενυκτέρευον) ἀνέστην τὸ πρωτὶ καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν πάπαν Εὐλόγιον . . .» Οὗτος ἐπατριαρχευσεν ἀπὸ τοῦ 579—607. Ἀνωτέρω λόγου γενομένου περὶ τοῦ Αἰθιοπίας ἁγίου Γρηγορίου, ἀκμάζοντος ἐφ' 518, ἐγράψαμεν, ὅτι ἔκτοτε ὑπῆρχεν ὁ ναός. Εἰσέει δὲν κατώρθωσαν οἱ εὐσεβεῖς Ἀλεξανδρινοὶ νὰ ἀνεγείρωσι ναὸν πρὸς τιμὴν τοῦ πολιούχου αὐτῶν. Ὁ μακαριώτατος κ. Χριστόφορος Β' εἰς τὸν ἐπὶ τῇ πρώτῃ τοῦ ἔτους (1958) χαιρετισμὸν εἶπεν: «Ἐπιθυμοῦμεν νὰ δυνηθῶμεν νὰ οἰκοδομήσωμεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ θρόνῳ τοὺς ναοὺς ἁγίου Μάρκου . . . τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, ὅστις ἐκ Καΐρου κατάγεται (περὶ τῆς καταγωγῆς βλ. ἀνωτ. σ. 93 τοῦ τόμου καὶ 29 ἀνωτ.) καὶ τὸ λείψανόν του ἐν Μάριουτ εἶχεν ἐναποτεθῆ κτλ.» (Πάνταϊνος, τόμ. 60, 1958, σελ. 6).

ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου καὶ νὰ ἰδρυθῆ ἔκτῃ καὶ τὸ Μοναστήριον ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ εἰς ἔνδειξιν αἰωνίου εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν ἅγιον καὶ διὰ νὰ ὑμνολογῆται ἐν αὐτῷ ἀπαύστως διὰ τὴν ἐπιτελεσθεῖσαν ἐξαισίον θαυματουργίαν ὃ ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ ἐνδοξαζόμενος Θεὸς καὶ ὃ ἐνδοξος αὐτοῦ μεγαλομάρτυς ἅγιος Μηνᾶς, οὗ ταῖς ἁγίαις πρεσβείαις λυτρωθείημεν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ πάσης κακῆς περιστάσεως καὶ ἀξιωθείημεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἀμήν¹.

Προσθήκαι καὶ διορθώσεις

σ. 3 (67), στ. 10 Ποταμῶν καὶ κρηνῶν λατρεία. Ὁ Αἴας πρὸ τῆς αὐτοκτονίας ποιεῖται τὴν ἐπίκλησιν «κρηῖναι τε ποταμοὶ θ' οἶδε (Σοφ. Αἴας, 869), ὅτι ἦτο ἐπίκλησις δεικνύει ἐπιγραφή (Γ' π.Χ. αἰ.) ἐκ Δρήρου Θυράκης «δμνύω κράνας καὶ ποταμοὺς καὶ θεοὺς πάντας καὶ πάσας I^ο, 897, 30. πρβλ. καὶ σ. 4 μέσ. (68).

σ. 15 (79) ἐν τέλει. πρόσθετες : εἶτα ἀνεκάλυψα, ὅτι ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ *Shneider* τῷ 1936 βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Byzanz» περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τοπογραφίας τῶν ναῶν ΚΠόλεως (πλήρης βιβλιογραφία περὶ τῶν ναῶν).

σ. 25 (89) τέλ. ἢ μεταφρ. σ. 430, γρ. τὸ μεταφρασθὲν μέρος ἐν σ. 430.

σ. 30 (94), στ. 3 Αἴχουρος, γρ. Αἴλουρος.

σ. 31 (95). εἶναι δι' ἐμὲ ἀκατανόητον, ὅτι εἰς τοιοῦτον σοβαρὸν Λεξικὸν παγκοσμίου κύρους καὶ λεπτομερὲς ὃ γράψας τὸ περὶ Αἰγύπτου ἄρθρον *Leclercq* ἐν τῷ *Dictionnaire d'archéologie et de liturgie* (παραπομπὴ DAL), ὄπερ ἐξέδιδε μετὰ τοῦ *Cabrol* ἀναγράφει τὸ ἐν ἔτει 1908 βιβλίον τοῦ *Kaufmann*, χωρὶς νὰ θίξῃ τὸ περὶ ἁγ. Μηνᾶ θέμα ἐν τῷ κειμένῳ. Ἀπὸ ἀρχαιολ. καὶ βιβλιογραφικῆς ἀπόψεως εἶναι χρήσιμον τὸ βιβλίον τοῦ *I. B. Ward Perkins*, «The shrine of s. Menas in the Mariut» (Pap. Brit. School at Rome, 17. 1949, σ.26 ἔ. (βλ. λαμβάνω ἐκ τοῦ «Byzanz» τοῦ *Dölger-Schneider* σ. 286). εἰς τὸ μέσον βάλε τὸν ἀριθ. 4 ἅτε ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ κεφαλαίου παραλειφθέντα.

σ. 32 (96). Λαμπρὰ περιγραφὴ τοῦ ὄρους τῆς Νιτρίας ἐν Λαυσαϊκῷ Η', σ. 25—26. Μεταξὺ τοῦ ὄρους τούτου καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπάρχει ἡ Μαρεῶτις λίμνη, ἣν διαπλεύσας (ὁ Παλλάδιος) ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ἡμέραν

1. «Ὁ μέγας Συναξαριστὴς (μὴν Νοέμβριος) τῆς ὀρθοδ. Ἐκκλησίας . . ἐκδίδεται ἀναλόμασι . . τοῦ ἐν μοναχοῖς . . *Βίκτωρος Ματθαίου* καθηγουμένου τῆς ἐν Κρονίτζη . . Ἀτικῆς . . μονῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος», Ἀθήναι, 1950, σ. 265—268. Ἐκ τοῦ «Νέου θησαυροῦ» διασκευασθεῖς κατὰ τὴν φράσιν καὶ συμπληρωθεῖς ὡς πρὸς τὰ ἐν τέλει γεγονότα καὶ θαύματα τοῦ ἁγίου κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον. Ἐκ Κρήτης φαίνεται διαδοθεῖς ὁ ἅγιος Μηνᾶς εἰς τὰς Κυκλάδας. Ἐν Πάρω π.χ. ὑπάρχει μονὴ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου (βλ. Ἡμερολ. τῆς Ἀνατολῆς τοῦ 1887, σ. 173 καὶ «Ἐπετηρίδα τῆς Ἑταιρείας κρητικῶν σπουδῶν», τόμ. Δ', 1938, σ. 324. παρὰ τῷ «Νέφ Ἐλληνομν. Λάμπρου», Γ, 392 «ἐν τοπυθεσίᾳ Μαράνθη».

ἦλθεν πρὸς Ν τοῦ ὄρους, ᾧ παράκειται ἡ πανέρημος ἡ ἕως Αἰθιοπίας καὶ τῶν Μαζίκων τῆς Μαυριτανίας διήκουσα. Ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου ᾧ κουν ἄνδρες ὡς 5000 ἔχοντες διαφόρους πολιτείας, ἕκαστος ὡς ἠδύνατο καὶ ἠθέλεν. Ἐπ' αὐτοῦ ἦσαν 7 ἀρτοποιεῖα χρησιμεύοντα αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἐν τῇ πανεργήμῳ ἀναχωρηταῖς, οὗσιν 600 τὸν ἀριθμόν. Ὑπῆρχεν ἐκκλησία μεγάλη καὶ ξενοδοχεῖον, ἐν ᾧ ἐξενίζοντο πάντες οἱ ἐρχόμενοι ὅσον χρόνον καὶ ἂν ἠθέλον ἔστω καὶ ἐπὶ δύο ἢ τρία ἔτη. ἀλλ' ἐπὶ μίαν μόνον ἑβδομάδα ἐπέτρεπον ν' ἀναπαυθῶσι, εἶτα περιέσπων αὐτοὺς εἰς ὑπηρεσίας ἐν τῷ μαγειρείῳ, ἀρτοποιείῳ, καϊκήπῳ. τοῖς ἀξιολόγοις ἔδιδον καὶ βιβλίον. ἦσαν καὶ ἰατροὶ καὶ πλακουντοποιοί. ἐπωλεῖτο δὲ καὶ οἶνος.

Μαρεῶτις—Μαρεία καὶ Μαρία. Μαρεῶτις λίμνη. Ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Μαρεώτιδι, δὲν ὑπῆρχον οὔτε ἐπίσκοποι οὔτε χωρεπίσκοποι, ἀλλὰ πρεσβύτεροι κυβερνῶντες τὰς ἐπαρχίας ὑπὸ τὴν ἄμεσον τοῦ πάπα Ἀλεξανδρείας ἐποπτεῖαν. «Ὁ Μαρεώτης, χώρα τῆς Ἀλεξανδρείας ἐστὶ καὶ οὐδέποτε ἐν τῇ χώρᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος. ἀλλὰ τῷ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπῳ αἱ ἐκκλησίαι πάσης τῆς χώρας ὑπόκεινται· ἕκαστος δὲ τῶν πρεσβυτέρων ἔχει τὰς ἰδίας κώμας μεγίστας καὶ ἀριθμῷ δέκα πού καὶ πλείονας» (Ἀθανασίου Ἀπολογητ. καὶ Ἀρειανῶν, *Patr. Migne*, 25, στ. 40 βλ. *Παπαδ.* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 484).

σ. 33 (97). Μαρεία καὶ Μαρία ἢ Μαρεῶτις λίμνη. «Ἔστι δέ τις παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν νῆσος κατ' αὐτὸ τὸ βόρειον μέρος τῆς λίμνης κειμένη τῆς καλουμένης Μαρίας, προσοικεῖ δὲ αὐτῇ μοναχὸς τῆς παρεμβολῆς τῶν Γνωστικῶν δοκιμώτατος...» *Εὐάγγελος ὁ Ποντικός, Migne*, 40, στ. 1232. Καὶ περὶ τοῦ ἁββᾶ Μακαρίου «καὶ μίαν ἡμέραν παίζοντας μὲ ἄλλους νέους κοντὰ εἰς μίαν λίμνην, ὅπου ὀνομάζεται Μαρεία καὶ ἔκαμε φονικὸν χωρὶς τὸ θέλημά του». Ἐκδ. Λαυσ. ὑπὸ *Σχοινᾶ*, σ. 35. Πλατύτερον εἰς τὸν τοῦ Δ. Οἰκονομοπούλου «Ἀλεξανδρινὸν διάκοσμον», τόμ. I, βιβ. Α', Ἀλεξάνδρεια, (ἄν. χρον.) σ. ρξά'- ρξς'. σ. 34 (98). Ἐν ἀρχῇ πρόσθετος: Ἡ σιωπὴ τῶν ἀσκητικῶν πηγῶν περὶ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἀγιάσματος τοῦ ἁγ. *Μηνᾶ* προέρχεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἀπέφευγον τὸ κέντρον τοῦτο ὡς κατεχόμενον ὑπὸ αἰρετικῶν. Ἐν Μαρεώτιδι ἐγένετο ἡ κατὰ τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου ἐπιβουλή (*Θεοφάνης*, 32, 33). Κατ' αὐτῶν ἐπιμόνως ἠγωνίσθη δι' ἐπιστολῶν καὶ ἀπεσταλμένων ὁ ἁγ. *Κύριλλος* (*Παπαδοπ.* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 372—4).

σ. 35 (103), στ. 12, τὰ χωρία τοῦ Λευϊτικοῦ περὶ ραντισμοῦ βλ. σ. 68 (133).

σ. 44 (108), στ. 4 *Cichter*, γρ. *Richter*.

σ. 45 (109), στ. 14. Τὸ Τσεγκᾶλ-κιοῖ συναντῶμεν συχνότατα ὡς περιέχον τὰ περισσότερα ἐν τῇ ἐν Βοσπόρῳ ἀνατ. παραλίᾳ ἀγιάσματα. οὐδαμοῦ ὅμως εὐρομεν τὸ ἕλλ. ὄνομα. Οἱ Βυζαντινοὶ λέγουσιν Ἀγκυροχώριον, ἀλλ' ὁ *Στ. Βουτυρᾶς*, ὁ ἐντεῦθεν καταγόμενος, νομίζει, ὅτι εἶναι παραφθορὰ τοῦ τοπ. ὀνόματος «τὰ Συγκέλλου», ὅπερ καὶ τὸ πιθανώτερον (βλ. *Λεξ. ἱστ. καὶ γεωγρ.*) σ. 51 (115) μέσ. «ἐκ Βυζαντίου ἤκοντα». ἄρα ὁ Ἀνδρόνικος ἠσοθῆνησεν εὐρισκόμενος ἐν Διδυμοτείχῳ.

- σ. 52 (116), στ. 6 τελειωτάτην, γρ. τελεωτάτην.
- σ. 57 (121), μέσ. πρόσθετες : Εἰς τὰ Θεοφάνεια ψάλλομεν : «δρακόντων τὰς κάρας συντρίψας Χριστὸς—παραγίνεται τοῖς ὕδασιν». 5 Ἰανουαρ. τροπ. 2. ᾠδὴ ε'. «Τὸ θεῖον τῆς παλιγγενεσίας λουτήριον» 6 Ἰαν. ᾠδ. ζ', τροπ. 3.
- σ. 62 (126), στ. 8 κάτω γράφε μεσαυλίῳ, ἀντὶ μεσιαύλῳ στ. 4 πρόσθετες : «*M. Deonna*, «*De miracle grec au miracle chrétien*». *Bâle*, τόμ. I—III, σ. 313, 649, 597. *Γ. Πουργαροπούλου*. «Ἡ ἱατρικὴ εἰς τοὺς ναοὺς (θεουργικὴ καὶ ἱερατικὴ ἱατρικὴ)» («Ἀκαδ. ἱατρικὴ», ΙΑ', σ. 1—7, Ἀθῆναι).
- σ. 62 (126), στ. 11 κάτ. ὀκτακρόνους καὶ ἑννεακρόνους, γρ. -κρούτους. Ἐν τέλει ἀντὶ χριστιανός, γρ. χριστιανικός.
- σ. 63 (127), τέλ. Βέσκοζ, γρ. Βέηκοζ.
- σ. 64 (128), στ. 12 κάτ. ἐλειμῶνας, γρ. λειμῶνας.
- σ. 68 (132), στ. 2 καταχρήσεις, γρ. κατηχήσεις. μέσ. πρόσθετες : Διεφημίση κατὰ τὸ ἐν Ἀθῆναις IV Διεθνὲς βυζ. συνέδριον τοῦ 1930 ὑπὸ τοῦ *Τζανῆ Παπαδοπούλου* ἢ ἀνακοίνωσις τοῦ Ἀρκαδίου Βατοπεδινοῦ, ἧτις καὶ ἐδημοσιεύθη ὡς ἀνέκδοτος (εἰς τὸν Ζ' τόμον τῆς Ἐπετ. ἔταιρ. βυζ. σπουδῶν, σ. 388—387) κατηχήσεις τοῦ θείου *Χρυσσοστόμου*, ἧτις ὁμως εἶχεν ἐκδοθῆ ἐν τῇ «Ἐβδ. ἐπιθ. τοῦ Νεολ.» Β', 1892, σ. 444—446 καὶ ἀλλαχοῦ.
- σ. 71 (135) μέσ. Οὐνσπένσκη, γρ. Οὐσπένσκη.
- σ. 73 (137), στ. 8 κάτ. Ὁ *Κουκουλὲς* ἠγγόνει τὸ βιβλίον, καὶ τὴν βᾶσιν τῆς περὶ τοὺς ναοὺς βυζαντιολογίας τοῦ *Καρ. Texier* τὸ «*Architecture byzantine. Recueil du monuments κτλ*» *Londres*, 1864 βλ. «*Les thermes chez les Byzantins et chez les Ottomans*» σ. 173—183. Εἶχον τυπώσει τὴν πραγματείαν, ὅτε ἀνεκάλυψα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ μου τὸ ἔργον, ἦν ἕνεκα τῶν ἀνηκούστων διώξεων καὶ συμφορῶν ἔχω ἀτακτοποιήτον καὶ ἔσκορπισμένην χαίρω, διότι ἐν σ. 175ἔ. «*Le bain de Mahomet II comparé aux thermes de Byzantins*» συμφωνεῖ μετ' ἐμοῦ, εἰς τὰ ἐν σ. 85 (149) κ.ἄ. γραφόμενά μου.
- σ. 77 (141), στ. 6 ἀπετρέπετο, γρ. ἐπετρέπετο.
- σ. 77 (141), μέσ. ῥιφέντια, γρ. ῥιφέντα.
- σ. 82 (146), στ. 3. Ὁ *Μ. Κωνσταντῖνος* εἰς τὸν ἀνεγερόντα ναὸν τῶν ἁγ. Ἀποστόλων κατ' Εὐσέβιον ἴδρυσεν καὶ λουτρόν. (βλ. *Texier*, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 10).
- σ. 84 (148), τέλ. Περὶ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς βλ. *Texier* «*Les temples païens convertis en églises*», σ. 79 καὶ 93 ἔ.
- σ. 86 (150), στ. 12 κάτ. σ. 137, γρ. 77.
- σ. 92 (156), στ. 6 ἀκταλλόμεναι, γρ. ἀνταλλόμεναι (τὸ χωρίον δὲν ἔλαβον ἐκ τῆς πηγῆς).

